

Válság egykor és ma

Szerkesztette
Ördögh Tibor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Válság egykor és ma
IV. Balkán-konferencia

Vákát

Válság egykor és ma

IV. Balkán-konferencia

Szerkesztette

Ördögh Tibor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

Szerzők
Ármás Julianna
Horváth László
Juhász József
Lajos Máté
Lőrinczné Bencze Edit
Makai József
Németh Ferenc
Novoszáth Péter
Perényi Bálint
Pintér Attila
Szabó Mátyás
Teszáry Miklós

Szakmai lektor
Reményi Péter

A kézirat lezárásának időpontja: 2022. január 31.

Kiadja a Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: Kalcsics Ildikó
Korrektor: Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

Nyomdai kivitelezés: Pátia Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/01093_00

ISBN 978-963-531-895-7 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-900-8 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-905-3
(ePub)

© A szerkesztő, 2023
© A szerzők, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Előszó</i>	9
Ármás Julianna: Az albán identitás rétegei: úton a koszovói identitás felé?	11
Bevezetés	11
Mi az identitás?	12
Miért marad homályos a koszovói identitás?	19
Konklúzió	25
Felhasznált irodalom	26
Horváth László: Történelmi vagy politikai? – A magyar–szerb megbékélési folyamat kérdőjelei	29
A magyar–szerb ellentétek újbóli kiéleződése (1920–1941)	29
A Délvidék ismét magyar fennhatóság alatt (1941–1944)	30
A magyar közigazgatás alatt elszenvetett vélt vagy valós sérelmek megtorlása (1944–1945)	32
A rendszerváltozás utáni első kísérletek a közös múltfeltárássra (1990–2009)	36
Új fejezet nyílik a magyar–szerb kapcsolatok történetében (2009-től napjainkig)	39
Történelmi vagy politikai?	43
Felhasznált irodalom	47
Juhász József: A konföderatív Jugoszlávia koncepciója	51
Esélyek és kétségek a konföderációs előzmények és trendek fényében	51
Az átszervezést célzó 1990–91-es javaslatok	58
Konklúzió	63
Felhasznált irodalom	64
Lajos Máté: Kemény Gábor nyilas külügyminiszter zágrábi útja	67
Bevezetés	67
Az usztasa és a hungarista mozgalom	67
Az usztasa-nyilas kapcsolatok 1945 februárjáig	69
A nyilas delegáció Zágrábban	74
Kitekintés	81
Felhasznált irodalom	82
Lőrinczné Bencze Edit: A Covid-válság kezelésének főbb aspektusai Horvátországban	85
Horvátország sérülékenysége – a nyugat-balkáni állam a Covid-válság előtt	85
Horvátország 2020-ban, a Covid-válság kitörésének évében	88
A horvát válságkezelés sajátosságai	90

A horvát makrogazdasági mutatók a válság idején és a kormányzat gazdasági válságkezelő intézkedései	93
Összegzés	100
Felhasznált irodalom	100
Makai József: Szerbia: a zöldek felemelkedése és bizonytalan sikere	105
Bevezetés	105
A tüntetés éve	106
Alkalmi szövetségek	113
Felhasznált irodalom	118
Németh Ferenc: Versenyfutás az albánok kegyeiért? – A Rama–Kurti-viszonyrendszer elemzése	125
Bevezetés	125
Aleksandar Vučić regionális aspirációi	126
Az albán regionális törekvések háttere	128
A Rama–Kurti-viszony	131
Ki a versenyfutás valódi nyertese?	136
Felhasznált irodalom	137
Novoszáth Péter: Hogyan hat a légi közlekedés fejlődése a Balkán európai integrációjára?	143
Bevezetés	143
Nyugat-Balkán: gazdasági és beruházási terv a gazdasági fellendülés és konvergencia elősegítésére	144
A nyugat-balkáni országok légi közlekedési piacának fő jellemzői	147
A légi közlekedési infrastruktúra versenyképessége a Nyugat-Balkán országaiban	151
Légi összeköttetési index Európában	153
Hogyan mozdíthatják elő a fapados légitársaságok a mobilitást és az integrációt?	155
Következtetések azokról a csatornákról, amelyeken keresztül a diszkont-légitársaságok elősegítik a mobilitást és az integrációt Európában	162
Felhasznált irodalom	163
Perényi Bálint: Adalékok az Államtudományi Intézet szerepéhez a két világháború közötti magyar geopolitikában – Fekete Lajos jugoszláv referens	167
Az Államtudományi Intézet	167
Fekete Lajos jugoszláv referens rövid életműve	170
A jugoszláviai magyarság helyzete Fekete Lajos publikációs tevékenységének tükrében	170

Fekete Lajos írásai tudománytörténeti szempontból	173
Konklúzió	175
Felhasznált irodalom	176
Pintér Attila: Szerbia külpolitikája a koronavírus-járvány árnyékában	179
Bevezetés	179
Az EU-csatlakozási folyamat	179
Kihívások Szerbia előtt, a legfőbb külső hatalmak és Szerbia kapcsolatai	181
Vakcinadiplomácia	189
Szerbia gazdasági helyzete	190
Kétoldalú kapcsolatok	192
Konklúzió	195
Felhasznált irodalom	195
Szabó Mátyás: Az Európai Duna-bizottság jogállása és al-dunai tevékenysége (1856–1918)	197
Bevezetés	197
Az EDB jogállása és szervezete	200
Az EDB tevékenysége	208
Összegzés	209
Felhasznált irodalom	212
Teszáry Miklós: Az egyházügyi törvény Montenegróban	215
Bevezetés	215
Montenegró politikai térképe	216
Szerb–montenegrói identitás	217
Történelmi előzmények	219
A Montenegrói Ortodox Egyház	221
A törvény benyújtásának körülményei	223
A tervezet fogadtatása, indoklása	225
Következmények	227
Felhasznált irodalom	229
<i>A kötet szerzői</i>	231

Vákát

Előszó

A Nemzeti Közszolgálati Egyetemen 2021. november 19-én megtartott IV. Balkán-konferenciánk a válságokkal kapcsolatban várta a térséggel foglalkozó kutatók előadásait. A Balkán történelmét válságok sora jellemezte az elmúlt évszázadokban, ezek között politikai, gazdasági, társadalmi és legutóbb egészségügyi próbatételek sora jelent meg. A hidegháború idején a nemzetközi térben betöltött szerepét állandó kihívások érték, és a belső legitimitáció megújítása is folyamatosan kényszerhelyzetbe hozta. A háborúk soha nem látott problémákhoz vezettek, amelyek kezelése napjainkban is tart, gondoljunk akár a határok rendezetlenségére, a társadalmi feszültségekre vagy a menekültek helyzetének megoldatlanságára. A gazdasági felzárkózás állandó kihívást jelent a kormányok számára, amelyben több-kevesebb sikert értek el az országok vezetői. A legutolsó kihívást a Covid-19-világjárvány jelentette, amelyben szintén eltérő reakciók születtek a politikusok részéről, így eltérő következményekkel is kellett megküzdeniük.

Összesen huszonkilenc előadás hangzott el öt szekcióban, ami jelzi a régióval foglalkozó kutatók számának gyarapodását. Teret kapott a koronavírus-világjárvány kezelése kapcsán felmerülő állami válságintézkedések elemzése, a régió külpolitikájának alakulása a jelenség következtében vagy a külpolitikai semlegesség 21. századi értelmezése. A gazdasági kérdéseket érintő szekcióban az iszlám pénzügyek térhódításáról, a felzárkózásról és a kiaknázandó lehetőségekről számoltak be a kutatók. Az elmúlt évek legérzékenyebb eseményeit két kis-állam okozta, így a montenegrói egyházügyi törvény, illetve a koszovói kérdések önálló szekciót alkottak. A történelemszekció keretében olyan politikatörténeti előadások hangzottak el, amelyek az Európai Duna-bizottság, az Államtudományi Intézet, Kemény Gábor külügyminiszter látogatása, a jugoszláv föderáció reformja és a szövetségi állam széthullása köré épültek fel. Az aktualitásokat bemutató részben pedig demográfiai jelenségekkel, a magyar–szerb kapcsolatok fejlődésével és választási kérdésekkel foglalkoztak előadóink.

Jelen kötetben az elhangzott előadások közül tizenhármat adunk közre tanulmány formájában, így Ármás Julianna az albán identitás rétegeit, Horváth László a magyar–szerb megbékélési folyamatot, Juhász József a jugoszláv konföderatív modellt ismerteti. Lajos Máté Kemény Gábor nyilas külügyminiszter zágrábi útjának hátterét, Lőrinczné Benze Edit a Covid-válság horvátországi kezelésének főbb aspektusait járja körül, Makai József a szerbiai zöldpártok fejlődését elemzi a közelmúlt tüntetései alapján. Németh Ferenc a Rama–Kurti-harc

háttérét, míg Novoszáth Péter a légiutas-forgalommal kapcsolatos kutatását mutatja be. Perényi Bálint egy ritkán kutatott területre világít rá, nevezetesen az Államtudományi Intézet jugoszláv referensének, Fekete Lajosnak a munkásságára, Pintér Attila pedig a szerb külpolitika járványidőszakban tett lépéseit vizsgálja. Szabó Mátyás az Európai Duna-bizottság működéséről készített összegző munkát, Teszáry Miklós pedig a montenegrói egyházügyi törvényt tette tanulmánya tárgyává.

A szerkesztő

Ármás Julianna

Az albán identitás rétegei: úton a koszovói identitás felé?

Bevezetés

A koszovói identitás kérdését már az állam függetlenségének deklarálása előtt is figyelem kísérte – a 2008-as kikiáltás óta pedig kifejezetten hangsúlyos területté vált. Ugyanakkor a témakör rendkívül érzékeny, nem véletlenül nyilatkoztak koszovói döntéshozók is úgy, hogy az albán identitástól elkülönülő koszovói identitás nem létezik.¹ Ez abból a megfontolásból adódik, hogy a saját identitás igénylése káros lehet Koszovó függetlenségének elismerésére.² A kérdést tovább árnyalja, hogy az identitás koncepciója tovább tagolható, így modell függvényében megkülönböztethetünk nemzeti, politikai és akár nemzetek feletti identitást is. Az albán identitáson belül mindhárom szint értelmezhető, ahol a különböző államokban élő albánság nemzeti identitása megegyezik, a politikai identitásuk eltérő, míg a nemzetek feletti identitást ismét mindannyian osztják. Megfogalmazódik a probléma: mely szintre sorolható a koszovói albánság hovatartozása?

Jelen kutatás az albán identitás rétegeinek értelmezése után a koszovói nemzeti identitás kialakulásának lehetőségét vizsgálja az ontológiai biztonság elméleti keretének segítségével. Az identitás különböző szintjeinek funkcióit nézve a fiatal állam esetében a politikai identitás építése a lényeges a végrehajtó hatalom legitimációjának érdekében, ugyanakkor a függetlenedésért folytatott küzdelem már a nemzeti ébredés lényegi elemének tekinthető. A koszovói identitás kérdése megosztó, így korai lenne szilárd nemzeti identitás létét állítani, különösen úgy, hogy a Szerbia relációjában fenntartott konfliktusos helyzet jelentette ontológiai biztonság a szerbek ellenében megfogalmazott albán nemzeti identitást konzerválja.

¹ Dan Bilefsky: *A Difficult Question for Kosovars: Who Are We?* *The New York Times*, 2007. december 9.

² Dorian Jano: *Kosovar Multi-Layer Identity: What Is the Same, Different and in Common with the Albanian Identity.* *Journal of European and International Affairs*, 1. (2013), 1. 27–40.

Mi az identitás?

Az albán identitás rétegeinek vizsgálatához először szükséges lefektetni, mit értünk identitás alatt. Ma már számos definíciós keret áll rendelkezésünkre, azonban terjedelmi okokból a különböző megközelítések ismertetésétől eltekintve a konstruktivisták általánosan használt koncepcióját alkalmazzuk. Szociálpszichológiai megközelítésük szerint az identitás arra az énképre vonatkozik, amellyel a szereplők rendelkeznek. Ezek az énképek a többi szereplőhöz fűződő viszony során jönnek létre, ennek értelmében állandóan fejlődnek, változnak, azaz az identitás nem állandó. Mivel megközelítésük szerint az identitás társadalmilag konstruált, jelentését a közmegegyezés határozza meg. Egy állam vagy nemzet identitása ugyanakkor már összetettebb, hiszen az egyénekből közösség jön létre. Nemzeti identitásról akkor tudunk beszélni, ha a csoporttagok egymásról és a külvilágról is közös meggyőződéssel rendelkeznek, és értékeik, normáik összessége szimbolikus jelentést biztosít az adott közösségnek azáltal, hogy egyszerre erősíti a közösséghez tartozást és az önmeghatározást is.³

Az identitás komplexitásának szemléltetésére Dorian Jano – Medrano és Gutiérrez⁴ nyomán – az egymásba ágyazott (*nested/embedded*) vagy több-rétegű (*multi-layered*) identitások modelljét alkalmazza. A koncepció szerint az identitás különböző rétegeit vizsgáljuk, ahol a rétegek akár önálló identitásként is működhetnek, de nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Első szintre helyezi a nemzeti identitást, másodikra a politikait, míg harmadikra a nemzetek feletti (*supra-state identity*) identitást. A politikai identitás alapja az állam lesz, mint politikai egység, amely közös politikai-gazdasági jogokat és kötelezettségeket jelent a területén élő állampolgárainak, lényegében a francia modellt alkalmazva. A nemzetek feletti identitás alatt egy tágabb politikai közösséghez való tartozást értünk, például az Európai Unióhoz, ami további politikai, gazdasági, társadalmi érdekeket és értékeket biztosít az összes tagnak. A modell szerint míg az albánság nemzeti identitása közös, a különböző nemzetállamokban élő albánok politikai identitása különböző, de a nemzetek feletti identitásuk újfent

³ Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris, 2009. 378–379.

⁴ Juan Díez Medrano – Paula Gutiérrez: *Nested Identities: National and European Identity in Spain*. *Ethnic and Racial Studies*, 24. (2010), 5. 753–778.

megegyezik.⁵ Jelen elemzésben az első két szinttel foglalkozunk, a nemzetek feletti identitás kérdése nem része a dolgozatnak.

Az albán nemzeti és politikai identitás

Az albán identitás kialakulására legjobban az nyomta rá a bélyegét, hogy a Balkán albánsága sosem élt egy saját, önálló államban, és az albán lakosság több mint fele ma is az albán nemzetállamon kívül él. A problémát tovább fokozza, hogy nincs egy olyan kulturális vagy – az albánság vallási megosztottságából eredően – vallási központ, amely az identitáskonstrukció motorja lehetett volna. Az albánoknak hozzávetőlegesen 80 százaléka a muszlim vallást követi, de Észak-Albániában élnek római katolikusok és Dél-Albániában ortodox keresztények is. Pashko Vasa 19. századi katolikus író úgy fogalmaz, hogy „az albánok vallása az albánság”,⁶ utalva arra, hogy míg a többi balkáni népnél a vallás lehet alapja az identitásnak, az albánok esetében erre nincs lehetőség. Ennek megfelelően a vallás másodlagos szerepet tölt be az albán identításban, és inkább a szekularizmus jellemzi általánosságban a lakosságot. Nagy részük muszlim háttérű, bár nehéz pontos adatot közölni a vallásgyakorlók arányáról. Ehhez hozzájárult egyrészt, hogy Enver Hoxha az első ateista államnak kiáltotta ki Albániát, másrészt gyakoriak a vegyes házasságok is.⁷ Csupán az albán nyelv közös, amely az indoeurópai nyelvcsalád egyik önálló ága, így az albán az egyetlen rokon nélküli nép a Nyugat-Balkánon.

A Balkán-félszigeten a nemzeti identitással kapcsolatos narratívák a 19. század végén váltak dominánssá, miközben zajlott az Oszmán Birodalom dezintegrációja és a félsziget felszabadítása az ötszáz éves török uralom alól. A különböző nacionalista mozgalmaknak saját identitásuk védelme lett a prioritás, hiszen a török megszállás után elérhető cél lett a nemzeti szuverenitás és a nemzetállami lét. Az albán nemzeti ébredés a többi balkáni néphez képest ugyanakkor később indult csak meg: az oszmán uralom alatt az albánság számottevő része áttért az iszlámra – ami jelentős fejlődést is hozott –, így nem rendelkeztek saját nemzeti egyházzal, mint a szerbség. Montenegró és Szerbia mint független

⁵ Jano (2013): i. m.

⁶ Pashko Vasa: *Oh Albania, Poor Albania. Albanian Literature.*

⁷ Tim Judah: *Kosovo. What Everyone Needs to Know.* Oxford, Oxford University Press, 2008. 8–9.

államok 1878-as nemzetközi elismerése adta meg a jelet az albán nacionalista mozgalmaknak, amelyek elsősorban a szerb és a görög expanzionizmus ellen és nem az Oszmán Birodalommal szemben kívántak fellépni. Inkább azonosították magukat az albánok a régióval, ahol éltek, vagy a konstantinápolyi központtal, míg egymással kevésbé volt bárminemű kötelékük a nyelven kívül. Az 1912–13-as Balkán-háborúkkal a félsziget albánsága végleg szétdarabolódott, ami még inkább ösztönözte az albán nemzeti identitás megalapozását.⁸

Az albán nemzeti identitás konstruálásához szükséges volt elsősorban a történelmi kontinuitás megfogalmazása és a nemzeti hősök megformálása a közös nyelv mellé. Így honosodott meg az albán eredetmítosz, miszerint az albánok az illír törzsek leszármazottai, akik már a rómaiak előtt, az i. e. 6–5. században a Balkán-félszigeten éltek, s ennél fogva a szláv törzseket is jócskán megelőzték, mivel azok csak az i. sz. 7. században érkeztek.⁹ Mivel az oszmán korban erőteljes volt az albánok körében az asszimiláció, az albán nemzetépítés során kidolgozták a törökverő hős, Szkander bég figuráját, hogy a meggyengült nyelvi kötődésen túl más közös pont is legyen.¹⁰ Szkander bég hasonló szerepet tölt be az albánoknál, mint Lázár herceg vagy a Nemanjić-dinasztia a szerbek körében. Egy olyan középkori hős, akivel – ellentmondásos volta ellenére – az egész albánság azonosítani tudja magát, és aki a 19. századi nacionalizmusok korában azt is jól szemléltette, hogy nem a vallás köti össze az albánokat. Isztambulból hazatérve a bég a kereszténységet választotta, de a szerbekkel is rapszodikus viszonyt ápolt: úgy szövetekezett velük, hogy közben harcolt is ellenük.¹¹ Személye a mai napig népszerű nemcsak Albániában, de a Balkán-félsziget más, albánok lakta területein is – szinte ugyanolyan szobor őrzi emlékét Szkopjében és Pristinában, mint Tirana főterén.

Lényegében az illír rokonság adja az albán „Koszovó-mítosz” alapját is, és a demográfiai többség mellett a legfontosabb hivatkozási pont a szerbek

⁸ Judah (2008): i. m.

⁹ A szerb álláspont szerint az illír eredetmítoszt a 19. században osztrák történészek alkották meg, miközben az Osztrák–Magyar Monarchia aggodalommal figyelte az erősödő szerb és orosz expanzionista törekvéseket. Ezáltal az illír eredet olyan történelmi keretet biztosít az albán népnek, amely támogatja a független Albánia létrejöttét és a nagyhatalmak általi elismerését. Lásd Howard Clark: *Civil Resistance in Kosovo*. London, Pluto Press, 2000. 26.

¹⁰ Jano (2013): i. m. 33.

¹¹ Judah (2008): i. m. 25–26.

ellenében.¹² Az albán lakosság a 14. század folyamán kezdett áttelepülni a mai Albánia területéről Koszovóba, de a régió „albánosodását” a 19. század végi szerb nemzeti ébredés fokozta leginkább; a törökellenes felkelések következtében a szerbek által uralt területekről délre, a mai Koszovó területére menekültek az albánok. Itt említendő meg ezzel szemben a szerb Koszovó-mítosz, hiszen a két eredetmítosz megismerésével értelmezhető a koszovói konfliktus, amellyel a nemzetközi közösség közel harminc éve néz szembe, és amelynek gyökerei a 19. századig nyúlnak vissza. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia által 1986-ban kiadott memorandum, amely a szerb nacionalizmus egyik központi dokumentuma, tételesen felsorolja, miért a szerb nemzetet illeti meg Koszovó. Eszerint a 13. században megalakult középkori Szerb Királyság a mai Koszovó területét is magában foglalta, és az 1389-es rigómezei csata után itt is veszett el a szerb állam, amivel megkezdődött a régióban az Oszmán Birodalom 500 éves uralma. A Szerb Királyság a kor rendkívül erős entitásának számított, és a szerbek büszkéik államiságukra, amelyben a királyi székhely szintén Koszovó területén, Prizrenben volt. A török uralom alatt a szerb identitás megőrzésének egyik eszköze a Szerb Ortodox Egyház lett, a szintén koszovói területen lévő Peja/Peć központtal. Megjegyzendő, hogy a Szerb Ortodox Egyház az oszmán uralom alatt is megőrizte autokefál jellegét, és a szerbek alapvetően kulturális kötődést mutatnak Koszovó felé.¹³

Érintve az albán politikai identitás alapjait, az egyik legfontosabb momentumnak 1912 tekintendő, amikor Albánia elnyerte ugyan függetlenségét, de számos albán terület az albán nemzetállamon kívül maradt. Ma jelentős számban élnek albánok Montenegróban (5 százaléka a lakosságnak), Észak-Macedóniában (25 százalék) és a már említett Koszovóban.¹⁴ Ezen országok albánságának nemzeti identitásának alapja bár közös, különböző politikai identitásokkal rendelkeznek attól függően, hogy melyik államban élnek. Mivel a politikai identitás hivatott minden egyént képviselni egy adott politikai közösségen, államalakulaton belül, ideális esetben minden egyénnek azonosulnia is kell – és elviekben tud is azonosulni – a politikai identitásával a nemzeti identitásától függetlenül. Ugyanakkor megemlítendő, hogy a politikai identitás mesterséges jellegű

¹² James Ker-Lindsay: *Kosovo. The Path to Contested Statehood in the Balkans*. London, I.B. Tauris, 2009. 8.

¹³ Judah (2008): i. m. 18.

¹⁴ Ármás Julianna – Németh Ferenc: [Southeast European Demographic Overview II. Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, and North Macedonia. KKI Policy Brief](#), (2021b), 50.

a hagyományokra, szokásokra nagyban építő nemzeti identitással szemben, ezért elfogadásának nem előfeltétele a nemzeti identitás megléte.¹⁵ Jelen elemzés keretei között ez kiemelendő, mert míg Koszovó esetében a nemzeti identitáshoz szükséges elemeket nem minden etnikai csoport tekinti magáénak, politikai identitása még lehet a fiatal államnak.

Úton a koszovói nemzeti identitás felé?

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a koszovói albánok sosem éltek közös nemzetállamban az albániai albánokkal, ugyanakkor az egymásba ágyazott identitások (*nested identities*) modellje szerint még mindkét csoport osztja az albán nemzeti identitás gyökereit. Ezt erősíti, hogy a Koszovóban élő albánok etnikai szempontból mindig is albánként azonosították magukat, így nemzeti identitásuk alapja elválaszthatatlan az Albániában élőkétől. Mindazonáltal számos jel utal arra, hogy törekednek egy saját, koszovói nemzeti identitás kialakítására. Itt jegyzendő meg, hogy az elemzést és a koszovói nemzeti identitás meghatározásának kérdését tovább árnyalja, hogy Koszovó esetében egy multietnikus államról beszélünk, amely tényt a koszovói alkotmányba is belefoglaltak: „albánokból és más közösségekből álló többnemzetiségű társadalom”, ahol a közösségek alatt „a Koszovói Köztársaság területén hagyományosan jelen lévő, ugyanahhoz a nemzeti vagy etnikai, nyelvi vagy vallási csoporthoz tartozó lakosokat” értjük.¹⁶ Az utolsó, 2011-es népszámlálás adatain alapuló becslések szerint Koszovó jelenlegi lakossága 1,8 millió fő, amelynek 93 százalékát albánok, 1,5 százalékát szerbek¹⁷ teszik ki. Az egyéb közösségek közé tartoznak a bosnyákok (1,6 százalék), a törökök (1,1 százalék), illetve az askáli (0,9 százalék), az egyiptomi (0,7 százalék), a goráni (0,6 százalék) és a roma közösség tagjai (0,5 százalék). A szerb és a roma közösségek ugyanakkor bojkottálták a 2011-es népszámlálást, így – az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) becslései szerint – valójában 7,8 százalékát tehetik ki a lakosságnak a koszovói szerbek.¹⁸ Az albánság jelentős többsége miatt azonban a koszovói nemzeti identitás

¹⁵ Jano (2013): i. m. 34–35.

¹⁶ *Constitution of the Republic of Kosovo* (2008. június 15.).

¹⁷ Ármás–Németh (2021b): i. m. 7.

¹⁸ Minority Rights Group International: *Kosovo – World Directory of Minorities & Indigenous Peoples* (2018. március).

kérdésköre nem elég élesen körülhatárolható, sokszor szinonimaként használják a koszovói albán nemzeti identitásra, ami előrevetíti a nemzeti identitás meghatározásának problematikuságát.

A külön koszovói identitás vizsgálatához érdemes első lépésként meghatározni, hogy mikor kezdődött az albánok és a koszovói albánok elnevezésének szétválása. Ez az 1940–50-es évekre tehető, amikor még a Jugoszlávia területén élő albánokra siptárokként hivatkoztak (*shqip[ë]tari*), amely kifejezés ma már pejoratív jelentést hordoz. A koszovói albán (*Kosovski albanci*) elnevezést később vezették be, hogy megkülönböztessék őket az Albániában élőktől. Röviden említést érdemel továbbá Josip Broz Tito szerepe is a koszovói albán nemzetépítésben, hiszen a Tito vezette jugoszláv államban kapott Koszovó autonóm státuszt a szerb tagköztársaságon belül, 1963-ig mint régió, utána mint autonóm tartomány. Ez az 1974-es alkotmánymódosítással ugyan nem változott, de lényegében tagköztársaságként működött tovább többek között saját parlamenttel, kormánnyal, nemzeti bankkal, sőt, saját képviselőket delegálhattak a szerb és a jugoszláv szövetségi parlamentbe is. Az 1969-ben alapított Pristinai Egyetem teljes mértékben albán nyelvű intézményként működött, aminek köszönhetően sok macedón vagy montenegrói albán is itt tanult.¹⁹ Mindezek célja egyértelműen az volt, hogy amennyire csak lehet, elválasszák a koszovói albánokat az Albániában élőktől, amihez hozzájárult, hogy a Hoxha-rezsím alatt Albánia teljesen bezárkózott. Az albán nemzeti identitás gyökerei azonban a kapcsolat lazulása ellenére is megmaradtak Koszovóban, ami azt mutatja, hogy a szerbek ellenében ez jelentős viszonyítási pont. Meg kell jegyezni, hogy a múlthoz való ezen hozzáállás egyfajta nosztalgia is, amely különösen népszerű az egész volt Jugoszlávia területén manapság (*jugonostalgija*).²⁰

Az olyan kezdeményezések, mint a saját zászló tervezése vagy himnusz komponálása, szintén a koszovói nemzeti identitás felé tett lépésekként értékelhetők – mint ahogy ez minden ország esetében történik. Mivel azonban Koszovó mint független állam számos etnikumot és vallást egyesít, a politikai célkitűzés a semleges szimbólumok kiállítása, amelyek minden etnikai utalástól mentesek, s ezáltal a koszovói – inkább politikai, mint nemzeti – identitás alapjai lehetnek. A zászlótervezésre vonatkozó versenykiírás éppen ezért kiemelte, hogy a pályamunkáknak a koszovói multietnikus populációt kell jelképezniük, nem

¹⁹ Judah (2008): i. m. 53.

²⁰ Leandrit I. Mehmeti: *Kosovar Identity: Challenging Albanian National Identity*. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 9. (2017), 1. 16–25.

a múlt nacionalista hagyományait.²¹ Ennek ellenére számos pályamunka egy piros-fekete zászló volt kétfejű sassal; lényegében az albán zászlót alakították át.²² Végül olyan zászló mellett döntöttek, amely az Európai Unióéra emlékeztet, miközben a térkép a területi egységet szimbolizálja, a hat csillag pedig a Koszovóban elismert hat etnikai csoportot jelképezi. Megemlítendő, hogy bár a koszovói zászló használata egyre elterjedtebb, a koszovói albánok körében sok esetben csak a piros-fekete albán zászló kiegészítése. A saját himnusz kérdéskörét és a himnusz szövege kapcsán esetlegesen felmerülő problémákat a szöveg elhagyásával oldották meg. Látható, hogy ezen szimbólumokkal olyan koszovói nemzeti identitás létrehozása a cél, amely túlmutat az etnikai és vallási törésvonalakon – azonban az ország multietnikus jellegéből adódóan mindezek inkább homályos identifikációt adnak az etnikai csoportoknak, mintsem hogy kialakítanák az új nemzeti identitást.²³

A nemzeti identitás kérdéskörénél említést érdemel a közös koszovói emlékezet. Az elnyomás elleni, majd az elmúlt három évtizedben a függetlenedésért folytatott küzdelem a nemzeti ébredés fontos pontjaként értékelhető. Az áldozatvállalás, a fizikai túlélésért folyó harc, majd ezt követően az új állam létrehozása a nemzeti identitás kialakulásának fontos mozzanatai. A koszovói albánok büszkék erre a történelmi és politikai eredményre, ez a büszkeség pedig az áldozatelemmel együtt fontos tényező a nemzeti identitás konstruálásában.²⁴ A függetlenség kikiáltása előtt új szimbólumok is sokasodni kezdtek; a koszovói háború során életüket vesztett UÇK- (Ushtria Çlirimtare e Kosovës-) harcosok nemzeti hősként tündek fel.²⁵ Adem Jashari, az UÇK egyik alapítója „mai Szkan-der bégként” él a köztudatban, mint egy új nemzeti hős, a prekazi mészárlás emlékét múzeum őrzi, a falu pedig alapvetően „zarádokhelyként” funkcionál – ezt aláhúzza a tény, hogy az emlékközpontot mint speciális nemzeti érdekű létesítményt törvénybe foglalták.²⁶ Azonban fontos kiemelni, hogy bár az albán-ság adja a koszovói lakosság döntő hányadát, és bár Koszovó többnemzetiségű állam, főleg a szerb elnyomást elszenvedő koszovói albánok azonosítják magukat a nemzeti ébredés ezen momentumaival.

²¹ Mehmeti (2017): i. m. 23.

²² Bilefsky (2017): i. m.

²³ Mehmeti (2017): i. m. 23.

²⁴ Mehmeti (2017): i. m. 24.

²⁵ Bilefsky (2017): i. m.

²⁶ Judah (2008): i. m. 27.

Az albán / koszovói albán identitás meghatározásánál a regionális identitások szerepe is figyelembe veendő, amely különösen erős az albánok (az egész balkáni albánság) körében. Az albán regionális identitások értelmezésének egyik síkja az albán nyelv dialektusai közötti különbségek. Az északi területeken élők a geg dialektust beszélik, míg a délebbre élők a toszkot, amely a nyelv standardizálása során az irodalmi nyelv alapja is lett Albániában. A folyamatot vita övezte – és szóban a mai napig megmaradtak a nyelvjárásbeli különbségek –, amely Koszovóban is meghatározó lett, miszerint a standardizálás nem szolgálja az albán nemzet egységét. Így ez az albánok és koszovóiak között egy olyan töréspontként értelmezhető, amely megosztja őket („mi” és „ők”). Felmerül a kérdés ezáltal, hogy a dialektusban tapasztalt eltérés kiindulópontja-e az új identitás felé vezető útnak. Az elemzések azonban felhívják a figyelmet, hogy az albán nyelv egy dialektusára alapozott koszovói identitás nem fed le minden olyan elemet, amit egy nemzeti identitás megkövetel (regionális identitásnak viszont már alapja lehet). Hosszú távon elvezethet ugyan egy nemzeti identitáshoz, de Koszovó multietnikus volta miatt kérdés, hogy alapozható-e a koszovói nemzeti identitás az albán nyelv egyik olyan dialektusára, amelyet nem kizárólag Koszovó területén beszélnek.²⁷

Miért marad homályos a koszovói identitás?

Elméletben – az ontológiai biztonság keretében

Az ontológiai biztonság elméletének szélesebb körű megismertetésével a teoretikusok célja az, hogy olyan új nézőpontot biztosítsanak, amely megmutatja, hogy a biztonság és az identitás, valamint az identitás és a világpolitika eseményeinek következményei²⁸ között lényeges kapcsolat van. A legtöbb teoretikus a szociológus Anthony Giddens definícióját veszi alapul, miszerint az ontológiai biztonság úgy írható le, mint a szubjektum biztonsága, amelynek lényegi eleme a biológiai folytonosság érzése. Ehhez a mindennapi élet – amelyet a társas kapcsolatok tartanak fent – állandó bizonytalanságai menedzselésre szorulnak. Azonban ha a kapcsolatok destabilizálódnak, az ontológiai biztonság veszélybe kerül,

²⁷ Mehmeti (2017): i. m. 20.

²⁸ Catarina Kinnvall – Jennifer Mitzen: [An Introduction to the Special Issue: Ontological Securities in World Politics](#). *Cooperation and Conflict*, 52. (2016), 1. 3–11.

s az eredmény bizonytalanság, de akár erőszak is lehet; tehát szilárd alapokon nyugvó identitásra van szükség.²⁹

Felmerül a kérdés, hogy miért fontos az ontológiai biztonság a nemzetközi kapcsolatokban. Az elmélet azáltal, hogy nem a biztonság konvencionális, katonai megközelítését alkalmazza, újfajta értelmezési keretet ad. A szereplők nemcsak materiális, hanem ontológiai biztonságot is keresnek. Ezzel egyrészt azt állítják, hogy a konfliktusok, háborúk nem kizárólag fizikai okokból törhetnek ki, másrészt más megközelítést hoz a már kialakult konfliktusok fenntartása mögötti logika megértéséhez is. Továbbá az ontológiai bizonytalanság fokozódása elmélyítheti a fennálló konfliktusokat, azok még erőszakosabbá válhatnak; így az ontológiai biztonságot nyújtó rutinok hiánya a bizonytalanság vagy fenyegetés forrásává válik.³⁰

Az ontológiai biztonság az egyének szintjén alakul ki, akiknek állandó biztonságérzetre van szükségük identitásukban: kik ők, hova tartoznak, milyen szerepeket töltenek be a társadalomban. Az egyén identitását a társadalmon belüli kapcsolatrendszerek alakítják és tartják fent, a rutinná váló cselekvések biztonságot (és egyszerűséget) hoznak. A bizonytalanság mérséklésére továbbá elindul az „othering” folyamata: az, hogy az egyén egy másik ellenében határozza meg önmagát, illetve ezáltal egy csoporthoz is tartozni fog, segíti a mindennapi életben való eligazodást.³¹

Az ontológiai bizonytalanság olyan közösségbe kényszeríti az embereket, ahol már nem kell egyedül szembenézniük félelmeikkel vagy egy adott fenyegetéssel, miközben a bizonytalanság az állam szintjén él tovább, és alakítja annak túlélési stratégiáját. Az ontológiai biztonság elérésének fő folyamata az állam szintjén a „biztonságiasítás” (*securitization*). A tárgyiasított félelmekkel a bizonytalanság keretek közé szorítható, és az ontológiai kétségek kezelhetőkké válnak. A félelem tárgyiasítása során barátokat/ellenségeket azonosítanak, ami az identitásépítés további alapjául szolgál. Mivel a társadalom erkölcsi rendje időről időre újratermelődik, a társadalmi viszonyokat intézményesült rendbe kell rendezni a stabil identitás érdekében.³²

²⁹ Anthony Giddens: *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity Press, 2003.

³⁰ Kinnvall–Mitzen (2017): i. m.

³¹ Bahar Rumelili (szerk.): *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*. London, Routledge, 2014.

³² Rumelili (2014): i. m.

Az egyének, majd a társadalom szintjén is megjelenő ontológiai biztonság-keresés után az államok is ontológiai biztonságra fognak törekedni. Ez eredményezheti azt, hogy a döntéshozók a többi szereplővel kapcsolatos téves előfeltevések vagy elfogultságok miatt a racionális cselekvéstől eltérően döntenek, amivel újratermelhetnek adott konfliktusokat, hiszen az már a szokások részévé vált, vagy esetleg elődjeiktől származott. A rutinokhoz való ragaszkodással a bizonytalanság csökken, a világ megismerhetővé válik, ugyanakkor az államok így fizikailag veszélyes kapcsolatban maradnak egymással, mert nem képesek vagy nem akarnak változtatni a szokásokon.³³ Gyakran hajlamosak vagyunk megfélemedezni arról, hogy nem az állam bizonytalan, hanem az azt alkotó és képviselő egyének, illetve döntéshozók, akik az ontológiai biztonság alkalmazását választják a bizonytalanság mérséklésére.

Fontos megjegyezni, hogy a felek az ontológiai biztonságkeresés során határozzák meg identitásukat egymással szemben (*othering*). Ezért a konfliktusmegoldás során rekonstruálni kell azokat a politikai és társadalmi folyamatokat, amelyek az ontológiai biztonság eléréséhez vezettek. Ez azonban azt is jelenti, hogy a tárgyasult félelmek lebontásával az identitások újradefiniálódnak, s így a bizonytalanság, szorongás újra fokozódik, ami új ontológiai biztonság keresését eredményezi. A kérdés marad: érdeke-e a politikai vezetésnek egy ilyen folyamat elindítása?³⁴ Jelenleg stabil konfliktusról beszélünk a koszovói albánok és szerbek között, amelyben Rumelili modellje szerint a félelem magas fokú, de a bizonytalanság alacsony, mert az *othering* alkalmazásával keretek közé szorították.

A gyakorlatban

Koszovó a mai napig számos problémával néz szembe, amelyek közül az egyik legjelentősebb történelmi kérdéseken túl az albánok és szerbek konfliktusos múltjára visszavezethető etnikai szegregáció a lakosságban. Ez a szegregáció mind földrajzilag, mind politikai részvétel tekintetében megmutatkozik. A földrajzi elkülönülés legjobban a Szerb Többségű Önkormányzatok Szövetsége mentén figyelhető meg; a 2013-as és 2015-ös brüsszeli megállapodások értelmében a szerbek által többségben lakott tíz település önkormányzata (Leposavić, Zvečan,

³³ Jennifer Mitzen: *Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma*. *European Journal of International Relations*, 12. (2006), 3. 341–370.

³⁴ Rumelili (2014): i. m.

Zubin Potok, Észak-Mitrovica, Gračanica, Novo Brdo, Parteš, Štrpce, Klokot és Ranilug) végrehajtó jogosítványokkal felruházott területi autonómiát kapott volna.³⁵ Az elvi megállapodások azonban nem léptek életbe, illetve a 2015-ös megállapodás egyes részleteiről a koszovói alkotmánybíróság kimondta, hogy azok összeegyeztethetetlenek a „koszovói alkotmány szellemével”.³⁶ A brüsszeli megállapodások fogadtatása át is vezet a politikai megosztottság problémájára. Bár a koszovói választások szerb bojkottja politikai megfontolásokból már kevésbé jellemző, a szerblakta Észak-Koszovóban működő párhuzamos intézmények léte és az ezek fenntartására folyósított pénzügyi támogatás Szerbiából továbbra is állandó. Szerbia négy településen (Zvečan, Leposavić, Zubin Potok, Észak-Mitrovica) helyi kormányzási modellt alkalmaz, amelyben a közszolgáltatást a helyi párhuzamos szervek a szerb minta szerint látják el, például szerb személyi igazolványt adnak ki. De a közigazgatáson túl a rendőrség, az igazságszolgáltatás, az oktatás és az egészségügy egy része is szerb befolyás alatt van.³⁷

A gyakorlat azt mutatja, hogy nagyon kevés interakcióval él egymás mellett a két etnikai csoport. Kölcsönös ignorancia és gyanú jellemzi a kapcsolatrendszert, ami felerősíti az egymásról alkotott sztereotípiákat és előítéleteket. Szerbia állandó támogatása mellett nem meglepő, hogy a koszovói szerbek hűsége az anyaország felé töretlen. A problémát tovább mélyíti, hogy a szerb párhuzamos struktúrákat tolerálja a koszovói politikai vezetés, mert azok hozzájárulnak a stabilitáshoz és a további konfliktusok megelőzéséhez.³⁸ Szerbia ezáltal pedig biztosítja érdekeit, és széles spektrumon tudja Koszovó tevékenységeit ellenőrizni.

Kérdés, hogy ennek a kényes egyensúlyú viszonyrendszernek a lebontása milyen következményekkel járna az identitásra nézve. Kijelenthető, hogy Koszovó jelenleg nem stabil politikai és gazdasági entitás. Ennek mérésére

³⁵ Márkus László – Németh Ferenc: *Kérdések és válaszok: a Belgrád–Pristina dialógus*. KKI Policy Brief, (2021), 40. 7.

³⁶ Constitutional Court, Republic of Kosovo: *Decision on Interim Measure in Case No. KO 130/15 Concerning the Assessment of the Compatibility of the „Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo – General Principles / Main Elements” with the Spirit of the Constitution, Article 3 [Equality before the Law], Paragraph 1, Chapter II [Fundamental Rights and Freedoms] and Chapter III [Rights of Communities and Their Members] of the Constitution of the Republic of Kosovo* (2015. november 10.).

³⁷ Zdeněk Rod – Halina Chraščová: *Socio Economic Pressure of Parallel Structures in Kosovo*. CBAP, 2019. április 13.

³⁸ Jeta Xharra – Perparim Isufi: *Serbia Strengthening ‘Parallel Structures’, Kosovo Deputy PM Says*. *Balkan Insight*, 2021. december 7.

az egyik lehetőség a különböző adatbázisok, indikátorok használata. A kifejezetten a politikai stabilitás és az erőszak/terrorizmus³⁹ hiányát vagy a politikai és működési stabilitást⁴⁰ mérő adatbázisok nem közölnek adatot Koszovó kapcsán, ahogy a Fragile States Indexen belüli „állami legitimitás”⁴¹ indikátora sem. Található viszont Koszovóra vonatkozó adat a Bertelsmann Transformation Indexben (BTI), amely a politikai és gazdasági rendszerváltás országait elemzi.⁴² Ennek első komponense a *Status Index*, amely a politikai és gazdasági átmenet szintjét jelzi, figyelembe véve többek között a politikai részvételt, a választások gyakoriságát és minőségét, a demokratikus intézmények stabilitását, a monetáris és fiskális stabilitást. Ez a nyugat-balkáni térségben Koszovót Bosznia-Hercegovinával egy szinten jegyzi (6,2). Összehasonlításképp Koszovóval azonos értéket kapott Bolívia és Mexikó, míg a térségből Montenegró szerepel a legjobban (7,2) a listán. A BTI második komponense, a *Governance Index* a politikai vezetés minőségét méri a kormányzás hatékonysága, a konszenzusépítés, az erőforrás-hatékonyság és a nemzetközi kapcsolattartás kritériuma mentén – ebben Koszovó Ecuadorhoz, Burkina Fasóhoz, Nigerhez hasonló értéket kapott (5,23). A Nyugat-Balkán országai közül ismét Montenegrót (6,6), illetve Észak-Macedóniát (6,3) értékelték a legmagasabb pontszámokkal.

Mivel számos népszerű, gyakran hivatkozott index nem foglalkozik a fiatal állammal, érdemes a szemlézett indikátorok különböző komponensei mögötti eseményeket kontextusban értelmezni, hogy komplexebb képet kaphassunk Koszovó politikai és gazdasági folyamatairól. A különböző indikátorokat ajánlott egyébként is a megfelelő távolságtartással alkalmazni, hiszen azok a valóságot egy leegyszerűsített számadat formájában közlik, így ok-okozati viszony felállítására már nem megfelelő források. Ezt figyelembe véve már korábban is alkalmaztunk saját definíciós keretet és módszertant az indexek hiányosságainak áthidalására, figyelembe véve a választások gyakoriságát, a politikai kontinuitást, a politikai erőszak meglétét, illetve a gazdaság teljesítőképességét is.⁴³ Koszovó viharos politikai életére utal az utóbbi tíz év négy előrehozott parlamenti választása (2014, 2017, 2019, 2021), illetve kiemelendő, hogy 2019–2021

³⁹ Political Stability – Country Rankings. *TheGlobalEconomy.com*, (é. n.).

⁴⁰ Analysis. *Globalinnovationindex.org*, (é. n.).

⁴¹ State Legitimacy. *Fragilestatesindex.org*, (é. n.).

⁴² Kosovo – Overall Results. *BTI-project.org*, (é. n.). Kétévenkénti bontásban a [More about Transformation Processes in Kosovo in the BTI Atlas](#) cím alatt.

⁴³ Ármás Julianna – Németh Ferenc: *A nyugat-balkáni politikai helyzet és kockázatok. KKI Policy Brief*, (2021a), 64. 7.

között dupla hatalomváltás történt: 2020 tavaszán bizalmatlansági indítvánnyal bukott meg az első Kurti-kormány,⁴⁴ majd újabb választások kiírása nélkül kapott kormányalakítási megbízást a Koszovói Demokratikus Liga (Lidhja Demokratike e Kosovës – LDK).

A kitöltetlen hivatali idők megmutatkoznak a kormányzás színvonalán is, és a gyakori választások miatt a kontinuitás hiánya jellemzi a koszovói belpolitikát. Nem meglepő módon a legnagyobb töréspontot a gyakorlatban is a Szerbia felé képviselt politika jelenti. Példa erre a szerb és bosnyák árukra kivetett büntetvámok volatilis alkalmazása: a 2018 őszén bevezetett vámokat 2020 tavaszán először a reciprocitás gyakorlata váltotta fel,⁴⁵ majd 2020 júniusában azt is visszavonták.⁴⁶ A kormányzás színvonalát tovább rontja a politikai erőszak, amely bár kevésbé súlyos, mint a koszovói háború utáni években, jelenléte állandó, inkább tüntetések formájában való kiújulása pedig szintén a szerb–albán viszonyokhoz köthető. De itt említendő meg, hogy jelentős feszültséget okozott a 2021 őszén kialakult rendszám-tábla-incidens is a szerb–koszovói határon, amelynek során a szerb és a koszovói fél is mozgósította egységeit, illetve a KFOR is megnövelt erőikkel járőrözött a határ mentén.⁴⁷

Köszönhetően a Nyugat-Balkánra áramló közvetlen külföldi befektetésnek (*foreign direct investment* – FDI), a koszovói GDP az elmúlt évtizedben átlagosan 4 százalék körüli növekedési trendet mutatott, amire számottevő hatást nem gyakoroltak a gyakori kormányváltások. A koronavírus-járvány okozta visszaesés törte meg a növekedést: az IMF adatai –5,3 százalékos visszaesést rögzítettek 2020-ra.⁴⁸ 2021-re az IMF 6 százalékos növekedést jósolt,⁴⁹ a Koszovói Központi Bank szerint pedig ez akár 9,9 százalék⁵⁰ is lehet, aminek egyik fő oka, hogy a diaszpóra hazautalásai elérték a közel 1 milliárd eurót 2021-ben.

⁴⁴ Németh Ferenc: *A koronavírus okozta a koszovói kormány bukását? KKI-elemzések*, (2020), 57.

⁴⁵ EU's Borrell Welcomes Kosovo's Government Decision to Lift Tariffs on Serbian Goods. *Gazeta Express*, 2020. március 31.

⁴⁶ New Government of Kosovo Revokes the Reciprocity Measures on Import from Serbia. *European Western Balkans*, 2020. június 6.

⁴⁷ Kosovo Deploys Police, Serbs Protest amid Border Tension. *Al Jazeera*, 2021. szeptember 20.

⁴⁸ IMF: *Republic of Kosovo: 2020 Article IV Consultation – Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Kosovo*. IMF Country Report No. 21/41 (2021. február 17.).

⁴⁹ IMF (2021): i. m.

⁵⁰ Shkodrane Dakaj: *BQK: Diaspora dërgoi 956 milionë euro gjatë vitit 2021*. *Kallxo.com*, 2021. december 24.

A fentiek dióhéjban összefoglalják, hogy függetlenségének 2008-as kikiáltása óta Koszovó még mindig a politikai konszolidációval küzd. Ezt számos tényező nehezíti: a gyakori kormányváltások, a kormányzás kontinuitásának a hiánya, a politikai erőszak jelenléte vagy akár a koszovói politikai élettől független válságok, mint például a Covid–19-világjárvány. Jól látható ugyanakkor, hogy a töréspontok a szerb–albán viszonyrendszer mentén alakulnak ki, amire akár a politikai vezetés is rájátszik, megerősítve ezáltal a konfliktus okozta ontológiai biztonságot. Ahogy azonban a háború utáni közös emlékezet is csak a koszovói albánok körében van jelen, úgy a szerb–albán⁵¹ szembenállás jelentette ontológiai biztonság is csak a koszovói albánok identitásához járul hozzá. Ezért a Szerbiával fenntartott ellenséges viszony miatt az albán és az arra épülő kizárólagos koszovói albán identitás marad erős, nem adva teret a koszovói nemzeti identitás kialakulásának.

Konklúzió

A koszovói identitás vitatott volta magától értetődő.⁵² Napjainkban, amikor még a koszovói államiság is vitatott kérdés,⁵³ korai lenne azt állítani, hogy létezik a koszovói – akár nemzeti, akár politikai – identitás. Jelen pillanatban nem a nemzeti identitás építése, hanem a demokratikus állam szerepének a konszolidációja a lényeges, amely magával hozza a politikai identitás megszilárdulását, és legitimálja az állam fennhatóságát is. Ez elsősorban a politikai élet stabilitását jelentené megfelelő gazdasági perspektívával, amelynek eredményeképp az állampolgárok azonosíthatják magukat a koszovói politikai identitással.⁵⁴

Ugyanakkor a koszovói nemzeti identitás több szempontból is megkérdőjelezhető. Koszovó multietnikus állam – amely tényt sokszor figyelmen kívül hagyunk –, így koszovói lakosság alatt a koszovói albánok, szerbek és mások értendők. Nem vitás, hogy Koszovó lakosságának nagyjából 90 százaléka albán gyökerekkel rendelkezik, és az identitás kérdéskörénél elkerülhetetlen ennek

⁵¹ Nemcsak a koszovói szerbek, hanem általánosságban a szerbség, de az albánokra nézve már inkább csak a koszovói albánok sorolhatók ide.

⁵² Mehmeti (2017): i. m. 24.

⁵³ Jelenleg az ENSZ 97 tagállama ismeri el a független Koszovót. Öt EU-tagállam – Ciprus, Görögország, Spanyolország, Szlovákia, Románia – sem adta meg az elismerést még Koszovónak.

⁵⁴ Jano (2013): i. m. 35.

figyelembevétele. Az albán nemzeti identitás marad az elsődleges a koszovóiak nagy hányadának, és bár megfigyelhetők olyan folyamatok, amelyek a koszovói nemzeti identitáshoz vezetnének (közös emlékezet, nemzeti hősök, szimbólumok), ezeket vagy csak a koszovói albánok osztják, vagy pedig inkább a multi-etnikus államot kívánják hangsúlyozni.

Az albán vagy koszovói albán identitást erősíti továbbá a szerb–albán konfliktusos kapcsolatrendszer konzerválása is, amely ugyan ontológiai biztonságot eredményez, de egyben gátja is a konfliktus meghaladásának és az albántól független koszovói nemzeti identitás kialakulásának. Jelenleg legfeljebb regionális identitásként értelmezhető a koszovói (albán) identitás, és a fentiek figyelembevételével kétséges, hogy létrejöhet-e valaha is a koszovói nemzeti identitás.

Felhasznált irodalom

- Analysis. *Globalinnovationindex.org*, (é. n.). Online: www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator
- Ármás Julianna – Németh Ferenc: A nyugat-balkáni politikai helyzet és kockázatok. *KKI Policy Brief*, (2021a), 64. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2021.64>
- Ármás Julianna – Németh Ferenc: Southeast European Demographic Overview II. Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, and North Macedonia. *KKI Policy Brief*, (2021b), 50. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.E-2021.50>
- Bilefsky, Dan: A Difficult Question for Kosovars: Who Are We? *The New York Times*, 2007. december 9. Online: www.nytimes.com/2007/12/09/world/europe/09iht-kosovo.4.8660025.html
- Clark, Howard: *Civil Resistance in Kosovo*. London, Pluto Press, 2000.
- Constitutional Court, Republic of Kosovo: *Decision on Interim Measure in Case No. KO 130/15 Concerning the Assessment of the Compatibility of the „Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo – General Principles / Main Elements” with the Spirit of the Constitution, Article 3 [Equality before the Law], Paragraph 1, Chapter II [Fundamental Rights and Freedoms] and Chapter III [Rights of Communities and Their Members] of the Constitution of the Republic of Kosovo* (2015. november 10.). Online: <https://gjk-ks.org/en/decision/lidhur-me-vlersimin-e-prputshshmrir-s-asociacionibashksia-i-komunave-me-shumic-serbe-n-kosov-parimet-e-prgjithshmeelementet-kryesore/>
- Constitution of the Republic of Kosovo*. Online: https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf

- Dakaj, Shkodrane: BQK: Diaspora dërgoi 956 milionë euro gjatë vitit 2021. *Kallxo.com*, 2021. december 24. Online: <https://kallxo.com/lajm/bqk-diaspora-dergoi-956-milione-euro-gjate-vitit-2021/>
- EU's Borrell Welcomes Kosovo's Government Decision to Lift Tariffs on Serbian Goods. *Gazeta Express*, 2020. március 31. Online: www.gazetaexpress.com/eus-borrell-welcomes-kosovos-government-decision-to-lift-tariffs-on-serbian-goods/
- Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity Press, 2003.
- IMF: *Republic of Kosovo: 2020 Article IV Consultation – Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Kosovo*. IMF Country Report No. 21/41 (2021. február 17.). Online: www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2021/02/17/Republic-of-Kosovo-2020-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-Report-and-Statement-by-50104
- Jano, Dorian: Kosovar Multi-Layer Identity: What is the Same, Different and in Common with the Albanian Identity. *Journal of European and International Affairs*, 1. (2013), 1. 27–40. Online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2465463
- Judah, Tim: *Kosovo. What Everyone Needs to Know*. Oxford, Oxford University Press, 2008.
- Ker-Lindsay, James: *Kosovo. The Path to Contested Statehood in the Balkans*. London, I.B. Tauris, 2009.
- Kinnvall, Catarina – Jennifer Mitzen: An Introduction to the Special Issue: Ontological Securities in World Politics. *Cooperation and Conflict*, 52. (2016), 1. 3–11. Online: <https://doi.org/10.1177/0010836716653162>
- Kiss J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris, 2009.
- Kosovo Deploys Police, Serbs Protest amid Border Tension. *Al Jazeera*, 2021. szeptember 20. Online: www.aljazeera.com/news/2021/9/20/kosovo-deploys-police-serbs-protest-amid-border-tension
- Kosovo – Overall Results. *BTI-project.org*, (é. n.). Online: <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/RKS>
- Márkus László – Németh Ferenc: Kérdések és válaszok: A Belgrád–Pristina dialógus. *KKI Policy Brief*, (2021), 40. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2021.40>
- Medrano, Juan Díez – Paula Gutiérrez: Nested Identities: National and European Identity in Spain. *Ethnic and Racial Studies*, 24. (2010), 5. 753–778. Online: <https://doi.org/10.1080/01419870120063963>

- Mehmeti, Leandrit I.: Kosovar Identity: Challenging Albanian National Identity. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 9. (2017), 1. 16–25. Online: <https://doi.org/10.30722/anzjes.vol9.iss1.15171>
- Minority Rights Group International: *Kosovo – World Directory of Minorities & Indigenous Peoples* (2018. március). Online: <https://minorityrights.org/country/kosovo/>
- Mitzen, Jennifer: Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12. (2006), 3. 341–370. Online: <https://doi.org/10.1177/1354066106067346>
- Németh Ferenc: A koronavírus okozta a koszovói kormány bukását? *KKI-elemzések*, (2020), 57. Online: https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/06/57_KKI-elemzes_RKS_Nemeth_20200611.pdf
- New Government of Kosovo Revokes the Reciprocity Measures on Import from Serbia. *European Western Balkans*, 2020. június 6. Online: <https://europeanwesternbalkans.com/2020/06/06/new-government-of-kosovo-revokes-the-reciprocity-measures-on-import-from-serbia/>
- Political Stability – Country Rankings. *TheGlobalEconomy.com*, (é. n.). Online: www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/
- Rumelili, Bahar (szerk.): *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*. London, Routledge, 2014. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315796314>
- State Legitimacy. *Fragilestatesindex.org*, (é. n.). Online: <https://fragilestatesindex.org/indicators/pl/>
- Vasa, Pashko: Oh Albania, Poor Albania. *Albanian Literature*, (é. n.). Online: www.albanianliterature.net/authors/classical/vasa/vasa_poetry.htm
- Xharra, Jeta – Perparim Isufi: Serbia Strengthening ‘Parallel Structures’, Kosovo Deputy PM Says. *Balkan Insight*, 2021. december 7. Online: <https://balkaninsight.com/2021/12/07/serbia-strengthening-parallel-structures-kosovo-deputy-pm-says/>
- Zdeněk, Rod – Halina Chraščová: Socio Economic Pressure of Parallel Structures in Kosovo. *CBAP*, 2019. április 13. Online: <https://cbap.cz/archiv/3920>

Horváth László

Történelmi vagy politikai? – A magyar–szerb megbékélési folyamat kérdőjelei

A magyar–szerb ellentétek újbóli kiéleződése (1920–1941)

Az I. világháborút lezáró és a nagyhatalmi érdekek mentén létrejött Párizs környéki békerendszer Kelet-Közép-Európában elvetette és egyúttal táplálta is az ellenségeskedés magját, amely beérve hamarosan további traumákat okozott az itt élő szomszédos népek számára. Közismert tény, hogy az I. világháborút követően a magyar külpolitika egyik sarokköve az ország elcsatolt részeinek visszaszerzése lett. Mivel a történelmi magyar állam a Kárpát-medence déli területeinek egy részét is elvesztette, amely területek a határmódosításokat követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé váltak, azok revíziója a magyar–jugoszláv, valamint a nemzetközi politikai viszonyok alakulásához igazodva ugyan, de elérendő cél volt Magyarország számára.

Ha a fegyveres konfliktusok véget is értek, a szívekben és a tudat, illetve a tudatalatti szintjén az elszenvedett igazságtalanságok miatt kialakult indulatok, sérelmek nem szűntek meg vagy oldódtak fel. Elemi erővel törtek a felszínre, amint arra lehetőségük adódott. Ehhez Jugoszlávia esetében jelentős mértékben hozzájárult, hogy a nemzeti kisebbségek valódi társadalmi integrációja a többségi nemzetek részéről nem élvezett prioritást. Sőt a nyelvi, kulturális és gazdasági ellehetetlenítési kísérletek sem voltak ritkák, amelyek ellenére azonban nem sikerült az itt élő nemzeti kisebbségek identitásának felszámolása, társadalmi beolvasztása, asszimilálása.

Szövetségi rendszerének köszönhetően az I. világháborút követően – a háborút a vesztesek oldalán befejező Magyarországhoz viszonyítva – az újonnan megalakult délszláv állam kedvezőbb helyzetben volt, és nem tanúsított különösebb érdeklődést északi szomszédja iránt. Figyelmét ehelyett a Balkánra összpontosította, ahol vezető szerepre törekedett.

A kisantant (1921–1938) – Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia – magyar revíziós törekvések által is motivált katonai és politikai szövetségének meggyengülése, majd végül felbomlása, a II. világháború kirobbanásával átalakul

nemzetközi rend, valamint Franciaországnak mint támogatónak az elvesztése külpolitikájának felülvizsgálatára ösztönözte Jugoszláviát. A délszláv állam célja függetlenségének és semlegességének megőrzése mellett a háború elkerülése volt,¹ ezért pozitív fordulat állt be Magyarországhoz való viszonyulásában, amely az eltelt húsz esztendőben képviselt következetes politikájának, a nemzetközi politikai viszonyok megváltozásának, továbbá a német és olasz hozzáállásnak² köszönhetően növelni tudta területének nagyságát.³

A harmincas évek második felében Németország messzemenő támogatásával zajló magyar–jugoszláv közeledés csúcspontját a mindössze három pontból álló örök barátsági szerződés 1940. december 12-i aláírásának pillanata jelentette. A Csáky István magyar és Aleksandar Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter részéről ellenjegyzett megállapodásban az aláíró felek kölcsönösen rögzítették, hogy tartózkodnak a fegyveres erőszak alkalmazásától, valamint hogy vitás kérdéseiket tárgyalásos úton kívánják rendezni.

Annak ellenére azonban, hogy Magyarország és Jugoszlávia vezető politikusai a baráti kapcsolatok kialakításában és fenntartásában voltak érdekeltek, a körülmények gyors megváltozása miatt – amelyek során Jugoszlávia a Cvetković-kormányt megdöntő, a Jugoszláv Kommunista Párt által támogatott március 27-i katonai puccs nyomán kihátrált a háromhatalmi egyezményből – a baráti viszony a két ország között hamarosan ismét ellenségesé lett.

A Délvidék ismét magyar fennhatóság alatt (1941–1944)

A belgrádi katonai hatalomátvétel hatására Magyarország a vezető politikai és katonai körök ellentétes álláspontja mellett végül Németország oldalán belesodródott a II. világháborúba, mivel teljesült a magyar minisztertanács azon részvételi kitétele, amely a háborúba történő bekapcsolódás egyik feltételeként

¹ Hornyák Árpád: Jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok, 1920–1941. Szempontok a két világháború közötti magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásának tanulmányozásához. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 90.

² Szakály Sándor: A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés. In Glatz (2013): i. m. 135.

³ Első (1938. november 2.) és második (1940. augusztus 30.) bécsi döntés, továbbá Kárpátalja visszafoglalása (1939. március 15–18.).

Jugoszlávia felbomlását határozta meg.⁴ Röviden Jugoszlávia 1941. április 6-i német megszállása után, a Horvát Független Állam kikiáltásának másnapján, április 11-én a magyar csapatok bevonultak Bácskába, és a Duna–Tisza közén túl visszafoglalták Dél-Baranyát és a Muraközt is. A bevonulást követően Werth Henrik vezérkari főnök augusztus 4-ig úgynevezett „szükségyszerű” katonai közigazgatást⁵ vezetett be Bácskában és Baranyában egyaránt azzal a céllal, hogy a terület Magyarországhoz való visszacsatolását előkészítse. Ezt követően vezették be a polgári közigazgatást, amely jogi alapot 1941. december 16-án kapott, miután törvénybe iktatták a két területi egység Magyarországhoz csatolását.⁶ A későbbiekben már „az 1941–1944 között egymást váltó magyar kormányzatok azt tartották legfontosabb feladatuknak, hogy kidomborítsák a Délvidéken a magyar állam kontinuitását és gyökeresen felszámolják a jugoszláv állam 1918 óta kiépített nacionalizáló, magyarelleses struktúráit, és újra kiépítsék a magyar állam jogi, politikai, kulturális stb. intézményeit”.⁷

A korábbi délvidéki magyar területek visszafoglalása során a reguláris magyar és a reguláris jugoszláv erők között a Bácspetrócnél és Temerin közelében, Szőregnél lezajlott összecsapásokat leszámítva nem történtek komolyabb incidensek. Ezzel ellentétben a szerb nacionalistákkal, valamint a kommunista partizánokkal azok szabotázsakcióinak következtében komoly harcokra és megtorlásokra került sor. 1942. január elején a Sajkás-vidéken⁸ tervezett partizán-szabotázsakciók felszámolása céljából a magyar katonai és csendőri alakulatok részéről partizánvadász razzia vette kezdetét, amelyet január végére Újvidékre és Óbecsére is kiterjesztettek. Az újvidéki razzia néven közismertté vált január 21–23. közötti eseményeknek 3340, főként szerb és zsidó nemzetiségű polgári személy esett áldozatul, de magyarokat is találunk az odaveszettek között.

Ebben az időszakban a helyi lakosság ellen a magyar fél részéről elkövetett visszaélések képezik a magyar–szerb történelmi megbékélési folyamat egyik fókuszpontját. Ezen eseményeket Cseres Tibor az 1964-ben megjelent *Hideg*

⁴ Szakály (2013): i. m. 139.

⁵ A. Sajti Enikő: *Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken: 1941. április. Acta Universitatis Szegediensis*, 72. (1982), 7.

⁶ Pál Tibor: Bácska a világháborúban. Adatok az áldozatokról. In Glatz (2013): i. m. 196.

⁷ A. Sajti Enikő: Az újvidéki razzia elő- és utótörténete. Délvidék, 1941–1944. In Glatz (2013): i. m. 177.

⁸ A Bácska legdélkeletibb része, amelynek keletről a Tisza, délről pedig a Duna képezi a határát. Itt található a Titeli, illetve Zsablyai járás összes települése, köztük Mozsor, Zsablya és Csúrogy, továbbá az Újvidéki járás három és a Szenttamási járás egy települése.

napok című könyvében örökítette meg és dolgozta fel, amelynek alapján Kovács András 1966-ban azonos című filmet készített.⁹

„Az 1942-es razzia által kiváltott belső tiltakozások, de főként a háború menetében beállt változások és azok várható külpolitikai következményei a rasszával való szembenézésre sarkallták a felelős magyar politikai köröket, amely példa nélküli volt a háborúban álló Európában.”¹⁰ Annak ellenére azonban, hogy már 1942 áprilisában különleges bizottság alakult a történetek kiterjedt kivizsgálására, a fő felelősök ellen a tényleges vádemelésre csak később, 1943 októberében került sor. Rájuk¹¹ a legsúlyosabb büntetést szabták ki, és ha az ítélet azonnali végrehajtása elől ideiglenesen el is tudtak menekülni, később Magyarország kiadta e személyeket Jugoszláviának, ahol 1946 novemberében kivétel nélkül kivégezték őket.¹²

Az, hogy Kállay Miklós magyar miniszterelnök közbenjárására hadbíróóság előtt felelősségre vonták a fő felelősöket, s hogy a miniszterelnök kezdeményezésére a szerbeket ért sérelmek miatt kártalanításra is sor került, a hatalmi viszonyok átalakulását követően nem bírta önmérsékletre a Bácskába bevonuló partizánegységeket és a helyi szerb lakosságot sem.

A magyar közigazgatás alatt elszenvedett vélt vagy valós sérelmek megtorlása (1944–1945)

1944. szeptember 26-án Moszkvában Tito megegyezett a Szovjetunió legfelsőbb hadvezetésével, hogy a Vörös Hadsereg ideiglenes és korlátozott jogot kap

⁹ A *Hideg napok* hazai bemutatóját nagy érdeklődés övezte. A film kiérdemelte az 1967-es Magyar Filmszemle fődíját. Az alkotást a Filmkritikusok Nemzetközi Szövetsége a Karlovy Vary-i filmfesztiválon is díjazta.

¹⁰ A. Sajti (2013): i. m. 184.

¹¹ Szombathelyi Ferencre, a Honvéd Vezérkar főnökére, Feketealmy-Czeydner Ferenc altábornagyra, akit Szombathelyi bizott meg a rassziát végző karhatalmi erők egységes vezetésével, Grassy József ezredesre, akit Feketealmy-Czeydner az újvidéki razzia végrehajtására kirendelt karhatalmi egységek irányításával bizott meg, Deák László ezredesre, a sajkás-vidéki razzia parancsnokára és Zöldi Márton csendőr századosra, aki az újvidéki razzia idején a városban tartózkodó csendőr-alakulatok főparancsnoka volt.

¹² Dobrowiecki Péter: Szemet szemért: a délvidéki „hideg napok” és az azt követő jugoszláv megtorlásokat övező mítoszok a magyar történetírásban. In Szalai László (szerk.): *A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában*. Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2013. 59.

a kelet- és közép-szerbiai területeken való áthaladásra a területek felszabadítása céljából.¹³ A megállapodással összhangban a szovjet katonaság 1944. október 1-jén elérve az egykori jugoszláv–román határt, október 23-ig fokozatosan elfoglalta a Bánságot, a Bácskát, a Drávaszöveget és a Szerémséget. A bevonuláskor a gyors hatalomátvétel, majd annak megszilárdítása a helyi népfelszabadító bizottságoknak köszönhetően volt lehetséges, amelyek egy országos népfelszabadító mozgalom helyi szerveit képezték, s egy részük már a magyar fennhatóság alatt illegálisan megalakult, elsősorban ott, ahol helyi szinten a Jugoszláv Kommunista Pártnak valamilyen formában biztosított volt a jelenléte. Az 1943 októberében a Vajdasági Népfelszabadító Bizottság által közétett kiáltvány képezte a jogalapját a népfelszabadító bizottságok megalakulásának, amire a Tisza mentén a szovjet csapatok bevonulását követően került sor. A szovjet csapatok és a Jugoszláv Kommunista Párt Jugoszláv Népfelszabadító Mozgalmának Népfelszabadító Hadserege, valamint a kommunista partizáncsapatok bevonulása egyúttal a német, illetve magyar irányítás, közigazgatás megszűnését is jelentette. Tito október 17-i hatállyal kiadott, 1945. február 15-ig érvényben lévő rendeletében Bácska, Bánát és Baranya területén katonai közigazgatást vezetett be, amelynek teljhatalmú parancsnokává Ivan Rukavina tábornokot nevezte ki. Ebben az időszakban a végrehajtó és a bírói hatalom egyaránt teljes mértékben a katonaság kezében összpontosult. Kezdetét vette az idegen megszállók részéről az 1941 és 1944 között tapasztalt vélt vagy valós sérelmek megtorlásának időszaka.¹⁴ Az egész érintett területre eddig el nem végzett települési szintű mikrokutatások, a szerb Belügyminisztérium és a Népvédelmi Osztály (OZNA) vonatkozó iratainak feldolgozatlansága vagy az iratok eltűnése miatt (az újvidéki likvidáltak listája például eltűnt a Vajdasági Múzeumból)¹⁵ napjainkig pontosan meghatározatlan számú ártatlan magyar áldozat vesztette életét

¹³ Gojko Malović: Katonai igazgatás a Vajdaságban (Bánát, Bácska és Baranya), 1944–1945. In Glatz (2013): i. m. 222.

¹⁴ A témát első alkalommal Cseres Tibor az 1991-ben megjelent, *Vérbosszú a Bácskában* című könyvében dolgozta fel. Rajta kívül kezdetben két kutató foglalkozott átfogóan, több városra és településre kiterjedően a megtorlásokkal. Matuska Márton *A megtorlás napjai* című könyvében (Újvidék, Forum – Magyar Szó, 1991) főleg az *oral history* módszerével, illetve Mészáros Sándor *A Holttá nyilvánítva – Délvidéki magyar fátum, 1944–45* (I. kötet: *Bácska*. Budapest, Hatodik Síp, 1995; II. kötet: *Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék*. Budapest, magánkiadás, 2000) című munkájában.

¹⁵ Forró Lajossal, a téma kiváló kutatójával és szakértőjével folytatott elektronikus levélváltás alapján.

ebben az időszakban, vagy ott helyben, ahol élt, vagy pedig a Vajdaság területén létrehozott egyik gyűjtőtáborban.

A megtorlásokat irányító és egyúttal felügyelő intézmény a szovjet mintára és Tito utasítására 1944. május 13-án megalakított belbiztonsági szerv, az OZNA volt, amelyet a külső és belső ellenség felderítése és elhárítása céljából hoztak létre. Az OZNA kifejezetten civil lakosság elleni terrorakciókra szakosodott hadtestének alakulatai és a helyi civil szerb lakosság követték el a tömeggyilkosságokat és a megtorlásokat, más partizánegységek és az önkéntesekből alakított népi rendőrség hathatós segítségével. Az 1944 augusztusában életre hívott és az ellenség felszámolására hivatott OZNA-hadtestnek hét hadosztálya és számos brigádja tevékenykedett és vett részt a likvidálásokban, a helyi szláv lakosság támogatásával.¹⁶ A katonai közigazgatás bevezetése a népfelszabadító bizottságokat ideiglenesen háttérbe szorította, de mivel azalatt is folyamatosan tanácsadói és végrehajtói funkcióval rendelkeztek, a későbbiekben jólszervezettségüknek köszönhetően képesek voltak a polgári közigazgatási feladatok átvételére és ellátására.

A megszállókkal vélten vagy valóban kollaborálók elleni megtorlásoknak fontos mozzanatát képezte a vagyyonelkobzási folyamat. A vagyonelkobzásra a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács Elnöksége (AVNOJ) által 1944. november 21-én kiadott rendelet és az 1945. június 9-én meghozott, a vagyonelkobzásról és annak végrehajtásáról szóló törvény adott jogalapot, a bírósági ítéletek alapján. A bíróságok a járási népbizottságok és a hadbírók ítéletei alapján végezték tevékenységüket.¹⁷ A tárgyalt időszakban háborús bűnössé vagy a nép ellenségévé történő nyilvánítást az érvényben lévő rendeletek, illetve törvények értelmében konkrét bizonyítékok hiányában, szóbeli feljelentés alapján is meg lehetett tenni. Ennek következtében a rögtönítélő katonai bíróságok a háborús bűnösséget kimondó ítéleteiket gyakran csak a kivégzéseket követően hozták meg központi utasításra.¹⁸

¹⁶ A. Sajti Enikő: A vajdasági helytörténetírás és a magyarok elleni megtorlások a Délvidéken. In Glatz (2013): i. m. 356.

¹⁷ Molnár Tibor: Az 1944–45-ös magyarellenességre vonatkozó iratok a Zentai Történelmi Levéltár fondjaiban. In Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*. Szeged–Zenta, MNL Csongrád Megyei Levéltára – Zentai Történelmi Levéltár, 2013. 26.

¹⁸ A. Sajti (2013): i. m. 356.

A délvidéki megtorlások, amelyek a vagyon elvételén kívül a szabadságtól és az élettől való tömeges megfosztást is jelentettek, súlyosan érintették a bácskai magyar közösséget. A kollektív bűnösség megállapítása – a jogállamiság elveivel ellentétesen – szinte minden helységben megtörtént. „[A] háborús bűnök megállapítása hasonlóképpen folyt az egész régióban. A háborús bűnöket vizsgáló bizottság szinte minden délvidéki településen gyűjtötte a feljelentéseket, ami alapján »háborús bűnössé« vagy a nép ellenségévé nyilvánítottak helyi lakosokat. A 183-as fond egy jelentős részét ezek az iratok képezik.”¹⁹

A csúrogi, zsablyai és mozsori ártatlan magyar áldozatok esete annyiban tér el a más településeken élőkétől, hogy itt léteztek akkori állami szervek által kiállított írásos határozatok, amelyekkel Csúrog, Zsablya és Mozsor község magyar nemzetiségű lakosságát a kollektív felelősség elvének alkalmazásával háborús bűnösnek nyilvánították. Az 1945. január 22-i 2/45-ös számú, a Megszállók és Segítőik Vajdaságban Elkövetett Bűntetteinek Feltárását Végző Bizottság által meghozott határozat a vajdasági Zsablyai járáshoz tartozó Csúrog község valamennyi magyar és német nemzetiségű lakosát háborús bűnösnek nyilvánította. Zsablya község magyar lakosságát az 1945. január 22-i 2/45-ös határozat analóg alkalmazásával nyilvánították háborús bűnössé. Az 1945. március 26-i, a Megszállók és Segítőik Vajdaságban Elkövetett Bűntetteinek Feltárását Végző Bizottság által meghozott határozat a vajdasági Titeli járáshoz tartozó Mozsor község lakosait nyilvánította háborús bűnössé a nemzeti hovatartozás alapján.²⁰ Ezen határozatok nyomán Csúrogról, Mozsorról és Zsablyáról a teljes magyar lakosságot elűldözték, vagyonát pedig elkobozták. Sokakat megöltek, akiket pedig nem fosztottak meg életüktől, s akiket a járeki munkatáborban töltött több hónap után szabadon engedtek, azok elbocsátó levelet kaptak, amelyben megtiltották számukra, hogy valaha is visszatérjenek otthonaikba.

¹⁹ Forró Lajos: A 183-as fond. Kutatási lehetőségek a Vajdasági Levéltárban. In Glatz (2013): i. m. 276.

²⁰ Vajdasági Magyar Szövetség: *A VMSZ kezdeményezésére a szerb kormány hatályon kívül helyezte a három falu: Csúrog, Mozsor és Zsablya magyar lakosságának kollektív bűnösségéről szóló határozatot* (2014. november 2.).

A rendszerváltozás utáni első kísérletek a közös múltfeltárássra (1990–2009)

Az 1944-ben és 1945-ben a délvidéki magyar nemzeti közösség ártatlan tagjai ellen elkövetett atrocitásokról, megtorlásokról, tömeges kivégzésekről Jugoszláviában a nyolcvanas évek végéig nem lehetett a nyilvánosság előtt beszélni. A testvériség-egység szellemében, a közösségi boldogulás érdekében megkötött kompromisszum hallgatásba és látszólagos feledésbe kényszerítette a II. világháború e periódusának tragikus eseményeit. A kilencvenes évek délszláv háborúi és a Milošević-rezsim megdöntéséig fennálló politikai környezet alapvetően szintén nem kedvezett a múlt e része kutatásának, feltárásának. Az újvidéki magyarság ennek ellenére már 1990 őszétől minden évben megemlékezett az ártatlan magyar áldozatokról a katonatemetőben. A kilencvenes évek elejére kialakult politikai miliőben a többségi nemzet pártalapítási törekvései mellett a magyar nemzeti közösség gyors helyzetfelismerésének és önszerveződésének lehattünk szemtanúi. A közösség első – azóta csak történelmiként emlegetett – érdekvédelmi szervezete, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) 1990-es megalakulásakor olyan programcélokat fogalmazott meg, mint a többpártrendszer bevezetése, a piacgazdaságra való áttérés és a nemzetközi dokumentumokban rögzített kisebbségi jogok biztosítása. Ők vetették fel először a személyi elven alapuló kisebbségi önkormányzat koncepcióját és az ártatlan vajdasági magyarok sérelmére a II. világháború utolsó hónapjaiban végrehajtott megtorlások tudományos kivizsgálását is.²¹ A VMDK már 1990 tavaszán a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához fordult annak érdekében, hogy vizsgálják ki a II. világháború idején végrehajtott atrocitásokat, köztük az ártatlan magyarok és németek ellen 1944–1945-ben elkövetett bűntények körülményeit is. Ekkor még a kérésre elutasító válasz érkezett. A VMDK szabadkai körzeti szervezetének kezdeményezésére a szervezet szabadkai Történeti Bizottsága 1993. december 13-án memorandumot intézett Szabadka polgármesteréhez, Kasza Józsefhez. A memorandum tárgya egy 1944-es emlékpark kialakítása, az akkori események évfordulója, valamint a világháború szabadkai áldozatairól az 50. évforduló alkalmából történő 1995-ös megemlékezés volt (a memorandum ennek megfelelően három bizottság létrehozását kezdeményezte). A javaslat

²¹ Vékás János: *A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének létrejötte. Régió – Kisebbségstudományi Szemle*, 2. (1991), 1. 102–106.

hatására a szabadkai községi képviselő-testület 1994. június 30-án megtartott ülésén emlékbizottságot nevezett ki (elnök: Kasza József, alelnök: Szekeres László).²² E bizottság létrejöttének és munkájának köszönhetően készült el 1994 novemberére a szabadkai Zentai úti temető 44-es parcelláján az első emlékhely, amelynél méltó módon emlékezhettek meg az 1944–1945-ös megtorlások ártatlan szabadkai magyar áldozatairól. Az emlékpark központi részén Kalmár Ferenc szobrászművész *Vergődő madár* elnevezésű szobra állt,²³ a mögötte lévő emlékfalon pedig több mint 27 márványtábla, több mint 846 áldozat nevével kapott helyet.

Az 1994-es esztendő Csúrog életében is a hivatalos megemlékezések kezdetének éve volt, amikortól a vérengzések helyszínén a falu lakói minden évben egy fakeresztet helyeztek el az ártatlan áldozatok emlékére (amelyet ismeretlen tettesek minden alkalommal kidöntöttek vagy megrongáltak), 2002-ben pedig egy márvány sírkövet avattak fel.

Az első valódi áttörést a téma vonatkozásában a 2000. szeptember 24-i szövetségi elnöki és parlamenti, valamint a Vajdaság Autonóm Tartományon belüli parlamenti választások hozták. Mindhárom szinten az összesen 20 ellenzéki párt vagy szervezet egyesüléséből létrejött Szerbiai Demokratikus Ellenzék (Demokratska opozicija Srbije – DOS) jelöltjei nyertek, akik az ország jövőjét illetően a korábbi hatalomtól merőben eltérő elképzelések mentén szerveződtek. Annak ellenére, hogy a hivatalban lévő szövetségi államfő, Slobodan Milošević a szövetségi elnökválasztás első fordulóját követően nem ismerte el az ellenzék államfőjelöltjének győzelmét, az országon végigsöprő október 5-i tüntetéssorozat és ellenállás hatására kénytelen volt elfogadni azt. Ennek következtében már nem volt szükség az október 8-ra kitűzött szövetségi államfői választások második fordulójának megtartására. A szövetségi államfői választásokkal egy időben megtartott szövetségi parlamenti választásokon az összesen megszerezhető 138 alsóházi helyből²⁴ a szerbiai DOS 58-at, a montenegrói Szocialista Néppárt pedig

²² Szekeres László: Az emlékpark létrehozásához fűződő események rövid áttekintése. In Bogner István (szerk.): *Memento 70. Szabadka gyásznapjai, 1944–2014*. Budapest–Szabadka, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2014. 22.

²³ A szobrot 2013. október 19-re ismeretlen tettesek ellopták. Pótlása 2014 őszén egy másolat készítésével történt meg. Az emlékmű fokozott biztonsága érdekében ekkor kamera- és riasztó-rendszert, valamint világitást építettek ki az emlékhely környékén.

²⁴ A szövetségi parlament alsóházában 108 hely volt elérhető Szerbia számára, míg Montenegró 30 főt delegált. A felsőházba egyaránt 20-20 főt küldött a két állammal.

29-et²⁵ szerzett,²⁶ s így alakított kormányt Zoran Žižić vezetésével.²⁷ A szeptember 24-i első, majd az október 8-i második forduló követően tartományi szinten is a Szerbiai Demokratikus Ellenzék vette át a hatalmat, mivel a 120 fős tartományi parlamentben 117 mandátumot nyert el. A szövetségi államfői és kormányzati, valamint a tartományi hatalom bukását követően a december 23-i szerbiai parlamenti választások szintén a Szerbiai Demokratikus Ellenzék győzelmét hozták (176 mandátumot szerezve az elérhető 250-ből).

A politikai rendszer egészében tapasztalható demokratikus fordulat ismertetése azért igényelt egy rövid kitérőt, mivel annak következtében olyan politikai környezet jött létre, amely lehetővé tette, hogy a tartományi képviselőház 2001. január 22-én egy különbizottságot (a Tartományi Képviselőház különbizottsága – Ankéntbizottság, Igazságteltáró Bizottság) hozzon létre azzal a céllal, hogy „összeállítsa az 1941 és 1945 között ártatlanul meghurcolt, megkínzott és kivégzett vajdasági polgárok névsorát és megállapítsa az atrocitások elkövetőinek kilétét”,²⁸ valamint hogy az említett időszakban lezajlott események vonatkozásában adatokkal alátámasztva, tényszerűen feltárja az 1944/1945-ös történéseket. Az Igazságteltáró Bizottság alakuló ülésén meghatározott alapelvek között szerepelt a nemzeti vagy vallási hovatartozás alapján kimondott kollektív bűnösség elvének elutasítása, amely helyett az egyéni felelősségre helyezték a hangsúlyt. Leszögezték, hogy a tárgyalt időszakban elkövetett bűnöket ideológiai alapon követték el, valamint hogy a kutatás során a tényekre kell támaszkodni, nem az érzelmekre. A bizottság 13 tagot számlált, akik többnyire a Tartományi Képviselőház képviselői közül kerültek ki. A kutatások lebonyolítására elsőként az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Tanszékét kérték fel, de felmerült a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiával történő együttműködés gondolata is. A tanszék végül elfogadta a felkérést, azonban pénzügyi és szakmai nézeteltérések miatt később mégsem jött létre az együttműködés, így a bizottság 2001 májusában pályázatot írt ki annak érdekében, hogy megtalálják a megfelelő intézményt és kutatócsoportot

²⁵ Bíró László: Montenegró függetlenné válása. *Világtörténet*, 8. (40.) (2018), 4. 589–609.

²⁶ Egyes források értelmében 29, míg más források szerint 28 alsóházi parlamenti helyet szerzett a montenegrói Szocialista Néppárt.

²⁷ Borsányi András: *Montenegró a függetlenné válás útján*. PhD-értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2003.

²⁸ Pál Tibor: Az igazság útján. A Tartományi Igazságteltáró Bizottság munkájáról, kutatásairól az 1941–1948 közötti eseményekről. In Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken*, 2009. Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2010. 290.

a munka lebonyolítására. Miután a kiírás sikertelenül zárult, a bizottság magára vállalta a feladatot, amelynek elvégzésében a Vajdasági Múzeum és a Vajdasági Levéltár munkatársai segítettek. Az összegyűjtött adatokat a Vajdasági Múzeumban helyezték el. Az Igazságteltáró Bizottság az általa elvégzett munkával kapcsolatban 2004 augusztusában jelentést terjesztett a Tartományi Képviselőház elé, amelynek elfogadását követően 2004. szeptember 13-án és 14-én nemzetközi tudományos konferenciát tartottak a témában Újvidéken. A rendezvényen 13 anyagot mutattak be a mai Vajdaság civil áldozataira vonatkozóan. Annak ellenére, hogy a konferencia hivatalos végkövetkeztetése az volt, hogy a munkát folytatni kell, a következő választások alkalmával létrejött új tartományi hatalom nem élesztette újjá az Igazságteltáró Bizottságot. A projekt a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiához került, pénz hiányában azonban a munka kevesebb kutatóval és munkatárssal folytatódott. A kutatók feladata az új adatok gyűjtése mellett a korábban összegyűjtött adatok ellenőrzése és rendszerezése volt. A felmerülő nehézségek ellenére 2008 végére elkészült egy összesen kilencrészes tanulmány-dokumentum-névsor kötet, amely egészen 1948-ig dolgozza fel az eseményeket. A kiadvány azonban alacsony példányszáma miatt szinte teljes mértékben hozzáférhetetlen a nyilvánosság számára, s még a könyvtárakban sem elérhető. A 2009-es újvidéki bemutatóra 120 CD-lemez is készült a kötetek tartalmával, amelyeket minden község megkapott a tartományban. A feltárások összesen 86 881 áldozatot rögzítettek a Vajdaság területén az 1941 és 1948 közötti időszakban, akik közül több mint 40 000 szerb, több mint 20 000 német, 15 000 zsidó, 5000 magyar, 2700 horvát és 1000 szlovák nemzetiségű volt.²⁹

Új fejezet nyílik a magyar–szerb kapcsolatok történetében (2009-től napjainkig)

A 2009. október 12-i, Boris Tadić szerb és Sólyom László magyar államfő között lezajlott találkozó új fejezetet nyitott a magyar–szerb kapcsolatok és egyúttal a két nép megbékélési folyamatának történetében. A köztársasági elnökök közötti megállapodás értelmében Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság jött létre³⁰

²⁹ Pál (2010): i. m. 296.

³⁰ A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság magyar tagozatát 2013. év végéig Glatz Ferenc történész, az MTA korábbi elnöke vezette. 2014-ben Kocsis Károly akadémikus vezetésével a bizottság újjáalakult. A bizottság szerb tagozatának elnökévé Vojislav Stanovčić akadémikust, a Szerb

az 1941 és 1948 közötti időszak feltárására a szerb és a magyar tudományos akadémia közreműködésével. A bizottság programjában tudományos, közéleti konferenciák és kiállítások szervezése, emlékművek létrehozása, publikációk megjelentetése és egy honlap kialakítása szerepelt. A szakmai munka végrehajtására öt albizottság alakult, amelyek munkájában ismert délvidéki kutatók, közöttük Matuska Márton, Fodor István, Forró Lajos és Mezei Zsuzsanna is részt vettek. A Magyarország kormányának támogatásával létrehozott tudományos testület azzal a céllal jött létre, hogy a két nép közös múltjának tárgyalt időszakát hitelesen feltárja, a történelemhamisítás további lehetőségét megszüntesse, valamint hogy az igazságot mindenki számára elérhetővé tegye, bemutassa. A magyar bizottság intézményes hátterét az MTA Történettudományi Intézete képezte.

A vajdasági magyarság egyik emblematikus, sokáig tabuként kezelt ügyének, a megbékélési folyamatnak az előmozdításában kiemelkedő szerepet játszott a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) és annak elnöke, Pásztor István.

A Magyar Nemzeti Tanács (MNT) és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete 2011. május 31-én megállapodott arról, hogy a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság 1941–1948-as időszakra vonatkozó kutatásainak keretében a Szerbiában folytatandó levéltári kutatásokat és visszaemlékezés-gyűjtést szervezetileg az MNT fogja össze. Az MNT a szerbiai levéltári kutatások és visszaemlékezés-gyűjtési feladatok közvetlen ellátásával a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetet bízta meg.³¹ A levéltári kutatások a Vajdasági Levéltárban 2010 decembere, a többi országos levéltárban 2011 augusztusa, míg a regionális (volt járási) levéltárakban 2012 januárja óta folytak több mint 20 levéltári szakember bevonásával. Ennek köszönhetően – amellett, hogy a délvidéki vérengzések témakörével és körülményeivel, az áldozatok számának meghatározásával korábban már számos tanulmány és könyv foglalkozott – 2010-től egyre inkább előtérbe és a nyilvánossághoz közelebb kerültek a majdnem 80 évvel ezelőtti történet események.

A megbékélési folyamat kiemelkedő eredménye, hogy 2013. június 21-én a Vajdasági Magyar Szövetség és a Szerb Haladó Párt (Sprska napredna stranka)

Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Osztályának titkárát választották, aki 2017-ben elhunyt. A szerb tagozat napjainkig nem választott új elnököt.

³¹ 2011. május 31., Szabadka. Megállapodás az MTA Történettudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Tanács között. In Glatz (2013): i. m. 375.

javaslatára a szerb alkotmánynak az emberi élet és méltóság mindenek felett álló értékét rögzítő rendelkezésével összhangban – annak ismeretében, hogy a II. világháború után az állami szervek a kollektív felelősség elvére alapozott egyes döntéseikkel a Szerb Köztársaság bizonyos számú polgára ellen igazságtalanságot követtek el, valamint „hogy a második világháború és az azt követő időszak eseményeivel kapcsolatban kerüljön megállapításra a teljes történelmi és büntetőjogi igazság, hogy a bűntettek ne maradjanak büntetlenül, az igazságtalanságok soha ne ismétlődjenek meg, támogatva a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia által létrehozott, a második világháború és az azt követő időszak (1941–1948) vajdasági polgári áldozatainak feltárását végző akadémiaközi bizottság munkáját és elismerve annak eredményeit, a szerb és a magyar nép közös történelme ezen tragikus fejezete lezárásának céljával”,³² továbbá a tolerancia szellemének és egymás megbecsülésének erősítése érdekében³³ – a szerb parlament rendkívüli ülésén elfogadta *A vajdasági magyar polgári lakosság ellen 1944–1945-ben elkövetett aktusoknak a Szerb Köztársaság Képviselőháza által történő elítéléséről szóló képviselőházi nyilatkozatot*. A nyilatkozat rögzíti, hogy a Szerb Köztársaság képviselőháza a legerélyesebben elítéli a vajdasági magyar polgári lakosság ellen 1944–1945-ben elkövetett tetteket, amelyekkel meghatározott személyeket nemzeti hovatartozásuk miatt életüktől, szabadságuktól vagy más jogaiktól bíróság vagy közigazgatási döntés nélkül megfosztottak.³⁴

„[E]lítéli a Megszállók és Segítőik Büntetteinek Feltárását Végző Bizottság 1945. január 22-ei határozatát, amellyel a Zsablyai járáshoz tartozó Csúrog község lakosait nemzeti hovatartozásuk alapján nyilvánították háborús bűnösnek, továbbá az 1945. március 26-ai határozatát, amellyel a Titeli járáshoz tartozó Mozsor lakosait nyilvánították nemzeti hovatartozásuk alapján háborús bűnösnek, nem megkérdőjelezve azon személyek egyénileg megállapított felelősségét, akiknek a bűnössége bizonyított. A Szerb Köztársaság Képviselőháza a legerélyesebben elítéli az állami szervek azon aktusait is, amelyeket a Zsablyai község lakosaival szemben hoztak meg nemzeti hovatartozásuk alapján, a Csúrog község lakosaira vonatkozó, 1945. január 22-ei határozat analógia útján történő alkalmazásával.”³⁵

³² Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ): *A vajdasági magyar polgári lakosság ellen 1944–45-ben elkövetett aktusok elítéléséről szóló képviselőházi nyilatkozat teljes szövege* (2013. június 24.).

³³ VMSZ (2013): i. m.

³⁴ VMSZ (2013): i. m.

³⁵ VMSZ (2013): i. m. 2. pont.

A nyilatkozat kimondja, hogy a Szerb Köztársaság síkra száll az ártatlanul elítéltek és ártatlan áldozatok teljes körű rehabilitációjáért, nem megkérdőjelezve a független bíróság előtt, törvényes eljárásban megállapított egyéni felelősséget, továbbá felszólít a demokrácia, az emberi és kisebbségi jogok, valamint polgári szabadságjogok fejlesztésére és tiszteletben tartására.³⁶ Elfogadását követően – összhangban az Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb köztársasági elnök 2012. november 13-i budapesti tárgyalásán elhangzottakkal – Csúrogon 2013. június 26-án közös magyar–szerb államfői főhajtásra került sor a településen erre a célra kialakított két emlékhelyen.

A megbékélés jegyében a magyar fél a csúrogi Topalov-raktár múzeumma történő átalakítását vállalta, amely az 1942-es délvidéki „hideg napok” áldozatainak állít emléket. A szerb fél ezzel párhuzamosan az 1944–1945-ös ártatlan magyar áldozatok emlékére a település szélén, az egykori vesztőhelyen emelt emlékművet. A délvidéki magyar nemzeti közösség központi emlékműve a *Megtépázott Krisztus* nevet kapta.

Áder János köztársasági elnök a főhajtást követően a Nemzetgyűlésben elmondott beszédében bocsánatot kért azokért a bűnökért, amelyeket a II. világháború során magyarok követtek el az ártatlan szerb lakosság ellen. A szerb fél részéről a bocsánatkérés egyelőre még várat magára.

A magyar–szerb megbékélési folyamat újabb mérföldkövét képezte, hogy 2014. október 30-án megszületett az a kormányrendelet, amely hatályon kívül helyezte a Csúrog, Zsablya és Mozsor lakosságának kollektív bűnösségét kimondó határozatokat. Különös jelentőséget adott az eseménynek, hogy mindezt az akkori szerb miniszterelnök, jelenlegi államfő, Aleksandar Vučić jelentette be 2014. november 2-án az 1944–1945-ben kivégzett ártatlan szabadkai áldozatok tiszteletére rendezett megemlékezésen, a Zentai úti temető 44-es parcelláján, az új *Vergődő madár* nevet viselő szobornál.³⁷ A Kárpát-medencei viszonylatban is példaértékű döntés politikai jelentősége abban rejlik, hogy a kollektív bűnösség bélyege lekerült a vajdasági magyarokról.

A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság lényegében már 2016-ban befejezte kutatómunkáját, amely megállapította, hogy a magyar megszállás ideje alatt, 1941–1942-ben, többek között a szerb polgári lakosság ellen elkövetett atrocitások mintegy 3500 áldozattal jártak, míg a titóista „partizánok” 1944–1945. évi

³⁶ VMSZ (2013): i. m.

³⁷ Basity Gréta – Rizsányi Attila: *Eltörölték Csúrog, Zsablya és Mozsor magyar lakóinak kollektív bűnösségét. Vajdaság Ma*, 2014. november 2.

bosszúhadjárata által kivégzett ártatlan magyar civil áldozatok száma egyelőre nincs pontosan meghatározva. A magyar és a szerb fél között egyetértés van abban, hogy a folyamat kiteljesítése érdekében időszerűvé vált a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság munkájának lezárása, a kikutatott eredmények bemutatása. Ennek formája és időpontja azonban egyelőre nem ismert.

A magyar–szerb megbékélési folyamat teljessége érdekében elengedhetetlen a tárgyalt időszakban jogtalanul elvett vagyon visszaszármaztatása az érintettek vagy azok családtagjai, leszármazottjai számára. A szerb parlament által 2011. szeptember 26-án elfogadott és 2011. október 6-án hatályba lépett vagyonvisszaszármaztatási és kárpótlási törvény még a kollektív bűnösség elvét vette alapul, azonban a Vajdasági Magyar Szövetség és a magyar kormány közbenjárására a 2011. december 5-én elfogadott rehabilitációs törvény ezt orvosolta. A rehabilitációs törvény értelmében a kollektív bűnösség elve alapján háborús bűnösöknek nyilvánított személyeket megilleti a törvény erejénél fogva történő rehabilitálás joga.³⁸ A 2011. október 6-án életbe lépő vagyonvisszaszármaztatási és kárpótlási törvény értelmében a visszaszármaztatásra vonatkozó kérelmeket 2014. március 3-ig lehetett benyújtani. Addig az időpontig mintegy 74 000 kérelem érkezett a Vagyonvisszaszármaztatási Ügynökséghez. Mind az ingatlanok (házak, lakások, tanyák, üzlethelyiségek), mind pedig a termőföldek esetében folyamatban van az elvett javak visszaszolgáltatása.

Történelmi vagy politikai?

A címben feltett kérdésre adott válaszom, hogy a magyar–szerb megbékélés egyben történelmi és politikai folyamat is. Előfeltétele a politikai szándék volt, hiszen a kölcsönös politikai nyitottság, továbbá a 20. század első felét érintő közös múlt neuralgikus pontjaival való szembenézni akarás tette lehetővé, hogy napjainkra korábban nem tapasztalt, ha úgy tetszik történelmi magaslatokba érjen a két ország kapcsolata. E szándék nélkül a két fél nem tudta volna megvalósítani, illetve elérni mindazt, amit az elmúlt egy évtized együttes erőfeszítései révén sikerre vitt.

A legjelentősebb aspektus a kisebbségi. Mind a szerbiai magyar közösség, mind pedig a magyarországi szerb közösség komoly lehetőségeket kapott szülőföldjén az elmúlt időszakban, amit a sikeres magyar–szerb történelmi

³⁸ A rehabilitációról szóló 2011-es szerb törvény.

megbékélési folyamat hozadékának tulajdonítok. A Vajdasági Magyar Szövetségnek – a magyar kormány támogatásával – a kezdetektől oroszlánrészre volt abban, hogy a megbékélési folyamat elemeit képező törvények és nyilatkozatok a megfelelő formában szülessenek meg. Amikor arra lehetőség adódott, a szerbiai magyarság rendelkezett azzal a legitim politikai érdekérvényesítési és cselekvőképességgel, valamint szellemi potenciállal, amely szükséges volt ahhoz, hogy a törekvés sikeres és eredményes legyen. A megbékélés hozadéka, hogy a szerbiai magyarságra napjainkban már nem nemzetbiztonsági kockázatként tekintenek, mint ahogyan korábban, hanem úgy, mint a szerb társadalom megbecsült részére.³⁹

A szerb parlament 2018. június 20-án fogadta el az állam jogrendszerének kisebbségi aspektusát gazdagító két legjelentősebb, a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló, valamint a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény módosításait. Annak ellenére, hogy mindkét jogszabály módosítása jelentősen – másfél, illetve egy évet – késett az igazságügyi reformról és az alapvető jogokról szóló 23. tárgyalási fejezethez kapcsolódóan elfogadott kisebbségi akciótervben vállalt határidőhöz képest, elmondható, hogy – az eredeti javaslatokkal szemben – a módosított törvényszövegek nem tartalmaznak visszalépést a szerzett jogok vonatkozásában. Sőt, a nemzeti tanácsok jogkörei bizonyos esetekben még bővültek is.

Szintén a megbékélési folyamat pozitív hozadéka, hogy gazdaságfejlesztési programot működtethet a szerbiai magyar közösség, továbbá hogy a magyarországi szerb közösség nemzetiségi köznevelési fejlesztési céljai megvalósítása érdekében Magyarország kormánya komoly többletforrásokat biztosított a közösség számára.

Ha a nemzeti kisebbségi vonatkozáson túl egyéb területeket is megvizsgálunk, azt látjuk, hogy a két ország közötti együttműködés a politika területéről közel az összes további lehetséges együttműködési témakörre áttért, amit a 2021. szeptember 8-án Budapesten megrendezett 6. magyar–szerb kormányzati csúcstalálkozón⁴⁰ aláírt, a baráti kapcsolatokról és a stratégiai partnerségi

³⁹ Meglátásom szerint a megbékélési folyamat hozadéka, hogy a Vajdaság területén korábban tapasztalt magyarverések megszűntek.

⁴⁰ Magyar–szerb kormányzati csúcstalálkozókra eddig a következő esztendőben került sor: 2014 (Belgrád, hat aláírt megállapodás), 2015 (Budapest, négy aláírt megállapodás), 2016 (Niš, két aláírt megállapodás), 2018 (Budapest, tíz aláírt megállapodás), 2019 (Szabadka, tizenegy aláírt megállapodás), 2021 (Budapest, hét aláírt megállapodás).

együttműködésről szóló szerződés formálisan is megerősített. A teljesség igénye nélkül az együttműködés területei között találjuk a gazdaságot, az infrastruktúrát (Belgrád–Budapest, Szeged–Szabadka vasútvonal, határátkelő-nyitások és -fejlesztések), a fejlesztéspolitikát, az EU-integrációt (szakértői támogatás nyújtása), az oktatást (Stipendium Hungaricum, diplomáciai akadémiák közötti együttműködés), a kultúrát, a mezőgazdaságot, a környezetvédelmet, a határvizeken történő együttműködést, a tiszai hajózást, az energetikát (Török Áramlat), a határon átnyúló, a kolokációs (diplomáciai képviseltek közös használata), valamint a rendőri (határ menti közös járőrszolgálat), továbbá a parlamentek és a kincstárak közötti együttműködést. Az elmúlt néhány évben fokozott kooperáció területévé vált az illegális migráció, majd a koronavírus-világjárvány jelentette kihívások kezelése is.

Tágabb kontextusba helyezve a fentieket, és kitekintve a Kárpát-medence egészére vagy akár távolabbra is, azt tapasztalhatjuk, hogy közel egyedi jelenséggel állunk szemben. A megbékélés történelmi aspektusát erősíti, hogy a 20. század két világháborújában és azon túl is számos nemzet okozott egymásnak hasonló sebeket, amelyek között azonban a megbékélés, a kapcsolat- és viszonyrendszer ily módon történő normalizálása csupán csekély számú esetben valósult meg. De nem csak környékünkön. Európában és globális szinten is, hiszen a francia–német, a német–lengyel, az osztrák–olasz vagy a finn–svéd megbékélést leszámítva egyelőre nem igazán tudunk továbbiakat említeni.

Ha alaposabban szemügyre vesszük a magyar–szerb történelmi megbékélést motiváló tényezőket, a mélyben meghúzódó okokat, akkor több magyarázata is lehetséges annak, hogy milyen mögöttes tényezők miatt juthatott el a két nép együttműködése a jelenlegi szintre. Szerbia esetében az egyik magyarázat a reálpolitikában rejlik. Amint azt 2016-ban a *Kisebbségi Szemlében* megfogalmaztam, Szerbia részéről „a képviselt politikai irányvonalat részben kényszerpályának, részben pedig annak a felismerésének tulajdonítom – az ország demográfiai, gazdasági mutatóinak ismeretében –, hogy az elszigetelésből való kitöréshez egyetlen forgatókönyv áll rendelkezésre. Akkor, amikor a szomszédos, egykori délszláv tagállamok kivétel nélkül nyitottabbá válnak a nemzetközi politikai és gazdasági együttműködésre, modernizációs reformokat terveznek vagy folytatnak, és az EU-hoz közelednek, Szerbia sem tehet másképp. Ha valamilyen szeszélyből kifolyólag mégis más utat választana a jelenlegi vezetés – amire nem sok esélyt látok –, azért a szerb társadalomnak olyan árat kellene fizetnie, amelyet

annak nagyobb része nem bírna el.⁴¹ Szerbia számára pedig Magyarországon keresztül vezet az út Nyugatra. Jelen pillanatban egyetlen másik állam sem elkötelezett az ország európai integrációs folyamata mellett olyan mértékben, mint Magyarország.

Az európai uniós csatlakozás támogatásához szorosan kapcsolódik a fentebb már említett nemzetpolitikain túl egy további, biztonságpolitikai elem. A nyugat-balkáni térség stabilitása és biztonsága garanciájának kulcsa Szerbia kezében van. Minél előrehaladottabb állapotban van a társadalom átalakításának folyamata, és minél közelebb az uniós csatlakozás időpontja, annál kisebb a valószínűsége az újbóli fegyveres konfliktusok kialakulásának.

A sikeres magyar–szerb megbékélés és együttműködés alapját az Orbán Viktor magyar miniszterelnök és Aleksandar Vučić szerb államfő között az elmúlt közel egy évtizedben kialakult jó viszony képezi. Enélkül a bilaterális kapcsolatokban nem lehetett volna elérni az eddigi eredményeket. Tehát az aktuálpolitikai körülményeket is beazonosíthatjuk, hiszen két hasonló elképzelésekkel rendelkező vezető politikus közel egy időben került hatalomra, és kötött tartós barátságot.

A számos további lehetséges ok közül kiemelkedik a balkáni térségben, azon belül pedig a Szerbiában rejlő gazdasági potenciál. Az ország gazdaságának megerősítése és fejlesztése érdekében Szerbia számít a külföldi befektetőkre, a magyar félnek pedig az elsők között kell élnie ezzel a lehetőséggel, amely kölcsönös előnnyel jár mindkét fél számára.

Végül a megbékélést segítette az idő múlása is, mivel 70 év, egy vagy esetleg két generáció távlatából minden bizonnyal könnyebb lehet megbocsátani, mint 30 vagy 20 év elteltével, amikor még elevenen élnek az egymásnak okozott sebek és sérelmek.⁴² Ez összefüggésben van azzal, hogy ahogyan időben egyre távolabb kerülünk egy konkrét eseménytől, az egyre inkább a történelem részét képezi, elősegítve ha nem is a felejtést, de a megbocsátás lehetőségét.

⁴¹ Horváth László: [Parlamenti, tartományi és helyi önkormányzati választások Szerbiában – megőrizte befolyását a vajdasági magyarság. Kisebbségi Szemle](#), 1. (2016), 2. 54.

⁴² A tanulmány elkészítése során nyújtott segítségért, a hasznos tanácsokért ezúton szeretnék köszönetet mondani: dr. Kocsis Károlynak, a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság magyar tagozata elnökének, a Földrajztudományi Intézet igazgatójának; dr. Forró Lajosnak, a vegyes bizottság magyar tagozata tagjának, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara tanárának; valamint dr. Szabó Zsoltnek, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszéke egyetemi docensének, az NKE tudományos főmunkatársának.

Felhasznált irodalom

2011. május 31., Szabadka. Megállapodás az MTA Történettudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Tanács között. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 375. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>
- A. Sajti Enikő: Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken: 1941. április. *Acta Universitatis Szegediensis*, 72. (1982). 3–32. Online: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/2678/>
- A. Sajti Enikő: A vajdasági helytörténetírás és a magyarok elleni megtorlások a Délvidéken. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 351–359. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>
- A. Sajti Enikő: Az újvidéki razzia elő- és utótörténete. Délvidék, 1941–1944. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 177–186. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>
- Bíró László: Montenegró függetlenné válása. *Világtörténet*, 8. (40.) (2018), 4. 589–609.
- Borsányi András: *Montenegró a függetlenné válás útján*. PhD-értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2003.
- Cseres Tibor: *Vérbosszú a Bácskában*. Budapest, Magvető, 1991.
- Dobrowiecki Péter: Szemet szemért: a délvidéki „hideg napok” és az azt követő jugoszláv megtorlásokat övező mítoszok a magyar történetírásban. In Szalai László (szerk.): *A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában*. Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2013. 55–64.
- Eltörölték Csúrog, Zsablya és Mozsor magyar lakóinak kollektív bűnösségét. *Vajdaság Ma*, 2014. november 2. Online: www.vajma.info/cikk/vajdasag/17894/Eltorolttek-Csurog--Zsablya-es-Mozsor-magyar-lakoinak-kollektiv-bunosseget.htm

- Forró Lajos: A 183-as fond. Kutatási lehetőségek a Vajdasági Levéltárban. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 275–280. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>
- Hornyák Árpád: Jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok, 1920–1941. Szempontok a két világháború közötti magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásának tanulmányozásához. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 83–94. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>
- Horváth László: Parlamenti, tartományi és helyi önkormányzati választások Szerbiában – megőrizte befolyását a vajdasági magyarság. *Kisebbségi Szemle*, 1. (2016), 2. 53–76.
- Malović, Gojko: Katonai igazgatás a Vajdaságban (Bánát, Bácska és Baranya), 1944–1945. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 221–227. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>
- Molnár Tibor: Az 1944–45-ös magyarellenés atrocitásokra vonatkozó iratok a Zentai Történelmi Levéltár fondjaiban. In Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*. Szeged–Zenta, MNL Csongrád Megyei Levéltára – Zentai Történelmi Levéltár, 2013. 17–37.
- Pál Tibor: Az igazság útján. A Tartományi Igazságteltő Bizottság munkájáról, kutatásairól az 1941–1948 közötti eseményekről. In Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken, 2009*. Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2010. 289–298.
- Pál Tibor: Bácska a világháborúban. Adatok az áldozatokról. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 195–200. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>

- Szakály Sándor: A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés. In Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek, 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Hungarians and Serbs, 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2013. 135–143. Online: <https://tti.abtk.hu/kiadvanyok/kiadvanytar/glatz-ferenc-szerk-magyarok-es-szerbek-1918-2012>
- Szekeres László: Az emlékpark létrehozásához fűződő események rövid áttekintése. In Bogner István (szerk.): *Memento 70. Szabadka gyásznapjai, 1944–2014*. Budapest–Szabadka, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2014. 63–67.
- Vajdasági Magyar Szövetség: *A vajdasági magyar polgári lakosság ellen 1944–45-ben elkövetett aktusok elítéléséről szóló képviselőházi nyilatkozat teljes szövege* (2013. június 24.). Online: www.vmsz.org.rs/hirek/tortenesek/vajdasagi-magyar-polgari-lakossag-ellen-1944-45-ben-elkovetett-aktusok
- Vajdasági Magyar Szövetség: *A VMSZ kezdeményezésére a szerb kormány hatályon kívül helyezte a három falu: Csúrog, Mozsor és Zsablya magyar lakosságának kollektív bűnösségéről szóló határozatot* (2014. november 2.). Online: www.vmsz.org.rs/hirek/tortenesek/vmsz-kezdemenyezesere-szerb-kormany-hatalyon-kivul-helyezte-harom-falu-csurog
- Vékás János: A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének létrejötte. *Régió – Kisebbségtudományi Szemle*, 2. (1991), 1. 102–106. Online: www.epa.hu/00000/00036/00005/pdf/12.pdf
- Zakon o rehabilitaciji. *Službeni glasnik Republike Srbije*, (2011), 92. Online: www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_rehabilitaciji.html. (Magyarul lásd: Törvény a rehabilitációról. Online: www.kji.hu/wp-content/uploads/2020/10/a-rehabilitacirl.pdf)

Vákát

A konföderatív Jugoszlávia koncepciója

1990–1991-ben a jugoszláv válság megoldása – vagy legalább kontroll alatt tartása és az addigi föderatív szocialista állam szabályozott, háborúmentes felszámolása – céljából több javaslat született az ország konföderálására, szuverén köztársaságok államszövetségévé való átalakítására. Ezek közül az 1990. április–májusi választások után felállt horvát és szlovén kormányzatok közös terveze (1990. október), Alija Izetbegović bosznia-hercegovinai és Kiro Gligorov macedón elnök koncepciója (végső formájában 1991. június), valamint az első átfogó nemzetközi béketerv (Carrington-terv, 1991. október) tekinthetők a legfontosabbaknak.¹

Esélyek és kétségek a konföderációs előzmények és trendek fényében

A szakirodalom nem egységes abban a tekintetben, hogy lehetséges volt-e az effajta átalakítás. Robert Hayden szerint például nem.² Hayden úgy látja, hogy a szlovén és horvát konföderációs szlogenek csak alibiként szolgáltak: azt célozták, hogy a problematikus, de működő föderációt egy működésképtelen és megvalósíthatatlan konföderáció irányába tereljék, amivel maga az elbukó konföderáció is „bizonyítaná” Jugoszlávia menthetetlenségét. Slobodan Antonić³ és Dejan Jović⁴ nem ennyire elutasító, de szintén szkeptikus, különösen a konföderáció

¹ A tervezetek általános háttéréről, a jugoszláv dezintegráció lefolyásáról lásd Juhász József – Márkus László – Tóth Péter – Valki László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi, 2003.

² Robert M. Hayden: *Blueprints for a House Divided. The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999. Különösen 29. és 53–65.

³ Slobodan Antonić: Could a Confederation Have Saved Yugoslavia? *Nationalities Papers*, 25. (1997), 3. 469–479.

⁴ Dejan Jović: The Slovenian-Croatian Confederal Proposal: A Tactical Move or an Ultimate Solution? In Lenard J. Cohen – Jasna Dragović-Soso (szerk.): *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette (Ind.), Purdue University Press, 2007. 249–280.

tartós fennmaradását, illetve a szlovén és horvát megfontolások háttérét tekintve. Az 1990. októberi tervezetét ők is taktikai jellegűnek minősítik, amelynek végső célja nem maga a konföderáció volt, hanem hogy annak mint átmeneti megoldásnak a keretében elnyerjék előbb a *de facto*, majd a *de jure* függetlenséget, illetve hogy meggyőzzék a Nyugatot és hazai közvéleményüket (amelynek többsége akkor még nem támogatta Jugoszlávia teljes felszámolását) arról, hogy Szlovénia és Horvátország békés kompromisszumot akar. Más szerzők, mint Vera Katz⁵ és Budislav Vukas⁶ ígéretesebb kezdeményezésnek tartották, de az esélyeket illetően több-kevesebb szkepszist ők is megfogalmaztak. Megítélésük szerint a konföderálás (tágan vett, aszimmetrikus változatokat is felölelő, az akkor még csak születő – Maastricht előtt vagyunk – EU-t mintázó) lehetősége bár folyamatosan csökkenő mértékben, de a Carrington-tervig (vagy legalább a háború 1991. nyári kitöréséig) fennállt, s alapvetően a belgrádi elutasításon, a nagyszerb hegemonisztikus törekvéseken bukott el. Hasonlóan összegezhető a Nemzetközi Balkán-bizottság álláspontja⁷ és Christopher Bennett véleménye.⁸

A lehetőséget reálisnak tartó véleményeket az is alátámasztja, hogy a két másik szocialista föderáció sem utódintézmények nélkül szűnt meg, illetve hogy a háborúk után a posztjugoszláv államok között is újjászövődött egyfajta laza kooperációs intézményrendszer (ami persze nem jelenti a konfliktusok hiányát⁹). Az 1991. december 8-án létrehozott Független Államok Közössége

⁵ Vera Katz: *Platforma o budućoj jugoslavenskoj zajednici (Plan Izetbegović – Gligorov). Pogled iz bosanskohercegovačke perspektive. Prilozi*, (2013), 42. 207–226.

⁶ Budislav Vukas: *Prijedlozi i nacrti konfederalizacije Jugoslavije 1990/91 – posljednji pokušaji „spašavanja” zajedničke države. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 27. (2006), 2. 761–803.

⁷ Leo Tindemans et al.: *Nedovršeni mir. Izveštaj Međunarodne komisije za Balkan*. Zagreb–Sarajevo, Hrvatski helsinki odbor za ljudska prava – Pravni centar FOD BiH, 1997. 23., 44. (Eredeti kiadás: *Unfinished Peace. Report of the International Commission on the Balkans*. Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1996.)

Az 1912–1913-as balkáni háborúkról jelentést készítő Carnegie-bizottság mintájára létrehozott Nemzetközi Balkán-bizottság Leo Tindemans volt belga miniszterelnök vezetésével 1995–1996-ban működő, politikusokból álló testület volt – nem tévesztendő össze az azonos nevű, 2004–2006 közötti, Giuliano Amato olasz exkormányfő vezette ICB-vel –, de szakértői stábjában részt vett számos neves kutató (például Dana Allin, Marie-Janine Calic, James Gow, John Lampe, Jacques Rupnik) is.

⁸ Christopher Bennett: *Yugoslavia's Bloody Collapse. Causes, Course and Consequences*. London, Hurst & Co., 1995. 112–116.

⁹ Bosznia-Hercegovina permanens instabilitása vagy Szerbia és Montenegró államközösségének (2003–2006) felbomlása a konföderatív össz-Jugoszlávia lehetőségét cáfoló példaként csak

minden problémájával és a „közelkülföld” iránti orosz hegemonizmussal együtt is kooperációs keretet jelent kilenc posztsovjeti állam,¹⁰ főleg a leginkább integrált „belső mag”, Oroszország, Belarusz és Kazahsztán számára. Az együttműködés centrumában a közös gazdasági térség (Eurázsiai Gazdasági Unió) és védelmi szövetség (Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete) működtetése áll. Csehszlovákia 1992. december 31-i kettéválásakor hasonló volt a helyzet. Csehország és Szlovákia vámuniót létesített, s egymás állampolgárainak harmadik országok polgáraihoz képest különleges (határátlépési, munkavállalási, tanulási, letelepedési) kedvezményeket biztosított. A vámunió 2004-ben megszűnt (pontosabban beolvadt mindkét csehszlovák utódállam EU-tagságába), de az állampolgári kedvezménykör fennmaradt.

A jugoszláv utódállamok között a háborúk után újraindult kooperáció szintén felfogható amelletti érvként, hogy a konföderáció mint egyfajta „regionális kisintegráció” reális opció volt. Az első kísérletek, így az amerikai javaslatból született Délkelet-európai Együttműködési Kezdeményezés (Southeast European Cooperation Initiative – SECI, 1996) bár megvalósult, még erős helyi ellenállásba ütközött. Még friss volt a háború emléke, s a szlovének és a horvátok érzékenyek voltak mindenre, amiben a Balkánra vagy Jugoszláviába való „visszaküldésük” szándékát látták. Zágráb 1995-ben a horvát alkotmányt is módosította, megtiltva Horvátország bekapcsolódását bármiféle olyan államszövetségbe, amely egy délszláv vagy balkáni unió újjászületéséhez vezethetne.¹¹ Részben a szlovén–horvát elutasító attitűdből, részben a délkelet-európai térség egésze újjászervezésének szándékából fakadt, hogy 1994 után¹² a nemzetközi aktorok a kooperációt

korlátozott relevanciával bírnak. Jelen dolgozatnak nem tárgya sem a daytoni Bosznia, sem a kisjugoszláv állam felbomlása, ezért ezúttal csak két tényezőre utalnék. A boszniai szerb és horvát nacionalisták számára Bosznia-Hercegovina önálló államisága az „anyaországuktól” és a nemzetársaiktól való elszakítást jelenti, vagyis – többek között – éppen a Szerbiától és Horvátországtól való „teljes állami elkülönítés” fűti a szerb és a (gyengébb, de létező) horvát szecesszionizmust. A szerb–montenegrói szétválás pedig alapvetően arra vezethető vissza, hogy az elbukott háborúk után Montenegroból kihűltek (az 1990-es évek elején még nagyon erős) pánszerb érzelmek.

¹⁰ A 15 egykori szovjet köztársaság közül a három balti állam be sem lépett, Türkmenisztán 2005-ben „társult állammá” minősítette vissza tagságát, Grúzia a 2008-as orosz–grúz háború után kilépett, s a 2014-ben kezdődött orosz–ukrán háború óta nem vesz részt a FÁK tevékenységében Ukrajna sem.

¹¹ *Ustav Republike Hrvatske*, 141. § 2. Az alkotmánymódosítást még nem a SECI „veszélye” inspirálta, hanem az 1995-ös katonai győzelem diadalmas légköre.

¹² A „jugoszláv reintegrációra” vonatkozó utolsó elképzelések az 1994–1995-ös békekezelde-ményezésekhez kapcsolódtak. Az úgynevezett Kontakt Csoport tagjainak egyeztetése során,

már nem a jugoszláv utódállamokra szűkítve, hanem a tágabb délkelet-európai együttműködésbe illesztve próbálták feléleszteni.¹³ Ennek eredménye lett az EU által kezdeményezett Délkelet-európai Stabilitási Paktum (1999), amely ténylegesen elindította a kapcsolatok reorganizációját. A Paktum utódszervezeteként jött létre 2008-ban a Regionális Együttműködési Tanács (Regional Cooperation Council – RCC), amely azóta a térségbeli kooperáció legfontosabb ernyőszervezete mind a tágabb délkelet-európai, mind a szűkebb nyugat-balkáni értelemben. Megemlíthetjük ebben a sorban a visegrádi államok által 1992-ben létrehozott szabadkereskedelmi övezetet, amely 2007 óta – a CEFTA nevet megőrizve – gyakorlatilag nyugat-balkáni intézmény (az egyetlen mai nem nyugat-balkáni tagállam Moldova), valamint a Szerbia, Észak-Macedónia és Albánia által 2021. július 29-én létrehozott, a többi nyugat-balkáni államot is tagjai közé invitáló „Nyitott Balkán” nevű gazdasági kooperációs szervezetet.

Az exjugoszláv térség népei, államai, gazdasága, kultúrája, sportélete – sőt, szervezett bűnözői hálózatai – közötti, teljesen a háborúk alatt sem megszakadt kapcsolatok újjászerveződését találóan fejezi ki Tim Judah „jugoszféra” kifejezése. Judah ez alatt azokat az intézményeket, újraindult kereskedelmet, informális kapcsolati hálókat, kulturális cseréket érti, amelyek részben a kooperációt elváró nemzetközi környezet, részben a felismert kölcsönös érdekek és tradíciók talaján kezdtek újra átszöni a térséget a háborúk után, időnként jugonosztalgiaiba hajlóan, de persze Jugoszlávia felújításának politikai szándéka nélkül. S ahogy Judah írja, nincs ebben a reorganizálásban semmi specifikus; egyszerűen egyfajta

1994 őszén felmerült, hogy tegyék lehetővé a (boszniai) Szerb Köztársaság és Kis-Jugoszlávia (a szerb–montenegrói Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, JSZK) közötti konföderációt úgy, ahogy a horvát–bosnyák kiegyezést megteremtő 1994. március 18-i washingtoni egyezmény tartalmazta Horvátország és a Bosznia-Hercegovinai Föderáció konföderációjának lehetőségét. Az 1995 januárjában nyilvánosságra hozott horvátországi „Z-4” béketerv szintén megengedte volna a Krajina és a JSZK közötti intézményesített együttműködést. Ezekkel az elképzelésekkel remélték elérni, hogy a szerb fél elfogadja a béketerveket. Ha megvalósultak volna, akkor a régi, titói JSZSZK (Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság) nyolc föderális egysége közül hat (vagyis Szlovénia és Macedónia kivételével mindegyik) ismét államjogi kapcsolatba került volna egymással. Végül helyett csak annyi történt, hogy a daytoni békeszerződés elismerte a két boszniai entitás jogát a két szomszédval való „különleges kapcsolatok” létesítésére.

¹³ Ez viszont kezdetben újabb nehézségeket jelentett: a többi állam (így a SECI-be szintén meghívott Magyarország) nem akart közös kosárba kerülni az exjugoszláv válságzónával és a Milošević-rezsimmel.

érettségnek a jele, annak, hogy ez a posztháborús Balkán normális térséggé akar válni, éppúgy, mint Európa bármely más része.¹⁴

A konföderációs irány nem volt eleve összeegyeztethetetlen a jugoszláv eszme- és politikátörténeti tradíciókkal sem. A szlovén és a horvát Jugoszlávia-koncepciók rendszerint decentralizált – sokszor konföderatív mértékig decentralizált – szelleműek voltak. Ezt tükrözte a két világháború között domináns horvát politikai erő, a Parasztpárt alapcélja: a „délszláv konföderáción belüli semleges horvát parasztköztársaság”, s ezen a logikán alapult 1918-ban a Szerbia és a Szlovén–Horvát–Szerb Állam (a Habsburg Monarchia délszláv területei) egyesüléséről szóló genfi szándéknyilatkozat. De bizonyos esetekben a szerb fél sem zárkózott el a jugoszláv állam „fellazított” felfogásától. Ezt mutatja például az autonóm Horvát Bánságot létrehozó 1939-es *Sporazum*ra (megállapodásra) válaszul született elképzelés, miszerint a Horvát Bánság és a szlovén autonómia mellett – Szkopje székhellyel – létre kell hozni az ország többi bánságát mint a szerb területet egyesítő Srpska Zemlját, miáltal a Jugoszláv Királyság három (egy nagy szerb és két kisebb, horvát és szlovén) egységből álló decentralizált állammá vált volna.¹⁵

De facto konföderációnak tartja sok szerző az 1974-es alkotmány Jugoszláviáját is (főleg szerb elemzők, s általában negatív konnotációval).¹⁶ Ez nem alap- talan, de pontatlan. Az alkotmány valóban tartalmazott számos, konföderatív irányba mutató szabályozást (a tagállami jogosítványok kiterjesztése, a szövetségi testületek paritásos felépítése és gyakran minősített többségi döntéshozatala, a szövetségi alkotmány módosításához megkövetelt többszörös konszenzus), de a szuverenitás elsődleges letéteményesének a szövetségi államot tekintette. Ráadásul Jugoszláviában is egypártrendszer volt, s a pártban a hatalmi devolúció csak az 1980-as évek végére érte el azt a szintet, amely az állami szférában elvileg már 1974-ben (gyakorlatilag viszont inkább 1980-tól, Tito halála után) megvalósult. Az alkotmány által ugyanakkor megindított „spontán konföderálódás”

¹⁴ Tim Judah: *Yugoslavia Is Dead. Long Live the Yugosphere. LSEE Papers on South Eastern Europe*, (2009). 20.

¹⁵ Memorandum Hrvatskog bloka. Zagreb, avgusta–septembra 1921. In Branko Petranović – Momčilo Zečević (szerk.): *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd, Rad, 1988. 197–198.; Deklaracija. Ženeva, 9. novembra 1918. In Petranović–Zečević (1988): i. m. 119–120.; Načrt uredbe o organizaciji srpske zemlje. 1940. In Petranović–Zečević (1988): i. m. 434–435.

¹⁶ Antonić (1997): i. m. 469–470. Lásd még Vojin Dimitrijević: *The 1974 Constitution as a Factor in the Collapse of Yugoslavia or as a Sign of Decaying Totalitarianism*. In Nebojša Popov (szerk.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest, CEU-Press, 2000. 399–424.

valóban okozott kormányzati problémákat. Eerre vezethető vissza az a – kezdetben szolid – vita, amely az 1980-as években mind hivatalos szinten, mind értelmiségi-szakmai berkekben az alkotmány centralizáló revíziójának (főleg szerb) hívei és az (elsősorban szlovén) „alkotmányvédők” között folyt.

1988–1990 között azonban sorsfordító változások mentek végbe, amelyek egészen más minőséget adtak az államjogi szembenállásnak. Az „antibürokratikus forradalom” (a Milošević hatalmát megalapozó 1988–1989-es nacionalista tüntetések), a szlovén tagköztársasági alkotmány 1989. szeptemberi módosítása (amely a köztársasági jogosítványok egyoldalú kiterjesztésével az elvileg hat azonos státuszú köztársaságból álló Jugoszláviát gyakorlatilag „5+1”-es konstrukcióra állította át, s amelyet emiatt a központi hatalom illegitimnek tekintett), valamint az 1990. április–májusi szlovén és horvát választások (amelyeken a függetlenségi pártok szereztek meg a parlamenti többséget, Szlovéniában a Demoskoalíció – Szlovén Demokratikus Ellenzék –, Horvátországban pedig a Horvát Demokratikus Közösség) a föderáció-konföderáció-elszakadás alternatíváit végérvényesen a jugoszláv belpolitika centrális kérdéseivé tették. A viták legfőbb szinterei a szövetségi államelnökség (időnként a tagköztársasági elnökökkel kibővített) ülései, valamint a köztársasági elnökök közvetlen két- és többoldalú tanácskozásai voltak (a legfontosabb ezek közül a hat elnök 1991. március–júniusi hatfordulós tárgyalássorozata). A viták első szakasza 1990 októberéig, a szlovén–horvát konföderációs tervezet elkészültéig tartott. A szövetségi parlament május 28–29-i ülésén elismerték a szlovén és a horvát választásokat, s a frissen hivatalba lépett soros szövetségi elnök, a szerb Borisav Jović bejelentette, hogy hozzá kell kezdeni egy új demokratikus jugoszláv alkotmány kidolgozásához – hangsúlyozta azonban azt is, hogy a „föderatív és szocialista Jugoszláviát” meg kell őrizni. Ezzel az állásponttal szemben nyújtották be a szlovének és a horvátok októberben *A jugoszláv konföderáció modellje* című tervezetet, amelyet a szövetségi államelnökség még abban a hónapban elvetett. A jugoszláv állam újjászervezését azonban nem lehetett megkezdeni a Jović által javasolt alapon,¹⁷

¹⁷ Nem csak a szocialista társadalmi berendezkedéshez való deklarált ragaszkodás miatt. A föderális koncepciók lényege a szerb ellenzéki elképzelésekben is a hatalomnak az „egy ember – egy szavazat” elvén alapuló szövetségi szintre koncentrációja volt. Ezért szükségesnek tartották (elismerve a köztársaságok és tartományok jogát az autonómiára) a központi hatalom megerősítését és a szövetségi parlamentben egy alsóház típusú állampolgári kamara létrehozását. A kisebb nemzetek viszont attól tartottak, hogy az effajta föderáció még a többpártrendszerű, demokratikus formájában is permanensen a politikai kisebbség helyzetébe juttathatja őket országos szinten, a köztársaságaikat pedig lefokozza, állami státuszából egyszerű területi autonómiává

ráadásul a november–decemberi boszniai és macedóniai választások új helyzetet teremtettek ebben a két köztársaságban is. Ezért a viták hamarosan ugyanúgy folytatódtak, mintha a szövetségi államelnökség „iránymutató” állásfoglalásai meg sem születtek volna.

Ebben az időszakban tehát, ahogy fentebb utaltunk rá, Jugoszlávia konföderatív alapra helyezése ténylegesen már folyamatban volt. 1989-től a köztársaságok a szuverenitás egyre több attribútumát vonták magukhoz, de kezdetben még nem Jugoszlávia teljes felszámolásának a szándékával.¹⁸ Szlovénia 1989 szeptembere után folytatta, az 1990. áprilisi választásokat követően pedig felgyorsította azokat az alkotmánymódosításokat (valamint új törvények elfogadását, illetve bizonyos szövetségi törvények hatályon kívül helyezését), amelyek folyamatosan bővítették a köztársasági jogosítványokat. 1990 júliusában a koszovói tartományi parlament albán többsége deklarálta a Koszovói Köztársaságot (akkor még a konföderálandó Jugoszlávia 7. tagállamaként), bár ténylegesen felállítani nem tudta.¹⁹ 1990 szeptemberében Szerbia a köztársaságok közül elsőként új alkotmányt fogadott el. Ez bizonyos értelemben fontosabb változás volt, mint a szerb alkotmány sokat emlegetett 1989. márciusi módosítása. Akkor „csak” a koszovói és vajdasági tartományi jogkörök zömét vonták a köztársasághoz, de magát a köztársaság-föderáció kapcsolatrendszerét nem írták át. Ezzel szemben az 1990. szeptemberi alkotmány „felfelé” is kiszélesítette a köztársaság jogosítványait, amivel az összállami szint számára gyakorlatilag csak az egyeztetés funkcióját hagyta meg – valójában tehát ez volt az első „konföderatív típusú” tagköztársasági alkotmány. Az 1990. decemberi új horvát alaptörvény továbbment ebbe az irányba, de

devalválja. Mindez rámutat a jugoszláv és a nyugati föderációk egyik fontos különbségére: a jugoszláv szövetségi állam több nemzet együttélésének akart keretet adni (ebben az értelemben valóban „konföderatív jellegű” volt), a nyugatiak pedig alapvetően nemzetállamok (amelyeket még a multietnikus esetek többségében is – mint Svájc – integrál az állampatriotizmus, a közös politikai nemzettudat).

¹⁸ Eleinte csak néhány kis szélsőjobboldali szervezet állt Jugoszlávia teljes és mielőbbi felszámolásának platformján, például a Horvát Jogpárt (Hrvatska stranka prava – HSP).

¹⁹ Jugoszlávia másik jelentős nemzeti kisebbsége a vajdasági magyarság volt, amelynek akkori reprezentatív pártja, a VMDK (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) igyekezett kimeradni az államjogi konfliktusokból. Az volt az álláspontja, hogy Jugoszlávia jövőjéről elsődlegesen a délszláv népeknek kell határozniuk, ugyanakkor a nacionalizmusok elszabadulásától tartva szívesen látott volna egy demokratikus/konföderatív kiegyezést.

– Stipe Mesić kifejezésével élve – még „nem magát Jugoszláviát, hanem annak addigi modelljét” tagadta meg.²⁰

Az átszervezést célzó 1990–91-es javaslatok

Az államjogi viták tetőzésének idején – az 1990. tavaszi szlovén és horvát választások, valamint az 1991 szeptemberében kezdődött, Carrington vezette Jugoszlávia-konferencia²¹ közötti szűk másfél esztendő alatt – a jugoszláv állam fenntartásának három koncepciója fogalmazódott meg. Az egyik a szövetségi miniszterelnök, Ante Marković által képviselt „westernizált föderáció” volt, vagyis az ország egységének megőrzése és a rendszerváltás egységes lebonyolítása egy demokratikus szövetségi állam keretében. A másik a Jugoszláv Néphadsereg (JNA) vezetőinek a rendszerváltással szemben ellenséges platformja, a föderatív szocialista állam megvédése. A harmadik koncepció pedig Slobodan Milošević szerb tagköztársasági elnöknek a rendszerváltást formális-közjogi értelemben elfogadni kész „szűkebb Jugoszláviája” volt, amely csak azokat a népeket ölelné fel, amelyek „Jugoszláviában kívánnak maradni” (azaz – minimálisan – Szerbia, Montenegró, valamint a horvátországi és boszniai szerbség). A három koncepció közül a jugoszláv államiságot nagyszerb szellemben értelmező, az országot akár területvesztés árán is „Szerboszláviává” változtatni akaró miloševići platform lett a domináns, mivel Marković mindinkább periferizálódott, a JNA pedig önálló fellépésre nem volt képes (s valószínűleg egy katonai puccs is legfeljebb rövid távon akadályozta volna meg a szecessziókat).

A jugoszláv állami integritás fenntartásával szemben a két északi köztársaság, Szlovénia és Horvátország a konföderatív átalakítás platformjára helyezkedett. A hivatalosan 1990. október 12-én beterjesztett közös javaslatuk a lazább kapcsolatokat preferáló szlovén és a szorosabb kooperációt is megengedő horvát

²⁰ Stipe Mesić: *Kako je srušena Jugoslavija*. Zagreb, Mislavpress, 1992. xii. A négy másik köztársaság csak a JSZSZK felbomlása után hozott új alkotmányt. Addig csak az 1974-es köztársasági alaptörvényeket módosították.

²¹ 1991. szeptember 7-én nyílt meg Hágában az Európai Közösség által szervezett nemzetközi Jugoszlávia-konferencia, amelynek EK-közvetítőként Lord Peter Carrington (egykori brit külügyminiszter, majd NATO-főtitkár) volt az elnöke. A konferencia egyik feladata az lett volna, hogy dolgozza ki (a megegyezés esetén létrejövő) új Jugoszlávia alkotmányos alapjait.

álláspontokat gyúrta egybe,²² lényegében a horvát Vladimir Đ. Degan által kidolgozott „Jugoszláv Köztársaságok Szövetsége” koncepcióra alapozva. A javaslat szerint a tagállamoknak teljesíteniük kell a demokratikus alapértékeket (ez a tagság feltétele lett volna), és elnyernék a teljes szuverenitásukat, ugyanakkor megtartanák a gazdasági közösséget (a „négy alapszabadság” biztosítása, vám- és – esetleg – monetáris unió), megőriznék a belső határok nyitottságát, védelmi és biztonságpolitikai kooperációra lépnének (külügyi együttműködés, az önálló köztársasági hadseregek mellett veszély esetén aktivizálandó közös kontingens és parancsnokság), kötelezően biztosítanák az emberi és kisebbségi jogok együttesen meghatározott minimumát, emellett kooperálhatnának bármilyen más közös érdekeltségű területen (környezetvédelem, infrastruktúra, kulturális szféra stb.). A konföderációs ügyek intézésére létesült volna közös parlament (konzultatív-tanácsadó jelleggel), minisztertanács (mint tényleges döntéshozó), végrehajtó bizottság (operatív irányítás) és konföderális bíróság (egyfajta közigazgatási bíróságként), a költségek finanszírozását pedig a tagállamok területe, népessége és GDP-je alapján számolt kulcs szerint oldották volna meg.²³

A szlovén–horvát konföderációs platformot a szövetségi államelnökség még októberben elvetette, ráadásul a koncepció maga is súlyos belső ellentmondással volt terhes: Jugoszlávia nemzeteinek önrendelkezési elvét a tagköztársaságok állami önrendelkezési gyakorlataként értelmezte. Igaz, ez megfelelt az államközi biztonság követelményeinek alapuló nemzetközi rendszer logikájának és az *uti possidetis* elvének (ezért nemcsak a horvátországi és a boszniai szerbek, hanem a boszniai horvátok és a szerbiai albánok elszakadási jogát sem ismerték el nemzetközileg a JSZSZK felbomlásakor²⁴), s az önrendelkezés alanya (nemzet vagy köztársaság) az 1974-es alkotmányban sem volt tisztázott,²⁵ de a vegyes népességű területeken az állami vagy nemzeti önrendelkezés különbözősége mindig konfliktusforrás. Jugoszlávia esetében ez fokozottan érvényes volt az etnikai és a közigazgatási határok nagy fokú eltérései miatt: a nemzeti és az állami terület

²² Az ideológiai táborok szerint is voltak különbségek mindkét köztársaságban. A baloldali pártok nyitottabban viszonyultak Jugoszlávia valamilyen formájú megőrzéséhez, de ennek, mivel ellenzékben voltak, nem volt jelentősége.

²³ Vukas (2006): i. m. 771–783. A tervet több vonatkozásban alternatívákat vázolt fel – ahogy a monetáris uniónál utaltunk is rá –, amelyekről az alapító tárgyalásokon kellett volna dönteni.

²⁴ Koszovó függetlenségének 2008-as nyugati elismeréséhez későbbi folyamatok vezettek, amelyek kívül esnek tanulmányunk keretein.

²⁵ Lásd például Audrey Helfant Budding: *Nation/People/Republic. Self-Determination in Socialist Yugoslavia*. In Cohen–Dragović–Soso (2007): i. m. 91–130.

csak Szlovénia esetében volt azonos. Ez a különbözőség a horvátoknak is okozott problémát, de számukra a függetlenedés megérte azt a kockázatot, hogy csaknem ötödük (akiknek zömét a boszniai horvátság alkotta) kisebbséggé válhat, különösen, hogy a remélt konföderációban Bosznia is eltávolodott volna Szerbiától. A szerbeknek azonban végképp elfogadhatatlan volt, s nemcsak hegemonista reflexekből, hanem mert a nemzet állami szétDarabolódásának a veszélye őket a horvátoknál sokkal inkább fenyegette: a szerbségnek csak a 60 százaléka élt Szerbia szűkebb területén. Ezért a belgrádi álláspont az volt, hogy a konföderáció – valamint annak alapjaként a köztársaságok függetlensége – lehetséges, de csak akkor, ha a határokat a szerb nemzeti integritást szem előtt tartva revideálják.

A két igény (állami folytonosság vagy független államok konföderációja) összeegyeztetésére tett kísérletet az aszimmetrikus államszövetség koncepciója, amely eredetileg szlovén elképzelés volt (Szlovénia lazább társulása a többi köztársaság föderációjához), majd a tagköztársasági elnökök 1991. tavaszi tárgyalásain Izetbegović és Gligorov javaslataként újult fel (s amelyhez az utolsó pillanatokban Marković szövetségi kormányfő is igazodni próbált). Az Izetbegović–Gligorov-javaslat lényegesen tovább ment az 1989-es szlovén elképzeléseknél (már nem csupán egy föderális egység státuszának megváltoztatásáról, jogkiterjesztéséről lett volna szó), de a konföderatív viszonyt nem akarta általánossá és „kötelezővé” tenni. A muzulmánok és a macedónok jobban érdekelték voltak Jugoszlávia fenntartásában, mint a szlovének és a horvátok. Érzékelték az önálló Boszniára és Macedóniára leselkedő veszélyeket, köztársaságaik gazdaságilag támogatásra szorultak, Izetbegović számára pedig további késztetést jelentett, hogy megőrizze a boszniai és a szandzsáki (szerbiai és montenegrói) muzulmánok kapcsolatait. A nagyszerb dominanciától félve ugyanakkor Bosznia-Hercegovina és Macedónia is nagyobb önállóságra törekedett, illetve szerették volna, hogy legalább valamilyen laza formában a két északi köztársaság is bent maradjon a jugoszláv közösségben. Ezek alapján Izetbegović és Gligorov koncepciójában egy háromszintű struktúra körvonalazódott. Ennek centrumában a szerb–montenegrói föderáció állt volna; ehhez a szoros egységhez a szuverén Bosznia-Hercegovina és Macedónia az államügyek bizonyos körének egyesítésével csatlakozott volna; végül Szlovénia és Horvátország konföderatív módon társult volna a négyes közösséghez.²⁶

²⁶ Katz (2013): i. m. 214–215. Egy későbbi interjújában Marković egyébként azt állította, hogy a koncepció tőle származik, de nyilvános képviselését átengedte a két elnöknek, mert tudta,

A szerb vezetés azonban ezt a javaslatot is elvetette, mert hiányzott belőle a horvátországi és a boszniai szerb autonómiák lehetősége (e tekintetben nem menti a horvát és a bosnyák politikát, hogy Belgrád előzőleg mit tett a koszovói és a vajdasági autonómiával), továbbá mert az aszimmetrikus szövetségben csak a konföderáció új elnevezését látta. A konföderációt pedig csak a határrevíziók esetén tartotta elfogadhatónak, s ezzel a kör bezárult.²⁷ A részletesen ki sem dolgozott koncepció elbuktatását megkönnyítette, hogy Gligorov kicsi, Izetbegović pedig könnyen megosztható köztársaság élén állt, nem voltak teljes összhangban (Gligorov Macedónia lazább kapcsolódását preferálta, míg Izetbegović nyitottabb volt Bosznia esetleges szorosabb integrálódására), s hogy a két északi köztársaság gyanakvó volt minden, a „tisztá” konföderációnál szorosabb forma iránt: csakis a nagyszerb imperializmust voltak hajlandók meglátni benne. További problémát jelentett, hogy Milošević ragaszkodott a hadsereg teljes egységéhez, és ez volt – legalábbis Izetbegović visszaemlékezése szerint – az 1991 kora nyarán csaknem elfogadottá vált koncepció meghiúsulásának közvetlen oka.²⁸

A Carrington-terv Izetbegović és Gligorov koncepciójához hasonlóan az aszimmetrikus államszövetség logikáján alapult. Elismerte volna a délszláv köztársaságok állami függetlenségét és határaik sérthetetlenségét, ugyanakkor előirányozta a társulásukat, valamint hogy kisebbségvédelmi garanciákat (adott esetben területi autonómiát) adjanak a nemzeti kisebbségeiknek. A köztársaságok az államközösséghez való társulásuk fokát és jellegét szabadon választhatták

hogy az ő javaslataként azonnali és teljes szerb–horvát–szlovén elutasításba ütközne. Ejup Ganić, Izetbegović egyik munkatársa szintén magának tulajdonította a szerzőséget (uo. 220–221).

²⁷ A hivatalos Szerbia nem állt elő konkrét konföderációs javaslattal, de egyes ellenzéki politikusok igen. Vuk Drašković elképzelése a „Jugoszláv Nemzetközösségről” (*Magyar Szó*, 1992. február 1.) például jól érzékelteti a szerb látásmódot. Drašković javaslata is a 3x2-es formulán alapult, de kiegészítette azt a Horvátország és Bosznia-Hercegovina közötti területcserével (a horvátországi Krajina Boszniához, illetve Nyugat-Hercegovina Horvátországhoz csatolása). Drašković szerint így Horvátország a horvátság zömét tömörítő csaknem homogén nemzetállammá válhatott volna, a boszniai képlet pedig lényegében a szerb–muzulmán kettősségre egyszerűsödne.

²⁸ Alija Izetbegović: *Čudo bosanskog otpora*. Sarajevo, BiH Press, 1995. 67–68. Az átfogó rendezés megcélzása mellett a koncepció szellemében kísérlet történt egy szűkebb, muzulmán–szerb megegyezésre is. 1991 júliusában az Izetbegović tudtával tárgyaló Muhamed Filipović megegyezett Radovan Karadžić boszniai szerb vezetővel arról, hogy Bosznia-Hercegovina szuverén és osztatlan állammá válik, de együtt marad Szerbiával és Montenegróval egy jugoszláv államközösségben. Végül azonban Izetbegović nem hagyta jóvá a megállapodást. Muhamed Filipović: *Zašto je propao "historijski sporazum" Muslimana i Srba*. *Kliker*, 2008. október 17.

volna meg, s kölcsönös megegyezés esetén a határokat is módosíthatták volna.²⁹ A tervezetet elméletileg jónak minősíthetjük, gyakorlatilag viszont elkésettnek. Nagy variabilitással rendelkezett (nem véletlenül emlegette a sajtó „Yugoslavia à la carte” néven), így lehetőséget adott a területi viták és az önrendelkezési elv, illetve a nemzeti és az állami önrendelkezés elvének összeegyeztetésére, valamint Jugoszlávia (nem államként, hanem aszimmetrikus államközösséggként való) megőrzésére. Időzítése azonban rossz volt, mert későn, már a válság háborús elfajulása után terjesztették elő: eredetileg mindegyik nagyhatalom a jugoszláv állami integritás megőrzését preferálta, s az akkori „legfőbb válságkezelő” Európai Közösség is csak a Carrington-tervvel tette magáévá Jugoszlávia nem egységes államként, hanem államközösséggként való megmentésének gondolatát.

A konferencia október 18-i ülésén a hat köztársasági elnök közül öt előzetesen elfogadta a tervet, csak Milošević vetette el. Meglepetésre még Momir Bulatović montenegrói elnök is aláírta (bár belgrádi nyomásra később visszalépett), csakúgy, mint Milan Kučan szlovén és Franjo Tuđman horvát elnök, de ők már csak taktikai okokból. Államaik még a nemzetközi elismerés előtt álltak, ezért kooperatívnak akartak mutatkozni, emellett jól számították ki, hogy az aláírással nem tesznek valódi ígéretet a „Jugoszláviába való visszatérésre”, mert Milošević úgyis elutasítja a tervet.³⁰ Így is történt, s ezzel nemcsak a jugoszláv állam, hanem a jugoszláv közösség megmentésének vagy legalább Jugoszlávia szabályozott felszámolásának az utolsó lehetősége is ellillant.

Végeredményben Jugoszlávia meghatározó elemei, a szerbek, horvátok és szlovének maximalizmusának tetőzése idején a „jugoszlávok” (a politikailag jugoszláv-orientált irányzatokat, köztük a bosnyák–macedón platformot értve ezen) kompromisszumkeresése vereséget szenvedett. Nem azért, mert a különböző platformok közös nevezőre hozása eleve lehetetlen volt, hanem mert hiányzott hozzá Jugoszlávia meghatározó aktorainak a politikai akarata. Kétségtelen, hogy a sikertelenségben szerepe volt a konföderáció melletti szlovén és horvát kiállás félszívűségének (különösen a harcok kirobbanása és a diplomáciai elismerés német kilátásba helyezése után!), Bosznia-Hercegovina és Macedónia periferiális helyzetének, gyenge alkupozícióinak, valamint a nyugati támogatás megkésetttségének és következtetlenségének. A konföderálási törekvéseket

²⁹ A terv magyar nyelvű kivonata: Pándi Lajos (szerk.): *A kelet-európai diktatúrák bukása, 1985–1990 (dokumentumok, kronológia, bibliográfia). Függelék: 1991–1992.* Szeged, Pándi Lajos magánkiadása, 1993. 643–647.

³⁰ Jović (2007): i. m. 275–276.

azonban főképp az buktatta meg, hogy a magát erőfölényben érző milosevići szerb vezetés nem mindenkinek elfogadható megoldásra törekedett, hanem diktálni akart. Belgrádban úgy ítélték meg, hogy az erőpolitikával többet nyerhetnek, mint a kompromisszummal. Pedig a köztársaságokon belüli autonómiákkal kiegészített konföderáció a délszláv unió (nem az állam) megőrzésének reális és értelmes lehetősége volt, különösen az aszimmetrikus változatban.³¹ Nem lett volna több persze egy „minimum-Jugoszláviánál” – de megőrizhette volna azt a minimumot, amely még mindenkinek az érdekében állt, segítve elkerülni a háborúkat, sőt lehetőséget adva a szerb lakta országrészek közötti államjogi kapcsolatok valamilyen fokának fenntartására is.

Konklúzió

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy egy konföderatív kiegyezés minden bizonnyal konfliktuscsoökkentő hatással járt volna az adott, 1990–1991-es krízishelyzetben. Vagyis rövid távon, a válságkezelés kontextusában valószínűsíthetjük a konföderálás hasznosságát, pozitív mérlegét. Ez azonban még nem garantálta volna az új jugoszláv államszövetség hosszú távú fennmaradását. Egy megváltozott konstelláció mindig új körülményeket, kihívásokat és lehetőségeket teremt. Vajon a függetlenség és a nemzetközi elismerés elnyerése után megmaradt volna Szlovénia és Horvátország érdekeltsége? Jović és Antonić érvei alapján ezt valóban nem vehetjük biztosra (de ki sem zárhatjuk: a szlovén politikát például az 1992-es választásoktól az uniós belépésig az a Liberális Demokrata Párt dominálta, amelynek legfontosabb elődszervezete az 1990–1991-es viták során a Demosnál jóval nyitottabb volt a konföderációra). S milyen következményekkel járt volna az európai integráció? Minimum megrengette volna a jugoszláv konföderációt, ha a tagállamok uniós felvétele nem egyidejűleg történik meg. Van ugyan példa arra, hogy egy állam nem a teljes egészével integrálódik az unióba (Dánia EU-tag, de az autonóm Grönland és Feröer szigetek nem),

³¹ Nem csak azért, mert a „tisztá” konföderációnál jobban megfelelt volna a helyi realitásoknak. A nemzetközi összehasonlítás arra figyelmeztet, hogy a modern történelemben nincs példa tartós valódi konföderációra (Svájc az elnevezése szerint az, de ténylegesen ma már decentralizált szövetségi állam). Az államjogi aszimmetria viszont, bár kétségek nélkül bonyolult struktúra, nem ismeretlen jelenség. A spanyol autonóm közösségek és a kanadai tartományok státuszában megélő különbségek vagy az Egyesült Királyságon belüli eltérő autonómiamértékek (az északi, skót és walesi önkormányzatok közötti különbségek) mind élő példák.

s egyes tekintetekben a brexit-megállapodás is eltérően szabályozta az Egyesült Királyság két részének (Nagy-Britannia és Észak-Írország) az Európai Unióhoz való viszonyát. De ezek szabályt erősítő kivételek. A teljes beolvadás pedig könnyen kiüresíthette volna az államszövetséget, mert a különféle tervezetekben neki szánt funkciók, felvázolt közös intézmények, testületi jogosítványok igen hasonlatosak voltak ahhoz, amelyekkel ma az EU, illetve Brüsszel rendelkezik. Önmagában emiatt nem vált volna feleslegessé a jugoszláv „kisintegráció”, regionális kooperáció – ahogy a közös EU-tagság ellenére a Benelux országok is megőrizték saját szűkebb, belső integrációjukat –, de mindenképp igényelt volna valamilyen újragondolást, új kiegyezést.

Felhasznált irodalom

- Antonić, Slobodan: Could a Confederation Have Saved Yugoslavia? *Nationalities Papers*, 25. (1997), 3. 469–479. Online: <https://doi.org/10.1080/00905999708408519>
- Bennett, Christopher: *Yugoslavia's Bloody Collapse. Causes, Course and Consequences*. London, Hurst & Co., 1995.
- Budding, Audrey Helfant: Nation/People/Republic. Self-Determination in Socialist Yugoslavia. In Lenard J. Cohen – Jasna Dragović-Soso (szerk.): *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette (Ind.), Purdue University Press, 2007. 91–130.
- Dimitrijević, Vojin: The 1974 Constitution as a Factor in the Collapse of Yugoslavia or as a Sign of Decaying Totalitarianism. In Nebojša Popov (szerk.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Catharsis*. Budapest, CEU-Press, 2000. 399–424.
- Filipović, Muhamed: Zašto je propao “historijski sporazum” Muslimana i Srba. *Kliker*, 2008. október 17. Online: <https://kliker.info/muhamed-filipovic-zasto-je-propao-historijski-sporazum-muslimana-i-srba/>
- Hayden, Robert M.: *Blueprints for a House Divided. The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999.
- Izetbegović, Alija: *Čudo bosanskog otpora*. Sarajevo, BiH Press, 1995.
- Jović, Dejan: The Slovenian-Croatian Confederal Proposal: A Tactical Move or an Ultimate Solution? In Lenard J. Cohen – Jasna Dragović-Soso (szerk.): *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette (Ind.), Purdue University Press, 2007.

- Judah, Tim: Yugoslavia Is Dead. Long Live the Yugosphere. *LSEE Papers on South Eastern Europe*, (2009). Online: www.lse.ac.uk/LSEE-Research-on-South-Eastern-Europe/Assets/Documents/Publications/Paper-Series-on-SEE/Yugosphere.pdf
- Juhász József – Márkus László – Tálas Péter – Valki László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi, 2003.
- Katz, Vera: Platforma o budujoj jugoslavenskoj zajednici (Plan Izetbegović – Gligorov). Pogled iz bosanskohercegovačke perspektive. *Prilozi*, (2013), 42. 207–226. Online: <https://doi.org/10.12797/Politeja.11.2014.30.18/>
- Mesić, Stipe: *Kako je srušena Jugoslavija*. Zagreb, Mislavpress, 1992.
- Pándi Lajos (szerk.): *A kelet-európai diktatúrák bukása, 1985–1990 (dokumentumok, kronológia, bibliográfia)*. Függelék: 1991–1992. Szeged, Pándi Lajos magánkiadása, 1993.
- Petranović, Branko – Momčilo Zečević (szerk.): *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd, Rad, 1988.
- Tindemans, Leo et al.: *Nedovršeni mir. Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan*. Zagreb–Sarajevo, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava – Pravni centar FOD BiH, 1997.
- Ustav Republike Hrvatske. Online: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2001_05_41_705.html
- Vukas, Budislav: Prijedlozi i nacrti konfederalizacije Jugoslavije 1990/91 – posljednji pokušaji „spašavanja” zajedničke države. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 27. (2006), 2. 761–803. Online: <https://hrcak.srce.hr/25241>

Vákát

Lajos Máté

Kemény Gábor nyilas külügyminiszter zágrábi útja

Bevezetés

Jelen írás témáját Kemény Gábor nyilas külügyminiszter 1945. február 20–21-i zágrábi útja képezi. A következő oldalakon azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy milyen okból kísérelte meg a hungarista kormányzat az usztasa rendszerrel szorosabbra fűzni a viszonyát, lett-e eredménye a találkozásnak, amely a II. világháború vége felé zajlott le, illetve milyen módon terveztek az egyre mélyülő válságból a magyar és horvát felek kilábalni. A téma egyúttal a nyilas-usztasa kapcsolatok egy nagyobb fejezetét fedi le, így szükségesnek tartom kitérni a hungarista és az usztasa ideológia egyes elemeire, illetve a két szervezet történetének és egymás közötti kapcsolatainak rövid bemutatására.

Az usztasa és a hungarista mozgalom

Az Usztasa – Horvát Forradalmi Szervezetet 1930-ban alapították a horvát emigráció tagjai, élén Ante Pavelić zágrábi ügyvéd, a Horvát Jogpárt (Hrvatska stranka prava) alelnöke állt. A szervezet tagjai, az usztasák diverzáns és terrorakciókkal, valamint merényletek végrehajtásával próbálták felhívni a közvélemény figyelmét az önálló és szabad Horvátország felállításának fontosságára. Az usztasák ezekkel a tetteikkel egy általános, összhorvát felkelést – a szóhasználatukban forradalmat – terveztek kirobbantani, amelynek során felszabadították volna Horvátországot a szerb elnyomás alól. Az így létrejövő Horvátország magában foglalta volna a báni Horvátországot, Dalmáciát, a Muraközt, illetve Boszniát és Hercegovinát. Az usztasa szervezet egységes ideológiájáról nem beszélhetünk a harmincas években, jellemezte őket azonban a szélsőséges nacionalizmus, a szerbellenesség és a szeparatizmus, de az olasz fasizmusból és a német nemzetiszocializmusból csak az évtized

második felében kezdtek átvenni egyes elemeket.¹ Az usztrasák nem tudtak széles támogatói bázist kiépíteni több okból sem, egyfelől a terrorakciókkal nem nyerték meg a lakosságot, másfelől nem volt közvetlen kapcsolatuk a horvát társadalommal, amelynek túlnyomó többsége a Horvát Parasztpárt (Hrvatska seljačka stranka – HSS) politikáját támogatta.

Az usztrasák céljának megvalósulását, az önálló állam létrejöttét a II. világháború körülményei tették lehetővé. A nemzetiszocialista Németország és szövetségesei támadást indítottak a Jugoszláv Királyság ellen, így az alkalmat kihasználva a zágrábi usztrasák Edmund Veessenmayer SS-Standartenführer közreműködésével 1941. április 10-én kikiáltották a Független Horvát Államot (Nezavisna Država Hrvatska – NDH). Az állam élén Ante Pavelić állt, aki a vezér, államfő (*poglavnik*) címet viselte. Az NDH a kezdeti barátságos viszony ellenére² hamar szembekerült Magyarországgal a Muraköz hovatartozását illetően, aminek következtében a két ország kapcsolata egyes kísérleteket leszámítva végig hideg maradt. A szövetséges viszony miatt az usztasa kormányzat nyíltan nem léphetett fel Magyarországgal szemben, de egyes lépéseivel képes volt bosszúságot okozni Budapestnek, mint például az Eszéken működő nyilas csoport megtűrésével.

A Szálasi Ferenc nyugalmazott vezérkari őrnagy vezette Nemzet Akaratának Pártja 1935-ös alapításakor csak egy volt a Magyarországon működő fajvédő pártok közül. Szálasi több pártját betiltották, ennek ellenére az 1939-es választásokon a nevével fémjelzett Nyilaskeresztes Párt vált a legerősebb szélsőjobboldali politikai entitássá, amely 1944 októberéig ellenzékben működött.

A Szálasi által megfogalmazott ideológia a nemzetiszocializmus magyar válfaja, a hungarizmus volt. Az 1935-ben kiadott *Cél és követelések* címet viselő program többek között Magyarország 1918 előtti határait kívánta visszaállítani. A revízió ilyen formája általánosnak számított a korabeli jobboldalon és a szélsőjobbbon is, ám Szálasi programja tartalmazott néhány sajátos elemet e tekintetben. Az általa Hungária Egyesült Földeknek nevezett állam a Kárpát-medencét ölelte volna fel egészen az Adriai-tengerig kiterjesztve. Az országot részföldek alkották volna, amelyek tulajdonképpen egy-egy nemzetiségi autonóm területet jelöltek, így Magyarföld, Tótföld, Ruténföld, Erdélyföld, Horvát-Szlavónföld,

¹ Sokksevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus, 2011. 495.

² Magyarország már az alapítása napján, 1941. április 10-én elismerte az NDH-t. Tomislav Jonjić: *Hrvatska vanjska politika 1939–1942*. Zagreb, Libar, 2000. 310.

Nyugat-gyepű. Szálasi fontosnak tartotta, hogy az egyesülés a részföldek népeinek egységes akaratából történjen meg.³ A tervezetben Horvát-Szlavónföld felölelte a báni Horvátországon kívül Dalmáciát és Boszniát.⁴

Szálasi a hungarista ideológiában megfogalmazta a konnacionalizmus, vagyis a nemzetközösség elvét, amivel a nemzetiszocialista közösségek egymás közötti viszonyát kívánta szabályozni.⁵ Meglátása szerint egy nemzet a belső fejlődésének csúcsát a nemzetiszocializmussal éri el, ezután a fejlődés a kifelé történő hatásában jelentkezik.⁶ 1943. júniusi beszédében, amely a *Nagyter, élettér, vezetőnép* címet viselte, Szálasi részletesebben kifejtette a konnacionalista rendezést. Az emberiség legkisebb közösségi egységének Szálasi a családot tartotta. A családok az erkölcsi, szellemi, anyagi tényezők alapján válnak néppé, a népek a saját honterületeiken találhatók. Egyes népek politikai, gazdasági és társadalmi szempontok alapján alkotják a nemzetet, amelynek területe az élettér. A nemzetet alkotó népeket a vezérnép szervezi egységbe. Az elképzelés következő lépcsőfokát a nemzetközösség, a konnacionalizmus alkotja, vagyis a nemzetiszocialista nemzetek együttesen egy nagyteret alkotnak, amelyek több kontinensre is átnyúlhatnak. Az elmélet a Földet három nagyterre osztotta fel: az amerikai (nyugati), az európai (központi) és az ázsiai (keleti) nagyterre.⁷ A délkelet-európai élettér vezető népe Szálasi szerint a magyar nép, a hungarizmus pedig ezért a vezető szerepért küzd, hogy felállíthassa a Hungarista Magyar Birodalmat.⁸ Bár a beszédében nem mondta ki, de kikövetkeztethető, hogy a horvátokat a magyarok alá rendelt népnek gondolta.

Az usztasa-nyilas kapcsolatok 1945 februárjáig

Ellenzéki helyzetük ellenére a nyilasok nem terveztek önálló külpolitikát folytatni mindaddig, amíg a kormány a tengelyhatalmak politikájával összhangban tevékenykedik.⁹ Bel- és külpolitikai aktivitásuk 1944. március 19-ét követően

³ Szálasi Ferenc: *Cél és követelések*. Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1935. 5.

⁴ Szálasi (1935): i. m. 7.

⁵ Szálasi Ferenc: *Hungarizmus. I. A cél*. Budapest, Gede Testvérek, 2004. 160.

⁶ Szálasi (2004): i. m. 163.

⁷ Szálasi Ferenc: *Nagyter, élettér, vezetőnép*. Sydney, Hungarista Mozgalom, 1978. 8–19.

⁸ Szálasi (1978): i. m. 47–49.

⁹ *Szálasi pártvezető Testvér beszéde 1943. I. hó 9-én a Hűség Házában az Országos Nagytanács ülésén*. Osiek, Csaba Magyar Egyesület, (é. n.). 10.

élenkült meg, miután a német csapatok megszállták Magyarországot. Továbbra is ellenzékben tevékenykedve érintkezésbe léptek a tengelyhatalmak és a velük szövetséges államok budapesti képviselőivel, majd 1944 nyarán az usztasákkal, amikor Kemény Gábor a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom külpolitikai ügyeinek vezetőjeként látogatást tett a budapesti horvát követségen. A találkozóról Kemény részletesen beszámolt a *Hungarista Napló*ban. A megbeszélés közte és Alfred Rukavina ideiglenes budapesti horvát ügyvivő között Miroslav Magdalenic sajtó- és kultúrattasé közvetítésével jött létre. Az egyórás eszmecsere alatt a felek a háború utáni új Európáról, a magyar–horvát együttműködés lehetőségeiről, a hungarizmusról beszélgettek. Szóba került többek között egy adriai kijárat biztosításának lehetősége Magyarország részére, illetve a Muraköz birtoklása is. Utóbbival kapcsolatban Kemény azt kérte, hogy a háború utáni európai rendezéskor térjenek vissza a kérdésre. Megegyezttek, hogy a Nyilaskeresztes Párt és a horvát követség Magdalenic attasén keresztül tartja a kapcsolatot.¹⁰

1944. október 15–16-án, Horthy Miklós kormányzó sikertelen kiugrási kísérletét követően a nyilasok német segítséggel átvették a hatalmat. Az akció egyik kulcsszereplője Edmund Veessenmayer, Németország teljhatalmú megbízottja volt. Szálasi kormányt alakított, és megkezdődött a hungarista átalakításra tett kísérlet.

Berendezkedését tekintve a hungarista és az usztasa rendszer hasonlóan épült fel. Mind a Nyilaskeresztes Párt, mind az usztasa mozgalom totális rendszert próbált meg kiépíteni; az egypártrendszerhez szükséges kizárólagos hatalmat úgy tervezték megszerezni, hogy más szervezeteket magukba olvasztottak. Az állami és párt- vagy mozgalmi tisztségek nemritkán egybefonódtak, illetve keresztettk egymás hatókörét. A két mozgalom vezére államfőként gyakorolta a hatalmat.¹¹ Megjegyzendő még, hogy mindkét rendszer fennállása

¹⁰ HU-MNL-X 5050, *Szálasi Hungarista Napló. 1944. jun.jul.* [14085. tekercs] 1944. június 16. 24–28.

¹¹ Az olasz uralkodó unokaöccse, Aimone herceg 1941 és 1943 között az NDH királya volt II. Tomislav néven, ám nem rendelkezett semmiféle jogkörrel, és sosem lépett a királysága területére. Pavelic 1941. április 16-án lett miniszterelnök és államfő. Miniszterelnöki tisztségéről 1943. szeptember 2-án ugyan lemondott, de a hatalma ezzel nem csökkent. Szálasi Ferenc 1944. október 16-tól a miniszterelnöki, november 4-től az ideiglenes államfői tisztséget viselte, utóbbival a nemzetvezető címet is megkapta.

során végig elszigetelt diplomáciai helyzetben volt,¹² és erősen függtek a német külpolitikától.

A Szálasi-kormányban a külügyi tárcát Kemény Gábor vette át. Kinevezését elleneztek a németek a kormányalakítás előtt fiatal kora és diplomáciai tapasztalatainak hiánya miatt, Szálasi viszont kifejezetten ragaszkodott hozzá, tekintettel hungarista beállítottságára.¹³ Kemény október 17-i rádiónyilatkozatában a régi, úgynevezett „szalondiplomácia” helyére kerülő új hungarista külpolitikai irányvonalat hirdette meg, amely a tengelyhatalmakkal szövetségben tovább küzd a háború győztes befejezéséért és a háború utáni európai berendezkedés, a nemzetiszocialista „Európa-közösség” felállításáért. Beszédében köszöntötte a Magyarországgal szövetséges országok államfőit, illetve az európai nemzetiszocialista mozgalmak vezetőit is.¹⁴ Pavelićet a harmadik helyen, közvetlenül Hitler és Mussolini után említette, amit a zágrábi vezető körök kifejezetten jó néven vettek.¹⁵

Az usztasa sajtó az impériumváltást követő napokban bemutatta az ország élén végbemenő személycseréket,¹⁶ ódákat zengett Szálasiról és mozgalmáról,¹⁷ illetve szidta az előző reakciós kormányokat és a Horthy körüli demokrata- és zsidóbarát elemeket.¹⁸ Az usztasa kormányzat diplomáciai úton elismerte

¹² Az NDH-t fennállása során a következő államok ismerték el:

de iure: Magyarország, Németország, Olaszország (1943-ban a Salói Köztársaság), Szlovákia, Bulgária, Románia, Spanyolország, Japán, Finnország, Dánia, Mandzsúria, a Vang Csing-vej vezette Kínai Köztársaság, Thaiföld, Burma, a Fülöp-szigeteki Köztársaság és a Szabad India kormánya; *de facto*: Vatikán, Svájc, Vichy-Franciaország. Lásd Jonjić (2000): i. m. 310–311.

A nyilas kormányt *de iure* Németország, Japán, Horvátország, Szlovákia, Vatikán, Törökország, Spanyolország, Dánia, a Vichy-Franciaország és Norvégia; *de facto* Svájc, Svédország, Portugália ismerte el. HU-MNL-K 707, 1. csomó, 1. tétel, 122.

¹³ Wintermantel Péter: A Szálasi-rezsim diplomáciai kapcsolatai Japánnal. In Szerdahelyi István – Wintermantel Péter (szerk.): *Japanológiai körkép. Emlékkönyv az ELTE BTK japán szakos képzésének húszéves jubileumára*. Budapest, ELTE Eötvös, 2007. 118.

¹⁴ A Szálasi-kormány külpolitikai programja: harc a nacionalista és szocialista győzelemért. *Magyarország*, 25. (1944), 238. 3–4.

¹⁵ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 63.

¹⁶ Novo namjestničko vieće u Madjarskoj. *Hrvatski narod*, 6. (1944), 1163. 1.; Prokušani boreci na čelu Madjarske. *Hrvatski narod*, 6. (1944), 1164. 1.

¹⁷ Stjepan Hrastovec: Obilježje najnovijih promjena u Madjarskoj. *Hrvatski narod*, 6. (1944b), 1164. 1.; Stjepan Hrastovec: Madjarska proživljuje dane velikog političkog poleta. *Hrvatski narod*, 6. (1944a), 1164. 3.

¹⁸ Stjepan Hrastovec: Značenje promjena u Madjarskoj. *Hrvatski narod*, 6. (1944c), 1163. 1.

a Szálasi-kormányt; az elismerésekről szóló táviratváltásokat, így a Pavelićnek és a Mehmed Alajbegović horvát külügyminiszternek küldött üzeneteket és a tőlük származó válaszokat is közölte a nyilas sajtó.¹⁹ Ljubo Miloš háború utáni kihallgatásában arról is beszélt, hogy Pavelić Magyarországra küldte bizalmasát, Vjekoslav Luburićot, hogy vegye fel a kapcsolatot a Nyilas-kereszties Párttal.²⁰

A Magyarországon zajló harcok ellenére Szálasi és kormánya nagy elánnal vetette bele magát az új rendszer bel- és külpolitikai kiépítésébe. Tervbe vette például Hitler és Mussolini meglátogatását, illetve találkozni kívánt már novemberben Pavelić horvát és Jozef Tiso szlovák államfővel is.²¹ A nemzetvezető kérelmét a horvátországi útról november 29-én adták át Hakija Hadžić budapesti horvát követnek.²² Kemény és Veessenmayer 1944. december 12-i megbeszélésén is szóba került a zágrábi utazás. A német követ ekkor visszautasította Pavelić kérését, hogy jelen legyen ő is a két államfő találkozóján. Külpolitikailag félreérthetőnek tartotta, hogy a birodalmi kormány képviselőjeként két szövetséges állam vezetőjének a találkozóján részt vegyen. Ezt még úgy sem találta indokoltnak, hogy „ő tevékeny[en] részt vett mind az usztasa, mind a Hungarista állam létrejöttében, és mindkét államvezetőhöz szívélyes szálak fűzik”. Kemény közölte, Szálasi véleménye is ez – Pavelić kérését, amelyet Hadžić követ adott át, udvariassági aktusnak minősítette.²³

Nem világos Szálasi elképzelése az NDH-t és az usztasákat illetően. Ahogy arról már szó esett, a hungarizmus tervbe vette a Kárpát-medence egyesítését az Adriai-tengerig kiterjedően,²⁴ ami Horvátország Magyarországhoz csatolását jelentette volna. Ennek ellenére Szálasi Horvátországgal mint önálló állammal számolt az Európatörzs-tervezetében, amelyet Hitlernek küldött el 1944. július végén. A vázlatban német győzelemmel számolva az „Európa-közösség” legfelsőbb vezetésének az összetételét irányozta elő. A tervben felsorolt államok

¹⁹ Szálasi Nemzetvezető és Kemény Gábor báró külügyminiszter táviratváltása külföldi államfőkkel. *Magyarország*, 25. (1944), 260. 3.

²⁰ Luburić a harmincas években Magyarországon élt emigránsként, ahol elmondásai alapján több nyilassal is ismeretséget kötött. HR-HDA f. 1561 RSUP SRH SDS, 013.2.30, *Ljubo Miloš*, 7.

²¹ HU-MNL-K 814, *Az Országépítés első terve. 1944. október 17.* I. 17. tétel [16719. tekercs], 119.

²² HU-MNL-K 707, 1. csomó, 1. tétel, 193–194.

²³ *Titkos történelmi adatok. Az 1944 okt. 15-i események, sponrkőhidai kihallgatások.* Englewood (N.J.), Universe Publishing, 1977. Veessenmayer és Kemény – jelentés című fejezet, 6.

²⁴ Szálasi (1935): i. m. 4.

teljhatalmú népi megbízottakat küldtek volna a nemzetiszocialista „Európa-közösség” legfelsőbb vezetésébe, az Európatörzsbe. Néhány országnál Szálasi javaslatot is tett a megbízott személyére, illetve jelezte, hogy melyik államférfinak kell a küldöttet jelölnie. Horvátország esetében sem a megbízott nevét, sem Pavelićet nem említi a terv,²⁵ de Szálasi a lap szélén jelezte, hogy Vladko Mačekkel, a Horvát Parasztpárt vezérével sürgősen ki kellene békülni. A megjegyzésből kivehető, hogy a hungaristák vezetője úgy látta, az usztasák nem képesek egyedül irányítani az országot.²⁶

1944. december 4-én Szálasi és kísérete Hitlerrel tárgyalt Berlinben. Kemény és Ribbentrop külügyminiszterek megbeszélésén a magyar fél előhozakodott az Európatörzs-tervezethez hasonló ötlettel, miszerint Európa nemzetiszocialista mozgalmainak vezetőit össze kellene hívni egy tanácskozásra. A terv elnyerte Ribbentrop tetszését, majd a résztvevők névsoráról folyt tovább a beszélgetés, amikor is Kemény a horvát résztvevő helyett csak annyit említett meg, hogy Maček remeteként él, és Pavelić nem hajlandó együttműködni vele.²⁷ A párbeszédből úgy tűnik, a nyilasok továbbra is az usztasák és a Parasztpárt összefogásával számoltak. Ettől függetlenül – mint a horvát követ egyik jelentéséből kiderül – Kemény és Szálasi mindig biztosították Hadžićot a horvátok iránti szimpátiájukról.²⁸

Kemény a szűkülő lehetőségek ellenére a háború utáni nemzetiszocialista „Európa-közösség” megteremtésén fáradozott. Bécsben Mihail Sturdzával, a román vasgárdista emigráns kormány külügyminiszterével tárgyalt Erdély jövőjét illetően,²⁹ 1945 elején Pozsonyban elindított egy új magyar nyelvű, hungarista szellemű lapot *Magyar Szó* címmel,³⁰ illetve 1945. február 20–21-én látogatást tett a horvát fővárosban, amivel Szálasi útját készítette elő.

²⁵ Érdekes, hogy Szerbia esetében megemlíti Milan Nedić szerb miniszterelnököt és Dimitrije Ljotićot, a fasiszta típusú Zbor szervezet vezetőjét. A német katonai megszállás alatt álló Szerbia politikai mozgásterét még az NDH-énál is szűkebb volt, ráadásul a szerb kormányt még a tengelyhatalmak sem ismerték el diplomáciai úton.

²⁶ Karsai László: Szálasi és Hitler 1944 nyarán. *Történelmi Szemle*, 36. (1994), 1–2. 178.

²⁷ *Titkos történelmi adatok* (1977): i. m. Jelentés a német főhadiszálláson tett látogatásról című fejezet, 15.

²⁸ Bogdan Krizman: *Ustaše i Treći Reich*. II. Zagreb, Globus, 1986b. 231.

²⁹ C. A. Macartney: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. II. Edinburgh, University Press, 1961. 468.

³⁰ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 257.

A nyilas delegáció Zágrábban

Kemény zágrábi útjának időpontjában a tengelyhatalmak és szövetségeseik már hosszú ideje válságban voltak. Hitler délkeleti szövetségeseinek köre Magyarországra, az NDH-ra és Szlovákiára redukálódott, ahol a kormányzatok nem tudhatták maguk mögött a társadalom többségének támogatását. A frontokon a helyzet egyre kritikusabbá vált a tengely számára, a Vörös Hadsereg február elejére elfoglalta Lengyelországot és Németország keleti részeit, 13-án pedig Budapestet. A Jugoszláv Kommunista Párt vezette partizánok mind nagyobb területeket vontak az ellenőrzésük alá az NDH-n belül. A szövetséges hatalmak vezetői február 4–11. között Jaltában találkoztak, hogy a háború utáni rendezést vitassák meg. A kedvezőtlen jelek ellenére a nyilasok és az usztasák továbbra is kitartottak Németország mellett, és tető alá hozták a magyar külügyminiszter útját.

Kemény és kísérete február 20-án, kedden utazott az NDH területére.³¹ A külügyminiszter a kormányt és a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalmat is képviselte. A delegációval a következő személyek érkeztek: Péntek István, a Nemzetvezető Munkatörzse Világnézeti Irodájának vezetője és felsőházi tag; Göllner Lajos, a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom pártkülügyeinek vezetője; Vöczköndy László követségi tanácsos és a külügyminiszter munkarendvezetője; Draskovich Ödön gróf személyi titkár. A küldöttséget elkísérte Hakija Hadžić magyarországi horvát követ és Hinko Fuxa követségi titkár is.

A határon Vladimir Mintas, a horvát külügyminisztérium protokollosztályának főnöke, Milivoj Stahuljak, az usztasa mozgalom küldötte, valamint a *poglavnik* testőrségének (Poglavnikov tjelesni sdruk – PTS) egyik küldötte, Hotko várta őket. A magyar küldöttség először Varasdra utazott, ahol hivatalos fogadáson vettek részt. Az eseményen horvát részről Alajbegović külügyminiszter, Ivica

³¹ A delegáció programját részletesen a következő cikkek mutatták be: Suradnja Ustaškog i Hungarističkog pokreta. *Gospodarstvo*, 5. (1945), 44. 2.; Báró Kemény Gábor külügyminiszter nagyjelentőségű tárgyalása Zágrábban. *Pápai Ujság*, 2. (1945), 17. 1–2.

Némelyik magyar lapban a horvát személyneveket elírták, amit Nagy Iván miniszteri tanácsos így magyarázott Sárközy Györgynek írt levelében: „Mivel némelyik lapban a nevek hibásan vannak szedve, légy szíves azokat átjavítani és a vidéki nyomda és szedő primitívságával a hibát kimenteni.” HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 64.

A cikkekben feltüntetett horvát személyek tisztségeinek pontos meghatározásához a következő kötetet használtam: Darko Stuparić (szerk.): *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941–1945*. Zagreb, Minerva, 1997.

Stipetić, Zagorje megye főispánja, Slavko Medvedović, Varasd polgármestere, Krunoslav Batušić varasdi rendőrfőnök, magyar részről pedig Van der Venne Arnold zágrábi követ és Táray Ferenc követségi titkár jelentek meg. A következő megálló Szent-Ivánon³² volt, ahol Orešković alezredes fogadta a küldöttséget. Mindkét településen nagy tömeg várta a vendégeket.

Zágrábban a magyar küldöttséget a külföldi vendégek számára fenntartott villában látták vendégül. Itt a város részéről Eugen Starešinić zágrábi polgármester, a külügy részéről Mintas és Vilko Reiger, a külügyminisztérium politikai osztályának főnöke, az usztasa mozgalom részéről pedig Stahuljak fogadta őket. A nap további része hivatalos látogatásokkal telt, Kemény először Alajbegović külügyminiszterrel, utána Nikola Mandić miniszterelnökkel, végül Lovro Sušićsal, az usztasa mozgalom főtitkárával tanácskozott. Este Sušić adott fogadást a magyar vendégek tiszteletére, a vacsorát követően Kemény Miško Račan és Mile Budak usztasa alvezéréktől (*doglavnik*), illetve Felix Niedzielskytől, az Usztasa Ifjúság (Ustaška mladež) parancsnokától érdeklődött a horvát ifjúság, parasztság, munkásság és értelmiség helyzetéről.

A második napon délelőtt Alajbegović és Sušić miniszterek viszonzották a látogatást a magyar külügyminiszternél. Keményt délben Pavelić fogadta kihallgatáson, amely nagyjából másfél órán keresztül tartott. A horvát államfő kitüntette a magyar küldöttség tagjait, Keménynek a Zvonimir Király Koronája Rend nagykeresztjét a csillaggal nyújtotta át. Ezután Pavelić a Rebar-villában látta vendégül a magyar delegációt ebédre, amelyen Mandić miniszterelnök, Alajbegović külügyminiszter, Sušić pártminiszter, Andrija Artuković peccsétör, Josip Balen erdőgazdasági és bányaugyi miniszter, Nikola Steinfl tengernagy, hadügyminiszter, Erih Lisak usztasa ezredes, Ante Moškov tábornok, a PTS parancsnoka, Hadžić követ és Siegfried Kasche zágrábi német követ is jelen volt. Délután Kemény, Alajbegović, Sušić és Artuković a két országot érintő kérdéseket tárgyalta, ami után egy pozitív hangvételű közleményt adott ki a két külügyminiszter. Vacsorára Alajbegović vendégelte meg a magyar küldöttséget a Dverce-palotában, ahol a zágrábi magyar, illetve német követ mellett Viktor Bečka szlovák követ, Kazuichi Miura japán ügyvivő, valamint Rafael Maspons de Grassot spanyol ügyvivő tette tiszteletét. A vacsorát követően a zágrábi opera tagjai szórakoztatták zenés produkcióval a vendégeket.

³² A cikk szerzője feltételezhetően Szentivánzelinára gondolt.

A magyar küldöttség február 22-én, csütörtökön hagyta el a horvát fővárost, ahol a horvát külügyminiszter búcsúzott tőlük. A delegációt Prigorje megye határáig Vjekoslav Servatzy usztasa ezredes és a megye főispánja, az állam határáig Mintas, Stahuljak, Van der Venne és Táray kísérte. A határról Kemény táviratozott horvát kollégájának, megköszönve a szíves vendéglátást.³³

A horvát sajtó már Kemény zágrábi tartózkodása alatt cikkezni kezdett a találkozóról, a magyar újságok pedig egy-két hetes csúszással tudósítottak a megbeszélésekről. Az elhúzódas hátterében a háborús helyzet miatti nehézkes információáramlás állt. Mind a horvát, mind a magyar tudósítások pozitív és optimista hangnemben számoltak be Kemény látogatásáról. A cikkek többsége említést tett a horvátok és magyarok évszázados együttéléséről, egyes írások kihangsúlyozták, hogy a két nemzet a múltban is együtt harcolt a közös ellenség ellen,³⁴ tették ezt a nyugat védelmében a keleti veszedelemmel szemben.³⁵ A II. világháborút a közös harcok újabb fázisaként tüntették fel, a közös ellenség pedig a bolsevizmus volt, néhol a plutokratákat is közéjük sorolták.³⁶ A szovjetek és az angolszászok felszabadítása egyenlő az elnyomással, ezzel szemben a horvátok és a magyarok a Nagynémet Birodalom vezetésével küzdenek az új európai berendezkedésért, amelyben a kontinens nemzeteinek lehetőségük nyílik állami függetlenségük és valódi szabadságuk megvalósítására.³⁷

Keménnyel kapcsolatban a cikkek kihangsúlyozták, hogy nemcsak külügyminiszterként tárgyalt Zágráiban, hanem a Hungarista Mozgalom megbízottjaként is. Ahogy a két külügyminiszter hivatalos közleménye is kitért rá, ezeken a megbeszéléseken megvitatták a két országot érintő katonai, politikai, gazdasági és társadalmi kérdéseket, illetve megegyeztek a két mozgalom jövőbeli szorosabb együttműködéséről az „Európa-közösség” megvalósulása érdekében. A kisebbségi kérdés tekintetében is elvi megegyezés született. A horvátországi magyar és a magyarországi horvát nemzetiségnek biztosítani tervezték a szabad szervezeti fejlődést, az anyanyelv használatát az iskoláztatás és a nevelés terén. Emellett a saját újságok és folyóiratok kiadását és a saját könyvnyomtatás engedélyezését is megemlítették. A két népcsoport földbirtoklásával kapcsolatban a két ország törvényeit összhangba akarták hozni. Mindkét állam vállalta, hogy

³³ Suradnja Ustaškog i Hungarističkog pokreta. *Gospodarstvo*, 5. (1945), 44. 2.

³⁴ Magyar–horvát kézfogás. *Az ország*, 3. (1945), 4. 3.

³⁵ Hrvatska i Madjarska. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1266. 1.

³⁶ Hrvatsko-madžarska suradnja. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 43. 2.

³⁷ Suradnja Hrvatske i Madjarske. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1268. 1.

beveti minden erejét a világháborús győzelem érdekében, amit a közlemény világnézeti háborúként tüntetett fel.³⁸

Az usztasa lapok foglalkoztak a Magyar–Horvát Társaság megalapításának tervével is.³⁹ Ahogy a szervezet alapszabálya kimondta, „a Társaság célja a magyar és [a] horvát nemzet között fennálló évszázados kapcsolatok baráti és társadalmi úton való előmozdítása és kimélyítése, különös tekintettel a Hungarista és az usztasa mozgalomra”.⁴⁰ A társaság megalapításáról már a külügyminiszteri látogatás előtt döntés született – Nagy Iván 1945. február 10-i levelében erről tájékoztatta Sárközy György zágrábi magyar sajtóattasét.⁴¹ Az előkészítő bizottság február 18-án ülésezett,⁴² az alakuló ülést március 11-re tervezték,⁴³ majd végül március 25-re Szombathelyre szervezték meg, a társaság elnökének Göllner Lajost akarták megválasztani.⁴⁴ Nincs forrás arról, hogy végül ülésezett-e a társaság, de a jelek a nemleges válasz felé mutatnak. A hónap végén a Szálasi-kormány adminisztrációja elhagyta az országot, a harcok pedig már Magyarország nyugati végein zajlottak, Szombathelyre március 29-én vonult be a Vörös Hadsereg. Az ügyel kapcsolatban a *Hrvatski narod* sem közölt semmit.

A horvát sajtóban Szálasi politikai útjáról és a Hungarista Mozgalomról is pozitív hangvételű írások jelentek meg, amelyek kifejezték, hogy a teljes magyar nemzet a nemzetvezető mögött sorakozott fel.⁴⁵ A cikkek szerint a Magyarországon uralkodó Hungarista Mozgalom és a Független Horvát Államban hatalmon lévő usztasa mozgalom azt a megújult nacionalizmust képviselte, amely szociális követeléseket is megfogalmazott, és ennek az ideológiai rokonságnak köszönhetően képesek lesznek a múlt problémáin felülemelkedni, a jósomszédi viszonyt elmélyíteni. A két mozgalom közötti különbséget az egyik írás a harcuk típusának különbözőségében láttatta, így az usztasáknak az állami függetlenségért is meg kellett harcolniuk, ezzel azonban nem a hungaristák küzdelmeinek jelentőségét akarta a szerző csökkenteni.⁴⁶ Egy másik cikk azokat a jövőbeli

³⁸ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 104–105.

³⁹ Osnivanje Madjarsko-hrvatskog društva u Szombathely-u. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1267. 1.

⁴⁰ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 125.

⁴¹ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 76.

⁴² HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 72.

⁴³ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 64.

⁴⁴ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 74.

⁴⁵ Stjepan Hrstovec: Szalasijev politički put. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1267. 2.; *Gospodarstvo*, 5. (1945), 44. 7.

⁴⁶ Pokret probuđene Madžarske. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 44. 1–2.

lehetőségeket mutatta be, amelyeknek köszönhetően gazdasági tekintetben a két állam ki tudná egymást egészíteni. Magyarország mint ipari állam a késztermékeinek piacot találna az NDH-ban, ahová vetőmag- és tenyészállatexportját is irányíthatná, a horvát fél pedig nyersanyagot, főleg fát, fakészítményeket, érceket és szénét szállítana északi szomszédjának.⁴⁷ Ennél a pontnál érdemes azonban megjegyezni, hogy mind Szálasi, mind Pavelić a parasztállami formát tartotta ideálisnak és követendő példának.

Az usztrasák ezenkívül hírt adtak a magyar honvédség hősiességéről,⁴⁸ valamint leközlötték Kemény Gábor életrajzát is.⁴⁹ Az eddig átnézett magyar nyelvű lapokban, illetve a róluk szóló horvát lapszemlében⁵⁰ nem találni annak nyomát, hogy a nyilasok hasonló jellegű cikkeket írtak volna Pavelićről, az usztrasa mozgalomról vagy a Független Horvát Államról.

Kemény zágrábi útjáról az NDH-beli német kisebbség sajtója⁵¹ és a Cseh–Morva Protektorátus német és cseh nyelvű lapjai is számot adtak.⁵² A február 20–21-i fogadásokon elhangzott miniszteri pohárköszöntők szövegei rámutatnak, melyik fél miben látta a megbeszélések jelentőségét. Sušić beszédében a két mozgalom fontosságáról, a bolsevizmus elleni közös küzdelemről, illetve a népeik szabadságáért, létezéséért, állami önállóságukért, a jobb és igazságosabb haladásért folytatott közös harcról beszélt, amelyet a Nagynémet Birodalom vezetett. Alajbegović köszöntőjében kiemelte, hogy Kemény az első magyar államférfi, aki hivatalos látogatást tett az NDH-ban. Dicsérte a magyar népet a németek oldalán folytatott harc miatt, ezenfelül a két nemzet, a két állam és a két mozgalom kölcsönös együttműködésébe vetett hitéről beszélt, amely együttműködés egy boldogabb jövőt fog majd eredményezni. Kemény mindkét válaszában a hungarista külpolitika célkitűzéseire helyezte a hangsúlyt, vagyis a háborút

⁴⁷ Hrvatska i Madjarska. Gospodarski i politički odnosi. *Gospodarstvo*, 5. (1945), 43. 1–2.

⁴⁸ Honvéd. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1267. 1.

⁴⁹ Madjarski ministar vanjskih poslova barun Gabor Kemeny. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1268. 1.

⁵⁰ Madjarsko novinstvo o posjetu madjarskog ministra vanjskih poslova Zagrebu. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1296. 1.

⁵¹ Der ungarische Außenminister beim Poglavnik. *Deutsche Zeitung in Kroatien*, 5. (1945), 43. 1.

⁵² A prágai magyar sajtóelőadó az 1945. március 14-i jelentésében 8 darab március 11-i német és cseh nyelvű lapot mellékel a magyar külügyminisztériumnak. Tájékoztatta a Szombathelyen lévő minisztériumot, hogy az újságokban csupán 10–15 soros közlemények jelentek meg, mivel január óta a protektorátusban a lapok hétköznapiakon 2, hétvégenként 4 oldalas terjedelemben készültek, és főleg helyi hírekkel és a háborús eseményekkel foglalkoztak. Ígéretet kapott azonban több újságtól, hogy visszatérnek még részletesebben a témára. HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 87.

a tengelyhatalmak oldalán kell megvívni, hogy biztosítva legyen a délkelet-európai rendezés, az új, nemzetiszocialista Európa és az „Európa-közösség”. Megemlítette a két mozgalom ideológiáinak rokonságát, és örömét fejezte ki többek között azért, hogy az usztasa Horvátország is összhangban áll a hungarizmus célkitűzéseivel. Németország vezető szerepét a nyilas külügyminiszter is említette mindkét beszédében. Február 20-án, Sušicnak mondott pohárköszöntőjében a két mozgalom jelszavával⁵³ zárta a beszédét az együttműködés hangsúlyozása végett.⁵⁴

A II. világháborút követően Alajbegović a kihallgatása során beszélt röviden Kemény látogatásáról. Kemény és Pavelić megbeszélésén szóba került többek között a bunyevácok áttelepítése az NDH-ba, a muraközi horvátok üldözésének leállítása, illetve a horvát fél lehetőséget kívánt biztosítani a magyar államnak Fiume kikötőjének használatára.⁵⁵ A mozgalmak közötti, alsóbb szintű megbeszélésen pedig megegyezés született, hogy az usztasa mozgalom szervezkedhet a magyarországi horvátok körében.⁵⁶ Macartney brit akadémikus az egyik művében említést tett egy nemzetiségekről szóló megállapodásról, amelyet Pavelić és Kemény írt alá,⁵⁷ ám az eddig előkerült források alapján nem tűnik valószínűnek, hogy a megbeszéléseken túl aláírtak volna bármiféle egyezményt

⁵³ Pontosabban csak az első felét mondta el mindkét jelszónak. A Hungarista Mozgalom üdvözlése a „Kitartás!”, amire a felelet az „Éljen Szálasi!” volt. Az usztasa mozgalom esetében a „Za dom!” (A hazáért!) üdvözlésre a „Spremni!” (Készen!) felkiáltással válaszoltak. Mindkét mozgalom kötelezővé tette a saját köszöntését a közigazgatásban, illetve a lakosság számára a mindennapi életben.

⁵⁴ A pohárköszöntők szövegei horvátul: Hrvatsko-madžarski odnosi na trajnim temeljima sloge, prijateljstva i savezničtva. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 45. 2.; Suradnja izmedju Hrvatske i Mađarske doniet će najveće koristi obim narodima. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 45. 2. Magyarul: HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 60., 117–118., 121–122.; HU-MNL-OL-P 1351-11.-52. *A horvát pártminiszter beszéde*, 20. sz.

⁵⁵ Fiume azonban nem tartozott az NDH területéhez, a város az Olasz Királyság részét képezte az 1924-es római szerződések alapján. Olaszország 1943. szeptemberi kapitulációját követően a németek ígéretet tettek Pavelićnek, hogy az NDH a teljes kelet-adriai partszakaszt birtokba veheti, végül az Isztriai-félsziget keleti felét és Fiumét nem engedték át a horvát államnak. A kikötő abba a hadművelleti övezetbe került, amelyet a németek egyes olaszországi területekből alakítottak ki Adriai-partvidék (*Adriatisches Küstenland*) néven. Bogdan Krizman: *Ustaše i Treći Reich*. I. Zagreb, Globus, 1986a. 113–114. és 142.

⁵⁶ HR-HDA f.1561. RSUP SRH SDS, 013.0.50. *M. Alajbegović, Zapisnik saslušanja. 17. ožujka 1947.* 22.

⁵⁷ Macartney (1961): i. m. 468.

a két ország kisebbségeivel kapcsolatban, mivel a többi kérdéshez hasonlóan itt is Szálasi és Pavelić hozták volna meg a végső döntést.

A külügyminiszterek közös nyilatkozata kihangsúlyozta ugyan, hogy a tárgyalásokon minden olyan kérdéstről szó esett, amely a két országot érintette, ám a rendelkezésünkre álló anyagokból úgy tűnik, két témát mégis kerültek. Az egyik ilyen téma a Muraköz birtoklása volt, amely területet az usztasa állam a határain belül kívánta tudni. Alajbegović a kihallgatásán úgy nyilatkozott, hogy Fiume kérdésében azért is engedett a horvát fél, hogy a Muraközzel kapcsolatos tárgyalásokat megkönnyítse majd.⁵⁸ Úgy tűnik, magába a kérdésbe nem mentek bele, ami Kemény korábbi nyilatkozatai miatt is valószínűsíthető. Még az 1944. júniusi budapesti horvát követségen tett látogatásánál kérte Rukavina horvát ügyvivőt, hogy a probléma rendezését halasszák a háború utánra.⁵⁹ A nyilas hatalomátvételt követő rádiónyilatkozatában pedig leszögezte, elutasítják a háború alatt a hatalmi és határkérdések felvetését, mivel ez csak további konfliktusokat generálna.⁶⁰ A *Hrvatski narod* egyik február 21-i cikke szintén megemlítette, hogy jelenleg a szövetség elmélyítése a fontos, így azokat a kérdéseket, amelyek a jószomszédi viszonyra és a szövetségre negatívan hatnak, hanyagolni kell.⁶¹

A másik téma, amelyre nem tértek ki a tárgyalások során, az NDH csatlakozása a Hungarista Magyar Birodalomhoz. A délkelet-európai népek önkéntes egyesülése a hungarista államban Szálasi ideológiájának egyik sarokköve volt. A barátságos hangnemű cikkek és a horvát kormánykörök elégedettsége, amiről Van der Venne követ értesítette a magyar külügyminisztériumot,⁶² véleményem szerint kizárja ezt a lehetőséget. Az usztasák propagandájában a horvát állam függetlenségének hangsúlyozása az egyik legfontosabb helyet kapta, annak ellenére, hogy a németek és az olaszok lépten-nyomon durván megsértették az NDH szuverenitását. Nehezen elképzelhető, hogy az usztasák pozitívan fogadták vagy szó nélkül hagyták volna azt a felvetést, amely szerint a horvát

⁵⁸ HR-HDA f.1561. RSUP SRH SDS, 013.0.50. *M. Alajbegović, Zapisnik saslušanja. 7. travnja 1947.* 72.

⁵⁹ HU-MNL-X 5050 i. m. 26.

⁶⁰ A Szálasi-kormány külpolitikai programja: harc a nacionalista és szocialista győzelemért. *Magyarság*, 25. (1944), 238. 4.

⁶¹ *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1266.

⁶² A magyar követ beszámolt arról is, hogy a magyar delegáció távozását követő napon Kasche is felkereste, aki gratulált a látogatás eredményéhez, és tolmácsolta a német körök szimpátiáját is. HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 111.

állam Magyarországhoz csatlakozik. Az egyesülés a hungaristák által elképzelt autonómia ellenére is a magyarok alá rendelt helyzetet teremtett volna a horvátok számára.

Kitekintés

Ahogy arról fentebb már szó esett, Kemény útja Szálasi zágrábi látogatását készítette elő, amelynek keretében végleges döntések születtek volna közte és Pavelić között.⁶³ Magyar részről a két vezér közötti találkozót tervezték, legalábbis Táray 1945. március 9-i üzenetében még szerepelt „a Nemzetvezető esetleges látogatása”.⁶⁴ A találkozó elmaradását nagy valószínűséggel nem befolyásolta a háborús vereség egyre növekvő rémképe, hisz március 6-án indult meg a Balatonról délre és keletre a Tavaszi Ébredés hadművelet (*Unternehmen Frühlingserwachen*), amellyel a Vörös Hadsereget akarta a német hadvezetés a Dunáig visszaszorítani. Szálasi reményei szerint a német ellentámadás nyárra a Dnyeszterig dobta volna vissza a frontot.⁶⁵ Alajbegović szerint a találkozó Kemény egyik kijelentése miatt hiúsult meg, amelyet hazatérése után tett Magyarország Kárpát-medencei vezető szerepéről. Az állítást Pavelić rossz néven vette, és emiatt nem jött létre a két államfő közötti személyes megbeszélés.⁶⁶ Nem egyértelmű, hogy Kemény melyik kijelentése válthatta ki a *poglavnik* nemtetszését. A magyar külügyminiszter február 15-én interjút adott külpolitikai törekvéseiről, amelyben a Hungarista Magyar Birodalom által vezetett Délkelet-Európára is kitért,⁶⁷ lehetséges, hogy ezt kapta kézhez késéssel a horvát külügyminisztérium. Valószínűnek tűnhet az 1945. február 23-i koronatanácson elmondott összefoglalója, ahol a zágrábi tárgyalásokat említve kitért arra is, hogy a „hungarizmus kezdeményezése alapján az Ustasa Horvátország ismerte fel először Délkelet-Európa életének azokat az alaptörvényeit, amelyeket a hungarizmus eleve meghatározott”. Hozzátette azt is: „Délkelet-Európa népei ma Magyarország felé tekintenek, mert érzik és tudják, hogy a háború itteni alakulása döntő jelentőségű saját életük és jövőjük

⁶³ Az 1945. január 16-án összeült koronatanácson maga Szálasi döntött zágrábi utazása elhalasztásáról, és azt ajánlotta, először a külügyminisztere utazzon az NDH-ba. HU-MNL-K 814, *Koronatanácsi feljegyzések 1945. jan.* 60. tétel, [16724. tekeres], 154.

⁶⁴ HU-MNL-K 707, 2. csomó, 3. tétel, 71.

⁶⁵ Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, Jaffa, 2013. 170.

⁶⁶ HR-HDA f.1561. RSUP SRH SDS, 013.0.50. i. m. 22.

⁶⁷ A hungarista diplomácia gyökerei a nemzettestbe nyúlnak. *Az ország*, 3. (1945), 2. 3.

szempontjából.”⁶⁸ Az sem kizárható, hogy Kemény később tett olyan nyilvános kijelentést, amivel felbőszítette usztasa szövetségeseit.

A zágrábi találkozó mindkét fél számára tartogatott látszólagos előnyt: az usztasák számára egyrészt a nemzetközi tekintélyük megerősödését jelentette, mivel a fontosabb nemzetközi tárgyalások során az NDH delegációja utazott külföldre, másrészt az állami függetlenség látszata is erősödött. A nyilasok pedig külpolitikájuk megerősítését, továbbá a hungarizmus helytállóságát vonták le a tárgyalásokból. Ezenfelül mindkét kormánynak egyfajta kitörést is jelenthetett a diplomáciai elszigeteltségből, valamint jelezte a német kormány számára a fogyatkozó szövetségesei közötti egyetértést és a hajlandóságot a további harcokra.

Kemény Gábor zágrábi útja összességében felfogható egy kísérletnek, amellyel a Szálasi- és a Pavelić-rendszer megpróbált kitörni válságos helyzetéből, ám a II. világháború eseményei nem tették lehetővé számukra, hogy a gyakorlatban bármit is megvalósítsanak közös terveikből. A nyilas külügyminiszter utazása az eseményeket már nem befolyásolta, csupán sajátos színfolt maradt az embe-riség eddigi legvéresebb háborújának palettáján.

Felhasznált irodalom

A Szálasi-féle Koronatanács titkos ülésének miniszteri beszámolója 1945. febr. hóban.

Englewood (N.J.), Universe Publishing, 1979.

A hungarista diplomácia gyökerei a nemzettestbe nyúlnak. *Az ország*, 3. (1945), 2. 3.

A Szálasi-kormány külpolitikai programja: harc a nacionalista és szocialista győzelemért.

Magyarság, 25. (1944), 238. 3–4.

Der ungarische Außenminister beim Poglavnik. *Deutsche Zeitung in Kroatien*, 5. (1945), 43. 1.

Honvéd. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1267.

⁶⁸ *A Szálasi-féle Koronatanács titkos ülésének miniszteri beszámolója 1945. febr. hóban.* Englewood (N.J.), Universe Publishing, 1979. Ez ideig meg nem állapított jelenlévő beszámolója című fejezet, 9. A koronatanácson a dokumentum szerint megközelítőleg 40 fő vett részt. Az ülés jegyzőkönyvéből öt példány készült, ebből egy a nemzetvezető személye körüli miniszternél maradt, egy az Országos Levéltárhoz került, egy-egy példányt pedig a német, az olasz és a japán követnek adtak át. Az információ, amennyiben ez okozta a fennakadást Zágrábbal, nagy valószínűséggel a németeken keresztül jutott el a horvát fővárosba. Mussolini Salò Köztársasága ugyanis nem küldött követet az NDH-ba, a budapesti japán követség pedig 1944. december 12-én felfüggesztette a működését.

- Hrastovec, Stjepan: Madjarska proživljuje dane velikog političkog poleta. *Hrvatski narod*, 6. (1944a), 1164. 3.
- Hrastovec, Stjepan: Obilježje najnovijih promjena u Madjarskoj. *Hrvatski narod*, 6. (1944b), 1164. 1.
- Hrastovec, Stjepan: Značenje promjena u Madjarskoj. *Hrvatski narod*, 6. (1944c), 1163. 1.
- Hrastovec, Stjepan: Szalasijev politički put. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1267. 1.
- Hrvatska i Madjarska. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1266. 1.
- Hrvatska i Madjarska. Gospodarski i politički odnosi. *Gospodarstvo*, 5. (1945), 43. 1–2.
- Hrvatsko-madžarska suradnja. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 43. 2.
- Hrvatsko-madžarski odnosi na trajnim temeljima sloge, prijateljstva i savezništva. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 45. 2.
- Jonjić, Tomislav: *Hrvatska vanjska politika 1939–1942*. Zagreb, Libar, 2000.
- Karsai László: Szálasi és Hitler 1944 nyarán. *Történelmi Szemle*, 36. (1994), 1–2. 167–180.
- Krizman, Bogdan: *Ustaše i Treći Reich*. I. Zagreb, Globus, 1986a.
- Krizman, Bogdan: *Ustaše i Treći Reich*. II. Zagreb, Globus, 1986b.
- Macartney, C. A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. II. Edinburgh, University Press, 1961.
- Madjarski ministar vanjskih poslova barun Gabor Kemeny. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1268. 1.
- Madjarsko novinstvo o posjetu madjarskog ministra vanjskih poslova Zagrebu. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1296. 1.
- Magyar–horvát kézfogás. *Az ország*, 3. (1945), 4. 3.
- Novo namjestničko vijeće u Madjarskoj. *Hrvatski narod*, 6. (1944), 1163. 1.
- Osnivanje Madjarsko-hrvatskog društva u Szombathely-u. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1267. 1.
- Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, Jaffa, 2013.
- Pokret probudene Mađarske. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 44. 1–2.
- Prokušani borci na čelu Mađarske. *Hrvatski narod*, 6. (1944), 1164. 1.
- Sokseševits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus, 2011.
- Stuparić, Darko (szerk.): *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941–1945*. Zagreb, Minerva, 1997.
- Suradnja Hrvatske i Mađarske. *Hrvatski narod*, 7. (1945), 1268. 1.
- Suradnja između Hrvatske i Mađarske doniet će najveće koristiti obim narodima. *Nova Hrvatska*, 5. (1945), 45. 2.
- Suradnja Ustaškog i Hungarističkog pokreta. *Gospodarstvo*, 5. (1945), 44. 2.
- Szálasi Ferenc: *Cél és követelések*. Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1935.
- Szálasi Ferenc: *Nagyúr, életúr, vezetőnép*. Sydney, Hungarista Mozgalom, 1978.

Lajos Máté

Szálasi Ferenc: *Hungarizmus. I. A cél.* Budapest, Gede Testvérek, 2004.

Szálasi Nemzetvezető és Kemény Gábor báró külügyminiszter táviratváltása külföldi államfőkkel. *Magyarság*, 25. (1944), 260. 3.

Szálasi pártvezető Testvér beszéde 1943. I. hó 9-én a Hűség Házában az Országos Nagytanács ülésén. Osiek, Csaba Magyar Egyesület, (é. n.).

Titkos történelmi adatok. Az 1944 okt. 15-i események, sopronkőhidai kihallgatások. Englewood (N.J.), Universe Publishing, 1977.

Wintermantel Péter: A Szálasi-rezsim diplomáciai kapcsolatai Japánnal. In Szerdahelyi István – Wintermantel Péter (szerk.): *Japanológiai körkép. Emlékkönyv az ELTE BTK japán szakos képzésének húszéves jubileumára.* Budapest, ELTE Eötvös, 2007. 111–134.

Levéltári források

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA f. 1561 RSUP SRH SDS: Republički sekretarijat unutrašnjih poslova
Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti.

Magyar Nemzeti Levéltár

HU-MNL-K 707: Nyilas külügyminisztérium (1944–1945).

HU-MNL-K 814: Politikai és katonai iratok gyűjteménye.

HU-MNL-OL-P 1351: Nyilaskeresztes Párt.

HU-MNL-X 5050: Másolatok gyűjteménye. X. szekció. Külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok nyilvántartása. Anglia. St. Anthony's College Library – Oxford (Szt. Antal Főiskola Könyvtára). MacCartney papers (MacCartney iratai).

Lőrinczné Bencze Edit

A Covid-válság kezelésének főbb aspektusai Horvátországban

Horvátország sérülékenysége – a nyugat-balkáni állam a Covid-válság előtt

Horvátországot a Covid–19-járvány, illetve annak negatív gazdasági, társadalmi és szociális hatásai a közép-európai régió többi államával összevetve mélyebben érintették, aminek előzményei a rendszerváltásig és az utána következő időszak történéseiig nyúlnak vissza. Horvátország 1990-ben egyszerre volt rendszerváltó és függetlenné váló állam, feladatai középpontjában az állami szuverenitás megteremtésével és annak négy évig tartó (polgár)háborúban történő megvédésével, vagyis az állam- és nemzetépítéssel. Nem véletlen, hogy a nem organikus fejlődés során kiépített állam hibrid rezsimként s ezen belül is „versengő tekintélyelvű” rendszerként funkcionált, amelyet közel tíz éven keresztül egy antikommunista egypárti uralom jellemezett.¹

A véres háború, illetve az autoriter vonásokat megtestesítő évtized visszavetette az ország fejlődését, a demokratikus átalakulás és piacgazdaság csak az ezredforduló után, az úgynevezett második rendszerváltás során kezdett megszilárdulni.² A konszolidáció napjainkig is csak részlegesen valósult meg, ami meglehetősen sebezhetővé teszi, ezért a válságok negatív hatásai hatványozottan jelentkeznek. Ez tükröződik a 2009-es gazdasági válságra adott válaszaiban és következményeiben, annak ellenére, hogy a gazdasági szempontból látszólag stabil állam egy főre jutó reál-GDP-je 2002 és 2008 között évi átlagban 4,5 százalékkal növekedett, és elérte az EU-átlag 63 százalékát. A válság megfordította a konvergencia folyamatát, és felszínre hozta a horvát gazdaság és társadalom strukturális problémáit, s a recesszióval súlyosbított, későn megkezdett és be

¹ A kérdéskörrel lásd Lőrinczné Bencze Edit: *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Budapest, Akadémiai, 2020b; Ördögh Tibor: *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.

² Marina Ottaway – Gideon Maltz: Croatia's Second Transition and the International Community. *Current History*, 100. (2001), 649. 375–380.

nem fejezett reformoknak, a részlegesen megvalósuló strukturális átalakulásnak, a prociklikus gazdaságpolitikának és a gyenge gazdasági diverzifikációnak köszönhetően Horvátország hosszan tartó és mély válságba került, és csak 2015-től állt mérsékelt növekedési pályára.³

Az uniós konvergencia azonban lassú maradt, aminek oka a horvát gazdaság szűk keresztmetszetében és strukturális problémáiban kereshető. Ezek közül kiemelendő a kevés működő tőke, a nagy termelői beruházásokat gátló üzleti környezet, a turizmusra épülő egyoldalú gazdasági szerkezet (a turizmus a GDP 20 százalékát teszi ki), a relatíve magas munkanélküliség, az ágazati munkaerőhiány (legsúlyosabban a turizmus és az építőipar területén), a fiatal munkaképes lakosság elvándorlása, a gazdaságélénkítést nehezítő bürokratikus akadályok és a nagy strukturális reformok lassúsága. Nem elhanyagolandó az sem, hogy az exportágazat – amelynek egy olyan kis, nyitott gazdaság esetében, mint Horvátországé, a növekedés motorjának kellene lennie – még mindig túl kicsi (lásd 1. táblázat).

1. táblázat: Makrogazdasági mutatók, 2015–2022

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022(e)
GDP	2,4	3,5	3,4	2,8	2,9	-8,1	(6,3) 8,00	5,80
Infláció	0,5	-1,1	1,1	1,5	0,8	0,1	2,60	2,00
Államadósság	84,3	80,8	77,6	74,3	72,8	88,7	82,30	79,20
Munkanélküliség	16,2	13,1	11,2	8,4	6,6	7,5	6,70	6,20
Államháztartási hiány	-3,5	-0,9	0,8	0,2	0,3	-7,4	-4,11	-2,68

Forrás: A horvát Állami Statisztikai Hivatal (Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska) adatai és a Croatian National Bank statisztikái alapján a szerző szerkesztése

A megkésett fejlődést tükrözi az ország külpolitikai célkitűzéseinek késedelmes megvalósulása, s a közép-európai rendszerváltó országoktól lemaradva, csak 2008-ban lett a NATO tagja, uniós csatlakozása pedig még később, 2013. július 1-jén történt meg. A makrogazdaság strukturális problémáira utal, hogy az EU 2014 januárjában a költségvetési és az államadósságra vonatkozó kritériumok

³ Lőrinczné Bencze Edit: *A válság és a társadalmi konfliktusok összefüggései, válságmenedzsment Horvátországban. Gazdaság & Társadalom*, 6. (2014), 2. 31–44.

megsértése miatt túlzottdeficit-eljárást indított az állam ellen, amelyet 2017. június 16-án szüntetett meg.⁴

Az EU legfiatalabb tagállamaként érte a migrációs válság, amelynek során (2015 szeptembere és 2016 márciusa között) a balkáni tranzitút részeként mintegy 700 ezer menekült érkezett az ország területére, és haladt tovább nyugati irányba. Az európai munkaerőpiac megnyitása a horvát állampolgárok előtt nagymértékű kivándorláshoz vezetett, ami különösen a fiatalokat, a magasabb végzettségűeket és a jól képzetteket érintette, sőt általánossá vált egész családok távozása. Az elvándorlás legsúlyosabban az egészségügyi szektort sújtja, s a rendszer már a Covid-válság előtt működési nehézségekkel küzdött. Aláírták az Egyesült Nemzetek Szervezete által 2018. december 10-én elfogadott migrációs paktumot,⁵ majd 2020 novemberében kihirdették az új bevándorlási törvényt, amely 2021. január 1-jén lépett életbe.⁶ Nemcsak a kivándorlás, hanem a népesség nagy fokú csökkenése, az előregedés is olyan szélsőséges negatív paramétereket eredményezett Horvátországban, hogy ma demográfiai szempontból az Európai Unió legveszélyeztetettebb országai közé tartozik.

Az állam sérülékenységét okozó hosszú távú nehézségek és az azokat megterhelő válságok folyamatos leküzdése láthatóan „up and down”-okkal terhelt, de emellett fontos tényező, hogy Horvátország olyan lehetőségekkel is rendelkezik, amelyek a pandémiaválság kezelésében pozitív hátteret biztosítottak számára. Ezek között elsőként az állam politikai stabilitását kell kiemelni, amely megkönnyítette a merész válságkezelő döntések meghozatalát, s ezt segíti a politikai életben bekövetkezett generációváltás: az országos és helyi vezetők új nemzedéke erősebben hallatja hangját, sürgeti a változások végigvitelét és a gyorsabb cselekvést. Másodikként említendő, hogy a gazdasági nehézségek leküzdését, erősebb gazdasági integrációt tesz lehetővé Horvátország beilleszkedése az Európai Unióba, az egységes piac rendszerébe, aminek jeleként 2019 júliusában bejelentette az euróövezetbe történő csatlakozás szándékát – bár a Covid-válság

⁴ Európai Unió Tanácsa: [A Tanács határozata \(2014. január 28.\) a Horvátországban fennálló túlzott hiányról \(2014/56/EU\)](#). *Az Európai Unió Hivatalos Lapja (HL)*, 2014. február 6. 13–14.; Európai Unió Tanácsa: [A Tanács \(EU\) 2017/1191 határozata a Horvátországban fennálló túlzott hiányról szóló 2014/56/EU határozat hatályon kívül helyezéséről](#). *HL*, 2017. július 5.).

⁵ 164 állam írta alá, köztük Horvátország – a visegrádi négyek nem csatlakoztak.

⁶ Zara Troskot et al.: *Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: Slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a*. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 56. (2019), 4. 877–904.; Croatian Parliament: [Alians Act](#). *Official Gazette*, 133/2020 (2020. december 2.).

visszavetette ennek menetrendjét. Harmadszor a felzárkózásban és a járványkezelésben is nagy segítséget jelent az új generációs forrásokhoz való hozzáférés – a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz elnevezésű program forrásaiból nyerhető támogatás önmagában Horvátország GDP-jének 12 százalékát teszi ki, amely messze a legnagyobb összeg a közép- és kelet-európai államok sorában.

Horvátország 2020-ban, a Covid-válság kitörésének évében

Az államnak a pandémia mellett számtalan kihívással kellett szembenéznie 2020-ban, amelyeknek csak egy része fakad belső struktúrájából, másik része a nemzetközi környezetből s ezen belül is európai uniós tagságából eredeztethető.

A legnagyobb kihívást az jelentette, hogy Horvátország 2020. január 1-jétől június 30-ig először látta el az Európai Unió Tanácsának soros elnökségi tisztét, ami már önmagában is nagy feladatot jelentett az unió legfiatalabb tagállama számára. Ráadásul igen nehéz, új intézményi és jogalkotási ciklusban töltötte be ezt a funkciót: ekkor kezdett el dolgozni az új Európai Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Tanács elnöke. Nehezítő körülmény volt, hogy a járvány kitörése jelentős változásokat hozott a programokban, amelyeknek azonban csak egy részét törölték, a legtöbbet online formában kellett megszervezni, ráadásul a pandémia kezelése új feladatokkal terhelte a soros elnökséget. A Covid-válságra válaszként a horvát elnökség már január 28-án aktiválta a politikai szintű integrált válságelhárítási mechanizmus (*Integrated Political Crisis Response – IPCR*) első fokozatát, vagyis információmegosztási üzemmódját, majd március 2-án második lépésként a teljes körű IPCR-mechanizmust, amely kulcsfontosságúvá vált a tagállamok erőfeszítéseinek összehangolásában.⁷ Sikeresen koordinálta a járvány miatti hazatelepítési folyamatot, amelynek során mintegy 630 ezer uniós állampolgár térhetett vissza hazájába; egyeztetett a válság kezeléséről, a tagállami együttműködésről és a lehetséges uniós válaszlépésekről.⁸ A pandémia okozta válság kezelésére összesen 22 javaslatot fogadtak el sürgősségi eljárás keretében úgy, hogy a horvát elnökség sikeresen kezdeményezte a Tanács eljárási szabályzatának ideiglenes felfüggesztését. Ez a jogalkotási és tanácsi jogi

⁷ Council of the European Union: *How the Council Coordinates the EU Response to Crises*. 2022. szeptember 12.

⁸ Council of the European Union: *Outcome of the Council Meeting. 3751st Council Meeting. Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs. Health Issues* (2020b. február 13.).

aktusok vonatkozásában lehetővé tette az írásbeli eljárás egyszerűsített alkalmazását, a miniszteri ülések videókonferencia formájában történő megtartását.

Soros elnökként több fontos megoldásra váró feladat állt Horvátország előtt, így a horvát elnökség időszakára esett az Egyesült Királyság kilépése az Európai Unióból, ami 2020. január 31-én éjfélkor rendezett módon meg is történt, kezdetét vette az átmeneti időszak, majd március 2–5. között lezajlott az első tárgyalási forduló – amelyet még három követett 2020 első felében – az EU és az Egyesült Királyság közötti jövőbeli partnerségről szóló megállapodás tervezetével kapcsolatban.⁹

A horvát elnökség egyik fő célkitűzése a 2019-ben megrekedt bővítések folytatása volt, amely téren három meghatározó lépés is történt. Egyrészt elfogadták az EU új bővítési mechanizmusát,¹⁰ másrészt március 26-án az Európai Unió Tanácsa politikai jóváhagyását adta a két nyugat-balkáni állammal, Albániával és az Észak-Macedón Köztársasággal folytatandó csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez,¹¹ harmadrészt május 6-án a horvát főváros adhatott otthont – igaz, csak videókonferencia formájában – az EU–Nyugat-Balkán-csúcsnak.¹² Ezenkívül a 2021–2027 közötti új hétéves uniós költségvetésről folytatott tárgyalások voltak azok, amelyek meghatározták az elnökségi feladatok kereteit, és egyben összetettebbé is tették azokat. A pandémia idején Horvátország látta el a Duna Régió Stratégia elnökségi feladatait is, és 2020-ban Fiume mint első horvát város nyerte el (az írországi Galway városával együtt) az Európa Kulturális Fővárosa címet is.

A számos nemzetközi kötelezettség ellátása mellett a pandémia idején több lokális kihívással kellett szembenéznie az államnak. A Zágrábot és környékét március 22-én sújtó, majd a december 29-i petrinyai földrengés – utóbbi 1880 óta a legerősebb földmozgás volt –, a 2020 júliusában beköszöntő extrém hőség, majd a következő év augusztusában a Dalmáciában pusztító erdőtüzek hatalmas károkat okoztak, s nehezítették a pandémiás válság kezelését.

⁹ Európai Unió Tanácsa: *Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról* (2021. december 15.).

¹⁰ European Commission: *A More Credible, Dynamic, Predictable and Political EU Accession Process – Commission Lays Out Its Proposals* (2020. február 5.).

¹¹ Council of the European Union: *Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process – the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania* (2020a. március 25.).

¹² Lőrinczné Bencze Edit: *A Zágrábi Csúcstól a Zágrábi Csúcsig: az Európai Unió bővítési politikájának változásai a Nyugat-Balkán vonatkozásában. Európai Tükör*, 23. (2020a), 2. 75–98.

A külső és belső kihívások és az ezekre adott megfelelő válaszok kedvező helyzetet teremtettek a kormánypártnak arra, hogy előrehozott választásokkal szilárdítsa meg hatalmát, amelyeket a soros elnökségre és a kedvező járványügyi helyzetre hivatkozva július 5-re írtak ki. Bár a kormányzat mandátuma 2020. október 14-én járt volna le, a horvát parlament a konzervatív-liberális koalíciós kormány javaslatára május 18-án döntést hozott saját feloszlatásáról. A kormány célja – a Horvát Demokratikus Közösség (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ) győzelmével – a belpolitikai stabilitás biztosítása és a járvány kezelésére hozott intézkedésekhez egy megerősített támogatás megszerzése volt. Számítása bevált, mert a jobboldali párt a 151-ből 66 mandátumot szerzett, öttel növelve parlamenti helyeinek számát, míg az ellenzék, a Szociáldemokrata Párt (Socijaldemokratska partija Hrvatske – SDP) vezetésével induló Újrakezdés koalíció veszített támogatottságából (amellyel a 2019–2020 fordulóján megrendezett elnökválasztást megnyerte), és csak 41 fővel képviselteti magát a horvát szűkebb parlamentben. A HDZ a nemzeti kisebbségekkel és két kisebb párttal (a Horvát Néppárttal és a Reformistákkal) lépett koalícióra, s ez az együttműködés azóta is stabil és megfelelő felhatalmazást biztosít a Covid-19-járvány kezeléséhez. Kisebbségi nehézséget jelent a HDZ vezette kormány és a Szociáldemokrata Párt győzelmével pozícióba kerülő köztársasági elnök, Zoran Milanović között meghúzódó ellentét, s az államfő a kormány válságkezelő intézkedéseinek legfőbb kritikusa.¹³

A horvát válságkezelés sajátosságai

Annak ellenére, hogy Horvátországban biztosított volt a megfelelő jogi és intézményi keret – 2007-ben lépett életbe az állampolgárok fertőző betegségektől való védelméről szóló törvény, 2018-ban jelent meg az új, modern egészségügyi törvény, a Horvát Népegészségügyi Intézet 21 megyei intézetből álló hálózatot koordinál –, és az állam rendelkezett a stratégiai válságmenedzsment dokumentumaival, ráadásul az EU soros elnökeként nagyobb rálátása is volt a járvánnyal kapcsolatos európai eseményekre, mégis csak részlegesen tudott megfelelő választ adni a járványra. A probléma gyökere az, hogy kezdetben a kormányzat felülről, kizárólag szakmai szempontok alapján kezelte a válságot, nem nyitott társadalmi vitát a válság kezelésének módszereiről, a helyi és területi önkormányzatok szinte minden

¹³ Orosz Anna: *Politikai folytonosság Horvátországban. KKI-elemzések*, (2020), 79.

döntéshozatali jogkörüktől megfosztva, csupán felügyeleti joggal és a központi intézkedések végrehajtási feladataival rendelkeztek.

Az első intézkedések az egészségügyi vonatkozásokra koncentráltak, az irányító hatóságok létrehozásával, az orvosok és az egészségügyi személyzet mozgósításával és a szükséges tárgyi feltételek megteremtésével. Már a válság legelején nyilvánvalóvá vált, hogy újra kell gondolni a válságkezelés intézményi hátterét mind horizontális, mind vertikális szinten. A válság kitörésekor egy törvényi aktussal szinte azonnal átkerült annak kezelése az Egészségügyi Minisztérium Válságügyi Központjától a Polgári Védelmi Központhoz (a továbbiakban: Központ), ugyanis március 19-én a horvát parlament elsőpró többséggel, 108 : 1 arányban gyorsított eljárásban elfogadta a polgári védelemről szóló törvény módosítását, amely kiszélesítette a Központ hatáskörét. A járványügyi korlátozások (például a karantén) ugyanakkor nem estek ezen törvény hatálya alá, amely hiátust április 17-én az állampolgárok fertőző betegségek elleni védelméről szóló törvény kiegészítésével oldották meg, különleges jogköröket és szinte korlátlan hatalmat biztosítva a Központnak, ami – a közvetlen demokratikus legitimitáció és ezáltal az elszámoltathatóság hiánya miatt – visszaélésekre adott lehetőséget. A törvénymódosítás a vertikális koordinációt is átalakította, s a Központ mint fő irányító hatóság a megyei, városi és önkormányzati szinteket is összefogta.¹⁴

Az állandó kormányzati koordinációs testület funkcióját betöltő Központ február 26-tól napi két alkalommal tartotta üléseit (9:00 és 16:00 órakor), és az irányítás mellett feladata volt a lakosság tájékoztatása. Vezetését megváltoztatták, a kormány rendkívül gyorsan lépve már február 20-án kinevezte a belügyminisztert – aki a miniszterelnök-helyettesi posztot is betölti – a Központ élére, helyettesének a Polgári Védelmi Igazgatóság vezetőjét tette meg, és tagja lett a Közegészségügyi Intézet vezetője is, amivel a Központ nemcsak rendkívül erős politikai támogatást tudhatott maga mögött, hanem az egészségügyi rendszerrel is intézményesítetté vált a kapcsolata.¹⁵

Ezen intézkedések révén körvonalazódott a Központ válságkezelésének három pillére. Az első a helyi önkormányzati szintet jelentő 128 város és 428

¹⁴ Selanec Nika Bačić: [COVID-19 and the Rule of Law in Croatia: Majoritarian or Constitutional Democracy?](#) *Verfassungsblog*, 2021. április 27.

¹⁵ Ivan Koprić: The COVID-19 Pandemic: Croatian Government Response. In Paul Joyce et al. (szerk.): *Good Public Governance in a Global Pandemic*. Brussels, The International Institute of Administrative Sciences, 2020. 247–258.

község (*općina*), továbbá a területi önkormányzatot képező 20 megye és Zágráb megyei jogú város¹⁶ által működtetett polgári védelmi parancsnokságok jelentették, amelyek azonban csak felügyeleti és végrehajtó jogosítványokkal rendelkeztek. A második a Közegészségügyi Intézet irányításával működő megyei egészségügyi intézeti hálózat volt, míg a harmadik a zágrábi Dr. Fran Mihaljević Fertőző Betegségek Klinikája.

Mindebből az is látható, hogy a válságkezelés erősen központosított volt, a járvány a hatalmi ágak növekvő konvergenciáját eredményezte a kormányzat javára és a többi hatalmi ág rovására. A fékek és ellensúlyok rendszere korlátozottan működött, különösen a jogalkotási felügyelet és a bírósági felülvizsgálat terén.¹⁷ A parlament szerepe marginalizálódott, és nem működött a törvényhozásnak az alkotmány 17. §-a alapján biztosított jogosítványa, miszerint „természeti katasztrófa esetén az egyéni szabadságjogok korlátozásáról csak a szábor dönthet, mégpedig az összes képviselő kétharmados többségével”.¹⁸ Ez a válságkezeléssel elégedetlen ellenzék részéről állandó támadásokat eredményezett, megkérdőjelezve a Központ legitimitását is, amely nem rendelkezett a horvát parlament kétharmados támogattságával.

A hatalom és a válságkezelés központosítását támasztja alá az is, hogy a helyi önkormányzatoknak rendkívül szűk lehetőségei adódtak, bár az is igaz, hogy túlnyomó többségüknek kapacitása sem volt a válságkezelésre. Néhány város – elsősorban a nagyobbak – saját polgári védelmi központ létrehozásával próbáltak a vészhelyzetre hatékonyan reagálni. Ezen önkormányzatok és a megyék helyi programok kidolgozásával segítették a válság miatt bajba került ágazatokat. A helyi önkormányzatok elemi feladataik ellátására kamatmentes kölcsönöket igényelhettek az állami költségvetésből, amelyek megítélése nem igazán átlátható módon történt.

A lakosság tájékoztatása televízión közvetített napi egyszeri sajtótájékoztatókon valósult meg, amelyeken részt vett a belügyminiszter, az egészségügyi miniszter, a Közegészségügyi Intézet vezetője és a fertőző betegségek klinikájának igazgatója.¹⁹

¹⁶ Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: *Statističke informacije 2021*. 9.

¹⁷ Selanec Nika Bačić: *Croatia's Response to COVID-19: On Legal Form and Constitutional Safeguards in Times of Pandemic*. *Verfassungsblog*, 2020. május 9.

¹⁸ *Ustav Republike Hrvatske*.

¹⁹ Koprić (2020): i. m. 247–258.

A horvát kormányzat járványügyi intézkedéseit összefoglalva elmondható, hogy többé-kevésbé szigorú intézkedések, majd azok lazítása, az alkotmányos jogok és az egyéni szabadságjogok korlátozása jellemezte őket a pandémia mindenkorai változásai és a szezonális érdekek alapján. Sajátosságuk, hogy 2020-ban, a járvány kitörésekor rendkívül szigorúak voltak – pedig a fertőzöttek száma az egyik legalacsonyabb volt Európában –, ugyanis március 20-án harmincnapos időtartamra csaknem teljes zárlatot hirdettek, beleértve a külföldi utazási tilalmat, amit három nap múlva tovább szigorítottak az országon belüli utazás, a lakóhely elhagyásának tilalmával. Ezek az intézkedések ugyanakkor pozitív eredményeket hoztak, így április 27-től kezdve fokozatosan lazítottak a korlátozásokon, hetente újabb könnyítéseket hozva, s habár újabb harminc nappal meghosszabbították a lezárást, a megyéken belüli utazást már engedélyezték. Az enyhítések nem érintettek minden területet, így például a szociális ellátórendszerben, különösen az idősek otthonai esetében további szigorításokat vezettek be, illetve felső tagozattól felfelé fenntartották az online oktatást is.²⁰

A kezdeti szigor nem tért vissza, s Horvátországot a pandémia egész időtartama alatt meglehetősen mérsékelt korlátozó intézkedések jellemezték. Sajátossága a horvát válságkezelésnek, hogy mind 2020-ban, mind 2021-ben a nyári és őszi turistaszezon idején a gazdasági érdekek felülírták az egészségügyieket. A világjárvány negyedik hullámában a kormány bevezette az oltási igazolványok kötelező bemutatását a legtöbb közintézménybe történő bejutáshoz, ami növelte az országban a feszültségeket, s számos tiltakozó megmozduláshoz vezetett. Az ellenzéki Függetlenek Hídja (Most nezavisnih lista, röviden: Most) párt aláírásgyűjtést kezdeményezett egy népszavazás kiírására.

A horvát makrogazdasági mutatók a válság idején és a kormányzat gazdasági válságkezelő intézkedései

A Covid-19-járvány lelassította Horvátország felzárkózását a többi uniós tagállamhoz, és a strukturális problémákkal küzdő állam makrogazdasági mutatói jelentősen visszaestek a pandémia következtében. A horvát Állami Statisztikai Hivatal által közölt adatok alapján a GDP 2020 II. és III. negyedében

²⁰ Vlada Republike Hrvatske: *Odluke Stožera civilne zaštite za sprječavanje širenja zaraze novim koronavirusom* (2022. október 3.); Branko Kolarić: *The Croatian Experience in Fighting the COVID-19 Pandemic*. In Joyce (2020): i. m. 67–70.

10 százalékkal csökkent a 2019. év azonos időszakához viszonyítva, s ezzel Horvátország formálisan is recesszióba került. A csökkenés mögött több negatív tényező is állt, így például a lakossági fogyasztás 7,5 százalékos, a tőkebefektetések 3,0 százalékos, az export 32,3 százalékos és az import 14,1 százalékos visszaesése (bár az export 2021-ben hamarabb helyreállt, mint a behozatal); egyedül az állami fogyasztás ért el 1,5 százalékos növekedést.²¹

A horvát gazdaság 2021-re 6,35 százalékos GDP-gyarapodást tervezett, de a sikeres gazdaságélénkítő intézkedések következtében elérte a 9,4 százalékot – ezzel Zágráb az Európai Unió három legjobban teljesítő állama közé jutott –, és ha nem is ilyen magas, de 5,8 százalékos bővüléssel számol 2022-ben is. Az államháztartási hiány a járványkezelési intézkedések miatt megnőtt állami kiadások, továbbá az adó- és járulékfizetések elhalasztása és a tervezett gazdasági növekedés elmaradása miatt a költségvetési bevételek nagyarányú csökkenését okozta. A kormányzat ezért kénytelen volt a költségvetés kiigazításához folyamodni, amelyet május 18-án fogadott el a parlament, és a következő évben már mérséklődött a hiány, sőt 2022-ben már a háromszázalékos konvergencia-célkitűzés alatti értékkel számolnak. A hiány fedezésére hitelfelvételre volt szükség, ami a pandémia első évében az államadósság növekedését eredményezte, de a vártnál kedvezőbb gazdasági mutatók már 2021-ben pozitívan befolyásolták az adósságot.²²

A Covid-járvány kezelésére irányuló gazdasági intézkedésekkel a zágrábi kormány elsősorban a drasztikus gazdasági visszaesést tudta némileg kompenzálni, és az ágazati leállás okozta bevételkiesés kapcsán hajtott végre tüneti kezelést. Ennek során azonban felélte az államháztartás előző két évben felhalmozott többletét és tartalékait.

Az erősen fogyasztásra épülő gazdaság növekvő inflációt eredményezett – bár fontos megemlíteni, hogy az infláció a válság előtt, sőt még a pandémia első évében is az egyik legalacsonyabb volt az Európai Unióban (2020-ban 0,1 százalék) –, a fogyasztóiár-infláció 2021-ben 2,6 százalékra nőtt, amiben az emelkedő energiaárak is szerepet játszottak.

Az egyoldalú, erőteljesen a vendéglátásra és turizmusra támaszkodó horvát gazdaság sebezhetővé teszi az országot a negatív külső hatásokkal szemben. S bár a pandémiaválság mindkét évében nyáron megszüntették a korlátozásokat,

²¹ Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: [Effects of the COVID-19 Pandemic of Socio-economic Indicators](#).

²² Outlook: 2022 Croatia. *BneIntelliNews*, 2022. január 12.

a turizmus így is jelentősen visszaesett: 2020 nyarán az enyhítéseknek is köszönhetően a beutazások, illetve vendégéjszakák száma az előző évi eredmények 60 százaléka körül mozgott, de a fertőzés terjedésével az őszi hónapokban ismét nagyobb mértékben csökkentek a mutatók. Összességében a Covid-19 első évében a turizmusból származó bevételek a 2019. évének az 50 százaléka körül alakultak, ami a tavaszi előrejelzések szerinti 30 százaléknál jobb eredmény volt. Ezzel Horvátország azon országok között, ahol a turizmus a GDP jelentős hányadát teszi ki, a legjobb eredményeket felmutató államok között szerepelt 2020-ban. A Horvát Statisztikai Hivatal adatai szerint 2021-ben 13,8 millió turistát és 84,1 millió vendégéjszakát regisztráltak Horvátországban, ami 2020-hoz képest 77 százalékkal több látogatót és 55 százalékkal több vendégéjszakát jelent.²³

A makrogazdasági mutatók jól tükrözik, hogy a gyenge lábakon álló horvát gazdaságot milyen mélységben érintette a világjárvány, s ennek mérséklésére a horvát kormányzat számos gazdasági és monetáris intézkedés meghozatalával válaszolt. Az első gazdaságtámogató intézkedéscsomag meghozatalára meglehetősen hamar, már 2020. március 17-én, míg a másodikra az április 2-án megtartott kormányülésen került sor, utóbbi időpontjáig a Központ már 22, a betegség lassítását célzó korlátozó határozatot hozott. Az első csomagban az állam három hónapra – amelyet újabb három hónappal meghosszabbított – felfüggesztette a jövedelem- és nyereségadó, továbbá a járulékok fizetését, a bankokkal szembeni kötelezettségekre pedig szintén háromhavi végrehajtási moratóriumot jelentett be. Kamatmentes kölcsönöket biztosított az önkormányzatoknak, kamatmentes likviditási hiteleket a gazdálkodó szervezetek alapvető működésének finanszírozására, valamint egy új pénzügyi eszközt, a Covid-19-hitelt is bevezette a kis- és középvállalkozások támogatására.²⁴

A második gazdaságélénkítő program részeként javasolták az adótörvény, a költségvetés végrehajtásáról szóló törvény és a számviteli törvény módosítását, amit sürgősségi eljárással a parlamenthez utaltak. Döntöttek arról, hogy az olyan mikro-, kis- és középvállalkozások alkalmazottjai, amelyek forgalma az előző évhez képest 60 százalékkal esett vissza a válság miatt, 4000 kunás (190 ezer forint) havi fizetést kapnak az államtól, a cégek pedig mentesülnek az adó- és járulékfizetés alól. Június 30-ig adtak haladékot az előző évi adóbevallás

²³ Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: i. m.

²⁴ Vlada Republike Hrvatske: *Vlada prihvatala paket mjera za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa* (2020. március 17.).

elkészítésére, kiterjesztették az online ügyintézés hatókörét, meghosszabbították az okmányok érvényességét. A kormány állami garanciavállalást vezetett be a kereskedelmi bankoknál benyújtott hitelekre minden olyan vállalkozás számára, amelynek 2020. évi bevételei legalább 60 százalékkal alacsonyabbak az előző évihez képest. Előkészítették a hitelezésre vonatkozó segélycsomagot, amelynek első elemeként a turisztikai ágazat számíthatott mintegy 600 millió kuna injekcióra. A garanciavállalási intézkedések mellett intervenciós programokat is bevezettek, így például a kormány foglalkozott a járvány miatt bajba került tejágazattal is, 2,5 millió kunát biztosítva a tej magántermelőktől történő felvásárlására, és elrendelte, hogy az élelmiszereket közbeszerzéssel megvásárló intézmények a teljes mennyiség 80 százalékát hazai őstermelőktől kötelesek beszerezni.²⁵

A gazdaságélénkítésnek fontos eleme volt a bérkiegészítő támogatás (július 1-jétől december 31-ig), az úgynevezett „rövidített munkaidő” program, amely legalább 60 százalékos összbevétel-csökkenés esetén legfeljebb havi 2000 kuna/fő, azaz 265,44 euró/fő összegben támogatta a munkavállalókat. A járvány második hulláma okozta nehézségek kezelésére októberben elfogadták a harmadik gazdaságélénkítő csomagot, amelynek első pillére a munkaidő 30 százalékos csökkentése esetén az állam által megállapított bérkompenzációt a korábbi 2000 euróról 2800 euróra emelte. A második elem meghosszabbította az állam által garantált 4000 euró havi fizetést azon kkv-k alkalmazottai számára, amelyek forgalma legalább 40 százalékkal visszaesett.

A bevételek és kiadások közötti mintegy hárommilliárd eurónyi különbséget részben hitelfelvétellel próbálták orvosolni. A pénzügyminiszter először az országon belüli, majd következő lépésként a külföldi hitelfelvételt jelentette be. 2020-ban a Világbank két hitellel támogatta a zágrábi földrengés és a gazdasági válság hatásainak enyhítését, összesen mintegy 411 millió euróval – vagyis Horvátország GDP-jének 0,9 százalékaival –, 2021-ben pedig újabb 200 millió eurós hitelfelvételre volt szükség a kevésbé fejlett régiók cégeinek likviditására.²⁶

A Kisvállalkozási, Innovációs és Fejlesztési Ügynökség (Hrvatska agencija za malo gospodarstvo, inovacije i investicije – HAMAG-BICRO) közvetítésével jóváhagyható kedvezményes válságkezelő hitelek kerete 1,3 milliárd kunával

²⁵ Vlada Republike Hrvatske: *Vlada na sjednici donijela mjere za pomoć gospodarstvu* (2020. április 2.).

²⁶ World Bank: *Opportunities for Croatia Have Never Been Clearer and More Vibrant* (2021. június 14.).

(172,5 millió euró) növekedett. Az ügynökség által működtetett úgynevezett „Forgótőke–Covid-hitel-program” jóváhagyása iránti kérelmek benyújtási határidejét 2020. december 31-ről a rendelkezésre álló hitelkeret kihasználásáig, de legkésőbb 2021. december 31-ig módosították, az általa vállalható ESIF-hitelgarancia²⁷ felső határát pedig 2 millió euróról 4 millióra emelték. A befektetésösztönzési „PLUS garanciális program”, valamint a „Vidékfejlesztési mikro- és kishitelprogram” alkalmazási időtartamát meghosszabbították 2020. december 31. helyett 2023. december 31-ig. Mindezen hitelek csak abban az esetben érhetők el a vállalkozók számára, ha cégük 2020. december havi bevételeinek csökkenése a 2019. december havi bevételeikhez képest legalább 60 százalékos volt.²⁸

A kormány több intézkedése is rávilágít arra, hogy a közvetlen bértámogatási modellt preferálta, folyamatosan azt kommunikálva, hogy ezzel a munkaadókat támogatja, ösztönözve őket a munkahelyek megőrzésére. A kormányzati alapérv az, hogy a munkahelyek megtartásával megmarad a lakossági fogyasztás is, amely a GDP kétharmadát generálja. Nem kevésbé fontos szempont volt a finanszírozhatóság, hiszen a közvetlen bértámogatás uniós hozzájárulással a szükséghelyzeti munkanélküliségi kockázatokat mérséklő SURE (*Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency*) és a kohéziós és helyreállítási támogatást nyújtó REACT-EU (*Recovery Assistance for Cohesion and the Territories of Europe*) programból biztosítható. Az Európai Unió a SURE eszközből Horvátország számára 1,02 milliárd eurót utalt át,²⁹ a *Next Generation EU* (NG) helyreállítási terv részét képező REACT-EU révén pedig 2021-ben 40 milliárd, 2022 során 50,6 milliárd euró többletforrást biztosít uniós szinten a kohéziós politikai programok megvalósításához.

Horvátország számára a válságkezelés szempontjából is igen fontos az európai uniós pénzek lehívása és megfelelő felhasználása. A járvány kitörésekor államháztartási szempontból Horvátország kitettsége a már kifutó (2014–2020-as) pénzügyi keret – annak kifizetései – felé tetemes, összesen 6 milliárd euró volt, s ebből a 2021-es büdzsében csak a strukturális programokból (Kohéziós Alap, Európai Regionális Fejlesztési Alap, Halászati Alap, Európai Szociális

²⁷ ESIF: *European structural and investment funds* – európai strukturális és beruházási alapok.

²⁸ Eurofound: *EU Policy Watch. Database of National-Level Policy Measures. Factsheet for Measure HR-2020-12/319 – Updated – Measures in Croatia. Measures of Croatian Bank for Reconstruction and Development (HBOR) and Croatian Agency for SMEs, Innovation and Investment (HAMAG-BICRO) (2020).*

²⁹ European Commission: *SURE* (é. n.).

Alap) 18 milliárd kuna bevétellel számolhatott. Az EU a zágrábi földrengés utáni helyreállításhoz az Európai Szolidaritási Alapból közel 684 millió euróval járult hozzá, míg a decemberi katasztrófa enyhítéséhez újabb 319 millió euróval. A 2021. évi költségvetés az új 2021–2027. évi többéves pénzügyi keretből (*Multiannual Financial Framework – MFF*) és a Next Generation helyreállítási tervből még nem számolhatott komoly forrástömeggel, de az elkövetkező hét évben mintegy 22 milliárd euróra emelkedik a rendelkezésre álló pénzügyi összeg. Ebből 12,7 milliárd eurót fejlesztésre, 9,4 milliárdot – 5,9 milliárdot a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszközből vissza nem térítendő támogatásként, 2,35 milliárd eurót pedig kölcsönként – a pandémia utáni helyreállításhoz költhet az állam, s ez az összeg a GDP közel 20 százalékát teszi ki.³⁰

Összességében tehát 2020–2021-ben Zágrábnak rövid távon a kifutó MFF-kifizetések zavartalanítása élvezett prioritást. Az új MFF/NG-EU-források nemzetgazdasági szerepe majd csak a következő két-három éves időszakban válik meghatározóvá. Ugyanakkor sikerként könyvelhetjük el, hogy a Tanács 2021. július 28-án elfogadta Horvátország *Nemzeti helyreállítási és rezilienciaépítési tervét*, s így lehetővé vált, hogy az előirányzott támogatási összeg 13 százalékát, 818 millió eurót már 2021-ben megkapjon.³¹

A horvát kormányzat számára kiemelkedő fontosságú volt a kuna stabilitásának megőrzése, ezért számos monetáris intézkedés is napvilágot látott a Covid–19-válság kezelésére. A pandémia kezdetekor Horvátország jelentős jegybanki és költségvetési tartalékokkal rendelkezett, de ezek a válság kezelése során elfogytak. A nemzeti valuta stabil árfolyamának védelmét különböző intézkedések biztosították, így 2,244 milliárd euró eladása a kereskedelmi bankoknak, állami kötvények és egyéb értékpapírok megvásárlása 1,84 milliárd euró értékben, rövid lejáratú kölcsönök a kereskedelmi bankoknak likviditásbiztosítás céljával összesen 1,54 milliárd euró összegben. A jegybank a pénzügyi műveletei keretében 2020-ban 2,5 milliárd eurónyi nemzeti valuta-vásárlással és az Európai Központi Bankkal kötött további 2 milliárd eurós kuna/euró *swap* tranzakcióval tudta megakadályozni a kuna leértékelődését, ami a döntő többségben (80 százalék) euróalapú horvát lakossági és vállalati hitelek miatt volt nagyon fontos.

³⁰ Radimir Ralev: *Croatia to Get 22 billion euro in EU Funding in Next Seven Years*. *SeeNews*, 2020. július 21.

³¹ Ministry of Justice and Public Administration: *National Recovery and Resilience Plan 2021–2026* (é. n.).

A kötelező tartalékolási ráta (12-ről 9 százalékra) csökkentése további többletlikviditást biztosított a piacokon.

A válságkezelő gazdasági és monetáris intézkedések egy része a szociális fenntarthatóságot is elősegítette, de a kormányzat számos jölléti intézkedést is hozott a pandémia idején. A foglalkoztatottság megőrzése érdekében a kormány 2021 októberében benyújtotta *A munka törvénykönyvének* módosításáról szóló javaslatát, amelyről az egyeztetések jelenleg is zajlanak, s ebben többek között rendezni kívánja az otthoni munkavégzés szabályait.³² Ezzel párhuzamosan a kabinet 2021-től csökkentette a személyi jövedelemadót (az adókulcs 24-ről 20 százalékra, illetve 36-ról 30 százalékra szállításával), aminek gazdaságélénkítő hatásait láthattuk a 2021-es makrogazdasági mutatók javulásában. A kormányzat a nyereségadót 12-ről 10 százalékra, az élelmiszerek áfamértékét pedig 13 százalékra leszállította, és csökkentette a készpénzforgalom költségeit. December 4-én fogadta el a lakosság tömeges védelméről szóló előterjesztést, amely az intézkedések kikényszeríthetőségét erősítő lépéseket vezet be, kiszélesítve a Covid-ellenőrzésre jogosultak körét. A törvény a büntetési tételeket 10 000-től 40 000 kunáig (1 800 000 forint) állapította meg, ami vonatkozott a gyülekezési korlátozást megszegő jogi személyre is. A maszkviselési szabályokat megszegőkre minimum 500 kuna, a rendezvényekre vonatkozó tiltásokat megsértő magánszemélyekre és szervezőkre pedig 5–10 ezer kuna közötti bírságot szabott ki.

A kormányzat szociális védelemről szóló javaslata főként az idős- és szociális otthonokban élők kijárási lehetőségeit, illetve a foglalkoztatottak kivételes (értsd: heti váltásban napi 12 órát megengedő) munkaidő-szabályozását vezette be. A kormány 2021 áprilisában döntött a nyugdíjasok egyszeri támogatásáról – ennek kifizetése a helyhatósági választások előtt két héttel történt meg –, s ennek értelmében akiknek a nyugdíja nem érte el az 1200 kunát, azok 1200 kuna támogatást, az 1200–1500 kunával rendelkező nyugdíjasok 900 kunát, a 2000–3000 kunával rendelkezők 600 kunát, míg a 3000–4000 kunával rendelkezők 400 kunát kaptak. A rendelet összesen 850 ezer nyugdíjast érintett, és az egyszeri támogatások összege 600 millió kunát (28,3 milliárd forint) tett ki az állami költségvetésben.³³

³² Nužnost izmjene radnog zakonodavstva u kontekstu pandemije koronavirusa. *EDUS*, 2022. január 3.

³³ Vlada Republike Hrvatske: *Isplata Covid dodatka za više od 800.000 umirovljenika* (2021. április 12.).

Összegzés

A Covid–19-fertőzések számát tekintve Horvátország a mérsékelt fertőzött államok közé tartozott, azonban 2021 végétől – az európai trendekhez hasonló módon – meredek emelkedést mutatott a pandémiás esetek száma. Ebben az erőteljes növekedésben fontos szerepet játszott a horvát lakosság oltásellenessége, amit az adatok is alátámasztanak, hiszen jelen tanulmány írásának időpontjában (2021. január 26.) a lakosságnak mindössze 52 százaléka rendelkezett két oltással, míg 49 százaléka csak egyvel.³⁴ 2020–21-ben a horvát kormányzat gyorsan és megfelelően reagált a válságra, mérsékelve annak negatív egészségügyi, gazdasági és szociális hatásait. A pandémiás válság azonban ismét ráirányította a figyelmet arra, hogy milyen gyenge lábakon áll a gazdaság diverzifikáltsága, illetve mekkora Horvátország turizmusfüggősége, s e problémák megoldását, az átfogó gazdasági és társadalmi strukturális reformokat nem lehet tovább halogatni.

Felhasznált irodalom

- Baćić Selanec, Nika: Croatia's Response to COVID-19: On Legal Form and Constitutional Safeguards in Times of Pandemic. *Verfassungsblog*, 2020. május 9. Online: <https://dx.doi.org/10.17176/20200509-133132-0>
- Baćić Selanec, Nika: COVID-19 and the Rule of Law in Croatia: Majoritarian or Constitutional Democracy? *Verfassungsblog*, 2021. április 27. Online: <https://dx.doi.org/10.17176/20210427-101228-0>
- Council of the European Union: *Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process – the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania* (2020a. március 25.). Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7002-2020-INIT/hu/pdf>
- Council of the European Union: *Outcome of the Council Meeting. 3751st Council Meeting. Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs. Health Issues* (2020b. február 13.). Online: www.consilium.europa.eu/media/42551/st05894-en20.pdf

³⁴ Vlada Republike Hrvatske: *Coronavirus – Statistics for Croatia and the EU* (é. n. – folyamatosan frissülő weboldal).

- Council of the European Union: *How the Council Coordinates the EU Response to Crises*. 2022. szeptember 12. Online: www.consilium.europa.eu/en/policies/ipcr-response-to-crises/
- Croatian National Bank: *Statistics*. Online: www.hnb.hr/en/statistics
- Croatian Parliament: Aliens Act. *Official Gazette*, 133/2020 (2020. december 2.). Online: [https://mup.gov.hr/UserDocsImages/zakoni/ALIENS%20ACT%20\(Official%20Gazette%20No%20133_2020\).pdf](https://mup.gov.hr/UserDocsImages/zakoni/ALIENS%20ACT%20(Official%20Gazette%20No%20133_2020).pdf)
- Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: *Effects of the COVID-19 Pandemic of Socioeconomic Indicators*. Online: www.dzs.hr/Eng/Covid-19/home.html
- Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: *Statističke informacije 2021*. Online: <https://podaci.dzs.hr/media/erdfes4y/statinfo2021.pdf>
- Eurofound: *EU Policy Watch. Database of National-Level Policy Measures. Factsheet for Measure HR-2020-12/319 – Updated – Measures in Croatia. Measures of Croatian Bank for Reconstruction and Development (HBOR) and Croatian Agency for SMEs, Innovation and Investment (HAMAG-BICRO)* (2020). Online: https://static.eurofound.europa.eu/covid19db/cases/HR-2020-12_319.html
- Európai Unió Tanácsa: A Tanács határozata (2014. január 28.) a Horvátországban fennálló túlzott hiányról (2014/56/EU). *Az Európai Unió Hivatalos Lapja (HL)*, 2014. február 6. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0056&from=EN>
- Európai Unió Tanácsa: A Tanács (EU) 2017/1191 határozata a Horvátországban fennálló túlzott hiányról szóló 2014/56/EU határozat hatályon kívül helyezéséről. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja (HL)*, 2017. július 5. Online: <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/a9bcd6cd-6181-11e7-9dbe-01aa75ed71a1>
- Európai Unió Tanácsa: *Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról* (2021. december 15.). Online: www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-uk-negotiations-on-the-future-relationship/
- European Commission: *A More Credible, Dynamic, Predictable and Political EU Accession Process – Commission Lays Out Its Proposals* (2020. február 5.). Online: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/more-credible-dynamic-predictable-and-political-eu-accession-process-commission-lays-out-its-2020-02-05_fr
- European Commission: *SURE* (é. n.). Online: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/financial-assistance-eu/funding-mechanisms-and-facilities/sure_hu

- Kolarić, Branko: The Croatian Experience in Fighting the COVID-19 Pandemic. In Paul Joyce – Fabienne Maron – Purshottama Sivanarain Reddy (szerk.): *Good Public Governance in a Global Pandemic*. Brussels, The International Institute of Administrative Sciences, 2020. 67–70. Online: <https://doi.org/10.46996/pgs.v1e1>
- Koprić, Ivan: The COVID-19 Pandemic: Croatian Government Response. In Paul Joyce – Fabienne Maron – Purshottama Sivanarain Reddy (szerk.): *Good Public Governance in a Global Pandemic*. Brussels, The International Institute of Administrative Sciences, 2020. 247–258. Online: <https://doi.org/10.46996/pgs.v1e1>
- Lőrinczné Bencze Edit: A válság és a társadalmi konfliktusok összefüggései, válságmenedzsment Horvátországban. *Gazdaság & Társadalom*, 6. (2014), 2. 31–44. Online: http://real.mtak.hu/36428/1/GT_2014_2_03_Lorinczne.pdf
- Lőrinczné Bencze Edit: A Zágrábi Csúcstól a Zágrábi Csúsig: az Európai Unió bővítési politikájának változásai a Nyugat-Balkán vonatkozásában. *Európai Tükör*, 23. (2020a), 2. 75–98. Online: <http://doi.org/10.32559/et.2020.2.4>
- Lőrinczné Bencze Edit: *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Budapest, Akadémiai, 2020b. Online: <https://doi.org/10.1556/9789634544982>
- Ministry of Justice and Public Administration, Republic of Croatia: National Recovery and Resilience Plan 2021–2026 (é. n.). Online: <https://mpu.gov.hr/national-recovery-and-resilience-plan-2021-2026/25470>
- Nužnost izmjene radnog zakonodavstva u kontekstu pandemije koronavirusa. *EDUS*, 2022. január 3. Online: <https://mpu.gov.hr/national-recovery-and-resilience-plan-2021-2026/25470>
- Orosz Anna: Politikai folytonosság Horvátországban. *KKI-elemzések*, (2020), 79. Online: https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/10/E-2020_79_horvat.pdf
- Ottaway, Marina – Gideon Maltz: Croatia's Second Transition and the International Community. *Current History*, 100. (2001), 649. 375–380.
- Outlook: 2022 Croatia. *BneIntelliNews*, 2022. január 12. Online: www.intellinews.com/outlook-2022-croatia-231645/?source=croatia
- Ördögh Tibor: *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- Ralev, Radomir: Croatia to Get 22 Bln Euro in EU Funding in Next Seven Years. *SeeNews*, 2020. július 21. Online: <https://seenews.com/news/croatia-to-get-22-bln-euro-in-eu-funding-in-next-seven-years-pm-707121>
- Troskot, Zara – Marija Elena Prskalo – Ružica Šimić Banović: Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 56. (2019), 4. 877–904. Online: <https://doi.org/10.31141/zrpf.2019.56.134.877>

- Ustav Republike Hrvatske. Online: www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske
- Vlada Republike Hrvatske: *Odluke Stožera civilne zaštite za sprječavanje širenja zaraze novim koronavirusom*. Online: <https://koronavirus.hr/odluke-stozera-civilne-zastite-za-sprjecavanje-sirenja-zaraze-novim-koronavirusom/323>
- Vlada Republike Hrvatske: *Vlada prihvatila paket mjera za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa* (2020. március 17.). Online: <https://vlada.gov.hr/vijesti/vlada-prihvatila-paket-mjera-za-pomoc-gospodarstvu-uslijed-epidemije-korona-virusa/29018>
- Vlada Republike Hrvatske: *Vlada na sjednici donijela mjere za pomoć gospodarstvu* (2020. április 4.). Online: <https://vlada.gov.hr/vijesti/vlada-na-sjednici-donijela-mjere-za-pomoc-gospodarstvu/29137>
- Vlada Republike Hrvatske: *Isplata Covid dodatka za više od 800.000 umirovljenika* (2021. április 12.). Online: <https://vlada.gov.hr/vijesti/isplata-covid-dodatka-za-vise-od-800-000-umirovljenika/31842>
- Vlada Republike Hrvatske: *Coronavirus – Statistics for Croatia and the EU* (é. n.). Online: www.koronavirus.hr/en
- World Bank: *Opportunities for Croatia Have Never Been Clearer and More Vibrant* (2021. június 14.). Online: www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/06/14/opportunities-for-croatia-have-never-been-clearer-and-more-vibrant

Vákát

Makai József

Szerbia: a zöldek felemelkedése és bizonytalan sikere

Bevezetés

Teljesítették a környezetvédelmi mozgalmak, illetve a tüntetők minden kérését, jelentette be a szerbiai kormányfő 2022. január 20-án. Ana Brnabić azt mondta, pontot tettek a Rio Tinto multinacionális bányavállalat – azaz helyi leánycége, a Rio Sava – ügyére, hiszen a kormányülésen felszámolták a Jadar projektet kivitelező munkacsoportot, megszüntették a jadarit ásvány feldolgozására szolgáló, különleges rendeltetésű övezet területrendezési tervét,¹ továbbá semmissé nyilvánítottak minden kapcsolódó szabályozást, illetve a vállalatnak kiadott engedélyt. Brnabić szerint az állam (vagy kormány) és a cég között egyébként sohasem létezett szerződés.² A miniszterelnök szerint a kormány döntése miatt aggódó Rio Tinto is hibázott, mert a helyiekkel nem kommunikált megfelelően, nem magyarázta el, milyen előnyökkel járna a beruházás. A cég közleményében azt írta, megértik a közvélemény környezetvédelmi aggályait, bár a projekt megvalósítása összhangban lenne „minden szerbiai és nemzetközi előírással”. A Rio Tinto szerint a projektről Szerbia kormányának a tényekre épülő vita és párbeszéd alapján kellene döntenie.³

A miniszterelnöki bejelentés valójában nem volt meglepő, hiszen Brnabić már két nappal korábban azt mondta, „a Rio Tinto heteken belül nem lesz Szerbiában”,⁴ a kormányzati kommunikációs eszközként szolgáló néhai hírügynökség, a Tanjug pedig január 13-án arról írt, hogy Aleksandar Vučić államfő szerint

¹ Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Република Србија: *Просторни план подручја посебне намене за реализацију пројекта експлоатације и прераде минерала јадарита „Јадар“*. Београд, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 2019.

² Brnabić: Poništene dozvole, odluke, rešenja – stavili smo tačku na Rio Tinto. *NI*, 2022. január 20.

³ Rio Tinto zabrinut zbog izjava predstavnika Vlade o povlačenju prostornog plana. *NI*, 2022. január 20.

⁴ Б рнaбићeвa: Риo Тинтo ускoрo нeћe бити у Србији. *Политика*, 2022. január 18.

a kormány felszámolja a bányavállalattal kötött megállapodásokat.⁵ A jól értesült Tanjug egy nappal a kormányülés előtt is megírta, hogy másnap bejelentik a Rio Tinto távozását.⁶ A január 20-i kormányülés után Brnabić azt mondta, a beruházás ellenzőinek már nincs miért tiltakozni, hiszen elérték céljukat.

A tüntetés éve

A miniszterelnök a 2021 szeptembere óta zajló tüntetésekre utalt. Valójában már korábban is voltak tiltakozások (2021. január 10-én az Eko straža tüntetett,⁷ április 10-én az Ekološki ustanak⁸), ám a folyamat szeptember 11-e után gyorsult fel. A kormányzat a szeptemberi eseményt annak ellenére sem érezte különösebben fenyegetőnek, hogy a résztvevők két órára lezárták a Branko hidat, a főváros második legfontosabb átkelőjét.⁹ Brnabić azt mondta, érthetetlen, mi szükség volt a tüntetésre, amikor Szerbiának végre „olyan kormánya van, amelyik fontosnak tartja a környezetvédelmet”.¹⁰ A kormányfő helyettese, Zorana Mihajlović szerint voltak, akik arra használták a környezetvédelem kérdését, hogy politikai pályára léphessenek.¹¹ Vučić elnök szerint Szerbiában az „erős és szervezett oltságellenes mozgalom” mellett megjelentek a bányászat ellenzői is, akik azt szeretnék, hogy megszűnjön a bányászat, leálljanak az erőművek, és Szerbiának ne legyen árama. Szerinte vannak, akik mindent elleneznek, azt pedig kizártnak tartotta, hogy a Rio Tinto ügyében a következő hónapokban bármilyen döntés szülessen.¹²

A kormányzat eleinte kiszervezte a tiltakozásokról szóló kommunikációt, az esemény és a résztvevők bírálata, pocskondiázása a befolyása alatt álló

⁵ Vucic: Government looks likely to scrap Rio Tinto contracts. *Tanjug*, 2022. január 13.

⁶ Gov't set to confirm Rio Tinto's departure from Serbia. *Tanjug*, 2022. január 19.

⁷ Protest za bezopasan vazduh zakazan za 10. januar u Beogradu. *Balkan Green Energy News*, 2021. január 6.

⁸ Održan Ekološki ustanak, organizatori traže obustavu seče šuma i emisiju na RTS (FOTO/VIDEO). *Danas*, 2021. április 10.

⁹ Ekološki ustanak – „marš Rio Tinto” i kritike vlastima uz tenzije na mostu. *NI*, 2021. szeptember 11.

¹⁰ Ekološki „ustanak za opstanak” u centru Beograda. *Glas Amerike*, 2021. szeptember 11.

¹¹ Mihajlović: Ekološki skup iskorisćen za promociju pojedinih koji žele u politiku. *NI*, 2021. szeptember 11.

¹² Vučić o ekološkom protestu: Pored antivaksera, u Srbiji se pojavili i antirudari. *NI*, 2021. szeptember 12.

média feladata lett. Az *Informer* bulvárlap például arról írt, hogy a parlamenten kívüli pártok – a környezetvédelemre hivatkozva – megpróbálták manipulálni a választókat, és fel akarják hívni magukra a figyelmet.¹³ A lap egy 15 másodperces, kontextusából kiragadott videóval csupán azt a felszólalót emelte ki, aki a beszédében azt mondta, hogy a 2003-ban meggyilkolt kormányfő, Zoran Đinđić kriminalizálta a privatizációt, és áron alul adta el a gyárakat¹⁴ (a szervezők elhatárolódtak a beszédétől¹⁵). A *Večernje novosti* szerint az utak lezárása feldühítette a polgárokat,¹⁶ a tiltakozók pedig csak szavakban számítanak környezetvédőknek, ugyanis rengeteg szemét maradt utánuk.¹⁷

A következő akció 2021. november 6-án, a közszolgálati tévé (Radio-televizija Srbije – RTS) székházánál zajlott, mert az RTS a Rio Tinto hirdetését sugározta. Ugyan a megtépzott tekintélyű médiahatóság (Regulatorno telo za elektronske medije – REM) szerint a hirdetés semmilyen tekintetben sem volt törvénytelen, a tiltakozók azt követelték, hogy az RTS „azonnal szüntesse be a szégyenteljes spot sugárzását”, a közszolgálati média pedig „az egészséges Szerbia, nem pedig Szerbia mérgezése”, „a polgárok, nem a titkos szerződések érdekében” cselekedjen, „az igazság, nem pedig a hazugság és a bűnözés” szolgálatában.¹⁸ November 19-én ismét az RTS székháza előtt volt tüntetés, mert a közszolgálati tévé – formai okokra hivatkozva¹⁹ – megtagadta az aktivisták Rio Tinto-ellenes hirdetésének sugárzását.²⁰ November 22-e és 24-e között több megmozdulás is volt. Tiltakoztak a belgrádi metró tervezett útvonala ellen (a környezetvédők

¹³ A megjegyzést akár cinikusnak is nevezhetjük, hiszen az ellenzék bojkottálta a 2020-as választásokat, és 2021-ben a parlamentben gyakorlatilag csak a kormánypártok, illetve a velük gyakran együttműködő kisebbségi pártok képviselői ültek (a választások előtt a 3 százalékra leszállított bejutási küszöb miatt ugyan néhány politikai formáció elindult, de a bojkott annyiban sikeres volt, hogy egyikük sem jutott be).

¹⁴ /VIDEO/ Jasna poruka sa skupa opozicije! Zoran Đinđić je kriminalizovao privatizaciju i prodao fabrike u bescenje! *Informer*, 2021. szeptember 11.

¹⁵ Bojana Milovanović: Zorana Đinđića vredali na eko protestu, šta Ćuta kaže na to. *Nova.rs*, 2021. szeptember 12.

¹⁶ Građani besni zbog blokiranih saobraćajnica: Verbalni okršaji sa učesnicima „ekološkog” protesta (VIDEO). *Novosti.rs*, 2021. szeptember 11.

¹⁷ Ekologija samo na rečima: Iza učesnika današnjeg protesta ostale gomile đubreta (FOTO). *Novosti.rs*, 2021. szeptember 11.

¹⁸ Protest „Ekološki ustanak” održan ispred zgrade RTS. *Euronews Srbija*, 2021. november 6.

¹⁹ RTS: Nisu ispunjeni formalni uslovi za emitovanje spota protiv Rio Tinta. *NUNS*, 2021. november 23.

²⁰ Manojlović: Brutalna cenzura, RTS neće da pusti reklamu protiv Rio Tinta. *NI*, 2021. november 18.

szerint az építkezés veszélyeztetné a főváros ivóvízbázisát); az államfő pedig ekkor még a tüntetőket naplopóknak nevezte, akiknek délelőtt 11-kor nincs jobb dolguk.²¹ November 23-án a kisajátításról szóló, illetve a népszavazásról és népi kezdeményezésekről szóló törvények ellen tüntettek a parlament előtt.²² Másnap, 24-én a civilek petíciót adtak át a parlamentben, nehezményezve egyúttal, hogy az aláírásgyűjtő íveken szereplő adatokat közjegyzőkkel kellene hitelesíteni (ez jelentős többletköltséget okozna a kezdeményezőknek, és gyakorlatilag lehetetlenné tenné, hogy a civil akcióknak érdemi következménye legyen).²³ A petíciót 68 ezren írták alá, a Rio Tinto beruházása ellenit pedig több mint 200 ezren. A tüntetők szerint a kisajátításról szóló törvénnyel a kormány „Szerbia gyarmatosítását tette lehetővé, és a nagytőke érdekeit képviseli, ezentúl pedig bárki tulajdonát elvehetik”.²⁴ A megmozdulásokon a Rio Tinto már nem pusztán aggályos beruházásként jelent meg. A cég a környezetvédelmi veszélyeken túl a külföldről érkező, Szerbiának hátrányos beruházások jelképe lett.

A parlament november 26-án mindkét törvényt elfogadta,²⁵ és ezután a tiltakozások gyorsan eszkalálódtak. 2021. november 27-én Belgrádban – és több vidéki városban is – a tüntetők egy időre elfoglalták a főutakat, és leállították a forgalmat. A rendőrség adminisztratív eszközökkel (tiltó végzésekkal), illetve fizikai jelenléttel próbálta megakadályozni az akciókat. Az Eko straža a levegőszennyezés miatt szervezett másnapra, 28-ára tiltakozó menetet,²⁶ más környezetvédelmi csoportok pedig 27-én a rendőri túlkapások miatt tüntettek.²⁷

A tiltakozások nem voltak erőszakmentesek. A legsúlyosabb incidens november 27-én, Šabacnál történt. A tüntetők közé egy markoló hajtott (az egyik környezetvédő felmászott a munkagépre, és megverte a gépkezelőt), ezután pedig álarcos férfiak – állítólag fociszurkolók és helyi bűnözők – lécekkel,

²¹ Vučić: Protiv metroa su zgubidani koji ne znaju šta će sa sobom u 11 sati. *NI*, 2021. november 22.

²² Na protestu zatraženo povlačenje zakona o eksproprijaciji i referendumu. *NI*, 2021. november 23.

²³ Невладине организације предале Скупштини петицију против Закона о референдуму. *Политика*, 2021. november 24.

²⁴ Протест еколошких покрета у центру Београда. *Политика*, 2021. november 24.

²⁵ Усвојене измене и допуне Закона о експропријацији. *PTC*, 2021. november 26.; Усвојен Закон о референдуму и народној иницијативи, укида се праг излазности од 50 одсто. *PTC*, 2021. november 25.

²⁶ У Београду протест и шетња централним градским улицама због загађења ваздуха. *PTC*, 2021. november 28.

²⁷ Протестни скупови због хапшења грађана током блокаде путева. *PTC*, 2021. november 28.

gumikalapácsokkal támadtak a tiltakozókra.²⁸ A támadók a šabaci önkormányzat szolgálati autóival érkeztek.²⁹ Feladatuk nyilvánvalóan az volt, hogy erőszakkal utat nyissanak a buszoknak, amelyekkel a helyi küldöttek a legnagyobb kormány-párt (Srpska napredna stranka – SNS) alapításának 13. évfordulójára rendezett belgrádi ünnepségre tartottak.³⁰ A šabaci támadás előtt és után is előfordultak kisebb incidensek,³¹ ám a tiltakozások nem csillapodtak. Nem használtak a szabálysértési bírságok sem. Az egyenruhás rendőrök – az első alkalom kivételével – alig voltak jelen, és nem intézkedtek (a šabaci incidens előtt is levonultak, nem akadályozták meg a támadást). A rendőrök vagy a tiltakozásoktól távolabb igazoltatták a (feltételezett) résztvevőket, vagy pedig videófelvételek alapján azonosították őket, és tömeges eljárásokat indítottak.³² A prokupljei szabálysértési bíróság volt az első, amelyik megszüntetett egy ilyen eljárást. Megállapította, hogy a rendőrség által benyújtott bizonyítékok nem használhatók fel, mivel azokat törvénytelenül szerezték be. A volt adatvédelmi biztos, Rodoljub Šabić már korábban jelezte, hogy a rögzítés törvénytelen, hiszen a rendőrök – a rendőrségről szóló törvény és a belügyi tárca (Ministarstvo unutrašnjih poslova – MUP) szabályzata szerint – kötelesek lettek volna tudatni a tüntetőkkel, hogy felvétel készül róluk, ezt azonban elmulasztották.³³ Mivel hasonló eljárások nemcsak Prokupljében, hanem Szerbia-szerte előfordultak, a szabálysértési bíró döntésének nagy jelentőséget tulajdonítottak.

A megfélemlítés és lejárattás más módjával is próbálkozott a kormányzat. Decemberben az ismert szerb rendezőt, Goran Markovićot civil ruhás rendőrök akarták igazoltatni a tiltakozás után. Azt mondták, „helytelen magatartást tanúsított”, amikor a „hídon gyalogolt” (a tiltakozók a belgrádi hidakon is rendszeresen megbénították a forgalmat). A rendező szerint a két rendőr követte, és megvárták, míg senki sincs a közelében. Marković azonban nem adta át okmányait. Szerinte

²⁸ Miloš Ž. Lazić: *Jeziva fotografija: Jurišnik SNS-a pokušava da čekićem udari aktivistu*. *Nova.rs*, 2021. november 27.

²⁹ Uhapšen batinaš iz Šapca koji je flašom udario devojkju, drugi pušten da se brani sa slobode. *Danas*, 2022. február 7.

³⁰ Dva meseca umire 50 ljudi dnevno, a SNS ovako slavi rođendan (FOTO). *BIZLife*, 2021. november 28.

³¹ Blokade puteva širom Srbije, zabeleženo više incidenata (FOTO/VIDEO). *Danas*, 2021. december 4.

³² Šabić: Masovno se pokreću postupci protiv učesnika protesta. *Nedeljnik*, 2022. január 10.

³³ Veljko Popović: *Stručnjaci: Značajne odluke suda o video simanju u slučaju učesnice protesta protiv Rio Tinta*. *Glas Amerike*, 2022. április 13.

csak azért nem vették őrizetbe, mert időközben megjelentek más tüntetők is, akik a vitát látva telefonjaikkal videózni kezdtek. A rendőrök elmenekültek.³⁴ A rendező szerint az akció célja a megfélemlítés volt.³⁵ A nemzetközileg is jegyzett művész nem kapott állami támogatást a tervezett filmjéhez,³⁶ a bulvárlapok pedig az egyik interjúja után arról írtak, kivégzéssel fenyegette az államfőt (azt mondta, reméli, Vučić nem feledi Ceaușescu sorsát, és vérontás nélkül vonul vissza).³⁷ A vérszomjasnak minősített³⁸ Markovićról a kormányfő is azt mondta: valaha Đinđić megölésére buzdított.³⁹ Az ubi Milorad Petrović december elején a Facebookon jelezte, hogy részt vesz a Rio Tinto elleni tüntetésen, illetve arról írt, hogy szeretne tiltakozást szervezni a lakhelyén is. Másnap rendőrök keresték fel, a bírósági végzés szerint kábítószer- és illegális fegyverkereskedelem miatt tartottak nála házkutatást.⁴⁰ A niši Saša Stojiljković, aki szintén a Facebookon buzdított tiltakozásra, a rendőrségtől szóbeli figyelmeztetést kapott: nem vehet részt a tüntetésen, ha pedig mégis megtenné, több szabálysértési és büntető-eljárást indíthatnak ellene. Azt állítja, hogy a rendőrök azt mondták, a helyszínen lévőket telefonjaik alapján azonosítják majd. Stojiljković egy civil szervezet (Nacionalna koalicija za decentralizaciju – NKD) aktivistája, a szervezet szerint három városból nyolc hasonló esetről szereztek tudomást.⁴¹ A tüntetések idején több újságíró ismeretlen elkövetők megtámadtak és bántalmaztak, a rendőrség egyszer sem avatkozott közbe.⁴²

A bulvárlapok és tévék Markovićra zúdított ösztüze, illetve a rendőri túlkapások nyilvánvalóvá tették, hogy a szünni nem akaró tüntetések zavarják

³⁴ U. Miletić: *Goran Marković: Ne dam ličnu kartu, uhapsite me slobodno. Danas*, 2021. december 4.

³⁵ Goran Marković: *Bio sam pračen, legitimisanje je bilo pokušaj zastrašivanja. NI*, 2021. december 5.

³⁶ Goran Marković za Nova.rs: *Divljačka cenzura me neće sprečiti da govorim. Nova.rs*, 2021. december 3.

³⁷ Šta je zapravo rekao Marković i kako Vučićeva mašinerija izvrće izjave? *Direktno*, 2021. december 20.

³⁸ Krvoločni Goran Marković: Vučiću preti streljanjem, a Đinđiću mesec dana pred smrt poručio: Dosta bre više čoveče, skloni se! *Alo.rs*, 2021. december 18.

³⁹ „Pozivao je i na ubistvo premijera Đinđića”: Ana Brnabić o izjavama Gorana Markovića. *NI*, 2021. december 19.

⁴⁰ Sofija Bogosavljev: Milorad zvao ljude na protest, a onda mu je policija upala u stan. *Nova.rs*, 2021. december 3.

⁴¹ Aktivista iz Niša: Policija me probudila u 7h zbog poziva na protest na Fejsbuku. *NI*, 2021. december 6.

⁴² Petar Gajić: *Novinari napadani tokom subotnjih protesta, udruženja: Gde je bila policija? NI*, 2021. december 5.

a kormányzatot (és az államfőt is). A fordulat már a második tömeges útlezárás, a december 4-i tiltakozások után bekövetkezett. A kormányfő vagy nem értesült időben a tervekről, vagy ez volt a szereposztás, Brnabić mindenesetre azt mondta, hogy a tiltakozók követeléseai megalapozatlanok és alkotmányellenesek, ő pedig tiszteli az alkotmányt, és a törvényeken akkor sem változtatna, ha egymillió tüntető menne is utcára. Szerinte a tüntetések csak a politikáról szólnak, hiszen ellenzéki politikusok is részt vettek a megmozdulásokon.⁴³ Am a tüntetések után pár nappal Vučić azt mondta – mintegy ellentmondva pártjának, a miniszterelnöknek, munkatársainak és a kormányhoz kritikátlanul lojális sajtónak –, hogy aggódik, hiszen a tiltakozásokon 31 ezren vettek részt, és „ezek nagy számok”. Szerinte tévedtek, akik azt állították, hogy a tüntetéseken csak az ellenzéki pártvezetők vettek részt, és fontos megszólítani azokat, „akik úgy hiszik, van valami probléma”.⁴⁴ Az elnök nyilatkozata jelzésértékű volt: a kormányzat új megközelítést keresett, mert a 2022-es elnök-, parlamenti, illetve a belgrádi önkormányzati választások előtt véget akartak vetni a hétvégeként ismétlődő, néhány órás útzáraknak. A tiltakozók úgy számoltak, hogy a választásokig 16 hétvége lesz, tehát 16 akcióval kell készülniük,⁴⁵ ez pedig a kormányzatnak elég riasztó perspektíva volt. Vučić a vitatott törvényeket nem írta alá, hanem visszautalta a parlamentnek,⁴⁶ de már túl késő volt az ilyen gesztusokhoz. A tiltakozások nem álltak le, december 11-én ugyan kevesebb tüntető volt, de több helyen ismét leállították a forgalmat.⁴⁷ Bár a kormánypárti sajtó szerint már nem volt miért „folytatni a »sétákat« az autópályán”,⁴⁸ a tüntetők december 18-án a kormány épülete előtt gyülekeztek. December 25-én is tüntet-tek,⁴⁹ az akció helyszíné Šabac volt.⁵⁰ Az államfő december 27-én azt mondta,⁵¹

⁴³ Брнабић: Захтеви организатора протеста противуставни. *Политика*, 2021. december 5.

⁴⁴ Vučić: Na subotnjim protestima u celoj Srbiji 31.000 ljudi, to su veliki brojevi, zabrinut sam. *Danas*, 2021. december 7.

⁴⁵ Rade Ranković: Ekolozi najavljuju blokade svake od preostalih 16 subota do izbora. *Glas Amerike*, 2021. december 13.

⁴⁶ Vučić: Sumanuti rokovi za eksproprijaciju, menja se i Zakon o referendumu, do petka gotova procedura. *Danas*, 2021. december 8.

⁴⁷ Lidija Valtner: Ekološki ustanak najavio jednočasovne blokade puteva na više od 50 lokacija. *Danas*, 2021. december 11.

⁴⁸ Дејан Спаловић: Има ли још разлога за „шетње” по ауто-путу. *Политика*, 2021. december 14.

⁴⁹ A szerb ortodoxok egyházi naptárként a Julianus-naptárt használják, náluk a szenteste és a karácsony a Gergely-naptár szerinti január 6-ára és 7-ére esik.

⁵⁰ U subotu protest u Šapcu, glavni zahtev – da „institucije rade svoj posao”. *NI*, 2021. december 23.

⁵¹ Vučić: Projekat Jadar neće biti povučen. *Nova.rs*, 2021. december 27.

hogy a Jadar-projektet nem vonják vissza, a környezetvédők pedig január 3-án folytatták a tüntetéseket,⁵² és január 8-án is az utcán voltak.⁵³ A kormányfő és miniszterei ekkor még bíralták a tüntetőket, mert⁵⁴ „megállítanák Szerbia fejlődését”. A január 12-i tüntetésen⁵⁵ a tiltakozók bejelentették, hogy 15-én újabb nagyszabású megmozdulást szerveznek.⁵⁶ Ez volt az első eset, hogy a tiltakozók egy határátkelőt is lezártak.⁵⁷ A Drina felett átívelő híd Szerbiát és a boszniai Szerb Köztársaságot köti össze a Trbušnica–Šepak átkelőnél. Az akciót főként a Gornje Nedeljice-i tiltakozók szervezték. Mivel kockázatosnak tartották – úgy gondolták, a rendőrség akár a Szerb Köztársaság területéről is megpróbálhatná felszámolni a blokádot –, az akciót körütekintően szervezték meg. Az út zár nem közvetlenül a híd lábánál volt, hanem távolabb, a hídra vezető úton, mindkét irányban. A szervezők azt mondták, néhányan már órákkal korábban a helyszínen voltak, felderítették és megfigyelték a híd, illetve az átkelő környékét.⁵⁸

Brnabić ugyan még bírálta a tüntetőket,⁵⁹ de a kormány ekkor már készült a visszavonulásra. A miniszterelnök – a kormány január 20-i döntését ismeretve – igyekezett olyan benyomást kelteni, mintha az útlezárások, tüntetések okafogyottá váltak volna. Azt mondta, ha az akciók folytatódnak, azok már nem a környezetvédelemről szólnának, hanem pusztán politizálás lenne. „Ez is rendben van, de akkor ne a zöld agenda mögött rejtőzködjének”, mondta a miniszterelnök. Brnabić – mivel közeledtek a választások – az ellenzéki pártokra is utalt. Szerinte pont azok próbálják meg befeketíteni a haladó párti kormányzatot (és Vučić elnököt), akik annak idején Szerbiába hozták a Rio Tintót. A miniszterelnök szerint az ellenzék egyik vezetője – a kormányzati kommunikáció eposzi jelzői szerint az oligarcha és tolvaj –, Dragan Đilas „tovább gazdagodott” (a Rio Tintóval üzletelve), Mladen Đorđević, az Oslobodenje mozgalom elnöke, Đilas

⁵² Gde su danas planirane blokade puteva: Od Gornjih Nedeljica do Londona. *Nova.rs*, 2022. január 3.

⁵³ Bojana Milovanović: MAPA Stop za Rio Tinto: Lokacije današnjih blokada u Srbiji. *Nova.rs*, 2022. január 8.

⁵⁴ Mihajlović o protestima zbog Rio Tinta: Žele da zaustave razvoj Srbije. *NI*, 2022. január 8.

⁵⁵ Ispred Vlade Srbije održani protesti: Zatraženo ukidanje realizacije projekta eksploatacije i prerade minerala jadarit „Jadar”. *Dnevni avaz*, 2022. január 12.

⁵⁶ Nestorović: U subotu okupljanje kod Sava centra, blokada i kod graničnog prelaza. *NI*, 2022. január 12.

⁵⁷ U okviru ekoloških protesta, završena blokada graničnog prelaza Trbušnica. *Danas*, 2022. január 15.

⁵⁸ A szerző szóbeli interjúja.

⁵⁹ Brnabić o protestima: Pitajte Đilasa i Tepić šta su uradili za životnu sredinu. *NI*, 2022. január 15.

„komája”⁶⁰ 717 ezer euróért adta el földjét a cégnek, Nebojša Zelenović tizennyolc évig dolgozott és élt⁶¹ a Rio Tinto mellett, de hat hónappal ezelőttig egyszer sem hallottuk, hogy egy szót szolt volna a cég ellen, hogy aggódott volna, vagy beszélt volna Gornje Nedeljice lakóival”. Brnabić szerint a kormány nem tehet semmiről, az ellenzéki pártok – és a szövetségeseiknek tartott tiltakozók – mégis mindenért Vučićot és az SNS-t hibáztatnák. „Hát, ez nem fog menni”, mondta a miniszterelnök.

Alkalmi szövetségek

Az események kronologikus ismertetéséből láthatjuk a folyamatot, hogyan tudott tényezővé válni néhány szereplő egy, a fősodoron kívüli eseménysorozattal. Amikor Brnabić bejelentette, hogy „pontot tettek a Rio Tinto ügy végére”, Szerbiában csak a zöld, környezetvédelmi és ökolitikai mozgalmak tudtak rendszeresen, ismétlődően tüntetőket az utcára vinni. Bár a tiltakozók száma árapályszerűen változott, még így is állandó és látható jelenlétet tudtak elérni: ez a többi ellenzéki pártnak egy ideje már nem sikerült. Ráadásul a zöldek úgy tudták megtartani közönségüket, hogy céljaik gyakran változtak (egy idő után a Rio Tinto elleni támadás maradt az egyetlen állandó pont), de még világos, átlátható struktúrával sem rendelkeztek. Valójában két, egymáshoz csak a közös érdeklődéssel kapcsolódó csoportot különböztethetünk meg: a politikusok, illetve a politikával kacérkodó aktivisták halmazát, valamint Gornje Nedeljice lakóit. A kis településnek orosz-lánrésze volt abban, hogy 2021-ben és 2022-ben a zöld-politika és a környezetvédelem a szerbiai politika egyik igazodási pontja lett. Sem a kormánykoalíció, sem az ellenzék nem tehetette meg, hogy közömbösnek tűnjön, holott valójában komoly fenntartásokkal viszonyultak a felaprózott, laza hálózatba szerveződő mozgalmakhoz.

Zöldpártok (mozgalmak, egyesületek) korábban is léteztek Szerbiában, ám igazán sohasem volt nagy jelentőségük. Az államigazgatási és önkormányzati tárca nyilvántartása⁶² szerint hat párt nevében szerepelt a „zöld” meghatározás. Ezek közül néhány valójában a nemzeti kisebbségeket képviseli, a Zelena

⁶⁰ Đorđević esküvői tanúja Đilas volt, aki barátjának nevezte, és közös vállalkozásaik is voltak.

⁶¹ Zelenović a közeli Šabac polgármestere volt 2014 és 2020 között.

⁶² Министарство државне управе и локалне самоуправе: *Извод из регистра политичких странака* (2022. február 3.).

stranka Srbije – Zelená Strana Srbska a vajdasági szlovákok érdekképviselője, míg az Evropska zelena partija – Европейская партия зелёных az oroszok pártja. A Zeleni Srbije már 2007 óta zöldnek nevezi magát. A párt 2012-ben egy mandátumhoz jutott a demokraták (Demokratska stranka – DS) koalíciós partnereként. Amikor a volt államfő, Boris Tadić elhagyta a DS-t, a zöldek egy sajátos együttműködést alakítottak ki vele: a 2014-es választások előtt új alapszabályt fogadott el a párt, új programot, Tadićot elnökké választották, és a párt neve is megújult (Nova demokratska stranka – Zeleni). A választások után pártszakadás következett be, a szakadárok új pártot alapítottak (Nova demokratska stranka), a zöldek pedig ismét felvették a régi nevet (Zeleni Srbije). A trükközésre azért volt gyakran szükség, mert a törvény szerint⁶³ Szerbiában pártot alapítani nehéz és költséges, 10 ezer érvényes, közjegyző által hitelesített aláírásra van szükség. Egyszerűbb és olcsóbb átvenni egy meglévő pártot – Dilas pártja (Stranka slobode i pravde – SSP) is egy zöld párt, a Zelena ekološka partija – Zeleni átnevezésével jött létre⁶⁴ –, mint újat alapítani.⁶⁵ A zöldek egy része nem ellenzékben politizál, hanem a jelenlegi kormánypártok között talált koalíciós partnereket.⁶⁶

Az új zöldhullám aktivistái nem tapasztalatlanul szálltak szembe a Rio Tintoval. Aleksandar Jovanović Čuta a mini vízerőművek (*mini hidroelektrane* – MHE) ellen küzdött Szerbia és Bulgária határán. A Stara planina hegységen épülő MHE-k környezetkárosító hatása miatt már 2016-ban elkezdett szervezkedni, és létrehozta civil szervezetét, az OSRP-t (Odbranimo reke Stare planine – ORSP). Szerinte az eredeti tervek alapján Szerbiában 850 MHE épült volna.⁶⁷ A beruházókat az állam 12 éven át kivételezett termelőkként kezelte volna, és magasabb áron vette volna át a villanyáramot, de ennek következménye a természet tönkretétele lett volna. Amikor ezt megértették, „elkezdődött a harc”.⁶⁸ Az MHE-k környezetkárosító hatása a felépítésükből adódik: a gyors, nagy esésű vízfolyamot néhány kilométeres csőbe terelik, és arra használják, hogy a turbinákat meghajtva áramot termeljen. A vízfolyás eredeti medrében

⁶³ *Zakon o političkim strankama*. *Paragraf.rs*, (é. n.).

⁶⁴ Lidija Valtner: *Formirana Stranka slobode i pravde*. *Danas*, 2019. április 19.

⁶⁵ Makai József: *Azért vállaltam politikai szerepet, hogy elpusztítsam ezt a pestist*. *Index.hu*, 2019. július 5.

⁶⁶ Marija Janković: *Ekološke stranke i pokreti u Srbiji: Zašto je zeleno postalo omiljena boja u srpskoj politici*. *BBC News na srpskom*, 2022. február 10.

⁶⁷ A szerző szóbeli interjúja.

⁶⁸ A szerző szóbeli interjúja.

alig marad víz, ezért a természetes élettér nélkül maradt állat- és növényvilág pusztulni kezd.⁶⁹ Čuta szerint a harcot szó szerint kell érteni, „volt bomba, gyújtogatás, baseballütők”.⁷⁰ A küzdelem éveken át tartott⁷¹ a hegység különböző településein.⁷² A *Kreni-Promeni (Mozdulj – Válotzass!)* kezdeményezés vezetője, Savo Manojlović petíciók szervezésével támogatta a tiltakozásokat. Nem tartotta problémának, hogy rengeteg kezdeményezés, irányzat volt a demonstrációkon, mert szerinte rendben van, „ha különböző taktikákat is kipróbálnak” a tiltakozók, és „senkinek sincs monopóliuma az útzárakra és tüntetésekre”.⁷³ A *Kreni-Promeni* Belgrádból indult, Banovo brdo városrészben egy parkot mentettek meg. Manojlović szerint az volt az első a kis győzelmek sorozatában. A környezetvédelmi tiltakozások esetében három célja volt, ebből kettő teljesült, hiszen a kisajátítási törvényt és a népszavazásokról szóló törvényt visszavonták. A bór és a lítium bányászatának betiltását még nem sikerült elérni. Ezt azért tartja fontosnak, mert szerinte a Rio Tinto nem készül kivonulni, hanem kívár, hátha kedvezően alakulnak a politikai folyamatok.⁷⁴ Čuta és Manojlović aktivizmusa mellett a volt šabaci polgármester, Zelenović jelentette a politikai tapasztalatot. Zelenović a DS-ben kezdett politizálni. Amikor Tadić az elvesztett elnökválasztás után távozott a párt éléről – megnyitva az utat Đilas felemelkedése előtt –, Zelenović egy szakadár frakcióhoz (Zajedno za Srbiju – ZZS) csatlakozott, 2016-tól pedig a párttá alakult ZZS elnöke. Šabac polgármesterének kétszer választották meg (2014-ben és 2016-ban), és 2020-ig töltötte be a posztot. A ZZS tagja volt a szerbiai ellenzéki ernyőszervezetnek (Savez za Srbiju – SZS), ám szakított velük, mert a 2020-as parlamenti választások bojkottját elfogadta ugyan, de az önkormányzati választásokon indult, hogy megtarthassa polgármesteri posztját.⁷⁵ Az SNS jelöltje csak három megismételt szavazás után tudta legyőzni. A Zelenović-féle ZZS, Čuta mozgalma, az Ekološki ustanak és a belgrádi baloldali-városvédelmi kezdeményezés, a *Ne davimo Beograd* alapította

⁶⁹ Dušan Komarčević: *Ekološki protest u Beogradu: Traži se obustava projekata štetnih po životnu sredinu*. *Radio Slobodna Evropa*, 2021. április 10.

⁷⁰ A szerző szóbeli interjúja.

⁷¹ Jovana Georgievski: *Strah u Rakiti*. *Radio Slobodna Evropa*, 2018. december 26.

⁷² Sanja Kljajić: *Borba za reku u Rakiti: „Ovde će nekome odleteti glava”*. *DW.com/sr*, 2019. július 13.

⁷³ A szerző szóbeli interjúja.

⁷⁴ Nenad Božović: *Manojlović: Rio Tinto nije ništa otkazao u Srbiji, niti otpustio zaposlene*. *NI*, 2022. március 26.

⁷⁵ *Zelenović odlučio da izađe na izbore u Šapcu*. *NI*, 2020. február 23.

meg a zöld-baloldali Moramo választási koalíciót.⁷⁶ Zelenović szerint Szerbiában már három évtizede rosszul, a konfliktusokra játszva politizálnak, „a régi pártok elhasználdtak”, és „új arcokra van szükség”.⁷⁷ A Moramo környezetvédelmi aktivistákat keresett, a listákat pedig a helyiekkel együttműködve kell elkészíteni.

A Moramo kettős ellenszélben kampányolt. A kormánypártok már tavaly is a zöldpolitika lejárataiban voltak érdekeltek. Az ellenzék közvetlenül nem támadhatta a környezetvédőket, de a háttérben kemény harcok dúltak. Čuta rossz véleményrel volt az ellenzékéről is, szerinte „mindkét oldalon milliárdosok küzdenek”.⁷⁸ Az ellenzéki politikusok sem voltak kegyesek vele. Már a tavaly szeptemberi tiltakozások után kisebb ökoszervezetek autoriter magatartással vádolták. Az ellenzék erős embereinek befolyása alatt álló sajtóban pedig hónapokon át azt sugalmazták, hogy Čuta együttműködik az SNS-szel. Az ellenérzésnek és támadásnak két oka lehetett. Čuta (és a zöldek) igyekeztek távol tartani a politikai pártokat a tiltakozásoktól. Ez olyan jól sikerült, hogy nem tudtak szövetségesek sem lenni. A másik ok a főáramú ellenzék féltelme lehetett, hogy Čuta a környezetvédelmet csak arra használja, hogy ismertséget szerezzen, mielőtt jelölteti magát a 2022-es elnökválasztásokon.⁷⁹

Van még egy tényező, amellyel sem az ellenzéki tömb, sem a saját útját járó Moramo nem számolt. A tervezett bánya által leginkább fenyegetett Gornje Nedeljice település civil szervezete, a Ne damo Jadar tagjai fenntartásokkal fogadták őket. A helyiek számára az a fontos, hogy a faluban ne legyen bánya, azaz a Rio Tinto ne vásárolhassa meg a szükséges földterületet. Nem tetszik nekik, hogy a cég már megvette az erdő egy részét, amelyből csak a tarvágás maradt, illetve aggódnak, hogy a próbafúrásokból feltörő bór mérgezi a termőföldjeiket.⁸⁰ Az egyesület aktív, de *single issue* mozgalom, egyetlen konkrét problémával foglalkozik: hogy a 2004 óta a környéken kutatásokat végző Rio Tinto mielőbb távozzon – és ez a helyieknek zéró összegű játszma. Részsikereket értek el, például amikor közösen megvettek egy földdarabot. Vagy amikor egyikük felvásárolt egy parcellát, és felszólította a céget, hogy azonnal távolítsa el a próbafúrások után ott maradt csöveket. Ám nem fogalmaznak meg

⁷⁶ Zajedno za Srbiju, Ne davimo Beograd i Ekološki ustanak u koaliciji „Moramo”. 021.rs, 2022. január 19.

⁷⁷ A szerző szóbeli interjúja.

⁷⁸ A szerző szóbeli interjúja.

⁷⁹ Stefan Slavkovic: In Serbia, the Fight for ‘Green’ Votes Turns Ugly. *Balkan Insight*, 2021. szeptember 23.

⁸⁰ A szerző szóbeli interjúja.

más, távlatosabb politikai célt. Talán a Rio Tinto miatt, de semmilyen külföldi beruházást nem támogatnak. Azt mondják, attól félnek, hogy Loznica környéke lehet az új Koszovó (Szerbiában gyakran hallani, hogy Koszovó azért veszett el, mert az albánok – a földek és telkek felvásárlásával – kiszorították a szerbeket). A Moramo vezetői talán tévedtek, ha azt hitték, egyszerű dolguk lesz Gornje Nedeljicében. A helyiek tudni vélik, hogy „Zelenović 8 millió eurót kapott Viola von Cramon német zöldpárti EP-képviselőtől, hogy megbuktassa Vučićot”. Zelenović szerint „Viola többet tett a koszovói szerbekért, mint a helyi Srpska lista politikusai, amikor visszakövetelte a földeket”.⁸¹ A vállalat már felvásárolta a falu egy részét, a helyiek szerint felárat is fizet, ha a volt tulajdonos gyorsan kiköltözik, és elbontja a tetőt, kiveszi a nyílászárókat. A településen sok házból csak a falak maradtak, és ezt a helyiek a lélektani hadviselés részeként élik meg. A miniszterelnök bejelentését, hogy „pontot tettek a Rio Tinto ügy végére”, óvatosan, tartózkodóan fogadták. „Még nem ünneplünk, megvárjuk, mi valósul meg az ígéretekből.” Mindenképpen találkozni akartak a kormányfővel, és garanciákat kapni, hogy a Rio Tinto valóban távozik, illetve felfüggesztik a lítium és a bór bányászatát.⁸² A találkozó ugyan létrejött,⁸³ de a helyiek amiatt aggódnak, hogy a Rio Tinto helyébe bármelyik másik cég beléphet. Februárban azt mondták, a bányaügyi hatóság ellenőre valószínűleg a Rio Tinto terepjárójában utazott. Nem látják nyomát annak, hogy a cég távozni készülne, sőt állítólag újabb területeket szerzett. A helyiek szerint már a kínaiak is telkeket vásárolnak, ezért úgy gondolják, talán valamelyik kínai cég mögé bújna a Rio Tinto.⁸⁴ Márciusban a vállalat dolgozói ismét felbukkantak a falu határában.⁸⁵

A 2022. április 3-án megtartott elnök- és parlamenti választásokat az SNS nyerte. Többséget ugyan nem szerzett a 250 fős parlamentben, ám a 120 mandátum nem sokkal kevesebb a szükségesnél, a kormányzáshoz pedig találhat koalíciós partnereket. Az ellenzéki áttörés ismét elmaradt. A nagy, közös lista (Ujedinjeni za pobedu Srbije – UZPS) 13,68 százaléknyi szavazatot szerzett, amiért 38 mandátum járt. A Moramo koalíciót 2021 decemberében 13 százalékon

⁸¹ A szerző szóbeli interjúja.

⁸² A szerző szóbeli interjúja.

⁸³ Predstavnici „Ne damo Jadar“ na sastanku sa premijerkom u Vladi Srbije. *NI*, 2022. január 24.

⁸⁴ A szerző szóbeli interjúja.

⁸⁵ Žaklina Tatalović: Meštani Gornjih Nedeljica zatekli predstavnike Rio Tinta na svojim njivama. *NI*, 2022. március 17.

mérték.⁸⁶ Az április 3-i választáson 4,7 százalékkal jutottak be a parlamentbe, és 13 mandátumot szereztek. Elnökjelöltjük, Biljana Stojković egyetemi tanár a szavazatok 3,2 százalékát kapta. Ezek nem túl látványos eredmények. Vučić még Gornje Nedeljicét is elvitte, igaz, csak 56 százalékot kapott (2017-ben 80 százalékot). A helyiek szerint sikere annak köszönhető, hogy sokan elhitték, a Rio Tinto valóban elköltözik. Az SNS mindent megszervezett, mert fontos volt letörni a zendülő falut. A helyiek szerint a szavazatszámoló bizottságban a haladók és a radikálisok ültek, illetve a bányavállalatnál dolgozók szülei. A szavazókat szervezetteren és folyamatosan szállították, különösen az időseket.⁸⁷

A zöldek tévedtek, amikor azt hitték, a választás majd népszavazás lehet az ökolitika, illetve a kormányzó (és hatékony gépezetet működtető) SNS között. A választások után a környezetvédők gyengének tűnhettek, Vučić ugyanis a kormányfőt hibáztatta, mert „a külföldi szolgálatok és a nép egy részének nyomására” döntöttek. „Itt nem a Rio Tinto a fontos”, hanem az, hogy lemondtak arról, ami „az aranyuk és kőolajuk”, azaz a gazdagságuk alapja lehetne. „Azért, mert így akarta valaki, akit a Rockefeller fizet.”⁸⁸

Felhasznált irodalom

- Aktivista iz Niša: Policija me probudila u 7h zbog poziva na protest na Fejsbuku. *NI*, 2021. december 6. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/aktivista-iz-nisa-policija-me-probudila-u-7h-zbog-poziva-na-protest-na-fejsbuku/>
- Blokade puteva širom Srbije, zabeleženo više incidenata (FOTO/VIDEO). *Danas*, 2021. december 4. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/pocelo-okupljanje-gradjane-zbog-najavljenih-blokada-puteva/
- Bogosavljev, Sofija: Milorad zvao ljude na protest, a onda mu je policija upala u stan. *Nova.rs*, 2021. december 3. Online: <https://nova.rs/vesti/hronika/milorad-zvao-ljude-na-protest-a-onda-mu-je-policija-upala-u-stan/>

⁸⁶ Demostat: *Prezentacija istraživanja: Predizborno mnjenje građana Srbije – novembar 2021* (2021. december 25.).

⁸⁷ K. Vučićević: *Žitelji Nedeljica tužni i povređeni zbog optužbi – rezultati izbora isti su kao i u celoj Srbiji*. *Danas*, 2022. április 5.

⁸⁸ *Od Loznice smo mogli da napravimo mali Tokio! Predsednik Vučić o Rio Tintu, otkrio da se pregovara o dolasku sa dva proizvođača automobila!* *Informer*, 2022. április 17.

- Božović, Nenad; Manojlović: Rio Tinto nije ništa otkazao u Srbiji, niti otpustio zaposlene. *NI*, 2022. március 26. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/manojlovic-rio-tinto-nije-nista-otkazao-u-srbiji-niti-otpustio-zaposlene/>
- Brnabić: Poništene dozvole, odluke, rešenja – stavili smo tačku na Rio Tinto. *NI*, 2022. január 20. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/brnabic-ukinuta-uredba-o-prostornom-planu-za-projekt-jadar/>
- Брнабић: Захтеви организатора протеста противуставни. *Политика*, 2021. december 5. Online: www.politika.rs/scc/clanak/493762/Brnabic-Zahtevi-organizatora-protesta-protivustavni
- Брнабићева: Рио Тинто ускоро неће бити у Србији. *Политика*, 2022. január 18. Online: www.politika.rs/scc/clanak/497270/Brnabiceva-Rio-Tinto-uskoro-nece-biti-u-Srbiji
- Brnabić o protestima: Pitajte Đilasa i Tepić šta su uradili za životnu sredinu. *NI*, 2022. január 15. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/brnabic-o-protestima-pitajte-djilasa-i-tepic-sta-su-uradili-za-zivotnu-sredinu/>
- Demostat: *Prezentacija istraživanja: Predizborno mnjenje građana Srbije – novembar 2021.* (2021. december 25.). Online: <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja-prezentacija-istrazivanja-predizborno-mnenje-gradana-srbije-novembar-2021/1359>
- Dva meseca umire 50 ljudi dnevno, a SNS ovako slavi rođendan (FOTO). *BIZLife*, 2021. november 28. Online: <https://bizlife.rs/dva-meseca-umire-50-ljudi-dnevno-a-sns-ovako-slavi-rodjendan-foto/>
- Ekologija samo na rečima: Iza učesnika današnjeg protesta ostale gomile đubreta (FOTO). *Novosti.rs*, 2021. szeptember 11. Online: www.novosti.rs/vesti/politika/1035413/ekologija-samo-recima-iza-ucesnika-danasnjeg-protesta-ostale-gomile-djubreta-foto
- Ekološki ustanak – „marš Rio Tinto“ i kritike vlastima uz tenzije na mostu. *NI*, 2021. szeptember 11. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/blog-uzivo-ekoloski-ustanak-u-beogradu-uskoro-pocinje-protest/>
- Gajić, Petar: Novinari napadani tokom subotnjih protesta, udruženja: Gde je bila policija? *NI*, 2021. december 5. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/novinari-napadani-tokom-subotnjih-protesta-udruzenja-gde-je-bila-policija/>
- Gde su danas planirane blokade puteva: Od Gornjih Nedeljica do Londona. *Nova.rs*, 2022. január 3. Online: <https://nova.rs/vesti/politika/gde-su-danas-planirane-blokade-puteva-od-gornjih-nedeljica-do-londona/>
- Georgievski, Jovana: Strah u Rakiti. *Radio Slobodna Evropa*, 2018. december 26. Online: www.slobodnaevropa.org/a/stara-planina-rakita-male-hidroelektrane/29672230.html
- Goran Marković: Bio sam praćen, legitimisanje je bilo pokušaj zastrašivanja. *NI*, 2021. december 5. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/goran-markovic-bio-sam-pracen-legitimisanje-je-bilo-pokusaj-zastrasivanja/>

- Goran Marković za Nova.rs: Divljačka cenzura me neće sprečiti da govorim. *Nova.rs*, 2021. december 3. Online: <https://nova.rs/kultura/goran-markovic-cenzura-fcs/>
- Gov't set to confirm Rio Tinto's departure from Serbia. *Tanjug*, 2022. január 19. Online: www.tanjug.rs/full-view_en.aspx?izb=711919
- Građani besni zbog blokiranih saobraćajnica: Verbalni okršaji sa učesnicima „ekološkog” protesta (VIDEO). *Novosti.rs*, 2021. szeptember 11. Online: www.novosti.rs/vesti/politika/1035403/gradjani-besni-zbog-blokiranih-saobracajnica-verbalni-okrsaji-ucesnicima-ekoloskog-protesta-video
- Ispred Vlade Srbije održani protesti: Zatraženo ukidanje realizacije projekta eksploatacije i prerade minerala jadarit „Jadar”. *Dnevni avaz*, 2022. január 12. Online: <https://avaz.ba/region/srbija/709749/ispred-vlade-srbije-odrzani-protesti-zatrazeno-ukidanje-realizacije-projekta-eksploatacije-i-prerade-mineralajadart-jadar>
- Janković, Marija: Ekološke stranke i pokreti u Srbiji: Zašto je zeleno postalo omiljena boja u srpskoj politici. *BBC News na srpskom*, 2022. február 10. Online: www.bbc.com/serbian/lat/srbija-60230813
- Kljajić, Sanja: Borba za reku u Rakiti: „Ovde će nekome odleteti glava”. *DW.com/sr*, 2019. július 13. Online: www.dw.com/sr/borba-za-reku-u-rakiti-ovde-%C4%87e-nekome-odleteti-glava/a-49577288
- Krvoločni Goran Marković: Vučiću preti streljanjem, a Đinđiću mesec dana pred smrt poručio: Dosta bre više čoveče, skloni se! *Alo.rs*, 2021. december 18. Online: www.alo.rs/vesti/politika/576898/goran-markovic-zoran-dindic-premijervest
- Komarčević, Dušan: Ekološki protest u Beogradu: Traži se obustava projekata štetnih po životnu sredinu. *Radio Slobodna Evropa*, 2021. április 10. Online: www.slobodnaevropa.org/a/ekolo%C5%A1ki-protest-u-beogradu/31195352.html
- Lazić, Miloš Ž.: Jeziva fotografija: Jurišnik SNS-a pokušava da čekićem udari aktivistu. *Nova.rs*, 2021. november 27. Online: <https://nova.rs/vesti/hronika/jeziva-fotografija-jurisnik-sns-a-pokusava-da-cekicem-udari-aktivistu/>
- Makai József: Azért vállaltam politikai szerepet, hogy elpusztítsam ezt a pestist. *Index.hu*, 2019. július 5. Online: https://index.hu/kulfold/2019/07/05/szerbia_trifunovic_parlament_valasztasok_szinesz_politikus_portere_raport
- Manojlović: Brutalna cenzura, RTS neće da pusti reklamu protiv Rio Tinta. *NI*, 2021. november 18. Online: <https://nova.rs/vesti/drustvo/manojlovic-brutalna-cenzura-rts-nece-da-pusti-reklamu-protiv-rio-tinta/>
- Mihajlović o protestima zbog Rio Tinta: Žele da zaustave razvoj Srbije. *NI*, 2022. január 8. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/mihajlovic-o-protestima-zbog-rio-tinto-zele-da-zaustave-razvoj-srbije/>

- Miletić, U.: Goran Marković: Ne dam ličnu kartu, uhapsite me slobodno. *Danas*, 2021. december 4. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/ne-dam-licnu-kartu-uhapsite-me-slobodno/
- Milovanović, Bojana: Zorana Đinđića vredali na eko protestu, šta Ćuta kaže na to. *Nova.rs*, 2021. szeptember 12. Online: <https://nova.rs/vesti/politika/zorana-djindjica-vredjali-na-eko-protestu-sta-cuta-kaže-na-to/>
- Milovanović, Bojana: MAPA Stop za Rio Tinto: Lokacije današnjih blokada u Srbiji. *Nova.rs*, 2022. január 8. Online: <https://nova.rs/vesti/drustvo/mapa-stop-za-rio-tinto-lokacije-danasnjih-blokada-u-srbiji/>
- Министарство државне управе и локалне самоуправе: *Извод из регистра политичких странака* (2022. február 3.). Online: <http://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Izvod-iz-Registra-politickih-stranaka.pdf?script=lat>
- Министарства грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Република Србија: *Просторни план подручја посебне намене за реализацију пројекта експлоатације и прераде минерала јадарита „Јадар“*. Београд, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 2019. Online: www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/NACRT%20PPPN%20JADAR%20JU.pdf
- Na protestu zatraženo povlačenje zakona o eksproprijaciji i referendumu. *NI*, 2021. november 23. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/protest-kod-skupstine-traze-pov-lacenje-zakona-o-eksproprijaciji-i-referendumu/>
- Nestorović: U subotu okupljanje kod Sava centra, blokada i kod graničnog prelaz. *NI*, 2022. január 12. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/nestorovic-u-subotu-okupljanje-kod-sava-centra-blokiramo-i-granicni-prelaz/>
- Od Loznice smo mogli da napravimo mali Tokio! Predsednik Vučić o Rio Tintu, otkrio da se pregovara o dolasku sa dva proizvođača automobila! *Informer*, 2022. április 17. Online: <https://informer.rs/vesti/politika/696201/loznice-smo-mogli-napravi-mo-mali-tokio-predsednik-vucic-rio-tintu-otkrio-pregovara-dolasku-dva-proizvod-jaca-automobila>
- Održan Ekološki ustanak, organizatori traže obustavu seče šuma i emisiju na RTS (FOTO/VIDEO). *Danas*, 2021. április 10. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/protest-ekoloski-ustanak-danas-u-beogradu/
- Popović, Veljko: Stručnjaci: Značajne odluke suda o video simanju u slučaju učesnice protesta protiv Rio Tinta. *Glas Amerike*, 2022. április 13. Online: www.glasamerike.net/a/balkan-srbija-protesti-sudovi-sudenje-pravosudje-ekologija-policija-do-kazi-snimanje-prepoznavanje-rio-tinto/6527390.html

- „Pozivao je i na ubistvo premijera Đinđića”: Ana Brnabić o izjavama Gorana Markovića. *NI*, 2021. december 19. Online: www.blic.rs/vesti/politika/pozivao-je-i-na-ubistvo-premijera-djindica-ana-brnabic-o-izjavama-gorana-markovica/f6xlqnj
- Predstavnici „Ne damo Jadar“ na sastanku sa premijerkom u Vladi Srbije. *NI*, 2022. január 24. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/predstavnici-ne-damo-jadar-na-sastanku-sa-premijerkom-u-vladi-srbije/>
- Protest „Ekološki ustanak” održan ispred zgrade RTS. *Euronews Srbija*, 2021. november 6. Online: www.euronews.rs/srbija/drustvo/24078/protest-ekoloski-ustanak-odrzan-ispred-zgrade-rts/vest
- Протест еколошких покрета у центру Београда. *Политика*, 2021. november 24. Online: www.politika.rs/scc/clanak/492962/Protest-ekoloskih-pokreta-u-centru-Beograda
- Protest za bezopasan vazduh zakazan za 10. januar u Beogradu. *Balkan Green Energy News*, 2021. január 6. Online: <https://balkangreenenergynews.com/rs/protest-za-bezopasan-vazduh-zakazan-za-10-januar-u-beogradu/>
- Протестни скупови због хапшења грађана током блокаде путева. *PTC*, 2021. november 28. Online: www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/4607996/protest-reakcija-hapsenje.html
- Ranković, Rade: Ekolozi najavljuju blokade svake od preostalih 16 subota do izbora. *Glas Amerike*, 2021. december 13. Online: www.glasamerike.net/a/srbija-blokade-ekolo-gija-miketi%C4%87-rio-tinto-eksproprijacija/6352111.html
- Rio Tinto zabrinut zbog izjava predstavnika Vlade o povlačenju prostornog plana. *NI*, 2022. január 20. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/rio-tinto-zabrinut-zbog-izjava-predstavnika-vlade-o-povlacenju-prostornog-plana/>
- RTS: Nisu ispunjeni formalni uslovi za emitovanje spota protiv Rio Tinta. *NUNS*, 2021. november 23. Online: <https://nuns.rs/rts-nisu-ispunjeni-formalni-uslovi-za-emitovanje-spota-protiv-rio-tinta/>
- Slavkovic, Stefan: In Serbia, the Fight for ‘Green’ Votes Turns Ugly. *Balkan Insight*, 2021. szeptember 23. Online: <https://balkaninsight.com/2021/09/23/in-serbia-the-fight-for-green-votes-turns-ugly/>
- Спаловић, Дејан: Има ли још разлога за „шетње” по ауто-путу. *Политика*, 2021. december 14. Online: www.politika.rs/scc/clanak/494479/Ima-li-jos-razloga-za-setnje-po-auto-putu
- Šabić: Masovno se pokreću postupci protiv učesnika protesta. *Nedeljnik*, 2022. január 10. Online: www.nedeljnik.rs/sabic-masovno-se-pokrecu-postupci-protiv-ucenika-protesta/

- Šta je zapravo rekao Marković i kako Vučićevo mašinerija izvrće izjave? *Direktno*, 2021. december 20. Online: <https://direktno.rs/vesti/drustvo-i-ekonomija/388864/goram-markovic-izjava-aleksandar-vucic.html>
- Tatalović, Žaklina: Meštani Gornjih Nedeljica zatekli predstavnike Rio Tinta na svojim njivama. *NI*, 2022. március 17. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/mestani-gornjih-nedeljica-zatekli-predstavnike-rio-tinta-na-svojim-njivama/>
- У Београду протест и шетња централним градским улицама због загађења ваздуха. *PTC*, 2021. november 28. Online: www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/4607677/u-beogradu-protest-zbog-zagadjjenja-vazduha.html
- Уhapшен батинаш из Шапца који је флашом ударио девојку, други пуштен да се брани са слободe. *Danas*, 2022. február 7. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/uhapsen-batinas-iz-sapca-koji-je-flasom-udario-devojku-drugi-pusten-da-se-brani-sa-slobode/
- U okviru ekoloških protesta, završena blokada graničnog prelaza Trbušnica. *Danas*, 2022. január 15. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/u-okviru-ekoloskih-protesta-završena-blokada-granicnog-prelaza-trbusnica/
- U subotu protest u Šapcu, glavni zahtev – da „institucije rade svoj posao“. *NI*, 2021. december 23. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/u-subotu-protest-u-sapcu-glavni-zahtev-da-institucije-rade-svoj-posao/>
- Усвојене измене и допуне Закона о експропријацији. *PTC*, 2021. november 26. Online: www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/4606639/skupstina-eksproprijacija.html
- Усвојен Закон о референдуму и народној иницијативи, укида се праг излазности од 50 одсто. *PTC*, 2021. november 25. Online: www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/4605242/zakon-referendum-uvajanje.html
- Valtner, Lidija: Formirana Stranka slobode i pravde. *Danas*, 2019. április 19. Online: www.danas.rs/vesti/politika/formirana-stranka-slobode-i-pravde/
- Valtner, Lidija: Ekološki ustanak najavio jednočasovne blokade puteva na više od 50 lokacija. *Danas*, 2021. december 11. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/ekoloski-ustanak-najavio-jednocasovne-blokade-puteva-u-50-lokacija/
- /VIDEO/ Jasna poruka sas kupa opozicije! Zoran Đinđić je kriminalizovao privatizaciju i prodao fabrike u bescenje! *Informer*, 2021. szeptember 11. Online: <https://informer.rs/vesti/politika/636567/jasna-poruka-skupa-opozicije-ispred-skupstine>
- Vucic: Government looks likely to scrap Rio Tinto contracts. *Tanjug*, 2022. január 13. Online: www.tanjug.rs/full-view_en.aspx?izb=710707
- Vučić: Na subotnjim protestima u celoj Srbiji 31.000 ljudi, to su veliki brojevi, zabrinut sam. *Danas*, 2021. december 7. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-na-subotnjim-protestima-u-celoj-srbiji-31-000-ljudi-to-su-veliki-brojevi-zabrinut-sam/

- Vučić o ekološkom protestu: Pored antivaksera, u Srbiji se pojavili i antirudari. *NI*, 2021. szeptember 12. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/vucic-o-ekoloskom-protestu-pored-antivaksera-u-srbiji-se-pojavili-i-antirudari/>
- Vučić: Projekat Jadar neće biti povučen. *Nova.rs*, 2021. december 27. Online: <https://nova.rs/vesti/drustvo/vucic-projekat-jadar-nece-bit-povucen/>
- Vučić: Protiv metroa su zgubidani koji ne znaju šta će sa sobom u 11 sati. *NI*, 2021. november 22. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/vucic-protiv-metroa-su-zgubidani-koji-ne-znaju-sta-ce-sa-sobom-u-11-sati/>
- Vučić: Sumanuti rokovi za eksproprijaciju, menja se i Zakon o referendumu, do petka gotova procedura. *Danas*, 2021. december 8. Online: www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-sumanuti-rokovi-za-eksproprijaciju-zakon-ne-uredjuje-oblast-na-odgovarajuci-nacin/
- Vučičević, K.: Žitelji Nedeljica tužni i povređeni zbog optužbi – rezultati izbora isti su kao i u celoj Srbiji. *Danas*, 2022. április 5. Online: www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/zitelji-nedeljica-tuzni-i-povredjeni-zbog-optuzbi-rezultati-izbora-isti-su-kao-i-u-ce-loj-srbiji/
- Zajedno za Srbiju, Ne davimo Beograd i Ekološki ustanak u koaliciji „Moramo”. *021.rs*, 2022. január 19. Online: www.021.rs/story/Info/Srbija/295536/Zajedno-za-Srbiju-Ne-davimo-Beograd-i-Ekoloski-ustanak-u-koaliciji-Moramo.html
- Zakon o političkim strankama. *Paragraf.rs*, (é. n.). Online: www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_politickim_strankama.html
- Zelenović odlučio da izađe na izbore u Šapcu. *NI*, 2020. február 23. Online: <https://rs.n1info.com/vesti/a571867-nebojsa-zelenovic-izlazi-na-izbore-u-sapcu/>

Németh Ferenc

Versenyfutás az albánok kegyeiért? – A Rama–Kurti-viszonyrendszer elemzése

Bevezetés

Korántsem új keletű a megállapítás, miszerint a Balkán-félszigetet etnikai sokszínűség jellemzi, a jelenlegi államformációk pedig nem követik a nemzetiségi határvonalakat. Ennek egyik leképződése, hogy jelentős számú szerb közösség él Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Montenegróban, míg Észak-Macedóniában, Koszovóban, Montenegróban, illetve a dél-szerbiai Preševo-völgyben albán közösségekkel is találkozhatunk. Az etnikai sokszínűség a politikai szintén is lehetőséget biztosít a kétoldalú kapcsolatok megerősítésére, hídszerepben felhasználva a kisebbségi csoportokat. Ezen túlmenően az anyaország politikai törekvéseinek és/vagy vezető személyiségei befolyásának növelésére is alkalmas lehet ez a helyzet.

Az utóbbi években szerb és albán részről is olyan folyamatok szemtanúi lehetünk, amelyek során az adott országok (jelen esetben Szerbia, Albánia és Koszovó) politikai vezetői szeretnék befolyásukat az országukon kívül élő azonos politikai csoportokra is kiterjeszteni. Ettől a lépéstől népszerűségük, de leginkább politikai legitimációjuk regionális szintű növekedését vagy megerősödését várják. Amíg Szerbia (és a szerbek) esetében ezen regionális aspirációkat csupán egy személyhez köthetjük, addig az albánok körében két politikusnál is feltételezhetjük azt, hogy hasonló elképzeléseket dédelget; ez pedig felveti a kérdést: hogyan alakul ezen törekvés miatt a két albán vezető kapcsolata?

A tanulmány a balkáni regionális aspirációkat veszi górcső alá, elsősorban az Edi Rama albán és Albin Kurti koszovói kormányfők közötti viszony elemzésén keresztül. A két miniszterelnök között számos (érdekel)ellentét húzódik: eltérő elképzeléseik a Nyitott Balkán (*Open Balkan*) kezdeményezéséről, Kurti „beavatkozása” az albániai belpolitikába, illetve Rama meglehetősen jó viszonya Aleksandar Vučić szerb államfővel mind feszültségforrások a két albán politikus között. Ezekkel párhuzamosan pedig mindkét miniszterelnök részéről felfedezhető azon törekvés, miszerint a saját országukon kívül élő albánokat is

igyekeznek megszólítani – hasonlóan ahhoz, ahogyan a Balkán szerb közösségeit szólítja meg Vučić elnök. Az elemzés így, mielőtt a Rama–Kurti-viszonyra rátérne, egy lépéssel hátrébb, a szerb államfő regionális törekvéseivel indít, amely valószínűsíthetően példaként szolgál(t) a hasonló albán aspirációkhoz. Arra a kérdésre, hogy melyik albán vezető áll nyerésre az albánok kegyeiért folytatott „versenyfutásban”, már nem ennyire egyértelmű a válasz: a két albán politikus közötti vitás kérdéseket és az egységes álláspont hiányát alapvetően a szerb elnök tudja a maga javára fordítani.

Aleksandar Vučić regionális aspirációi

A két albán vezető regionális ambícióinak elemzése előtt érdemes megvizsgálni, hogy van-e még a térségben hasonló törekvésekkel bíró politikus. A válasz egyértelmű: a balkáni regionális aspirációk „mintapéldánya” a jelenlegi szerb köztársasági elnök. Aleksandar Vučić sikeréhez számtalan tényező hozzájárul: a történelmi hagyományok mellett a Belgrád által a posztjugoszláv térben elfoglalt politikai-gazdasági pozíció, az államfő személyisége és hiteles kihívóinak hiánya, illetve a belső (például egyházi) és külső (például európai uniós) legitimáció megléte.

A szerb regionális törekvéseket nagyban erősíti a szocialista rendszer öröksége. Josip Broz Tito egykori jugoszláv elnök személyére a délszláv népek többsége erőskezdű, ámde népszerű és karizmatikus vezetőként emlékszik.¹ A hasonló tulajdonságokkal rendelkező politikusok iránti „igény” (és nosztalgia) mellett Belgrád szerepe egykor és ma szintén mérvadó; Szerbia a térség legnagyobb népességgel és gazdasággal rendelkező országa. Bár ezen attribútumok nem hanyagolhatók el a szerb elnök regionális törekvéseinek sikere mögött, legitimációjához egyéb tényezők is hozzájárulnak. Ezen belső tényezők közé sorolható a szerb ortodox egyház általi támogatottsága² és több évtizedes politikai pályafutása (ismertsége). Tény továbbá, hogy a szerb államfőhöz viszonyítva

¹ Ron Synovitz: *Thirty Years After Tito's Death, Yugoslav Nostalgia Abounds*. *Radio Free Europe*, 2010. május 4.

² Sabrina P. Ramet (szerk.): *Orthodox Churches and Politics in Southeast Europe. Nationalism, Conservatism, and Intolerance*. Cham, Palgrave Macmillan, 2019. 101.

a boszniai, montenegrói és koszovói szerbek vezetői kvázi másodrangúak, így nem reális feltételezés az, hogy valamelyikük megkérdőjelezné Vučić befolyását. A külső tényezők ugyancsak erős legitimitációt biztosítanak számára, hiszen az Európai Unió (EU) továbbra is partnereként tartja számon a szerb elnököt, ami szintén előnyt jelent a népszerűség szempontjából.³

Gyakorlati példák is alátámasztják a szerb köztársasági elnök regionális törekvéseit. Vučić miniszterelnökként (2014–2017), majd államfőként (2017–) is jelentős hangsúlyt fektet(ett) a környező, szerbek által lakott országokra/területekre. Ez azonban nem merül ki az őt és az általa vezetett Szerb Haladó Pártot támogató politikai partnerek megerősítésében; személyét is konzisztensen építette fel a Szerbián kívüli szerb közösségek körében. Ez a folyamat Bosznia-Hercegovinában – a főleg szerblakta *Republika Srpska*-ban –, Koszovóban és Montenegróban is hasonló diskurzuson alapul: az államfő a szerb közösségek „védelmezőjének” szerepét kívánja magára öltetni.⁴ E szerepében képes problémamegoldónak feltüntetni magát, és regionális szintre kiterjeszteni befolyását, legyen szó a koszovói szerbek biztonságának⁵ vagy a montenegrói szerbek vallásgyakorlási jogának⁶ garantálásáról.

A koronavírus-járvány szintén rámutatott a szerb elnök regionális szerepére. Szerbia 2021 elejére az orosz, de különösen a kínai vakcinaszállítmányoknak köszönhetően jelentős mennyiségű oltóanyaghoz jutott hozzá, s a régió többi országához képest korán el tudta kezdeni oltási kampányát.⁷ A szerb társadalom oltási hajlandósága azonban alacsony szinten állandósult, miközben a vakcinák szavatossági idejük miatt csak korlátozott ideig maradtak felhasználhatók. Ebből fakadóan Belgrádnak lehetősége volt arra, hogy vakcinaadományokat juttasson a környező, posztjugoszláv államoknak (kezdetben szimbolikus mennyiségben: kétezer oltóanyagot Montenegrónak,⁸ nyolcezeret

³ Florian Bieber: *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Cham, Palgrave Macmillan, 2019. 32.

⁴ Milenko Vasović: *Vucic's New Pose as Serbia's 'Protector' Shouldn't Fool Anyone*. *Balkan Insight*, 2021. december 23.

⁵ *Vucic: We'll Protect Kosovo Serbs; I Hope You Will Never Have to See That*. *NI*, 2021. október 14.

⁶ *Serbia-Montenegro Tensions Escalate amid Church Dispute*. *AP News*, 2020. május 20.

⁷ *Serbia Receives 1 Mln Sinopharm Vaccines from China*. *Xinhua*, 2021. január 16.

⁸ Radomir Ralev: *Montenegro Receives 2,000 Doses of Sputnik V Vaccine from Serbia*. *SeeNews*, 2021. február 18.

Észak-Macedóniának⁹ és öt-öt ezret Bosznia-Hercegovina két entitásának¹⁰), majd a környező országok állampolgárainak engedélyezze, hogy Szerbiába utazva felvegyék a védőoltást.¹¹ Ezzel a lépéssel ismételtlen megerősödött az egykori jugoszláv térségben Belgrád központi szerepe, egyben pedig Vučić népszerűsége.

Az „elméleti” és gyakorlati példákból kitűnik, hogy a szerb államfő már most a Balkán szerb közösségeinek első számú vezetője, s e tekintetben kihívója nincs. Regionális törekvései pedig ihletet adhatnak az albán vezetők számára is.

Az albán regionális törekvések háttere

A szerbekhez hasonlóan a Nyugat-Balkán szinte összes országában találhatunk számottevő albán közösséget: Koszovóban, Észak-Macedóniában, Montenegróban és Dél-Szerbiában is. Az előző fejezetből kiindulva pedig azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy egyes albán politikusok szeretnék a Balkán albán közösségeit ugyanúgy elérni, ahogyan azt Vučić elnök teszi a környező országok szerb közösségeivel. Ilyen aspirációkat leginkább Edi Rama albán kormányfő dédelget, aki a szerb elnök példáján, illetve a két vezető között kialakított jó viszonyon keresztül kívánja megszólítani a félsziget albánságát. Vučićhoz hasonlóan az albán miniszterelnök is több – külső és belső – forrásból meríti legitimációjának alapját. Rama 2013 óta, harmadik alkalommal tölti be jelenlegi pozícióját, az albániai Szocialista Pártot (Partia Socialiste e Shqipërisë) pedig már 2005 óta vezeti. Ami a külső tényezőket illeti, a szerb elnökhöz hasonlóan Rama ugyancsak élvezi az EU támogatását.

Regionális aspirációinak kezdetei a 2013-as albániai parlamenti választások előtti időkre vezethetők vissza, amikor is felismerve, hogy a hatalom megszerzéséhez változtatni kell pártja (és saját) politikáján, ennek a lehetőségét a külpolitikában találta meg. Az albán közösségek védelmezőjének szerepét addig Sali

⁹ Jovan Kovačić: [Serbia Donates Vaccines and Spreads Goodwill in the Region](#). *New Europe*, 2021. március 5.

¹⁰ Aleksandar Vasovic – Mark Heinrich: [Former Enemy Serbia Donates COVID-19 Vaccines to Bosnia's Muslims, Croats](#). *Reuters*, 2021. március 2.

¹¹ Slavica Tuvic – Branislava Gigović Grubić: [Serbia Invites Its Neighbours Over for a COVID Vaccine](#). *Euronews*, 2021. április 8.

Berisha egykori albán elnök és pártja, a Demokrata Párt (Partia Demokratike e Shqipërisë) képviselte; ezt a monopóliumot kívánta Rama megtörni. A folyamathoz hozzájárult az is, hogy a parlamenti választásokon elindult egy viszonylag új mozgalom, a Piros és Fekete Szövetség (Aleanca Kuq e Zi), amely nacionalista, Nagy-Albániát hirdető politikájával az Albánián kívül élő albán közösségek körében is erőteljes kampánytevékenységet folytatott.¹² Ez mindkét hagyományos albán pártot megrémítette, és a szocialistákat is arra ösztönözte, hogy politikájukban az albán közösségek nagyobb szerepet kapjanak. Habár a belpolitikai tényezők korántsem elhanyagolhatók, Rama számára a szerb elnökkel való kapcsolatépítés hozta el a regionális vezetővé válás vízióját és lehetőségét.

Rama számára úgy tűnhet, a megfelelő kapcsolatrendszer kiépítése Belgráddal – a koszovói kérdésben vallott eltérő álláspont ellenére – kifizetődő. Az albán kormányfő és Vučić 2014. november 10-i belgrádi találkozója¹³ méltán nevezhető történelminek: az utolsó magas szintű államközi találkozóra 1946-ban – még a jugoszláv–szovjet, illetve az azt követő albán–jugoszláv szakítás előtt – került sor Tito és az egykori albán vezető, Enver Hoxha között. A találkozót követő látogatása a főként albánlakta Preševó-völgybe, valamint ígéretei – miszerint nem engedi az asszimilációt, és az EU-ban újra egységben lesznek – szintén jó fogadtatásra találtak.¹⁴ Habár a belgrádi látogatás nem volt botrányoktól mentes,¹⁵ mindenképpen hozzájárult a szerb–albán politikai megbékéléshez (pontosabban a kapcsolatok új alapokra helyezéséhez) és a két vezető közötti bizalomépítéshez.

A Szerbiával – vagy inkább Vučićyal – való „összeborulást” az albán miniszterelnök kétféleképpen magyarázza. Egyrészt a „béke és együttműködés”¹⁶ zálogának tekinti a gyümölcsöző szerb–albán politikai kapcsolatokat. Másrészt egy

¹² Fred C. Abrahams: *Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe*. New York, New York University Press, 2015. 292. A Piros és Fekete Szövetség végül nem jutott parlamenti mandátumhoz a 2013-as választásokon, és azóta is marginális szerepet tölt be az albániai politikai életben.

¹³ Joseph Coelho: *Rama-Vucic: A Historic Visit? E-International Relations*, 2014. december 12.

¹⁴ *Ethnic Albanians Welcome Albanian PM to Presevo Valley. Deutsche Welle*, 2014. november 11.

¹⁵ Koszovó kérdése heves megjegyzéseket váltott ki mindkét oldalról, a találkozó előtt pár nappal a szerb fővárosban tartott albán–szerb labdarúgó-Európa-bajnokság selejtezőjén pedig egy Nagy-Albániát jelképező zászlót lengetett be egy drón.

¹⁶ Albánia Miniszterelnöki Hivatala: *Prime Minister Rama Receives Prime Minister of Serbia Vučić* (2015. május 27.).

sokkal szemléletesebb példán keresztül a német–francia megbékéléssel és a két európai hatalom között az 1960-as évektől kezdődő szoros együttműködéssel vont párhuzamot.¹⁷ Ebben az értelmezésben a szerb elnökkel fenntartott kapcsolata jelenti Rama regionális törekvéseinek sarokkövét. A szintéren azonban egy másik albán politikus, a koszovói Albin Kurti kormányfő is feltűnt.

Ramához hasonlóan Albin Kurti sem ismeretlen a (koszovói) albán politikai szintéren. Kurtit karizmatikus személyisége, az 1980–1990-es években a szerb elnyomás,¹⁸ a 2000-es évektől pedig a nemzetközi közösség jelenléte elleni határozott fellépése tette népszerű politikussá.¹⁹ Pártjával, az Önrendelkezéssel (Lëvizja Vetëvendosje) első ízben csak 2020-ban, koalíciós kormány részeként tudtak (pár hétre) hatalomra kerülni, a 2021-es parlamenti választásokon azonban már önállóan is képesek voltak a kormányalakításra.²⁰ Az egykori diákszervezeti aktivistából a koszovói politikai élet egyik legmeghatározóbb (és egyben legmegosztóbb) alakjává avanszált Kurti népszerűsége rendszerellenességében keresendő. A politikus sorozatosan a koszovói politikai életet évtizedeken keresztül uraló hagyományos pártok ellen foglalt állást, továbbá átfogó belső reformokat és az előző politikai elittől való eltávolodást ígért. Retorikájával gyorsan tett szert népszerűsége Koszovóban, a környék albán közösségeiben, valamint a nagyszámú (koszovói) albán diaszpórában is.²¹

A koszovói kormányfő regionális törekvéseit azonban három tényező nehezíti meg. Egyrészt Koszovóban még nem tudta beteljesíteni ígéreteit, népszerűsége nem tűnik töretlennek – erre a 2021-es önkormányzati választások is rámutattak, ahol az Önrendelkezés jelentősen alulmaradt a tradicionális pártok képviselő- és polgármesterjelöltjeivel szemben.²² Ramával ellentétben így egyelőre még nem annyira stabil a belpolitikai beágyazottsága, ami megnehezítheti befolyása

¹⁷ Nicola Pedrazzi: *Vučić in Tirana: All Together for... Germany! Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa*, 2015. június 8.

¹⁸ Sabrina P. Ramet – Vjeran I. Pavlakovic (szerk.): *Serbia Since 1989: Politics and Society under Milosevic and After*. Seattle, University of Washington Press, 2005. 336.

¹⁹ Nora Roehner: *UN Peacebuilding: Light Footprint or Friendly Takeover?* Florida, Boca Raton, 2012. 148.

²⁰ Németh Ferenc: *Koszovói választások 2021: az Önrendelkezés áttörése. KKI-elemzések*, (2021b), 6.

²¹ Németh (2021b): i. m. 9–10.

²² Ridvan Peshkopia – Artan Mustafa: *Local Elections in Kosovo: Another ‘New Party’ That Will Quickly Fade Away, or a ‘Normalisation’ of the Political Conflict?* *Contemporary Southeastern Europe*, 9. (2022), 1. 3–4.

növekedését a térség albán közösségeiben. Másrészt Koszovó kapcsolatépítési képessége sokkal korlátozottabb, mint Albániáé: szuverenitásának korlátozott elismerése miatt kevesebb politikai vagy gazdasági tőkével tudja csak menedzselni magát vagy támogatni a Koszovón kívüli albán közösségeket. Ez hatványozottan igaz a dél-szerbiai albánokra: attól függetlenül, hogy a Preševó-völgyi albán politikusok „régiónk jövőjét a koszovói fejleményekkel kapcsolják össze”,²³ Tirana itt is egyszerűbben tudja befolyását kiterjeszteni, hiszen Belgrád ezt a folyamatot nem akadályozza. Harmadrészt pedig Kurti külső legitimációja nem annyira erős, mint az albán kormányfőé: az EU – tágabb értelemben pedig az Egyesült Államok – egyelőre szkeptikus a koszovói miniszterelnökkel szemben. E tényezőktől függetlenül a koszovói kormányfő aktívan keresi szövetségeseit az albán közösségekben, illetve építi az Önrendelkezés hálózatát Koszovón kívül, elsősorban Albániában.

Látható tehát, hogy a nevesített akadályok ellenére Kurti is, csakúgy, mint Rama, regionális keretek között, az albánok első számú vezetőjeként is el tudná képzelni önmagát. Alapvető kérdés, hogyan befolyásolják ezen aspirációk a két vezető közötti kapcsolatokat, illetve melyek azok a stratégiai jelentőségű kérdéskörök, amelyekben elmarad az egyetértés Rama és Kurti között?

A Rama–Kurti-viszony

A két politikus versengése az albánok kegyeiért és regionális szerepük kiterjesztéséért alapvetően Rama és Kurti személyére korlátozódik. Másképpen megfogalmazva: nem a két ország (kormányai) közötti rivalizálásról beszélhetünk; sokkal inkább a két miniszterelnök személyes törekvései magyarázzák a köztük fennálló antagonisztikus ellentétet. Ez pedig – mint a fejezetben részletezett példák is alátámasztják – sokszor negatívan hat az albán–albán kapcsolatokra.

Az elemzés az elmúlt két év (2020–2021) azon eseményeit és politikai kérdéseit kívánja bemutatni, amelyek szemmel láthatóan törést okoztak a két vezető kapcsolatában. Jelen tanulmány így nem foglalkozik részletesen az úgynevezett Nagy-Albánia elképzeléssel – vagyis a többségében albánlakta területek egyetlen

²³ Ioannis Armakolas – Bledar Feta: *Signaling Change in Albanian Politics: Edi Rama's Visit to South Serbia's Preševo Valley*. *ELIAMEP Briefing Notes*, 11. (2012), 17. 2.

államformációban való egyesülésével –, illetve a két politikus e tekintetben megjelenő diskurzusával (röviden megállapítható, hogy mindkét fél fel-felhasználja azt retorikai szinten: míg Rama elsősorban az EU-integráció elmaradásakor vagy annak hiányában említi alternatívaként,²⁴ addig Kurti politikai pályafutásában jelentős szerepe van a pánlbánizmus hirdetésének).²⁵ A két állam tényleges egyesülése helyett sokkal inkább elképzelhető egyfajta funkcionális integráció, vagyis bizonyos puha szakpolitikai területek koordinálása és/vagy harmonizálása.²⁶ Reális elképzelésen nyugvó és a nemzetközi közösség támogatását is élvező vízióként Albánia és Koszovó egyesüléséről nem beszélhetünk.

A tanulmány további részében a két kormányfő közötti vitás pontokra helyezzük a hangsúlyt. Ezek között a regionális kérdésekben tapasztalható – s alapvetően a Rama–Vučić-kapcsolatokra visszavezethető – ellentétek mellett markánsan megjelenik Kurti aktivitása az albán belpolitikában, illetve a Belgrád–Pristina-dialógus.

A Nyitott Balkán kezdeményezés

A Vučić, Rama és az egykori északmacedón miniszterelnök, Zoran Zaev égisze alatt az EU-integráció lényeges lelassulásának reakciójaként 2019-ben megálmodott kezdeményezés a nyugat-balkáni országok gazdasági együttműködését kívánja fellendíteni, alapvetően a „négy szabadság” elvének kiterjesztésével.²⁷ A sokáig „mini Schengen” informális elnevezést viselő kezdeményezéshez való csatlakozás ugyan nyitott mindegyik térségbeli ország számára, Montenegró, Bosznia-Hercegovina és Koszovó egyelőre elzárkózott ettől.

A *Nyitott Balkán*ban jól megmutatkozik Rama regionális aspirációja: szintén Vučić oldalvázán, illetve vele kiegészülve adja arcát egy regionális szintű együttműködéshez. Az albán kormányfő a regionális gazdasági kapcsolatok

²⁴ Európai Parlament: *Remarks by Kosovo and Albanian Officials on 'Greater Albania' and the Normalisation of Relations in the Western Balkans*. E-001560/2021/rev.1 (2021. március 23.).

²⁵ Tristan James Mabry – John McGarry (szerk.): *Divided Nations and European Integration*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013. 185–186.

²⁶ Këto janë marrëveshjet që nënshkruan sot Rama e Kurti në Elbasan. *Lajme*, 2021. november 26.

²⁷ Julija Simić: *Three Countries Agree Mini Schengen in the Balkans*. *Euractiv*, 2019. október 11.

felfutását várja a kezdeményezéstől,²⁸ Koszovót pedig több ízben is a részvétellel ösztönözte.²⁹ Ezzel szemben a koszovói kormányfő Szerbia politikai és gazdasági dominanciáját, valamint a keleti nagyhatalmak balkáni törekvéseit látja a *Nyitott Balkánban*.³⁰ Kurti szerint a már meglévő, az EU által is támogatott kezdeményezéseket kell továbbfejleszteni; erre a *Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás* (Central European Free Trade Agreement – CEFTA) átalakítását ajánlotta a politikus.³¹

Albán parlamenti választások és belpolitikai fejlemények

Az elmúlt időszakban a két ország kormányfője közötti ellentétet az Önrendelkezés albániai terjeszkedése, valamint Kurtinak az albániai belpolitikai eseményekbe történő beavatkozása idézte elő. A koszovói politikus leglátványosabban Albániában kívánja kiterjeszteni politikai legitimitását és népszerűségét; ezt támasztja alá az, hogy pártja már 2019-ben létrehozta annak tiranai testvérszervezetét, majd a 2021. április 25-én tartott parlamenti választásokon három független, ám az Önrendelkezés (és személyesen Kurti) által támogatott jelöltet is indítottak.³² A koszovói államfő albániai kampányútja, valamint az, hogy kihasználva albán állampolgárságát, szavazott az albániai választásokon, jelentős felháborodást váltott ki Ramából.³³ Az albán miniszterelnök Kurti jelenlétére azzal reagált, hogy albániai pártok sincsenek jelen Koszovóban. Az eset kapcsán – Rama oldalán – a szerb államfő is megnyilvánult: állítása szerint Kurti

²⁸ Fjori Sinoruka: *Leaders Sign New ‘Open Balkan’ Agreements in Albania*. *Balkan Insight*, 2021. december 21.

²⁹ Rama Links Kosovo’s Membership in ‘Open Balkan’ to Its ‘Dedication to Peace’. *Exit News*, 2021. szeptember 18.

³⁰ Koszovói Miniszterelnöki Hivatal: *Intervista e Kryeministrit të Republikës së Kosovës, Albin Kurti, dhënë për Deutsche Welle* (2021. július 11.).

³¹ Klarisa Fetahu: *Open Balkan Project of No Interest to Kosovo*. *Prishtina Insight*, 2021. augusztus 20.

³² Gjergj Erebara: *Kosovo’s Vetevendosje Plans Albanian Offshoot to Promote ‘Unification’*. *Balkan Insight*, 2019. április 9.

³³ Eduart Halili: *Kurti Will Come to Albania to Vote on April Elections*. *Albanian Daily News*, 2021. március 3.

szavazására Tiranában nem érkezett elég elutasító visszajelzés, holott ha a szerb elnök szavazott volna valamelyik koszovói, szerb többségű járásban, az sokkal erőteljesebb reakciókat eredményezett volna.³⁴ Habár az Önrendelkezés albániai áttörése nem sikerült (képviselői nem szereztek parlamenti mandátumot),³⁵ nem ez volt az egyetlen olyan eset, amely az albániai belpolitikához kapcsolódóan okozott feszültséget a két vezető között.

A parlamenti választások mellett a Nemzeti Színház ügye, Goran Bregović albániai koncertje, áttételesen pedig az Albánia által felajánlott kínai vakcinák visszautasítása is feszültségforrást jelentett a miniszterelnökök közötti kapcsolatokban. A Tirana közepén található Nemzeti Színház épületének problémája nem új keletű, számos botrány övezi a sorsát. Míg Rama és Tirana polgármestere, Erion Veliaj a lebontása mellett, addig Kurti – hasonlóan az albániai ellenzékhez és civil aktivistákhoz – az ellen foglalt állást; utóbbiak, mivel az az albán főváros egyik legrégebbi épülete, múzeumként kívánták hasznosítani. Kurti emellett többször kifejezte támogatását a kormány és a főpolgármester döntése ellen tüntetők felé,³⁶ valamint hangsúlyozta: „a színház nem csupán Albániáé; az az összes albánhoz tartozik, a diaszpórához is”.³⁷ Az épületet végül 2020 májusában, az éj leple alatt elbontották, helyére új színház épül.³⁸

Kurti ugyancsak nemtetszésének adott hangot Goran Bregović albániai koncertje előtt. A boszniai születésű, horvát–szerb családból származó és egykor a jugoszláv Bijelo dugme együttes frontembereként ismert zenész az albániai Korça városában megrendezett fesztiválon adott elő 2021 augusztusában. A koszovói kormányfő (és zenészek) szerint Bregović *Kalasnyikov* című szerzeményét a koszovói fegyveres konfliktus során a szerb paramilitáris egységek által elkövetett háborús cselekmények ihlették.³⁹ A zenész ellen felhozott vádakat

³⁴ Kurti's Vote in Albanian Elections – Controversial but Not Unprecedented in the Balkans. *European Western Balkans*, 2021. április 26.

³⁵ Németh Ferenc: Albánia választott: harmadszor is Rama. *KKI-elemzések*, (2021a), 21. 9.

³⁶ Kosovo's Prime Minister Praises Resistance against Demolition of Albania's National Theatre. *Exit News*, 2020. május 17.

³⁷ Albin Kurti Speaks on Relations with Rama, the National Theater and Vetevendosje Arrests in Tirana. *Exit News*, 2020. május 26.

³⁸ Alice Taylor: Comment: The Demolition of the Albanian National Theatre, Two Years On. *Exit News*, 2022. május 17.

³⁹ Iva Martinović – Amra Zejneli Loxha: Zašto je Bregović nepoželjan na festivalu u Albaniji? *Radio Slobodna Evropa*, 2021. augusztus 10.

Rama – aki még 2006-ban, Tirana polgármestereként Bregovićnak ajándékozta a város kulcsát – „középkori hisztériának”⁴⁰ nevezte; véleménye szerint az énekes sosem cselekedett az albánok ellen: nem támogatta az ellenük elkövetett népirtást és a Slobodan Milošević vezette jugoszláv/szerb rezsimit sem.⁴¹

Egy újabb, az albán–albán kapcsolatokra kihatással lévő esetként írható le Kurti azon döntése, amikor nem fogadta el a Tirana által felajánlott, koronavírus elleni oltóanyagokat. Albánia ugyanis a koszovói határ közelében található Kukës városába invitálta a koszovói tanárokat, akiket a kínai gyártmányú Sinovac vakcinával kívántak immunizálni.⁴² A koszovói államfő egészségügyi, elsősorban viszont politikai okokra hivatkozva nem fogadott el olyan vakcinákat, amelyeket egy Koszovó függetlenségét nem elismerő ország – jelen esetben Kína – gyártott.⁴³ Habár Rama nem vitatta Kurti ezen álláspontját, az albán miniszterelnök ezt a lépést párhuzamba hozta a koszovói politikus albániai kampánytevékenységével, amelyet ez alkalommal is éles kritikával illetett.⁴⁴ Látható, hogy a két politikus közötti kapcsolatok alakulásában kardinális szerepe van annak, hogy Kurti egyre prominensebb alakjává kíván válni az albániai belpolitikának. Végezetül érdemes megnézni, hogy a Koszovó és Szerbia közötti párbeszéd során felmerült-e bármiféle feszültség a két politikus között.

Koszovó kérdése és a Belgrád–Pristina-párbeszéd

Albánia – kormánytól függetlenül – továbbra is Koszovó függetlenségének egyik legnagyobb támogatója; ebből a körből Edi Rama sem marad ki. A politikus 2014-es, belgrádi látogatásán is hangsúlyozta, hogy az ország szuverenitása

⁴⁰ Idro Seferi: *When Music Raises Ethnic Tensions: Goran Bregović in Korçë's Beer Fest. Reporting Diversity Network 2.0*, (é. n.).

⁴¹ Seferi (é. n.): i. m.

⁴² Kosova refuzon vaksinat ruse dhe kineze nga Shqipëria, Kurti: Vetëm nga shtetet që na kanë njohur. *Politiko*, 2021. április 5.

⁴³ Orlando Crowcoft: *Albania Begins Vaccinating Kosovo Medics against COVID-19. Euronews*, 2021. március 20.

⁴⁴ *Albanian Prime Minister Respects Kosovo's Rejection of Chinese Vaccines. Exit News*, 2021. április 9.

realitás, és nem visszafordítható.⁴⁵ Ettől függetlenül alkalmanként felfedezhetünk repedéseket ezen az állásponton, vagyis olyan megnyilatkozásokat, amikor Rama és Kurti nem egy platformot képviselnek.

Az egyet nem értés egyik megnyilvánulása az volt, amikor a koszovói kormányfő szerint Rama támogatta Hashim Thaçi egykori koszovói államfő és Vučić elnök határmódosításról szóló elképzelését.⁴⁶ Ezt az albán miniszterelnök következetesen cáfolta.⁴⁷ Egy másik alkalommal, 2020-ban Rama arra sürgette koszovói partnerét, hogy a Szerbiára (és Bosznia-Hercegovinára) kivetett százszázalékos büntetővámokat vonja vissza; ezt pedig Kurti nem találta elfogadhatónak.⁴⁸ Ezekről a kisebb ellentétektől eltekintve azonban elmondható, hogy Rama továbbra is támogató szerepben lép fel Pristina irányában, a legtöbb alkalommal elítélve vagy legalábbis éles kritikával illetve Belgrádot. Koszovó szuverenitásának kérdésében, illetve a Belgrád–Pristina-dialógus kapcsán így nem jelenik meg a két vezető közötti ellentét.

Ki a versenyfutás valódi nyertese?

Az Edi Rama és Albin Kurti kormányfők közötti viszonyt elemezve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyelőre az albán miniszterelnök „áll nyerésre” az albánok regionális vezetője címért. Rama belpolitikai pozíciója és stabilitása mellett ez annak is köszönhető, hogy Tirana sokkal könnyebben tud a Balkán albán közösségeinek aktív támogatója lenni. Pristina esetében a gyakori kormányváltások, a koszovói–szerb viszony, illetve az ország korlátozott elismertsége csak limitált mozgásteret biztosít vezetője számára. Kurti emellett még új a döntéshozói szerepben; pártjának népszerűsége a 2021-es önkormányzati választások fényében egyelőre meglehetősen ingatag. A politikusnak így először

⁴⁵ Albania, Serbia Leaders Clash over Kosovo during Historic Visit. *Deutsche Welle*, 2014. november 10.

⁴⁶ Bledar Qalliu: Albin Kurti: Albania's Prime Minister Doesn't Support Exchange of Territories between Kosovo and Serbia. *Exit News*, 2019. október 27.

⁴⁷ Rama Reacts to Foreign media: I have Never Supported the Change of Kosovo-Serbia Borders. *Kosova Press*, 2021. május 3.

⁴⁸ "Silence" During Lunch Between Rama and Kurti in Tirana. *Exit News*, 2021. március 4.

Koszovóban szükséges megszilárdítania hatalmát, mielőtt legitimitását a környező országok albán közösségeire is megpróbálná kiterjeszteni.

A versenyfutás valódi győztese azonban nem Albániából vagy Koszovóból kerül ki: a Rama–Kurti-versengésből végső soron Aleksandar Vučić szerb államfő profitál. Az Albániával kialakított jó politikai-gazdasági kapcsolatok és együttműködés ugyanis két szempontból is előnyösek Belgrádnak. Egyrészt az albán–szerb kapcsolatok éket tudnak verni Tirana és Pristina közé; sok esetben – mint a *Nyitott Balkán* kezdeményezésénél – nem képvisel a két albán vezető egységes frontot. Másrészt annak ellenére, hogy Koszovó státusa kapcsán Albánia (és Rama) álláspontjában nincs változás, a Szerbia és Albánia közötti (politikai) megbékélés alkalmas arra, hogy Vučić bebizonyítsa: Belgrád lépései és esetleges megnyilvánulásai Pristina felé nem albánellenesek. Amíg tehát Rama a Vučićyal való jó kapcsolatai útján elsősorban szimbolikusan tud előnyökhöz jutni, addig a szerb államfő (és Szerbia) a politikai szintén is tud profitálni a Tiranával fenntartott kedvező viszonyából, s abból, hogy megannyi kérdésben nincs egyetértés Rama és Kurti között.

Felhasznált irodalom

- Abrahams, Fred C.: *Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe*. New York, New York University Press, 2015.
- Albanian Prime Minister Respects Kosovo's Rejection of Chinese Vaccines. *Exit News*, 2021. április 9. Online: <https://exit.al/en/2021/04/09/albanian-prime-minister-respects-kosovos-rejection-of-chinese-vaccines/>
- Albania, Serbia Leaders Clash over Kosovo during Historic Visit. *Deutsche Welle*, 2014. november 10. Online: www.dw.com/en/albania-serbia-leaders-clash-over-kosovo-during-historic-visit/a-18051795
- Albánia Miniszterelnöki Hivatala: *Prime Minister Rama Receives Prime Minister of Serbia Vučić* (2015. május 27.). Online: <https://kryeministria.al/en/newsroom/kryeministrit-rama-pret-kryeministrin-e-serbise-vucic/>
- Albin Kurti Speaks on Relations with Rama, the National Theater and Vetevendosje Arrests in Tirana. *Exit News*, 2020. május 26. Online: <https://exit.al/en/2020/05/26/albin-kurti-speaks-on-relations-with-rama-the-national-theatre-and-vetvendosje-arrests-in-tirana/>

- Armakolas, Ioannis – Bledar Feta: Signaling Change in Albanian Politics: Edi Rama's Visit to South Serbia's Preševo Valley. *ELIAMEP Briefing Notes*, 11. (2012), 17. 2. Online: www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2012/04/Armakollas1.pdf
- Bieber, Florian: *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Cham, Palgrave Macmillan, 2019.
- Coelho, Joseph: Rama-Vucic: A Historic Visit? *E-International Relations*, 2014. december 12. Online: www.e-ir.info/2014/12/12/rama-vucic-a-historic-visit/
- Crowcoft, Orlando: Albania Begins Vaccinating Kosovo Medics against COVID-19. *Euronews*, 2021. március 20. Online: www.euronews.com/2021/03/20/albania-begins-vaccinating-kosovo-medics-against-covid-19
- Erebara, Gjergj: Kosovo's Vetevendosje Plans Albanian Offshoot to Promote 'Unification'. *Balkan Insight*, 2019. április 9. Online: <https://balkaninsight.com/2019/04/09/kosovos-vetevendosje-opens-albania-branch-for-nation-unification/>
- Ethnic Albanians Welcome Albanian PM to Presevo Valley. *Deutsche Welle*, 2014. november 11. Online: www.dw.com/en/ethnic-albanians-welcome-albanian-pm-to-presevo-valley/a-18056712
- Európai Parlament: *Remarks by Kosovo and Albanian Officials on 'Greater Albania' and the Normalisation of Relations in the Western Balkans*. E-001560/2021/rev.1 (2021. március 23.). Online: www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-001560_EN.html
- Fetahu, Klarisa: Open Balkan Project of No Interest to Kosovo. *Prishtina Insight*, 2021. augusztus 20. Online: <https://prishtinainsight.com/open-balkan-project-of-no-interest-to-kosovo/>
- Halili, Eduart: Kurti Will Come to Albania to Vote on April Elections. *Albanian Daily News*, 2021. március 3. Online: <https://albaniandailynews.com/news/kurti-will-come-to-albania-to-vote-on-april-elections>
- Këto janë marrëveshjet që nënshkruan sot Rama e Kurti në Elbasan. *Lajme*, 2021. november 26. Online: <https://lajmial.com/keto-jane-marreveshjet-qe-nenshkruan-sot-rama-e-kurti-ne-elbasan/>
- Kosova refuzon vaksinat ruse dhe kineze nga Shqipëria, Kurti: Vetëm nga shtetet që na kanë njohur. *Politiko*, 2021. április 5. Online: <https://politiko.al/kosova/kosova-refuzon-vaksinat-ruse-dhe-kineze-nga-shqiperia-kurti-vetem-nga-sht-i433285>
- Kosovo's Prime Minister Praises Resistance against Demolition of Albania's National Theatre. *Exit News*, 2020. május 17. Online: <https://exit.al/en/2020/05/17/kosovos-prime-minister-praises-resistance-against-demolition-of-albanias-national-theatre/>

- Koszovói Miniszterelnöki Hivatal: *Intervista e Kryeministrit të Republikës së Kosovës, Albin Kurti, dhënë për Deutsche Welle* (2021. július 11.). Online: <https://kryeministri.rks-gov.net/blog/intervista-e-kryeministrit-te-republikes-se-kosoves-albin-kurti-dhene-per-deutsche-welle/>
- Kovačić, Jovan: Serbia Donates Vaccines and Spreads Goodwill in the Region. *New Europe*, 2021. március 5. Online: www.neweurope.eu/article/serbia-donates-vaccines-and-spreads-goodwill-in-the-region/
- Kurti's Vote in Albanian Elections – Controversial but Not Unprecedented in the Balkans. *European Western Balkans*, 2021. április 26. Online: <https://europeanwesternbalkans.com/2021/04/26/kurtis-vote-in-albanian-elections-controversial-but-not-unprecedented-in-the-balkans/>
- Mabry, Tristan James – John McGarry (szerk.): *Divided Nations and European Integration*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2013.
- Martinović, Iva – Amra Zejneli Loxha: Zašto je Bregović nepoželjan na festivalu u Albaniji? *Radio Slobodna Evropa*, 2021. augusztus 10. Online: www.slobodnaevropa.org/a/goran-bregovic-festival-albanija/31402911.html
- Németh Ferenc: Albánia választott: harmadszor is Rama. *KKI-elemzések*, (2021a), 21. Online: https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/05/KE_2021_21_AL_Albania_valasztott_Rama_NF_0517.pdf
- Németh Ferenc: Koszovói választások, 2021: az Önrendelkezés áttörése. *KKI-elemzések*, (2021b), 6. Online: <https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/02/KKIElemzesek.E-2021.06.pdf>
- Pedrazzi, Nicola: Vučić in Tirana: All Together for... Germany! *Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa*, 2015. június 8. Online: www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Albania/Vucic-in-Tirana-all-together-for-Germany!-161992
- Peshkopia, Ridvan – Artan Mustafa: Local Elections in Kosovo: Another ‘New Party’ That Will Quickly Fade Away, or a ‘Normalisation’ of the Political Conflict? *Contemporary Southeastern Europe*, 9. (2022), 1. Online: www.contemporarysee.org/sites/default/files/papers/peshkopia_mustafa_local_elections_kosovo.pdf
- Qalliu, Bledar: Albin Kurti: Albania's Prime Minister Doesn't Support Exchange of Territories between Kosovo and Serbia. *Exit News*, 2019. október 27. Online: <https://exit.al/en/2019/10/27/albin-kurti-albanias-prime-minister-doesnt-support-exchange-of-territories-between-kosovo-and-serbia/>
- Ralev, Radomir: Montenegro Receives 2,000 Doses of Sputnik V Vaccine from Serbia. *SeeNews*, 2021. február 18. Online: <https://seenews.com/news/montenegro-receives-2000-doses-of-sputnik-v-vaccine-from-serbia-731699>

- Rama Links Kosovo's Membership in 'Open Balkan' to Its 'Dedication to Peace'. *Exit News*, 2021. szeptember 18. Online: <https://exit.al/en/2021/09/18/rama-links-kosovos-membership-in-open-balkan-to-its-dedication-to-peace/>
- Rama Reacts to Foreign Media: I Have Never Supported the Change of Kosovo-Serbia Borders. *Kosova Press*, 2021. május 3. Online: <https://kosovapress.com/en/rama-reacts-to-foreign-media-i-have-never-supported-the-change-of-kosovo-serbia-borders/>
- Ramet, Sabrina P. (szerk.): *Orthodox Churches and Politics in Southeast Europe. Nationalism, Conservatism, and Intolerance*. Cham, Palgrave Macmillan, 2019.
- Ramet, Sabrina P. – Vjeran I. Pavlakovic (szerk.): *Serbia since 1989: Politics and Society under Milosevic and After*. Seattle, University of Washington Press, 2005.
- Roehner, Nora: *UN Peacebuilding: Light Footprint or Friendly Takeover?* Florida, Boca Raton, 2012.
- Seferi, Idro: When Music Raises Ethnic Tensions: Goran Bregović in Korçë's Beer Fest. *Reporting Diversity Network 2.0*, (é. n.). Online: www.reportingdiversity.org/when-music-raises-ethnic-tensions-goran-bregovic-in-korces-beer-fest/
- Serbia-Montenegro Tensions Escalate amid Church Dispute. *AP News*, 2020. május 20. Online: <https://apnews.com/article/74760a2f00190d6c516476262b13daa5>
- Serbia Receives 1 Mln Sinopharm Vaccines from China. *Xinhua*, 2021. január 16. Online: www.xinhuanet.com/english/2021-01/16/c_139673341.htm
- "Silence" During Lunch Between Rama and Kurti in Tirana. *Exit News*, 2021. március 4. Online: <https://exit.al/en/2021/03/04/silence-over-lunch-between-rama-and-kurti-in-tirana/>
- Simić, Julija: Three Countries Agree Mini Schengen in the Balkans. *Euractiv*, 2019. október 11. Online: www.euractiv.com/section/enlargement/news/three-countries-agree-mini-schengen-in-the-balkans/
- Sinoruka, Fjori: Leaders Sign New 'Open Balkan' Agreements in Albania. *Balkan Insight*, 2021. december 21. Online: <https://balkaninsight.com/2021/12/21/leaders-sign-new-open-balkan-agreements-in-albania/>
- Synovitz, Ron: Thirty Years after Tito's Death, Yugoslav Nostalgia Abounds. *Radio Free Europe*, 2010. május 4. Online: www.rferl.org/a/Thirty_Years_After_Titos_Death_Yugoslav_Nostalgia_Abounds_/2031874.html
- Taylor, Alice: Comment: The Demolition of the Albanian National Theatre, Two Years On. *Exit News*, 2022. május 17. Online: <https://exit.al/en/2022/05/17/comment-the-demolition-of-the-albanian-national-theatre-one-year-on/>
- Tuvić, Slavica – Branislava Gigović Grubić: Serbia Invites Its Neighbours Over for a COVID Vaccine. *Euronews*, 2021. április 08. Online: www.euronews.com/2021/04/08/serbia-invites-its-neighbours-over-for-a-covid-vaccine

- Vasović, Aleksandar – Mark Heinrich: Former Enemy Serbia Donates COVID-19 Vaccines to Bosnia’s Muslims, Croats. *Reuters*, 2021. március 02. Online: www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-serbia-bosnia-idUSKBN2AU1HR
- Vasović, Milenko: Vucic’s New Pose as Serbia’s ‘Protector’ Shouldn’t Fool Anyone. *Balkan Insight*, 2021. december 23. Online: <https://balkaninsight.com/2021/12/23/vucics-new-pose-as-serbias-protector-shouldnt-fool-anyone/>
- Vucic: We’ll Protect Kosovo Serbs; I Hope You Will Never Have to See That. *NI*, 2021. október 14. Online: <https://rs.n1info.com/english/news/vucic-well-protect-kosovo-serbs-i-hope-you-will-never-have-to-see-that/>

Vákát

Hogyan hat a légi közlekedés fejlődése a Balkán európai integrációjára?

Bevezetés

Az Európai Bizottság 2021 októberében fogadta el azt a bővítési csomagot, amely részletes értékelést ad többek között a Nyugat-Balkán és Törökország által az Európai Unió felé vezető úton elért előrehaladásról, annak jelenlegi állapotáról és az alapvető reformok végrehajtásáról, valamint irányt mutat a további reformok prioritásairól. Az EU-csatlakozási folyamat továbbra is megállapított kritériumokon, tisztességes és szigorú feltételeken, valamint a saját érdek elvén alapul – komplex reformok végrehajtását igényli a tagsággal járó kötelezettségek teljesítéséhez és a benne rejlő számos lehetőség kihasználásához. A folyamat előrehaladásához a csatlakozásra váró tagjelölteknek elsődlegesen valódi és fenntartható eredményeket kell elérniük a kulcsfontosságú kérdéseken: a jogállamiság, az igazságszolgáltatás reformja, a korrupció és a szervezett bűnözés elleni küzdelem, a biztonság, az alapvető jogok, a demokratikus működés intézményei és a közigazgatási reformok, valamint a gazdaságfejlesztés és a versenyképesség területén.¹

A megbékélés, a jószomszédi kapcsolatok és a regionális együttműködés terén tett további előrelépés is fontos. A 2021. évi bővítési csomag is továbbviszi azokat a felülvizsgált csatlakozási módszertani javaslatokat, amelyek az Európai Bizottság által kiadott közleményben szerepelnek.²

A repülővel való utazást sokáig luxusnak tekintették, amely a viszonylag tehetősebb társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező egyének számára volt

¹ European Commission: *2021 Enlargement Package: European Commission Assesses and Sets Out Reform Priorities for the Western Balkans and Turkey* (2021. október 19.).

² European Commission: *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Enhancing the Accession Process – A Credible EU Perspective for the Western Balkans*. COM(2020) 57 final (2020. február 5.).

elérhető. Ez a helyzet azonban megváltozott, mivel az európai légi közlekedési ágazat az 1990-es évek liberalizációs folyamata óta gyorsan fejlődik. Valójában ennek a fejlődésnek az egyik fő eredménye a légi közlekedéssel szállított utasok számának ugrásszerű növekedése. E tekintetben az alacsony viteldíjak elérhetősége a légi közlekedésben – különösen az elmúlt két évtizedben a fapados légitársaságok megjelenésével – radikális elmozdulást idézett elő, elérhetővé téve a légi közlekedést a szélesebb nyilvánosság számára. Az Európai Bizottság szerint a légi közlekedés hozzájárulhat az európai gazdaságok szorosabb integrációjához az emberek és a régiók hatékonyabb összekapcsolása révén, és ennek következtében létfontosságú szerepet játszhat Európa mélyebb integrációjában. Ennek fényében ez a tanulmány arra keresi a választ, hogy a fapados légitársaságok közelebb hozzák-e egymáshoz az Európa különböző tagországaiban, régióiban a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett területeken élő embereket. Továbbá célja különösen annak megértése, hogy a fapados légitársaságok milyen mértékben járultak és járulhatnak hozzá az európai integráció erősödéséhez, a Nyugat-Balkán regionális integrációjának és az Európai Unióhoz való konvergenciájának előmozdításához.³

Nyugat-Balkán: gazdasági és beruházási terv a gazdasági fellendülés és konvergencia elősegítésére

Az Európai Bizottság 2020 októberében mutatta be a Nyugat-Balkánra vonatkozó gazdasági és beruházási tervét a régió gazdasági fejlődésének és fellendülésének támogatása érdekében. Ennek keretében az EU akár kilencmilliárd euró értékű támogatást kíván adni a közlekedés, az energiagazdálkodás, a zöld és a digitális átállás területein megvalósuló befektetések finanszírozására, a fenntartható növekedés megvalósítására és munkahelyek teremtésére. Ez a terv egyúttal utat kínál a sikeres regionális gazdasági integrációhoz is, amely elősegítheti az EU-hoz való konvergencia felgyorsítását és a régiók közötti fejlettségi szakadékok megszüntetését, végső soron felgyorsítva az uniós integráció folyamatát.

³ Mehtap Akgüç – Miroslav Beblavý – Felice Simonelli: *Low-Cost Airlines. Bringing the EU Closer Together*. Brussels, CEPS, 2018. 59.

Ennek a tervnek hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a Nyugat-Balkán a világ egyik legvonzóbb befektetési régiójává váljon. A végrehajtásnak természetesen együtt kell járnia az ehhez szükséges reformokkal.⁴

A gazdasági és beruházási terv fő célja a régió hosszú távú gazdasági fellendülésének ösztönzése és a regionális gazdasági integráció elősegítése. Támogatni kívánja továbbá a nyugat-balkáni zöld és digitális átmenetet, az unióhoz való csatlakozással kapcsolatos előrelépéshez szükséges reformok végrehajtását, és a régió közelebb kerülését az EU egységes piacához. Egyúttal minden intézkedésnek tartós gazdasági növekedéshez és számos új munkahely teremtéséhez kell hozzájárulnia. Erre a tervre annál is inkább szükség van, mivel a Covid-19-járvány súlyos romboló hatást gyakorolt a nyugat-balkáni gazdaságokra, amelyek az EU-val való gazdasági konvergencia terén már a járvány kitörése előtt is komoly lemaradásban voltak a fejlett országokhoz képest, és gazdaságaik a gyenge versenyképesség, a magas munkanélküliség és a strukturális gyengeségek kihívásaival küzdöttek.⁵

A gazdasági és beruházási terv hat kiemelt célterületet és ezekhez szorosan kapcsolódó tíz jelentős befektetési célkitűzést határozott meg (lásd 1. táblázat), amelyek együttes célja a térség hosszú távú fellendülésének ösztönzése, a zöld és digitális átmenet felgyorsítása, valamint a regionális együttműködések és az EU-val való konvergencia előmozdítása.⁶

A közel 18 millió lakost számláló régió az EU fontos piaca, valamint az európai és nemzetközi áruk tranzitterülete, ahol szakképzett munkaerő áll a befektetésre kész vállalatok rendelkezésére. A Nyugat-Balkán ezért kulcsszerepet játszik az EU-t ellátó globális értékláncokban, és ezt a szerepet tovább lehetne erősíteni. Hosszú távon ez is hozzájárul az EU stratégiai autonómiájához.⁷

⁴ European Commission: *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*. COM(2020) 641 final (2020. október 6.).

⁵ European Commission: *Questions and Answers. Economic and Investment Plan for the Western Balkans* (2020. október 6.).

⁶ European Union: *Economic & Investment Plan for the Western Balkans* (2022. október).

⁷ European Commission: COM(2020) 641 final.

1. táblázat: A gazdasági és beruházási terv szerkezete

Kiemelt célterületek	Célok és prioritások	Zászlóshajó célkitűzések
1. Fenn- tartható közlekedés	Az EU javítani kívánja a régió fő közlekedési folyosóit, hogy gyorsabbak legyenek, és megfeleljenek az uniós szabványoknak. A jobb közlekedés elősegíti a kereskedelmet, és ösztönzi a fenntartható gazdasági növekedést. Az összeköttetési reformok és az egyszerűsített határátlépési eljárások e téren kulcsfontosságúak.	1. Kelet és Nyugat összekapcsolása 2. Észak és Dél összeköttetése 3. A tengerparti régiók összekapcsolása
2. Tiszta energia	Az EU-támogatások megerősítése az energia területén, összhangban azzal a törekvéssel, hogy 2050-re a régió is elérje az éghajlat-semlegességet. A szén-dioxid-mentesítés és a tiszta energiára való áttérés kulcsfontosságú lesz ennek érdekében. E területen elsőbbséget élvez az energiahálózatok összekapcsolása és a megújuló energiaforrások használatának kiterjesztése.	4. Megújuló energia 5. Átállás a szénről 6. Renovációs hullám
3. Környezet és klíma	A régióra vonatkozó új zöld menetrendet a Szófiában megtartott nyugat-balkáni csúcstalálkozón hagyták jóvá 2020 novemberében. Ennek fő elemei: a szén-dioxid-mentesítés, a levegő-, a víz- és a talajszennyezés megszüntetése, a körkörös gazdaság, valamint a biológiai sokféleség, a városi mobilitás és a zöld közlekedési megoldások előmozdítása.	7. Hulladék- és szennyvízkezelés
4. Digitális jövő	A nyugat-balkáni digitális menetrend kulcsfontosságú prioritásai közé tartozik az ultragyors széles sávú hálózat kiépítése, aminek célja az egyetemes hozzáférés biztosítása, költségeinek csökkentése, a digitális készségek fejlesztése és a kiberbiztonság fokozása.	8. Digitális infrastruktúra
5. Magán- szektor	Az EU növelni kívánja a pénzügyi támogatásokat a stratégiai ágazatokban működő mikrovállalkozások és kkv-k versenyképességének erősítése, valamint a zöld növekedés és a körforgásos gazdaság előmozdítása érdekében az új nyugat-balkáni garanciakeret segítségével.	9. Befektetés a magán-szektor versenyképességébe
6. Emberi tőke	Az EU határozottan támogatni kívánja a humán tőke fejlesztését, beleértve a magas színvonalú oktatási és képzési rendszereket, a foglalkoztatást, az egészségügyet és a szociális védelmet is. Továbbá javítani kívánja a munkaerőpiaci részvételt, elsősorban a fiatalok és a nők, a kiszolgáltatott csoportok és a kisebbségek, különösen a romák esetében.	10. Ifjúsági garancia

Forrás: Az Európai Unió *Economic & Investment Plan for the Western Balkans* (2022. október) című összefoglaló dokumentuma alapján a szerző szerkesztése

A nyugat-balkáni országok légi közlekedési piacának fő jellemzői

A modern, globalizálódó világ folyamatai egyre inkább szükségessé teszik a hatékony nemzetközi mobilitást, amely nem képzelhető el növekvő polgári légi közlekedési szerepvállalás nélkül. A Nyugat-Balkán országaiban az elmúlt 25 év háborús eseményei, a különböző méretű globális és regionális gazdasági válságok és a többé-kevésbé sikeres átmeneti folyamatok jelentős változásokat eredményeztek. Ugyanígy a térség tizenegy országának (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Észak-Macedónia, Montenegró, Szerbia, Koszovó, Románia, Bulgária, Moldova és Szlovénia) légi közlekedési piaca is jelentős fejlődésen ment keresztül az elmúlt évtizedben a Covid-19-járvány kitöréséig. (Az EU és több nemzetközi szervezet – mint például a World Economic Forum – földrajzi értelemben sajnos helytelenül használja a Nyugat-Balkán elnevezést, olyan országokat is idesorolva, amelyek nem részei a régiónak. Figyelembe véve azonban, hogy nagyrészt ezekre a nemzetközi forrásokra támaszkodva készítettem el e tanulmányt, a jobb összehasonlíthatóság kedvéért én is ezt a tág értelmezést követem.) Az említett tizenegy ország repülőterén a légi utasok száma összességében elérte a 40 millió 284 ezer főt 2014-ben, az áruforgalom pedig a 132 500 tonnát (2. táblázat). Mindez a korábbi trendekhez képest akár jelentős fejlődésnek is tekinthető, ugyanakkor nemzetközi összehasonításban mégsem nevezhető számottevőnek. Például, ha összevetjük a térséghez részben hozzátartozó Törökország vagy Görögország légiutas-forgalmának alakulásával hasonló időszakban, jócskán kisebb volt a fejlődés, mint e két utóbbi országban.

2. táblázat: Légiutas- és áruforgalom a Nyugat-Balkán országaiban Görögország és Törökország nélkül

Országok	Utasszállítás (ezer utas)						Áruforgalom (ezer tonna)	
	2008			2014			2008	2014
	Nemzetközi	Belföldi	Összes	Nemzetközi	Belföldi	Összes		
Albánia	1 267	0	1 267	1 810	0	1 810	2,9	20,1
Bosznia-Hercegovina	550	0	550	710	0	710	2,4	2,2
Bulgária	6 200	290	6 490	7 533	200	7 733	19,8	16,7
Horvátország	4 610	554	5 164	6 160	480	6 640	13,9	7,9

Országok	Utasforgalom (ezer utas)						Áruforgalom (ezer tonna)	
	2008			2014			2008	2014
	Nemzetközi	Belföldi	Összes	Nemzetközi	Belföldi	Összes		
Koszovó	1 131	0	1 131	1 427	0	1 427	–	–
Moldova	848	0	848	1 781	0	1 781	0,8	4,6
Montenegró	1 109	0	1 109	1 612	0	1 612	1,5	3,7
Románia	8 250	500	8 750	10 764	650	11 414	26,7	49,5
Szerbia	2 694	0	2 694	4 639	0	4 639	9,1	18,4
Szlovénia	1 705	0	1 705	1 307	0	1 307	12,0	7,3
Összesen	29 061	1 344	30 405	38 954	1 330	40 284	91,9	132,5

Forrás: Jasmin Bajić – Ivan Mišetić – Mirko Tatalović: Southeast Europe Air Transport in The Light of Global Market Changes – Challenges for Croatia. In Vinko Kandžija – Andrej Kumar (szerk.): *Economic Integrations, Competition and Cooperation. Accession of the Western Balkan Region to the European Union*. Nice, CEMAFI International, 2016. 262. nyomán a szerző szerkesztése

A térség vezető repülőtere a bukaresti, amelynek utasforgalma 2014-ben meghaladta a 11 millió főt. A második helyen a szófiai repülőtérrel találjuk (csaknem 8 millió utassal), ezt követi a zágrábi repülőtér (több mint 6,6 millió fős éves utasforgalommal). Növekedési ütem tekintetében (3. táblázat) viszont Bukarest is csak a harmadik (11,4 százalék – Kolozsvár és Kisinyov mögött), Szófia (7,1 százalék) és Zágráb pedig – ahol az összesített éves növekedés üteme (AAGR) csak szerény 4,4 százalék volt a vizsgált időszakban – inkább az alsó középmezőnyben helyezkedik el. Mindhárom repülőtér éles versenyt folytat egymással azért, hogy a régió vezető légi közlekedési csomópontjává válhasson.

3. táblázat: A légi utasok számának alakulása a régió domináns repülőterein

Repülő- terek	Utasok száma (ezer fő)									AAGR (%)*	Futópálya (m)
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014		
Bukarest	3514	4979	5064	4481	4803	5049	7102	7643	8317	11,4	3500
Belgrád	2222	2513	2650	2384	2699	3125	3364	3543	4639	9,6	3400
Burgasz	1702	1949	1937	1684	1873	2229	2357	2456	2530	5,1	3600
Dubrovnik	1120	1143	1191	1122	1270	1350	1480	1523	1584	4,4	3300

Repülő- terek	Utasok száma (ezer fő)										AAGR (%)*	Futópálya (m)
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014			
Kisinyov	548	689	848	809	938	1044	1221	1321	1781	15,9	3590	
Kolozsvár	244	391	753	834	1029	1005	932	1035	1182	21,8	2200	
Ljubljana	1334	1524	1673	1434	1389	1369	1199	1321	1307	−0,3	3300	
Podgorica	382	460	541	450	652	612	620	681	702	7,9	2500	
Pristina	883	990	1131	1192	1306	1422	1527	1629	1427	6,2	2500	
Szarajevo	466	505	506	530	563	600	580	666	710	5,4	2600	
Szkojpe	542	627	652	658	681	760	829	984	1211	10,6	2950	
Szófia	2209	2746	3231	3135	3297	3475	3467	3504	3815	7,1	3600	
Split	1096	1191	1204	1115	1220	1300	1426	1582	1753	6,0	2550	
Temesvár	754	837	957	974	1138	1201	1036	757	735	−0,3	3500	
Tirana	906	1107	1267	1395	1537	1817	1665	1757	1810	9,0	2750	
Tivat	451	574	568	532	542	647	725	868	911	9,2	2500	
Várna	1400	1493	1450	1207	1199	1164	1211	1308	1387	−0,1	2500	
Zágráb	1728	1922	2192	2062	2072	2319	2342	2300	2431	4,4	3252	

* AAGR: *average annual growth rate* – átlagos éves növekedési ráta

Forrás: Bajić–Mišetić–Tatalović (2016): i. m. 261. nyomán a szerző szerkesztése

Az összehasonlításnál figyelembe kell venni azt is, hogy szintén csak Horvátország, Románia és Bulgária valósít meg jelentős menetrend szerinti forgalmat belföldön, és Románia a vezető ország ebben a tekintetben. Hasonló következtetéseket vonhatunk le a légi teherszállítás adataiból is (ebben Románia, Albánia és Szerbia állt az élen 2014-ben a szállított mennyiség alapján, lásd 2. táblázat).

A légiutas-forgalom utóbbi évtizedben tapasztalható jelentős fejlődésére az egyik magyarázat kétségtelenül az úgynevezett „fapados” légitársaságok (*low-cost carrier* – LCC) régióbeli megjelenése volt (4. táblázat). Összességében 15 LCC 78 repülőteret szolgál ki a Nyugat-Balkán országaiban. E tekintetben a vezető repülőterek Dubrovnik és Split voltak a Covid-19-járvány kitörése előtt, kilenc, illetve nyolc diszkont-légitársaság letelepítésével.

4. táblázat: LCC-k a nyugat-balkáni régió repülőterein (2012-es nyári menetrend)

LCC Repülőtér	Ryanair	Easyjet	Air Berlin	Norwegian	Vueling	Wizzair	Aer Lingus	German-wings	flybe	Transavia	Jet2	Bmibaby	Air Baltic	Windjet	Blue Air	Összesen
Arad			+													1
Bákó															+	1
Belgrád			+	+		+		+								4
Bukarest			+		+	+	+	+						+	+	7
Burgasz				+		+	+			+						4
Dubrovnik		+		+	+		+	+	+	+	+	+				9
Eszék	+															1
Kisinyov													+			1
Kolozsvár						+									+	2
Konstanca	+												+			2
Ljubljana		+				+										2
Marosvásárhely						+										1
Nagyszeben				+											+	2
Plovdiv	+															1
Pristina		+	+	+				+								4
Pula	+		+	+				+			+					5
Rijeka	+			+				+								3
Split		+	+	+	+	+		+		+	+					8
Szarajevó				+				+								2
Szófia		+	+			+										3
Szatomárnémeti															+	1
Szkopje			+			+										2
Temesvár						+										1
Tirana								+								1
Tival			+													1
Várna				+		+										2
Zágráb		+		+	+			+								4
Zára	+		+					+								3
Összesen	6	6	11	11	4	11	3	11	1	3	3	1	1	1	5	78

Forrás: Bajić–Mišetić–Tatalović (2016): i. m. 264. nyomán a szerző szerkesztése

A légi közlekedési infrastruktúra versenyképessége a Nyugat-Balkán országaiiban

A Világgazdasági Fórum *Travel & Tourism Competitiveness* című jelentése két évente jelenik meg, és 140 gazdaság versenyképességét méri az utazások és a turizmus területén, külön-külön is értékelve azokat a tényezőket és politikákat, amelyek lehetővé teszik az utazások és a turizmus fenntartható fejlődését, valamint azokat a tényezőket, amelyek leginkább hozzájárulnak egy ország versenyképességének növekedéséhez ezen a területen. 2019-ben bemutatott elemzésük olyan módszertanon alapul, amely integrálja a nemzetközi szervezetek legfrissebb statisztikáit és a témakörben érintett vezetők körében végzett felmérések eredményeit. A *Travel & Tourism Competitiveness Report 2019* szerint a legfejlettebb országok esetében kulturális sajátosságok és az üzleti célú utazások, míg a kevésbé fejlett országok esetében a légi közlekedési infrastruktúra befolyásolta leginkább a turistaérkezések számát a Covid–19-járvány kitörése előtt.

Regionális összevetésben a légi közlekedési infrastruktúra a kelet-európai és a balkáni régióban a legkevésbé versenyképes a többi európai országhoz képest (5. táblázat). Ezért az ebbe a régióba tartozó országok esetében különösen fontos lenne a légi közlekedési infrastruktúra fejlesztése a turizmus versenyképességének növelése érdekében. A balkáni és kelet-európai alrégióban alacsonyabb a turizmus részesedése a GDP-ből, mint a legtöbb más európai szubrégió esetében, de az itteni országok függenek leginkább a nemzetközi turistáktól a belső turizmussal kapcsolatos kiadások tekintetében. Következésképpen javítani kellene a versenyképességüket, hogy folyamatosan növekedjen az érkezők száma, hogy maximalizálni tudják a turizmusból származó meglévő potenciáljukat. Ebben az összefüggésben a Balkánon és Kelet-Európában volt tapasztalható a Covid–19-járvány előtt az egyik leggyorsabb javulás a versenyképesség terén. Az országok a természeti és kulturális turizmushoz kapcsolódó területeken jelentősen szűkítették lemaradásukat a többi térséghez képest. A balkáni és a kelet-európai országok egyre több erőforrást fordítanak az iparágra, kényelmesebbé és olcsóbbá téve az utazást. Részben ennek köszönhetően megnőtt a turistaérkezések száma, mivel egyre több légitársaság kínál járatokat, és ennek következtében bővült az útvonalak kapacitása is. Nem meglepő tehát, hogy ebben a térségben volt a legerősebb a légi forgalom növekedése Európában. A régió azonban még mindig alulmúlja az ár versenyképessége kivételével az európai

átlagot, ami további fejlesztések szükségességét jelzi különösen az infrastrukturális elemek esetében.⁸

Például Bosznia-Hercegovinában egyes repülőtereken látványos mértékben nőtt meg a légi forgalom. A bosznia-hercegovinai légi közlekedési piac jelentős változásokon megy keresztül, amelyek mind keresleti, mind kínálati oldalon zajlanak. Tekintettel a személy- és teherforgalom fejlődésének új, hosszú távú trendjeire, az előrejelzésekhez egy új üzleti modell megalkotása lenne szükséges Bosznia-Hercegovina légi piaci újrapozicionálásának előfeltételeként. A környezeti és területi korlátok nagyban veszélyeztethetik a szarajevói repülőtér további fejlesztését. Az összes légitársaság és különösen a fapados légitársaságok forgalmának növekedéséhez a jelenlegi infrastruktúra már korántsem elégséges, sem mennyiségi, sem minőségi értelemben.⁹

5. táblázat: Az infrastrukturális elemek versenyképessége főbb európai régiócsoporthoz szerint

Országok	Helyezés a globális rangsorban	Légi közlekedési infrastruktúra	Földi és kikötői infrastruktúra	Turisztikai szolgáltatási infrastruktúra
Spanyolország	1.	5,5	5,2	6,6
Olaszország	8.	4,4	4,7	6,0
Portugália	12.	4,7	4,2	6,7
Görögország	25.	4,8	3,8	5,8
Horvátország	27.	3,6	3,9	6,5
Málta	35.	3,9	4,8	5,5
Törökország	43.	4,7	3,6	5,0
Ciprus	44.	3,7	4,4	5,7
Dél-Európa	—	4,4	4,3	6,0
Franciaország	2.	4,8	5,6	5,7
Németország	3.	4,9	5,7	5,9
Egyesült Királyság	6.	5,2	5,4	6,1
Svájc	10.	5,0	6,1	6,2
Ausztria	11.	4,2	5,2	6,7
Hollandia	15.	5,2	6,1	4,8

⁸ World Economic Forum: *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. Travel and Tourism at a Tipping Point*. Geneva, World Economic Forum, 2019.

⁹ Rahman Nurković: The Effects of Air Traffic on the Economic Development of Bosnia and Herzegovina. In Anne Graham et al. (szerk.): *Air Transport and Regional Development Case Studies*. London, Routledge, 2020. 326.

Országok	Helyezés a globális rangsorban	Légi közlekedési infrastruktúra	Földi és kikötői infrastruktúra	Turisztikai szolgáltatási infrastruktúra
Luxemburg	23.	3,7	5,5	5,9
Belgium	24.	4,1	5,5	5,2
Írország	26.	4,5	4,5	5,8
Csehország	38.	3,4	4,9	5,2
Nyugat-Európa	–	4,5	5,4	5,8
Szlovénia	36.	2,6	4,8	5,4
Lengyelország	42.	3,2	4,3	4,5
Bulgária	45.	2,7	3,2	6,0
Magyarország	48.	3,4	4,2	4,8
Románia	56.	2,7	3,1	4,6
Szlovákia	60.	2,0	4,2	4,4
Montenegró	67.	3,2	3,3	5,5
Szerbia	83.	2,6	3,0	3,9
Albánia	86.	2,1	3,1	4,0
Észak-Macedónia	101.	2,4	2,6	3,9
Moldova	103.	2,1	2,6	2,9
Bosznia-Hercegovina	105.	2,0	2,4	3,9
Balkán és Kelet-Európa	–	2,6	3,4	4,5

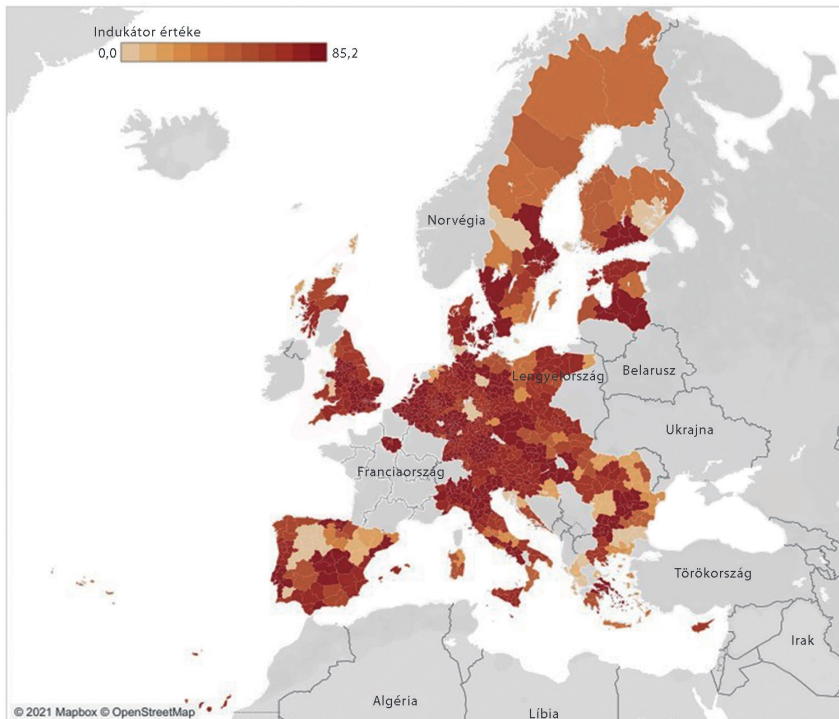
Forrás: a World Economic Forum (2019): i. m. 37. alapján a szerző szerkesztése

Légi összeköttetési index Európában

A légi összeköttetések kulcsfontosságú szerepet játszanak az Európai Bizottság légi közlekedési stratégiájában.¹⁰ Az Európai Bizottság és az Eurocontrol együttműködött egy (légi) kapcsolódási index kidolgozásában, amelyet 2017 vége óta tesznek közzé. Több mutatóból áll, figyelembe veszi az elérhető lakosságot, az utazási időt órákban (beleértve a földi hozzáférést), a járatválasztást és a fuvarozók számát. Célja, hogy pontosabban azonosítsa az összeköttetési

¹⁰ Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Európai légi közlekedési stratégia.* COM(2015) 598 final (2015. december 7.).

hiányosságokat, és összehasonlítsa a különböző szinteket vagy légi szolgáltatásokat az EU régiói között.¹¹

1. ábra: EU-n belüli összeköttetések – elérhető lakosság (%) (2017. I. negyedév)

Forrás: Akgüç–Beblavý–Simonelli (2018): i. m. 31. alapján a szerző szerkesztése

Az 1. ábra az EU-n belüli kapcsolódási mutatókat ábrázolja, amelyek a légi összeköttetéssel elérhető lakosság arányát (%) mutatják NUTS3 (Nomenclature of Territorial Units for Statistics – Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája) régiós szinten, csak az alacsony költségvetésű légitársaságokat

¹¹ Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Légi közlekedés: Nyitott és összekapcsolt Európa*. COM(2017) 286 final (2017. június 8.).

(az LCC-ket) a 2017 első negyedében, az Európai Bizottság MOVE Főigazgatósága által közzétett Air Connectivity Index részeként. Az európai régiók között nagy eltérések láthatók a légi szolgáltatások révén elért lakosság száma tekintetében. A fővárosokat körülvevő régiókban az LCC-k nagyobb arányban érhetők el (a legsötétebb árnyalatokkal jelennek meg) a konnektivitási index alapján, de a periferikus régiókban is jelentős a fapados szolgáltatások révén elért lakosság aránya. Például Spanyolország bizonyos régióiban (Andalúzia, Katalónia), Olaszország egyes területein (Szicília, Lombardia), Németország északi, Lengyelország keleti és az Egyesült Királyság nagy részén viszonylag magas (körülbelül 60 százalék vagy a feletti) ez az arány, és azt az LCC-k biztosítják. Tekintettel az ilyen járatok közelmúltbeli megjelenésére és az elmúlt két évtizedbeli gyors terjeszkedésére Európában, elmondható, hogy az LCC-k jelentős mértékben járultak hozzá az európai légi összeköttetések létrejöttéhez.

Hogyan mozdíthatják elő a fapados légitársaságok a mobilitást és az integrációt?

A Légi Közlekedési Akciócsoport (Air Transport Action Group – ATAG) jelentése kiemeli, hogy az integráció és összekapcsolhatóság szempontjából a légi közlekedés előnyeinek mérlegelésekor a legfontosabb a határokon átnyúló utazások számának növekedése, amely az országok közötti szorosabb kapcsolatokat tükrözi, mind egyéni szempontból, mind pedig regionális vagy országos szinten. Ezzel párhuzamosan az áruk és személyek határokon átnyúló mozgásának enyhülő korlátozása nagyban elősegítheti a társadalmi és gazdasági hálózatok kialakulását, ami hosszú távú pozitív hatásokkal járhat. Az emberek és áruk intenzívebb áramlása mind a fogadó, mind a kiinduló országok javát szolgálja, ösztönözve a társadalmi és a gazdasági integrációt.¹² Ennek fényében ebben a részben azokra a fő csatornákra összpontosítunk, amelyeken keresztül az LCC-k leginkább hatással lehetnek az európai mobilitásra és integrációra. Ezek a munkaerő- és hallgatói mobilitás elősegítésétől az üzleti utazásokon, család- és barátlátogatásokon át a szabadidős turizmusig terjednek. Az LCC-knek a helyi gazdaságokra gyakorolt további lehetséges hatásai ezeken a direkt hatásokon túl jelentős befolyással vannak az egyes országok, területek, régiók összekapcsolhatóságára, a területi kohézióra és a regionális fejlődésre is.

¹² Air Transport Action Group: *Aviation: Benefits beyond Borders* (2020. szeptember).

A munkaerő-mobilitás elősegítése

Az EU tagországaiban a válság előtti időszakhoz képest jelentősen csökkent a munkahelyek száma. Az EU27 szintjén ezért ma nem beszélhetünk összmennyiségi hiányról. A munkanélküliségi ráta magas az álláshelyek számához képest, jelezve, hogy elég álláskereső van a piacon a munkaerő-kereslet kielégítésére. Egyes tagállamokban ugyanakkor jelentős eltérések tapasztalhatók a munkaerő-kereslet és -kínálat között, ráadásul egyes esetekben ugyanazon ország egyik régiójában jelentős munkaerőhiány, míg a másikon jelentős többlet jellemző. Ez közismerten igaz többek között Belgiumban, Olaszországban és Spanyolországban. Mivel a válság jelentősen csökkentette a munkaerő iránti keresletet, a gazdasági fellendülés felgyorsulása esetén a mennyiségi hiányok növekedhetnek. De bizonyos hiányok, különösen a szakképzett, diplomás munkavállalók hiánya a tagállamokban már évtizedek óta jellemző: a tagállamokban és egyes régiókon belül, egyes ágazatokban és foglalkozások esetében munkaerőhiány alakult ki. Ha több vállalat azt állítja, hogy nehézségekbe ütközik bizonyos készségeket, képességeket igénylő álláshelyek betöltése, az egyértelműen jelzi a minőségi munkaerőhiány jelenlétét, amely alacsony, közepes és magas képzettséget igénylő munkahelyeken egyaránt előfordulhat. Európa-szerte több tagállamban tapasztalható, hogy ugyanazon foglalkozási csoportok esetében jellemző a munkaerőhiány: például a fémek, gépek megmunkálásához értő szakemberek, a kutatásban és fejlesztésben jártas, valamint az IKT-területeken dolgozó szakemberek esetében. Részletesen elemezve ezeket a hiányokat kiderül, hogy a konkrét foglalkozások esetében jelentős eltérések vannak a tagállamok között.¹³ Ez azt jelenti, hogy a termelés olyan alapvető tényezőinek mobilitása, mint a tőke és a munka, egyre fontosabbá válik. Ami a munkát illeti, a mozgás szabadsága az európai polgárok egyik fő joga, és az egységes piac megteremtésével és kiterjesztésével a munkaerő mobilitása Európában az elmúlt években nőtt.¹⁴

Az Európai Bizottság adatai szerint 2017-ben nagyjából 17 millió mobil munkavállaló volt az EU-ban. E munkavállalók nagy többsége a születési

¹³ Novoszáth Péter: Munkaerőhiány az Európai Unióban. In Auer Ádám – Berke Gyula – György István – Hazafi Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 707–712.

¹⁴ Mikkel Barslund – Matthias Busse (2016): *Labour Mobility in the EU: Addressing Challenges and Ensuring 'Fair Mobility'*. CEPS Special Report, (2016), 139.

országától eltérő tagállamban él és dolgozik.¹⁵ A munkaerő-mobilitási döntéseket sokféle húzó- és visszatartó tényező befolyásolhatja; a közgazdasági elméleten alapuló elvi érvelés azt sugallja, hogy a mobilitás reagál a gazdasági lehetőségekre, és maximalizálja a hasznosságát egy költségvetési korlát mellett, amely többek között magában foglalja a kezdeti adottságokat, a mobilitás anyagi és érzelmi költségeit. A légi közlekedésben az LCC-knek köszönhetően alacsonyabb viteldíjak elérhetősége elsősorban az átállás tranzakciós költségének befolyásolása révén kapcsolódik be a döntési folyamatba. Amint azt Button és Vega bizonyítja, akik a modern légi közlekedési rendszer munkaerőpiacra és munkaerő-mobilitásra gyakorolt hosszabb távú hatásait vizsgálták, a légi szállítás megkönnyíti a munkaerő-mobilitást, életképessé teszi a rövid és a hosszú távú mobilitást, és lehetővé teszi a munkaerő számára, hogy rendszeres oda-vissza látogatások révén tartsák a kapcsolatot származási országukkal. Ezért a légi közlekedés liberalizációt követő fejleményei különösen relevánsak a munkaerő-mobilitás kontextusában.¹⁶

Üzleti utazások

A munkaerő mobilitásához hasonlóan a légi utazások alacsonyabb viteldíjak miatti megfizethetősége, valamint az LCC-k által kínált másodlagos és főbb repülőtereken elérhető útvonalak jelentik az egyik lényeges tényezőt, amely ösztönzi az üzleti utazásokat és forgalmat. Bár a kommunikációs technológiák legújabb fejlesztései – például a videokonferencia és hasonló eszközök – csökkenthetik az üzleti célú utazások szükségességét, a személyes találkozások továbbra is elengedhetetlenek az új ügyfelek eléréséhez és az üzleti kapcsolatok további fejlesztéséhez. Williams és Baláz szerint a tudásáramlás és az interregionális üzleti utazások hatással vannak az üzleti környezetre, amely azután befolyásolhatja a befektetési áramlásokat és a tudástranzakciókat.¹⁷

¹⁵ European Commission: *2018 Annual Report on Intra-EU Labour Mobility* (2019. február 8.). 11.

¹⁶ Kenneth John Button – Henry Vega: *The Effects of Air Transportation on the Movement of Labor*. *GeoJournal*, 71. (2008), 1. 67–81.

¹⁷ Allan M. Williams – Vladimir Baláz: *Low-Cost Carriers, Economies of Flows and Regional Externalities*. *Regional Studies*, 43. (2009), 5. 677–691.

Különösen a más országokkal való jobb összeköttetés javíthatja a gazdaság teljesítményét az LCC-knek köszönhetően a közvetlen külföldi befektetések (FDI) elősegítésével.¹⁸ Az *Oxford Economics* által készített jelentés pozitív kapcsolatot talált a légi közlekedés igénybevétele és az összeköttetések kiterjedtsége, valamint a beruházások szintje között az Egyesült Királyságban.¹⁹ A Nemzetközi Légi Szállítási Szövetség (International Air Transport Association – IATA) jelentése pedig a légi közlekedés hozzájárulását emeli ki – a megnövekedett üzleti kapcsolatok révén – a gazdasági jólét emeléséhez, mivel elősegíti a kereskedelmi és befektetési kapcsolatok dinamikus fejlődését (valamint ezek visszafejlődését vetíti előre annak bizonyos okok – például a brexit – miatti megszakadása, csökkenése esetén).²⁰

Oktatási mobilitás

Az EUMSZ 45. cikke a szabad mozgás részeként rögzíti, hogy az egyének határokon átnyúló mobilitása az európai integráció előmozdításának egyik fő csatornája.²¹ A nemzetközi hallgatói mobilitás különösen fontos elem Európában és világszerte. Nemcsak közvetlenül kapcsolódik a magasan képzettek mobilitásához, hanem korai tapasztalatokat is nyújt a különböző oktatási rendszerekben, nyelveken és kultúrákban élő fiatalok számára. Európai viszonylatban a nemzetközi hallgatói mobilitást hivatalosan az 1980-as évek közepe óta működő Erasmus-program keretében támogatják. Ez az EU által finanszírozott hallgatói csereprogram, amely 3–12 hónapig biztosít lehetőséget az EU-n belüli külföldi tanulmányokra, a kontinens számos legjobb egyetemét érinti, és elősegíti a tanulást és a fogadó ország megértését. Előzetes megtervezés esetén az Erasmus-hallgatók kiegészítő külföldi szakmai gyakorlatot is vállalhatnak, amely egyben az ideiglenes külföldi munkavégzés tapasztalatát is kínálja.

A program alapelve az európai identitás megerősítését segíti elő azáltal, hogy lehetővé teszi a korai cseréket a különböző európai kultúrákból származó

¹⁸ Air Transport Action Group (2020): i. m.

¹⁹ Oxford Economics: *Economic Benefits from Air Transport in the UK* (2014. november).

²⁰ IATA: *A Study of the Effects of the United Kingdom Leaving the European Union on Airlines Flying to and from the UK* (2018. október).

²¹ Treaty on the Functioning of the European Union. Part Three: Union Policies and Internal Actions – Title IV: Free Movement of Persons, Services and Capital – Chapter 1: Workers – Article 45 (ex Article 39 TEC). *Official Journal*, 51. (2008), C 115. 65–66.

fiatalok között, és ez a sokszínűség az európai érzés szerves része. Az indulás óta több mint kilencmillió diák tanult e programok keretében, és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a külföldi tanulás segített a más európaiakkal való szocializációban, még akkor is, ha a fogadó ország diákjaival való kapcsolat korlátozott maradt.²² King és Ruiz-Gelices a Sussexi Egyetemen egy évet külföldön eltöltött egyetemi hallgatók körében végzett kutatásuk eredményei alapján megerősítik, hogy az ilyen nemzetközi tanulmányi tapasztalatok révén a hallgatók erősebb európai identitást vagy öntudatot kaptak, valamint jobb betekintést nyertek az európai kérdésekbe, továbbá nagyobb valószínűséggel folytatják karrierjüket a későbbiekben a kontinentális Európában.²³

Szabadidős turizmus

A légi utazás a múltban csak a viszonylag jómódú egyének egy csoportja számára fenntartott luxuscikk volt. A fapados légitársaságok belépése a légi közlekedési piacra az ügyfelek szélesebb köre előtt nyitotta meg a légi közlekedés igénybevételének lehetőségét. Ebben az összefüggésben az EU-n belüli szabad mozgás, valamint az LCC-k által kínált légi utazások elérhetősége és megfizethetősége elősegítheti a szabadidős turizmuson keresztül a további mobilitást azáltal, hogy megkönnyíti az Európa távolabbi területeire való eljutást. A szabadidős turizmus több dimenziót foglalhat magában, mint például a nyaralást, a második vagy lakóotthon birtoklását, illetve a rövid távú kulturális és városlátogatásokat is. Az Egyesült Nemzetek Turisztikai Világszervezete (UNWTO) nemrégiben közzétett adatai szerint az Európába érkező nemzetközi turisták száma erőteljes növekedést mutatott az elmúlt két évtizedben. Ez a növekedés egybeesik egy olyan időszakkal, amely a liberalizációt követően az új belépők, például az LCC-k számának növekedését is tapasztalta a légi közlekedési piacon.

Az egyes régiók között jelentős eltérések mutatkoznak a turisták érkezésében. Például a kelet-közép-európai régióban a nemzetközi turisták számának folyamatos, a 2000-es közel 70 millióról 2017-re mintegy 133 millióra emelkedése

²² Emmanuel Sigalas: Cross-Border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Inter-group Contact during the ERASMUS Year Abroad. *European Union Politics*, 11. (2010), 2. 241–265.

²³ Russel King – Enric Ruiz-Gelices: [International Student Migration and the European ‘Year Abroad’: Effects on European Identity and Subsequent Migration Behaviour](#). *International Journal of Population Geography*, 9. (2003), 3. 229–252.

valószínűleg az EU kelet-közép-európai országok felé történő terjeszkedésével függött össze, ami megnövelte a kapcsolatok számát a nyugat- és a kelet-európai országok között, valamint az LCC-k gyors terjeszkedésével a kelet-európai országokban, ahol a fapados járatok különösen vonzóak lettek a viszonylag alacsonyabb jövedelmű utasok számára.

A légi közlekedés jelentősége a turisztikai szektor növekedésében elismert, mivel a légi közlekedés más közlekedési módokkal összehasonlítva az összes nemzetközi turistaérkezés több mint felét teszi ki.²⁴ Ezzel párhuzamosan az LCC-k gyors terjeszkedése az elmúlt évtizedekben növelte is a nemzetközi turistaérkezések volumenét. Sőt, az úgynevezett „pont-pont” szolgáltatásokra összpontosítva a diszkontjáratok nemcsak a nagyvárosok, hanem a turisták által korábban kevésbé felkeresett desztinációk elérhetőségét is javították. Az egyes repülőtéri szolgáltatások kategorizálását lásd részletesebben Erdei–Farkas–Novoszáth könyvében.²⁵ Például a kelet-európai régiókban az LCC-k által kínált új útvonalak egyre több turistautat eredményeztek olyan fővárosokba is, mint Budapest, Prága, Krakkó, Riga, valamint a kelet-közép-európai régió más, viszonylag kisebb városaiba is, amelyek kulturális öröksége egyre népszerűbb a nyugat-európai turisták körében.²⁶ Ezért a fapados légitársaságok egyik legnagyobb hozzájárulása az európai összeköttetésekhez annak tulajdonítható, hogy az elmúlt évtizedekben ők nyitották meg azon új útvonalak többségét, ahová korábban más légitársaságok egyáltalán nem indítottak járatokat.²⁷

Az LCC-k kétségtelenül elsősorban az utasok olyan szegmensének vonzására alkalmasak, amely érzékenyebb az árkülönbségekre, és kevesebbet költöthet turisztikai árukra, ami viszont az átlagoshoz képest csökkentheti az egy turistára jutó kiadásokat. Mindazonáltal a légitársaságok általános hatása a turizmusra továbbra is egyértelműen pozitív, mivel nemcsak a népszerű úti célokat szolgálják ki, hanem a kevésbé látogatott régiókat, városokat is, amelyek így viszont egyre több turistára számíthatnak.

²⁴ European Parliament: *At a Glance. Low-Cost Carriers and Tourism* (2017. június).

²⁵ Erdei Tamás – Farkas József – Novoszáth Péter: *Repülőterek működése és fejlődése*. Budapest, Dunaprint, 1998. 119.

²⁶ Frédéric Dobruszkes: *New Europe, New Low-Cost Air Services*. *Journal of Transport Geography*, 17. (2009), 6. 423–432.

²⁷ Frédéric Dobruszkes: *The Geography of European Low-Cost Airline Networks: A Contemporary Analysis*. *Journal of Transport Geography*, 28. (2013). 75–88.

Barátok és rokonok látogatása

Amikor valaki egy másik országba költözik munka vagy tanulás céljából, a kapcsolata a barátaival, rokonaival ritkán szakad meg. Míg az internet és a kommunikációs technológia fejlődése radikálisan átalakította ezt, és számos új lehetőséget kínál az egyének kapcsolattartásában (például mobiltelefon és okostelefon, videóhívás stb. használatával), a személyes kapcsolatok terén továbbra is fontosak maradtak a személyes találkozások és a fizikai jelenlét. Ehhez kapcsolódóan az egyének vándorlása egy folyamatos áramlást indíthat el, ami azzal jár, hogy a mobilitást vállaló maga keresi fel a barátait, rokonait, illetve azok látogatják meg őt. Valójában az ilyenfajta baráti és rokoni látogatásokat nagyra értékelik a légitársaságok az ilyen utazások iránti kereslet viszonylagos megbízhatósága és kiszámíthatósága miatt.²⁸

A helyi gazdaság és regionális fejlesztése

Az összes korábban tárgyalt csatorna, amelyeken keresztül az LCC-k hozzájárulhatnak az európai integrációhoz, a helyi gazdaságokkal és ennek következtében a regionális fejlődéssel, a területi kohézióval szorosan összefonódó pillérek. Például a mobil munkavállalók vagy az üzleti utazók forgalma növeli a tudás, az ötletek és az üzleti kapcsolatok áramlását a régiók között. Ez elősegítheti további befektetések megvalósítását, míg a közvetlen tőkebefektetések, az FDI-k csökkenthetik a tranzakciós költségeket, több vállalkozást vonzhatnak az adott régióba, és a javuló üzleti környezetből fakadó pozitív externáliák révén növelhetik a további gazdasági lehetőségeket más ágazatokban, amellet, hogy közvetlen foglalkoztatási lehetőségek nyílnak meg a régió légi közlekedési ágazatában. A nemzetközi hallgatók növekvő mobilitása előfutára lehet a magasan képzett munkaerő áramlásának a régiók között a jövőben. Eközben a turisták növekvő száma ösztönözheti az kulturaközi interakciókat a látogatók és a helyi lakosság között, amelyek további kapcsolatokat teremthetnek az európai polgárok között, és előmozdítják az „egység a sokféleségben” érzését.

Mivel a fapados légitársaságok nagyrészt másodlagos vagy regionális repülőterek használatával működnek, a kohézió és az elérhetőségen kívül számos egyéb hatás is növelheti a helyi gazdaságok fejlődését. Pozitívum, hogy az LCC-k

²⁸ Button–Vega (2008): i. m. 67–81.

hozzájárulnak a helyi gazdaság fellendítéséhez azáltal, hogy közvetlenül munkahelyeket teremtenek a repülőtér-irányításban, a földi kiszolgálásban és a légi szolgáltatásokban. A légi közlekedés jelentős munkaadó és a gazdasági jólét generátora lehet egy régióban.²⁹

Következtetések azokról a csatornákról, amelyeken keresztül a diszkont-légitársaságok elősegítik a mobilitást és az integrációt Európában

Az LCC-k elősegíthetik a mobilitást és az integrációt Európában. Több csatornán: munkaerő-mobilitás, üzleti utazások, oktatási mobilitás, szabadidős utazások, baráti és rokon látogatások, valamint a helyi gazdaság fejlődésén keresztül fejtik ki e hatásukat. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a mobilitás költségeinek csökkentésével ezek a légitársaságok fontos szerepet játszanak a munkaerő mobilitásában Európán belül. A kelet-közép-európai városok esete alátámasztja, hogy az LCC-k miként járultak hozzá az EU bővítési folyamatainak eredményességéhez és az egyének mobilitásának dinamikus növekedéséhez. A munkaerő-mobilitás jellege is átalakult, ismétlődővé vagy körkörösébbé vált, így a belföldi és a határon átnyúló ingázás is gyakoribb. A migráció áttételes következményeként a barátok és rokonok látogatásának volumene is növekszik, és az LCC-k alacsonyabb repülőjegyei vonzóak ezen ügyfélszegmensek számára.

Az üzleti utazás a kommunikációs technológia fejlődése ellenére továbbra is alapvető tevékenység az üzleti kapcsolatok és partnerségek területén. A bizonyítékok rávilágítanak arra, hogy a légi összeköttetés az intenzívebb üzleti kapcsolatokon, a befektetési kapcsolatokon és a tudásáramláson keresztül hozzájárul a gazdasági jólét növekedéséhez. Az LCC-k fokozódó jelenlétével összhangban több üzleti kapcsolat alakul ki, amint az a nyugat-európai nagyvállalatok esetében is tapasztalható, amelyek üzemet vagy fióktelepet nyitnak a kelet-közép-európai régióban. A kkv-k alkalmazottai hajlamosabbak a diszkontjáratokkal való utazásra, és az ilyen csoportok számára olcsóbb mobilitás biztosításával az LCC-k hozzájárulhatnak az egységes piac zavartalan működéséhez. A nemzetközi hallgatói mobilitást az európai identitás és kulturális integráció fontos elemének tekintik, ezért azt az Erasmus-program több mint három évtizede támogatja. Tekintettel arra, hogy a diákok érzékenyebbek az árkülönbségekre, úgy tűnik,

²⁹ Anne Graham et al. (szerk.): *Air Transport and Regional Development Case Studies*. London, Routledge, 2020. 326.

hogy a fapados járatok befolyásolják utazási döntéseiket. Emellett az LCC-k megjelenése a szélesebb lakosság számára is lehetőséget nyitott a szabadidős turizmusban való részvételre, például a távolabbi nyaralásra, a második otthon létrehozására vagy a rövid távú városlátogatásra. A nemzetközi turistaérkezések számottevő növekedése szintén egybeesik az LCC-k európai terjeszkedésével. Hasonlóképpen úgy tűnik, hogy a nemzetközi nyugdíjas-migrációt is elősegítette a diszkonttársaságok terjeszkedése a népszerű úti célok mellett a kevésbé frekvenciált útvonalakra. Összességében elmondható, hogy az LCC-k által kínált olcsóbb és nagyobb útvonalhálózat, amely nemcsak a nagyvárosokat, hanem a távoli területeket is összeköti, a szabadidős turizmus révén multikulturális interakciókat válthat ki. Végül a fapados légitársaságok hozzájárulhatnak a regionális fejlődéshez a gazdaság fejlesztésével, a másodlagos repülőterek felhasználásával, illetve közvetlenül a repülőtéren vagy közvetve a régióban történő munkahelyteremtéssel.

Felhasznált irodalom

- Air Transport Action Group: *Aviation: Benefits beyond Borders* (2020. szeptember). Online: https://aviationbenefits.org/media/167517/aw-oct-final-atag_abb-2020-publication-digital.pdf
- Akgüç, Mehtap – Miroslav Beblavý – Felice Simonelli: *Low-Cost Airlines. Bringing the EU Closer Together*. Brussels, CEPS, 2018. Online: www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/03/05152018%20Felice%20Simonelli%20Low-Cost%20Airlines_Makguc_MBeblavy_CEPS.pdf
- Bajić, Jasmin – Ivan Mišetić – Mirko Tatalović: Southeast Europe Air Transport in the Light of Global Market Changes – Challenges for Croatia. In Vinko Kandžija – Andrej Kumar (szerk.): *Economic Integrations, Competition and Cooperation. Accession of the Western Balkan Region to the European Union*. Nice, CEMAFI International, 2016. 249–273.
- Barslund, Mikkel – Matthias Busse: Labour Mobility in the EU: Addressing Challenges and Ensuring 'Fair Mobility'. *CEPS Special Report*, (2016). 139. Online: http://aei.pitt.edu/76764/1/SR139_MB_and_MB_LabourMobility.pdf
- Button, Kenneth John – Henry Vega: The Effects of Air Transportation on the Movement of Labor. *GeoJournal*, 71. (2008), 1. 67–81. Online: <https://humangeography.commons.gc.cuny.edu/wp-content/blogs.dir/3585/files/2018/01/transport-1.pdf>

- Dobruszkes, Frédéric: New Europe, New Low-Cost Air Services. *Journal of Transport Geography*, 17. (2009), 6. 423–432. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2009.05.005>
- Dobruszkes, Frédéric: The Geography of European Low-Cost Airline Networks: A Contemporary Analysis. *Journal of Transport Geography*, 28. (2013). 75–88. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2012.10.012>
- Erdei Tamás – Farkas József – Novoszáth Péter: *Repülőterek működése és fejlődése*. Budapest, Dunaprint, 1998.
- Eurocontrol: *EU Aviation Connectivity Indicators by Network Manager – Connectivity*. Online: www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0966692312002669?via%3DIhub
- European Commission: *2018 Annual Report on Intra-EU Labour Mobility* (2019. február 8.). Online: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8174&furtherPubs=yes>
- European Commission: *2021 Enlargement Package: European Commission Assesses and Sets Out Reform Priorities for the Western Balkans and Turkey* (2021. október 19.). Online: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/2021-enlargement-package-european-commission-assesses-and-sets-out-reform-priorities-western_en
- European Commission: *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Enhancing the Accession Process – A Credible EU Perspective for the Western Balkans*. COM(2020) 57 final (2020. február 5.). Online: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2bf63874-48d2-11ea-b81b-01aa75ed71a1/language-en>
- European Commission: *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*. COM(2020) 641 final (2020. október 6.). Online: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/communication_on_wb_economic_and_investment_plan_october_2020_en.pdf
- European Commission: *Questions and Answers. Economic and Investment Plan for the Western Balkans* (2020. október 6.). Online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1819

- European Parliament: *At a Glance. Low-Cost Carriers and Tourism* (2017. június). Online: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/607263/EPRS_ATA\(2017\)607263_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/607263/EPRS_ATA(2017)607263_EN.pdf)
- European Union: *Economic & Investment Plan for the Western Balkans* (2022. október). Online: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/12.10.2022-EIP-WB-GG.pdf>
- Graham, Anne – Nicole Adler – Hans-Martin Niemeier – Ofelia Betancor – António Pais Antunes – Volodymyr Bilotkach – Enrique J. Calderón – Gianmaria Martini (szerk.): *Air Transport and Regional Development Case Studies*. London, Routledge, 2020. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003092063>
- IATA: *A Study of the Effects of the United Kingdom Leaving the European Union on Airlines Flying to and from the UK* (2018. október). Online: www.iata.org/contentassets/e22c55cf063a47d5915886f6675c1f39/iata-brexistudy.pdf
- King, Russel – Enric Ruiz-Gelices: International Student Migration and the European ‘Year Abroad’: Effects on European Identity and Subsequent Migration Behaviour. *International Journal of Population Geography*, 9. (2003), 3. 229–252. Online: <https://doi.org/10.1002/ijpg.280>
- Novoszáth Péter: Munkaerőhiány az Európai Unióban. In Auer Ádám – Berke Gyula – György István – Hazafi Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 707–712.
- Nurković, Rahman: The Effects of Air Traffic on the Economic Development of Bosnia and Herzegovina. In Anne Graham – Nicole Adler – Hans-Martin Niemeier – Ofelia Betancor – António Pais Antunes – Volodymyr Bilotkach – Enrique J. Calderón – Gianmaria Martini (szerk.): *Air Transport and Regional Development Case Studies*. London, Routledge, 2020. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003092063>
- Oxford Economics: *Economic Benefits from Air Transport in the UK* (2014. november). Online: <https://airlinesuk.org/wp-content/uploads/2015/03/Oxford-Economics-2014.pdf>
- Sigalas, Emmanuel: Cross-Border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Intergroup Contact during the ERASMUS Year Abroad. *European Union Politics*, 11. (2010), 2. 241–265. Online: <https://doi.org/10.1177/1465116510363656>
- Treaty on the Functioning of the European Union. Part Three: Union Policies and Internal Actions – Title IV: Free Movement of Persons, Services and Capital – Chapter 1: Workers – Article 45 (ex Article 39 TEC). *Official Journal*, 51. (2008), C 115. 65–66. Online: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:L2008E045:en:HTML>

- Williams, Allan M. – Vladimir Baláž: Low-Cost Carriers, Economies of Flows and Regional Externalities. *Regional Studies*, 43. (2009), 5. 677–691. Online: <https://doi.org/10.1080/00343400701875161>
- World Economic Forum: *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. Travel and Tourism at a Tipping Point*. Geneva, World Economic Forum Geneva, 2019. Online: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf

Perényi Bálint

Adalékok az Államtudományi Intézet szerepéhez a két világháború közötti magyar geopolitikában – Fekete Lajos jugoszláv referens

Az Államtudományi Intézet

Az 1918-tól 1945-ig tartó időszak a jelenkori magyar történelem egyik legmeghatározóbb periódusa, amelynek fejleményei és következményei a mai napig számottevően éreztetik hatásukat a magyar társadalomban. A trianoni békediktátum alapjaiban határozta meg a magyar politikai és diplomáciai áramlatok, valamint törekvések irányát a II. világháború lezárásáig. A magyar politikai elit erőfeszítései a reálpolitikai helyzet változásait figyelembe véve hol hivatalosan, hol kimondatlanul az I. világháborút lezáró békerendszer megváltoztatására és ezzel együtt a területi revízióra irányultak.¹ A trianoni sokkhatás a politikumon kívül a társadalom széles rétegét érintette, ahogy a revíziós cél is egyfajta társadalmi konszenzust hozott létre. Az össztársadalmi erőfeszítésből a földrajztudomány is kivette a részét, hiszen a korszak legkiválóbb geográfusai, mint például Cholnoky Jenő vagy Prinz Gyula számos művükben foglalkoztak a Kárpát-medencével mint természeti, társadalmi, gazdasági és politikai egységgel.² Teleki Pál ebből a szempontból különleges helyet tölt be a korszak szellemi és politikai vezérszemélyiségeinek sorában. Tudományos és politikai munkásságát egyaránt döntően befolyásolta Magyarország I. világháborút követő sorsa. A magyar politikai földrajz egyik legkiválóbb művelőjeként politikai tevékenységében mindig a tudományos szempontokat tartotta szem előtt, a földrajztudományt pedig a haza szolgálatában művelte.³

¹ Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. *Regio*, 5. (1994), 3. 70–94.

² Hajdú Zoltán: *Magyarország történeti államföldrajza*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.

³ Kubassek János: Teleki Pál, a magyar politikai földrajz atyja. *Magyar Tudomány*, 172. (2011), 8. 989–990.

Teleki 1926-ban hozta létre az Államtudományi Intézetet, amelynek fő feladata a Magyarországtól elszakított területekre vonatkozó mindennemű anyag és adat szisztematikus gyűjtése, feldolgozása, valamint közzététele volt. Létrehozását követően az Államtudományi Intézet egyfajta döntés-előkészítő műhelylé vált, amely kulcsfontosságú információkat szolgáltatott a magyar politika és diplomácia számára az ország külpolitikai terveinek megvalósításához.⁴

A gyűjtőmunka elsődleges célja az volt, hogy egy majdani, közép-európai térséget érintő területi rendezés vagy egy új békeszerződés létrejöttekor a magyar fél rendelkezzen a legpontosabb és legnaprakészebb, valamint a valóságot leginkább tükröző statisztikai és térképanyaggal. Az Államtudományi Intézetben folyó munka ebből kifolyólag az összes utódállamra és a szélesebb értelemben vett közép-európai régióra is kiterjedt. Statisztikai információk és kiadványok mellett begyűjtötték az elérhető térképeket, könyveket, oktatási és kulturális adatokat, a közigazgatási és törvénykezési rendelkezéseket, valamint az ezen államokból érkezett vagy ott élő személyek szóbeli beszámolóit is rögzítették. A dokumentált anyagot feldolgozták, értékelték és rangsorolták. Az Államtudományi Intézet munkatársainak jó része valamelyik elszakított országrészből származott, rendelkezett nyelv- és helyismerettel az adott utódállamra vonatkozóan, és tisztában volt az ott uralkodó viszonyokkal, így azon ország referenseként tevékenykedett az intézetben.⁵

Teleki Pál gyakran személyesen vett részt az intézetben folyó munkában, és felügyelte azt, a kezdeti munkatársakat is saját maga választotta ki és tanította be. Mivel az intézet tevékenysége megkövetelte az egyéni ambícióktól mentes, személytelen befelé fordulást, a referensek leginkább a fiatalabb korosztályokból kerültek ki, akik a begyűjtött adatokat politikai ideológiától függetlenül, érzelmek nélkül voltak képesek feldolgozni. Az első négy évben az adatgyűjtő munka kis létszámmal, hiányos anyagok alapján folyt. Az 1928–1936 közötti időszakban indult meg az intézet fejlődése, a gyűjtőmunka kiterjedt, és a létszám is növekedett. Ebben a korszakban kerültek oda olyan fiatalok, mint Kardos

⁴ Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája, 1918–1938. In Ujváry Gábor (szerk.): *A közös haza konfliktusai. A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Budapest, Kodolányi János Főiskola, 2014. 90–91.

⁵ Franyó Frigyes: Rónai András élete és tudományos munkássága. *Földrajzi Értesítő*, 57. (2008), 1–4. 23–24.

Béla és Rónai András, akik az elkövetkezendő években kulcsfontosságú szerepet játszottak az Államtudományi Intézet életében. A kezdetekben az intézeti munkatársak publikációs tevékenységet nem vagy csak nagyon korlátozott mértékben folytattak, az adatgyűjtés elsősorban a politikai és diplomáciai szervek belső tájékoztatását szolgálta. Csak amikor a referensek egy-egy szomszédos állam viszonyainak egyedülálló szakértői lettek, vált számukra lehetővé, hogy nyilvánosság előtt is köztegyék munkásságuk eredményeit, azonban ezt is nagyon gyakran írói álneven tették.⁶

Az Államtudományi Intézet és az általa gyűjtött anyagból összeállított dokumentumok nélkülözhetetlen szerepet játszottak az első és a második bécsi döntést előmozdító diplomáciai folyamatokban. Az intézet szakértői személyesen is részt vettek a tárgyalásokon, illetve az előkészítési folyamatokban, a dokumentációs anyagot pedig folyamatosan biztosították a magyar diplomácia részére.⁷ A tervek, térképek és közigazgatási kérdések kidolgozásán túl az Államtudományi Intézet feladata volt az utódállamok propagandája ellen való védekezés is, vagyis a különböző platformokon és memorandumokban megjelenő, a valóságnak nem megfelelő nemzetiségi és földrajzi viszonyokat bemutató anyagok tudományos alapú cáfolata.⁸

Az Államtudományi Intézet tevékenysége – a két világháború közötti magyar politikai földrajz és geopolitika tudománytörténetében betöltött kardinális jelentősége ellenére – igen csekély mértékben feltárt. Ennek több oka is van. Egyrészt, ahogy már említettük, a referensek elsősorban a nyilvánosság elől a háttérbe húzódva, többé-kevésbé szürke eminenciásként tevékenykedtek, amit az intézet jellege és jelentősége követelt meg. Ebből fakadóan a munkatársak jó részének kilétét a mai napig homály fedi. Másik okként pedig az intézet irat- és dokumentációs anyagának hiányát emelhetjük ki. A II. világháborút követően az intézet elég gyorsan perifériára került, anyagainak egy részét széthordták. Legnagyobb részét a Magyar Országos Levéltár pincéjében helyezték el, ahol viszont 1956-ban egy találat következtében sajnálatos módon megsemmisült.⁹

⁶ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, Püski, 1993. 83–84.

⁷ Rónai (1993): i. m. 118–136. és 159–176.

⁸ Rónai (1993): i. m. 183–184.

⁹ Bárdi (2014): i. m. 95.

Fekete Lajos jugoszláv referens rövid életműve

Az Államtudományi Intézet tevékenységének kutatásában és feltárásában az előző fejezetben kifejtettek miatt fontos előrelépés lehet az intézeti munkatársak azonosítása, valamint a korabeli sajtóban megjelent írásaik összegyűjtése, elemzése. Ezeknek az előnye az, hogy mivel a nyilvánosság előtt megjelenő publikációkról van szó, sokkal jobban fennmaradtak, mint az intézet többi dokumentációs anyaga, és így részben rekonstruálható belőlük az Államtudományi Intézet tevékenysége és politikai földrajzi érvrendszere.

Az intézet egyik (hiszen valószínűsíthető, hogy több is volt) jugoszláv referense Fekete Lajos volt. Életpályája meglehetősen rendhagyónak mondható: 1900-ban született a Szatmár vármegyei Újnémeten, 1973-ban Budapesten hunyt el.¹⁰ Költőként, újságíróként, jogászként dolgozott. Középiskolai tanulmányait Temesvárott és Budapesten végezte, majd Budapesten jogot kezdett tanulni. 1919-ben a Vörös Hadseregben tisztként szolgált. Szolnoknál román hadifogságba esett, majd onnan kiszabadulva Jugoszláviába távozott. 1929-ben irodalmi és közéleti tevékenysége miatt kiutasították az országból, ekkor visszatért Budapestre, ahol 1930-tól 1947-ig az Államtudományi Intézet tudományos munkatársaként dolgozott. 1934-ben költői tevékenységének elismerésül Baumgarten irodalmi díjat kapott.¹¹

Arról, hogy Fekete Lajos hogyan-miként és kin keresztül került az Államtudományi Intézethez, sajnos semmilyen információval nem rendelkezünk. Idézett rövid önéletrajzi kötetének csak biográfiai részében van feltüntetve, hogy 1930-tól 1947-ig volt munkatárs az Államtudományi Intézetben, de az életrajzi leírásban egy szóval sem említi sem az intézetet, sem az ott végzett munkáját.

A jugoszláviai magyarság helyzete Fekete Lajos publikációs tevékenységének tükrében

Fekete a nyilvánosság előtt írásaiban elsősorban a szomszédos déli állam magyar kisebbségének helyzetével foglalkozott, illetve a magyarság szemszögéből vizsgálta a jugoszláv államalakulatot. A magyarokat érintő politikai, földrajzi, gazdasági és mindennapi kérdéseket görcső alá véve mutatta be a trianoni utódállam

¹⁰ Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai, 1981. 199.

¹¹ Fekete Lajos: *A bujdosó visszanéz. Önéletrajzi jegyzetek*. Szabadka, Életjel, 1971. 27–28.

strukturális egyensúlytalanságát. Alapvető meggyőződése szerint a jugoszláv kifejezés mögött a szerbek hegemoniája volt értendő, a Jugoszláviában élő és ebbe beletörődni nem akaró népek és vallási felekezetek közül pedig a leghátrányosabb helyzetben a magyar kisebbség volt.¹²

A témával kapcsolatos legtöbb publikációja (természetesen irodalmi tevékenységét nem számítva) a korabeli *Magyar Szemle*ben volt olvasható. Az 1935 és 1938 közötti időszakban összesen tizenkét írása jelent meg, amelyek mindegyike a *Magyar kisebbség Jugoszláviában* címet viselte. Ezek kevésbé nevezhetők tanulmányoknak, inkább rövidebb, átlagosan három-négy-öt oldalas, beszámoló jellegű írásokról beszélhetünk. Elsősorban az anyaországi célközönség számára összegyűjtött minden olyan hír- vagy információértékkel bíró eseményt, adatot és tényt tartalmazott, amelyek a magyar kisebbség helyzetét érzékeltetve mutatták be a jugoszláv állam belső dinamikáját. A cikkek tehát nem egy-két főbb kérdéskört dolgoztak fel, hanem inkább az adott időszak fontosabb, aktualitással bíró eseményeit foglalták csokorba, amelyek valóban igen széles spektrumot öleltek fel. Ezek közé tartoztak például az ország népegészségügyi problémái, így az ország tüdővész- és vérbajstatisztikája is az egyes nemzeti-ségek szerinti bontásban.¹³ Természetesen az ország belpolitikai viszonyainak alakulását is nyomon követte, elsősorban a politikai játszmák és új közigazgatási rendeletek magyar lakosságot érintő fejleményeit kiemelve. Nyilvánvalóan személyes beállítottságából és eredeti hivatásából kifolyólag – hiszen költő-író művészemberről volt szó, aki a délvidéki irodalmi és kulturális életben rengeteg kapcsolattal rendelkezett – szintén különös figyelmet szentelt a jugoszláviai magyarság kulturális életének, és rendszeresen beszámolt a különböző irodalmi, kulturális és közművelődési társulatok vagy olvasóköri megalakulásáról. Ehhez a témához szorosan kapcsolódott a magyarság oktatásügye; sarkalatos kérdés volt számára a magyar nyelvű iskolák tankönyveinek kritikája, amelyeket az állam kötelező tananyagga tett.¹⁴

Ezekben az írásaiban Fekete egyúttal a magyar–jugoszláv külpolitikai viszony alakulását is nyomon követte, de azt elsősorban nem a diplomáciai, hanem a kisebbségi kérdés javulásának függvényeként értékelte. Felfogása szerint a két állam közötti jó viszony fokmérőjének voltaképpen a jugoszláviai magyar kisebbség iránt tanúsított politikai bánásmódot tekintette, és a délszláv

¹² Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 25. (1935), 9–12. 378.

¹³ Fekete (1935): i. m. 380.

¹⁴ Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 27. (1936), 5–8. 189.

államról érzékeltetett kép is ennek függvényében alakult. A kezdeti igen negatív és kritikus hangvételű írások után 1937–1938-ban már megenyhültebb hozzáállást tanúsított, és elismerte Jugoszlávia javuló viszonyulását a magyar kérdéshez.¹⁵

A *Magyar Szemlé*ben megjelent írásaiban Fekete nem rendszerezte és nem foglalta össze az általa közölt információkat, és nem törekedett átfogó konklúziót levonni, hanem – ahogy már említettem – tömören, hírszerű formában fogalmazta meg a legfontosabb aktualitásokat. 1938-ban a *Kisebbségvédelem* című folyóiratban megjelent azonban egy hosszabb, tizenkét oldalt kitevő tanulmánya, amely *A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában* címet viselte. Ebben az írásában a demográfiai, politikai és gazdasági tényezőkön keresztül vizsgálta a magyarság helyzetét a jugoszláv államban. A tanulmány tulajdonképpen a már a *Magyar Szemlé*ben közölt írásaiból származó legfontosabb adatok és következtetések feldolgozásának és összefoglalásának tekinthető. Számba vette a jugoszláviai magyarság lélekszámát, területi eloszlását, valamint hogy miként torzultak a nemzetiségi arányok a megváltozott közigazgatási beosztásoknak köszönhetően. Lényegi elem, hogy az általa közölt adatok és következtetések alapjaként hivatalos jugoszláv statisztikai forrásokat jelölt meg, amelyekre hivatkozva és ezeket egymással összevetve mutatta ki a magyar népesség számát és arányát célzó ferdtítéseket.¹⁶ Az Államtudományi Intézetben keresztül a magyar diplomácia kulcsfontosságú stratégiai fegyverként használta az utódállamok által kibocsátott hivatalos statisztikákat és adatokat a területi rendezésről szóló tárgyalások során is, például az első bécsi döntés alkalmával.¹⁷ Fekete Lajos a demográfiai adatok alapján elemezte a magyarokat hátrányosan érintő belpolitikai és választási rendszert, a jogi és állampolgári sérelmeket, továbbá a súlyos gazdasági sérelmeket is. Jugoszlávia pénzügyi és gazdaságpolitikájában a magyarok lakta területek, elsősorban a Vajdaság gazdasági kifosztásának programját látta, mivel a húszas években a magyarok kárára végrehajtott agrárreform mellett a statisztikai adatok alapján a többségben magyarok és németek lakta területek az átlagnál jóval nagyobb részen vették ki a részüket az adózásból és közteherviselésből.¹⁸ Mellékesnek tűnhet, de egyben kissé különös az a tény, hogy egyik publikációjához sem közölt

¹⁵ Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 34. (1938c), 9–12. 92.

¹⁶ Fekete Lajos: A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában. *Kisebbségvédelem*, 1. (1938a), 1–6. 30–31.

¹⁷ Rónai (1993): i. m. 125–126.

¹⁸ Fekete (1938a): i. m. 35–40.

térképet, ami hasonló témájú, politikai földrajzi tanulmányok esetében gyakran esszenciális eszközként szokott funkcionálni.

Alapvetően Fekete Lajos írásaiból negatív államkép rajzolódik ki a déli szomszédos országról. Fő mondanivalójuk, hogy Jugoszlávia nem egy egységes államalakulat, hanem egy erős belső és külső politikai és gazdasági feszültségekkel terhelt, jelentős centrifugális erők hatása alatt álló ország, amelyben a trianoni döntés után elcsatolt magyar lakosság fundamentálisan hátrányos helyzetbe került. Tulajdonképpen véleménye nagyjából megegyezik a korabeli *Magyar Szemlé*ben megjelent, Jugoszláviával – elsősorban belső viszonyaival – foglalkozó más szerzők írásainak üzenetével,¹⁹ újdonságértékük tehát lényegi szempontból nem különösebben volt, inkább megközelítésbeli eltérésről beszélhetünk.

Fekete Lajos írásai tudománytörténeti szempontból

Ahogy tehát az imént kiemeltük, Fekete Lajos publikációinak tartalma nagyjából megegyezik a magyar közéletben Jugoszláviáról általánosságban kialakult nézetekkel. A *Magyar Szemlé*ben közölt írásaiban rengeteg adalékkal szolgált a szomszédos állam belső állapotait, illetve a magyar lakosság általános helyzetét illetően. A *Kisebbségvédelemben* megjelent tanulmányában pedig alaposan kidolgozott érvekkel és statisztikai mutatókkal számszerűen alá is támasztotta álláspontját. Nyilvánosan, nyomtatásban megjelent írásainak jelentőségét azonban véleményünk szerint elsősorban nem tartalmuk adja, hanem az a tény, hogy az Államtudományi Intézet munkatársaként tette közzé őket. Különösen nagyobbitja ennek a körülménynek a fontosságát az első fejezetben már ismertetett tényállás, miszerint az Államtudományi Intézet dokumentációs és forrásanyagának legnagyobb része a II. világháborút követően megsemmisült vagy elveszett. Ezzel pedig nemcsak a magyar történelem sorsdöntő időszakának és életbevágó kérdéseinek egy fontos mozaikja veszett el a magyar történetírásból, hanem a magyar politikai földrajz tudománytörténetében is tetemes űr keletkezett.

A kevés fennmaradt forrásból és visszaemlékezésből eddig is tudvalevő volt, hogy az Államtudományi Intézet hatalmas és szinte mindenre kiterjedő gyűjtőmunkát végzett az utódállamokra és a közép-európai térségre vonatkozóan.²⁰

¹⁹ Lásd Bajza József: Jugoszlávia válsága. *Magyar Szemle*, 17. (1933), 1–4. 382–390.

²⁰ Lásd Rónai Andrásnak, az Államtudományi Intézet későbbi igazgatójának már idézett önéletrajzi könyvét: Rónai (1993): i. m. 262.

Fekete írásai ezekhez szolgáltatnak konkrétumokat. Amellett, hogy a jugoszláviai magyarságot érintő minden jellegű, gazdasági, politikai, oktatási, vallási, népegészségügyi stb. információt összegyűjtött és közzétett, rengeteg statisztikai nyilvántartást, újságlapot, közéleti nyilatkozatot is megjelölt mint az általa nyilvánosságra hozott adatok forrásait.²¹ Ezek alapján bepillantás nyerhető egyrészt az Államtudományi Intézet belső adatgyűjtési tevékenységébe, másrészt pedig az adatok feldolgozási és felhasználási procedúrájába.

Fekete Lajos személyének és munkásságának feltárása és feldolgozása annak ellenére, hogy természetesen csak apró mozaikként szolgál az Államtudományi Intézet két világháború közötti magyar geopolitikában játszott szerepének rekonstrukciójához, fontos adalékokat jelent a magyar politikai földrajz klaszikus kora tudománytörténetének kritikai értékeléséhez. Az Államtudományi Intézet a magyar politikai földrajz olyan kiváló művelőinek munkásságához kapcsolódik szervesen és elválaszthatatlanul, mint Teleki Pál vagy Rónai András,²² és tevékenységének alapos kutatása és vizsgálata nélkül sem az előbb említett két tudós életműve, sem az 1945-öt megelőző magyar politikai földrajz és geopolitika tudománytörténete nem lehet teljes.

Érdekes kérdés viszont, hogy Feketének miért csak 1938-ig jelentek meg az írásai. Ez több szempontból is furcsának hat, amennyiben figyelembe vesszük, hogy 1938-at követően a világpolitikai események jelentősen felgyorsultak, és az I. világháborút követően felállított, majd húsz évig mozdulatlan nemzetközi viszonyrendszert alapjaiban rengették meg az elkövetkező évek területi változásai, amelyekből Magyarország sem maradt ki.²³ Az országgyarapodások időszakában az Államtudományi Intézet feladatainak száma és jelentősége is megugrott, az addig főleg a háttérben működő intézmény ekkortájt lépett ki a nyilvánosság elé, sőt a diplomáciai tárgyalásokat követően a visszacsatolt országterületek közigazgatási, politikai és gazdasági szervezőmunkájában is részt vett.²⁴ Az intézeti munkatársak publikációs tevékenysége felélénkül: az új

²¹ Példának okáért lásd Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 32. (1938b), 1–4. 189.

²² Kubassek (2011): i. m. 987–996.

²³ Szamborovszkyné Nagy Ibolya: *Területi változások Köztes-Európában a második világháború „környékén” (1935–1945)*. *Közoktatás*, 16. (2011), 1–2. 25–31.

²⁴ Rónai (1993): i. m. 181–189.

helyzetről való tájékoztatás és annak a nyilvánossággal való megismertetése is részben az ő feladatuk volt.²⁵

1938-at követően azonban Feketének a jelenleg rendelkezésre álló információk szerint nem jelent meg több ilyen tematikájú publikációja, ami az előbb vázoltak fényében különös. Ennek oka – jelen állás szerint – ismeretlen, viszont az Államtudományi Intézet belső struktúrája, feladatai és működése szempontjából fontos adalékokkal szolgálhatna a magyar politikai földrajz tudománytörténetét illetően.

Konklúzió

Fekete életművét és itt röviden bemutatott munkásságát figyelembe véve leszűrhető az az alapvető következtetés, hogy a magyar politikai földrajz tudománytörténetében nem csak geográfusok vagy a földrajztudományhoz szorosabban kapcsolódó szakemberek játszottak szerepet. Fontos ezt kiemelni, annak ellenére, hogy a már említett Rónai András sem volt földrajzos végzettségű, hanem a közgazdaság-tudományi karon szerzett diplomát és doktori címet is – bár azt azért érdemes megjegyezni, hogy doktori disszertációját politikai földrajzi témából írta.²⁶ Fekete Lajos azonban a politikai földrajztól jóval távolabb álló területről, a költészet és az irodalom világából érkezve lett az Államtudományi Intézet jugoszláv referense. Munkatársai nagy részének kilétét továbbra is homály fedi, de lehetséges, hogy többen Feketéhez hasonlóan szintén teljesen más háttérrel érkeztek az intézménybe.

Fekete Lajos feladata az Államtudományi Intézet jugoszláv referenseként a délszláv államalakulatról való adatgyűjtés és ezek feldolgozása, illetve az ott élő magyarság helyzetének olyan módszertannal elkészített értékelése volt, amely lehetővé tette, hogy az általa levont következtetések tudományos és diplomáciai értelemben is felhasználhatóak legyenek, így hozzájáruljanak az Államtudományi Intézet alapvető feladatának ellátásához, amely a két világháború közötti magyar geopolitikai célok megvalósulását és a trianoni békediktátum

²⁵ Lásd Rónai András: Új felvidéki határunk. *Földrajzi Közlemények*, 67. (1939), 1. 190–200.; Rónai András: Erdély tájai és az új határ. *Földrajzi Közlemények*, 68. (1940), 1. 239–250.

²⁶ Dövényi Zoltán: Rónai András és a magyar politikai földrajz. In Dövényi Zoltán – Nagy Miklós Mihály – Perényi Bálint: *Legitim geopolitika. Tanulmányok a klasszikus német geopolitikáról*. Budapest, Pallas Athéné, 2021. 111–115.

revíziójával egy igazságosabb térségbeli állapot létrehozását volt hivatott szolgálni. A Fekete által közölt adatok rendkívül széles spektrumon helyezkedtek el, az ország – és főleg a magyar népesség – életének egészére kiterjedtek.

Írásai értékelésekor szintén szükséges figyelembe venni, hogy elsősorban a hazai nyilvánosságnak szóltak, így a legfontosabb információk átadása mellett a magyar etnikumot érintő általános demográfiai, politikai és gazdasági összefüggések bemutatására szorítkoztak. Betekintést nyújtanak viszont az Államtudományi Intézet tevékenységébe, abba, hogy milyen források alapján és milyen módszerekkel végezték az intézményi munkatársak az adatgyűjtést.

Végezetül az Államtudományi Intézet történetének és jelentőségének kutatása szempontjából is új perspektívákat nyithat Fekete Lajos személyének és munkásságának további feltárása és tanulmányozása, hiszen szinte biztosra vehető, hogy a jelenleg rendelkezésre álló dokumentumok és adatok csak egy részét képezik az intézetben végzett tevékenységének. Hagyatéka és egyéb, még nem nyilvánosságra került anyagai segíthetik az Államtudományi Intézet által kidolgozott teljesebb Jugoszlávia-kép rekonstruálását és ezáltal a korabeli magyar politikai földrajzi felfogás megértését.

Felhasznált irodalom

- Bajza József: Jugoszlávia válsága. *Magyar Szemle*, 17. (1933), 1–4. 382–390.
- Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája, 1918–1938. In Ujváry Gábor (szerk.): *A közös haza konfliktusai. A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Budapest, Kodolányi János Főiskola, 2014. 61–138.
- Dövényi Zoltán: Rónai András és a magyar politikai földrajz. In Dövényi Zoltán – Nagy Miklós Mihály – Perényi Bálint: *Legitim geopolitika. Tanulmányok a klasszikus német geopolitikáról*. Budapest, Pallas Athéné, 2021. 109–134.
- Fekete Lajos: *A bujdosó visszanéz. Önéletrajzi jegyzetek*. Szabadka, Életjel, 1971.
- Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 25. (1935), 9–12. 378–382.
- Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 27. (1936), 5–8. 188–191.
- Fekete Lajos: A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában. *Kisebbségvédelem*, 1. (1938a), 1–6. 29–40.

- Adalékok az Államtudományi Intézet szerepéhez a két világháború közötti magyar geopolitikában
 Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 32. (1938b), 1–4. 186–190.
- Fekete Lajos: Magyar kisebbség Jugoszláviában. *Magyar Szemle*, 34. (1938c), 9–12. 92–97.
- Franyó Frigyes: Rónai András élete és tudományos munkássága. *Földrajzi Értesítő*, 57. (2008), 1–4. 21–38.
- Hajdú Zoltán: *Magyarország történeti államföldrajza*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai, 1981.
- Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. *Regio*, 5. (1994), 3. 70–94.
- Kubassek János: Teleki Pál, a magyar politikai földrajz atyja. *Magyar Tudomány*, 172. (2011), 8. 987–996.
- Rónai András: Új felvidéki határunk. *Földrajzi Közlemények*, 67. (1939), 1. 190–200.
- Rónai András: Erdély tájai és az új határ. *Földrajzi Közlemények*, 68. (1940), 1. 239–250.
- Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, Püski, 1993.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Területi változások Köztes-Európában a második világháború „környékén” (1935–1945). *Közoktatás*, 16. (2011), 1–2. 25–31. Online: https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/451/3/SZNI_Területi_valtozasok_Koztes_Europaban_a_masodik_vilaghaboru_kornyeken_2011.pdf

Vákát

Pintér Attila

Szerbia külpolitikája a koronavírus-járvány árnyékában

Bevezetés

A koronavírus-járvány hónapjai alatt az EU-csatlakozási folyamat leállásának, valamint a kínai és orosz vakcinaszállítmányoknak köszönhetően úgy tűnhetett, hogy Szerbia külpolitikájában orientációváltás következik be. Mára azonban világossá vált: az ország külpolitikai irányvonala a legcsekélyebb mértékben sem módosult, fő céljai, célkitűzései változatlanok maradtak. Az elmúlt években időről időre felmerül, hogy az EU-csatlakozási folyamatban jelentkező késedelem miatt Szerbia előbb vagy utóbb feladja nyugati orientációját, és más alternatívák után néz, ez azonban eddig nem történt meg. Nem is fog, hiszen egyrészt a szerbiai kormány világosan elkötelezte magát az ország EU-csatlakozása mellett, másrészt Szerbia gazdasági-kereskedelmi téren sokkal szorosabb szálakkal kötődik az EU-hoz, mint bármely más hatalomhoz, harmadrészt az országot szinte kivétel nélkül EU- és/vagy NATO-tagállamok veszik körül, végül, de nem utolsósorban az EU-n kívüli hatalmak csak részben jelenthetnek megoldást egyik vagy másik problémájára. Az alábbiakban összefoglaljuk a szerb külpolitika legfontosabb jellemzőit, és áttekintést adunk a Belgrád előtt álló lehetőségekről, kihívásokról.

Az EU-csatlakozási folyamat

A szerb csatlakozási tárgyalások 2014 januárjában kezdődtek, az első fejezet azonban csak 2015 decemberében nyitották meg, így a folyamat *de facto* ekkor vette kezdetét. Eddig 18 fejezetet sikerült megnyitni a 35-ből, valamennyit 2015–2019 között. A legutóbbi megnyitására 2019 decemberében, a finn elnökség alatt került sor. Az azóta eltelt csaknem két évben a horvát, a német és a portugál elnökség sem volt képes arra, hogy újabb fejezeteket nyisson meg, és bár a 2021. október 6-i *brdói nyilatkozat* megerősítette az EU elkötelezettségét a bővítés

folyamat mellett, kérdéses, hogy a szlovén elnökség alatt sikerül-e előrelépni ebben a tekintetben.

A szerb tárgyaláskezdés óta eltelt években két fontos fejlemény történt. Az egyik, hogy Ana Brnabić első kormányának megalakulásakor, 2017. június 29-én létrejött az Európai Integrációs Minisztérium, vagyis a szerbiai kormány, jelezvén elkötelezettségét az EU-csatlakozás mellett, az addigi tárca nélküli miniszteri posztot miniszterire emelte. A másik, hogy az Európai Tanács 2020. március 25-én jóváhagyta *A csatlakozási folyamat javítása – hiteles uniós perspektíva a Nyugat-Balkán számára* címet viselő, 2020. február 5-én kelt bizottsági közleményt, amelynek deklarált célja a csatlakozási folyamat felélénkítése volt.¹ A folyamat során nagyobb hangsúlyt kaptak az alapvető jogok (jogállamiság, demokratikus intézmények működése, közigazgatási reform), valamint a tagjelölt országok gazdasága. A fejezeteket hat klaszterbe sorolták, ettől fogva nem a fejezetek, hanem a klaszterek nyitása került előtérbe.

Az új módszertan bevezetése óta egyetlen klasztert sem sikerült még megnyitni. A politikai kritériumokat tartalmazó, öt fejezetből álló 1. klaszter ezzel együtt gyakorlatilag megnyitottnak tekinthető azon egyszerű oknál fogva, hogy korábban már valamennyi idetartozó fejezetet megnyitottak. A szerbiai kormány előkészítette a 3. és 4. klaszter megnyitását is. A nyolc fejezetből álló 3. klaszter a versenyképességről és gazdasági növekedésről, míg a négy fejezetből álló 4. klaszter a zöld agendáról, a digitalizációról és a fenntartható fejlődésről szól.

Jelenleg a csatlakozási folyamat vonatkozásában két pozitívum mondható el. Az egyik, hogy Szerbia négy év alatt megnyitotta a fejezetek több mint felét, illetve rendelkezik egy megnyitott klaszterrel is, a másik, hogy készen áll további klaszterek megnyitására. A szerbiai kormány, miután szembesült azzal, hogy sem a horvát, sem a német elnökség idején nem sikerült továbblépni, arra törekedett, hogy minél jobban igazolja, a munka rá eső részét elvégezte. Ebben a felismerésben kiemelt szerepe volt Nikola Selaković külügyminiszternek, aki 2021. március 4-én Berlinben, 2021. március 31-én pedig Rómában tett hivatalos látogatást, és kapott első kézből információkat a kapcsolódó német és olasz álláspontokról. E látogatásokat követően nagyon rövid idő leforgása alatt felálltak a klasztermunkacsoportok, amiről – ezzel is jelezve az esemény súlyát – Ana Brnabić miniszterelnök adott tájékoztatást a tagállamoknak 2021. június közepén.

¹ Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A csatlakozási folyamat javítása – hiteles uniós perspektíva a Nyugat-Balkán számára*. COM(2020) 57 final (2020. február 5.).

A szerbiai kormány ezt követően is megtette a szükséges lépéseket, a klasztermunkacsoportokkal az integrációt felügyelő miniszter rendszeresen egyeztet, másrészt tárcája havonta készít jelentéseket a jogállamiság terén elvégzett munkáról. A jelenlegi állapotot azonban nehéz derűlátóan értékelni. Az EU-tagállamok egy részében uralkodó belpolitikai helyzet és a bővítéssel kapcsolatos álláspont megnehezíti a bővítési folyamat folytatását. Kijelenthető, hogy a szerb EU-csatlakozási folyamat az elmúlt két évben lelassult, és amennyiben záros határidőn belül nem történik áttörés – annak ellenére, hogy az Európai Bizottság a 2021. évi országjelentésében javaslatot tett a 3. és a 4. klaszter megnyitására –, úgy fennáll a veszélye, hogy valóban leáll.

Kihívások Szerbia előtt, a legfőbb külső hatalmak és Szerbia kapcsolatai

A csatlakozási folyamat lelassulása nemcsak önmagában jelent problémát Szerbia számára, hanem azért is, mert az elmúlt egy esztendőben komoly változások történtek több olyan országban, amelyek álláspontja nem mellékes Szerbia számára. E változások nagy része korántsem kedvező Belgrádnak.

Az Amerikai Egyesült Államokban 2020–2021 fordulóján bekövetkezett változások, a Trump-adminisztráció távozása és a Biden-adminisztráció hivatalba lépése több szempontból is érzékenyen érintették Szerbiát. 2016–2020 között Belgrádnak sikerült jó kapcsolatokat kialakítani az amerikai kormánnyal, amely Koszovó vonatkozásában megengedőbbnek tűnt, mint a korábbi demokrata kormányok. 2017 júliusában, alig néhány héttel hivatalba lépését követően, Aleksandar Vučićot fogadta Mike Pence alelnök Washingtonban, majd az államfő bő két évvel később, 2019 augusztusában New Yorkban találkozott Mike Pompeo külügyminiszterrel is. A kapcsolatok tetőpontját egyértelműen az jelentette, hogy a szerb elnököt 2020. szeptember 4-én fogadta a Fehér Házban Donald Trump amerikai elnök. Igaz, a találkozó ára az volt, hogy Aleksandar Vučićnak alá kellett írnia egy 16 pontból álló szándéknyilatkozatot, amely alapvetően a Belgrád–Pristina közötti gazdasági kapcsolatok előmozdítását szorgalmazta. Magában foglalta ugyanakkor az 5G hálózat bevezetésével kapcsolatos amerikai aggodalmakat is, különösen a Huawei esetleges részvétele miatt, és rögzítette, hogy Szerbia 2020. szeptember 20-áig kereskedelmi irodát nyit Jeruzsálemben, majd 2021. július 1-jéig odaköltözteti izraeli külképviseletét is.

A Trump-adminisztráció úgy próbálta meg kezelni a térség legjelentősebb problémáját, a Belgrád–Pristina-vitát, hogy a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok előmozdítására helyezte a hangsúlyt. Az amerikai elnök Richard Grenell személyében különmegbízottat nevezett ki, akinek feladata a Belgrád–Pristina közötti tárgyalások felügyelete volt, és több mint egy éven keresztül töltötte be funkcióját (2019. október 4. – 2021. január 20.). Ezzel párhuzamosan kinevezték a State Department Nyugat-Balkánért felelős különmegbízottját is Matthew Palmer személyében (2019. augusztus 30. – 2021. szeptember 3.). Ennek oka elsősorban az volt, hogy a Fehér Ház és a Külügyminisztérium álláspontja nem feltétlenül egyezett a térséget illető kérdésekben – előbbi lényegesen megértőbb, megengedőbb volt Szerbia irányában.

Joe Biden győzelmét követően a szerb vezetés azonnal igyekezett hangsúlyozni, hogy természetesen kész a Biden-adminisztrációval együttműködni, jöllehet valószínűsíthető volt, hogy a Fehér Ház és a State Department közötti hangsúlyeltolódások gyorsan el fognak tűnni, és utóbbi ismét visszaszerzi korábbi szerepét a térséggel kapcsolatos külpolitikát illetően. Csaknem egy év távlatában kijelenthető, hogy a Biden-adminisztráció számára a Balkán nem számít prioritásnak. Miképpen az is, hogy ezzel párhuzamosan jól érzékelhető: Albánia és Koszovó kiemelt helyzete megmaradt Washington számára – elég, ha többek között az Afganisztánból menekülők elhelyezésére gondolunk. Biden beiktatásával megszűnt ugyanakkor a Fehér Ház különmegbízottjának beosztása, míg a Külügyminisztérium különmegbízotti posztján Matthew Palmert 2021. szeptember elején Gabriel Escobar, az Amerikai Egyesült Államok belgrádi misszióvezetőjének korábbi helyettese váltotta. Escobar 2021. október 28-án jelent meg a Kongresszus Külügyi Bizottsága Európáért felelős albizottsága előtt. Az általa elmondottak egyértelművé tették: a Nyugat-Balkán elsősorban a kínai és orosz befolyás visszaszorítása szempontjából lényeges az Amerikai Egyesült Államok számára, egyébként a kezdeményezéseket illetően szinte teljesen átadta a terepet az EU-nak.² Escobar térségbeli (Bosznia-Hercegovina, Montenegró) látogatása 2021. november első felében is elsődlegesen a fenti okok miatt volt fontos. Az Amerikai Egyesült Államok tudatában van annak, hogy a koszovói és a bosznia-hercegovinai kérdés továbbra sincs megnyugtató módon rendezve, e folyamatban pedig Belgrád egyaránt része a megoldásnak, de a problémának

² *Testimony by Deputy Assistant Secretary Gabriel Escobar House Foreign Affairs Subcommittee on Europe, Energy, the Environment, and Cyber Hearing on U.S. Engagement in the Balkans* (2021. október 28.).

is. A rendezés érdekében Washingtonnak nagy szüksége van a szerb államfőre, aki több szempontból is megkerülhetetlen tényező.

A Belgrád számára nem kedvező amerikai változásokat tovább árnyalja a 2021. szeptember végi német választás eredménye. Azt már előre lehetett tudni, hogy Merkel távozik a kancellári posztról, és a német külpolitika, főleg Koszovó vonatkozásában nem követett éppen szerbbarát irányt, mégis, a Szerbiát irányító jobbközép Szerb Haladó Párt számára a CDU/CSU választási győzelme jobban megfelelt volna, mint a baloldali kormány várható hivatalba lépése. Az egyértelmű, hogy Berlin az elmúlt években igyekezett komolyabb pozíciókat fogni a térségben, elég, ha a berlini folyamatra, a főképviselő hivatalának (Office of the High Representative – OHR) vezetésére, a koszovói kormány szoros német kapcsolataira gondolunk. Mindez azt jelentette, hogy a német kormányzat igyekezett szorosabb politikai befolyása, ellenőrzése alá vonni a délkelet-európai térséget, s mindez párosult a német tőke markáns megjelenésével. Az elmúlt tíz évben a Szerbiába érkezett külföldi tőkebefektetések tekintetében Németország az egyik legjelentősebb partnernek bizonyult. Ha az investíciók számát vesszük alapul, akkor 15,1 százalékkal az első, ha értéküket, akkor 9,6 százalékkal a harmadik-negyedik. Előbbi kapcsán fontos megjegyezni, hogy a második, Olaszország alig maradt le Németország mögött (14,4 százalék), ezt követően azonban hatalmas az űr, míg utóbbi kapcsán kiemelésre méltó, hogy az élen végzett Olaszország mindössze 1 százalékkal több beruházást (10,7 százalék) valósított meg, mint Németország.³ Azt, hogy Szerbia Berlin szemében is a térség kulcsországának számít, jelezte Angela Merkel német kancellár búcsúlatogatása is. Fontos azonban megjegyezni, hogy a visszavonuló német politikus belgrádi vizitjének a búcsún kívül az is célja volt, hogy felmérje, mennyire jelent kihívást a berlini folyamat számára a szerb államfő által 2019-ben kezdeményezett Mini Schengen Együttműködés,⁴ amely 2021. július 29-én Szkopjében az *Open Balkan* nevet vette fel, ezzel is jelezve készségét a bővítésre. A berlini folyamat és az *Open Balkan* viszonya kapcsán szembeűnő, hogy míg a kiváló német kapcsolatokkal rendelkező pristinai kabinet hallani sem akar az *Open*

³ Razvojna agencija Srbije (RAS): *Serbia Has Attracted over €34 Billion of Inward Foreign Direct Investment since 2007* (é. n.).

⁴ A kooperáció első találkozására Aleksandar Vučić szerb államfő, Zoran Zaev északmacedón kormányfő és Edi Rama albán miniszterelnök között 2019. október 10-én került sor Újvidéken, majd ugyanabban az évben november 11-én Ohridban és december 21-én Durrësbën is tárgyalóasztalhoz ültek.

Balkanhoz való csatlakozásról, addig az amerikai diplomácia minden kapcsolódó megszólalásában támogatóan nyilatkozik meg. Ami a német Balkán-politikát illeti, jelenleg megítélésem szerint az a legfőbb kérdés, hogy Merkel távozását követően a német külpolitika mennyire lesz aktív a térségben.

Szerbia 2019-ben, amikor a heves német ellenállás miatt egyrészt meghiúsulni látszott a szerb államfő által javasolt területcsere Koszovóval, másrészt egyértelműnek látszott, hogy Merkel kancellár visszavonul a politikától, a területcsere kapcsán kevésbé elutasítónak mutakozó Franciaország felé közeledett. Emmanuel Macron francia elnök 2019. július 15–16-i szerbiai hivatalos látogatása azonban, amelynek révén több mint három évtized után tett újra hivatalos látogatást Szerbiában francia államfő, csak átmeneti fellendülést hozott a francia–szerb kapcsolatokban, érdemi fordulatot nem. Bár Franciaország továbbra is az egyik legjelentősebb befektető Szerbiában – a befektetett tőke tekintetében a harmadik-negyedik helyen áll 9,7 százalékkal, az investíciók számát tekintve azonban csupán a hatodik⁵ –, Párizs lényegesen kisebb befolyással bír a régióban és azon belül Szerbiában, mint Németország.

Délkelet-Európa esetében nem hagyható figyelmen kívül Olaszország álláspontja, illetve az olasz külpolitika és külgazdaság térséggel kapcsolatos megfontolásai. Különösen, hogy Nikola Selaković szerb külügyminiszter 2021. március 31-i római hivatalos látogatása jelentős lökést adott a szerb EU-csatlakozási folyamatnak. A találkozót követően a szerb kormány viszonylag rövid idő alatt felállította a klasztermunkacsoportokat, ezzel is jelezve, hogy a munka rá eső részét elvégezte, valóban kész az egyes klaszterek megnyitására. Fontos megjegyezni azt is, hogy Olaszország az elmúlt években számos befektetést valósított meg Szerbiában: a befektetett tőke tekintetében az olaszok az első (10,7 százalék), míg a befektetési projektek számát illetően a második helyen (14,4 százalék) állnak. Szerbiában jelentős olasz vállalatok vannak jelen, elég, ha a Fiat kragujevaci befektetésére vagy a két nagy bank, az UniCredit és a Banca Intesa investícióira gondolunk. Mindez azt jelenti, hogy Róma számára nagyon nem mellékes, mi történik Szerbiában, illetve milyen stádiumban van az ország EU-csatlakozási folyamata. Az kétségtelen, hogy az olasz lépések Szerbiában nem olyan látványosak és nem olyan hangosak, mint a németeké és/vagy a franciáké, de az biztos, hogy nagyon hatásosak.

⁵ A német és a francia befektetések között az a lényeges különbség, hogy míg a németek esetében a kis- és középvállalati szektor biztosítja az investíciók nagy részét, addig a franciák inkább a nagyvállalatok révén vannak jelen a szerbiai piacon.

Mivel az EU-csatlakozási folyamatban az elmúlt két évben nem történt előrelépés, érzékelhetően megnövekedett a külső hatalmak érdeklődése Szerbia irányában. Kína, Oroszország és Törökország érzékeli, hogy a szerb integrációs folyamat elakadt, miközben tisztában vannak azzal, hogy nem tudnak alternatívát jelenteni Szerbia számára az EU-val szemben, de igyekeznek a keletkezett vákuumot kihasználni és a maguk javára fordítani. E három ország külpolitikai célkitűzései nem azonosak. Ez részben az eltérő érdekeknek, másrészt a térségnek az adott országok külpolitikai stratégiájában elfoglalt helyének és szerepének köszönhető.

Kína esetében politikai téren a legfontosabb szempont Szerbia területi integritásának védelme. Nem véletlenül, hiszen számára Koszovó elsősorban Tibet miatt bír jelentőséggel, így a koszovói kérdés Peking esetében a belpolitikai áthallások miatt lényeges. Szerbia számára ezzel párhuzamosan nem nélkülözhető az állandó BT-tag Kína folyamatos támogatása Koszovó vonatkozásában. A távol-keleti ország fontos szerepet játszik Szerbia politikai-gazdasági életében, illetve hétköznapijaiban is. Ezek legfontosabb elemei a főleg látványos infrastrukturális beruházásokban megjelenő kínai hitelek,⁶ a Huawei megjelenése és fokozatos térnyerése a szerbiai telekommunikációban, valamint a koronavírus-járvány leküzdése szempontjából kiemelten fontos vakcinák és egészségügyi eszközök. Ezzel együtt a szerbiai kínai jelenlét és befolyás mértéke még mindig elmarad az általános percepciótól. Bár az elmúlt években komoly előrelépés történt a szerbiai kínai befektetések tekintetében, a bori rézbánya, a nagybecskereki Ling Long gumigyár, a szendrői vasmű, illetve a Mei Ta és a Minth autóalkatrész-gyárak mellett inkább a kisebb volumenű инвестициók jellemzők, igaz, a fent említett cégek meghatározó fontosságúak a szerb munkaerőpiac és export szempontjából.⁷ 2019-ben a szerb külkereskedelmi forgalomban Kína részaránya 6,1 százalék volt, 2020-ban pedig 8 százalék, szemben az EU-tagállamok 61 százalékos részesedésével.⁸ A kétoldali gaz-

⁶ A XI. folyosó egyes szakaszai, a pancsovai Duna-híd, a Belgrád–Budapest vasútvonal korszerűsítése. A kínai hitelek jelenleg a szerb GDP hét százalékát teszik ki, így nem jelentenek kezelhetetlen problémát.

⁷ A jelentősebb kínai befektetések: Zijin Mining – 1,2 milliárd euró; Ling Long Tyres – 800 millió euró; HBIS Serbia – 300 millió euró; Meita – 150 millió euró; Minth – 100 millió euró. Razvojna agencija Srbije: *Invest in Serbia. Opportunities for Investors from China* (2020. szeptember).

⁸ A Kínába irányuló szerb kivitel 330 millió dollárt, a teljes export 1,7 százalékát tette ki, míg Kína szerbiai kivitele 2,5 milliárd dollár, a teljes import 9,4 százaléka volt. 2020-ban a szerb export 377 millió dollár volt, ami a teljes kivitel 1,9 százalékát tette ki, míg a Kínából származó import

dasági kapcsolatok volumene a külkereskedelmi forgalom mellett a közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) terén is elmarad a Szerbia és az Európai Unió közötti együttműködéstől. Míg a kínai cégek beruházásai a szerbiai befektetések 8,9 százalékát teszik ki, addig az EU-tagállamokból származó investíciók bőven meghaladják a 60 százalékot.⁹

A koronavírus-válság idején, elsősorban a Sinopharm-vakcina és az egészségügyi felszerelések beszerzése miatt a szerb–kínai kapcsolatok szorosabbá váltak. Már 2020 márciusában kínai orvosok és koronavírus tesztek érkeztek. Az egyik legolvasottabb szerbiai bulvárlap, az *Informer* hatalmas hirdetőtáblákon fejezte ki köszönetét Hszi Csin-ping kínai államfőnek („Hvala, brate Si”), miután 2021. január 16-án az európai államok közül elsőként Szerbiába megérkeztek a kínai vakcinák, három nappal később pedig megkezdődött a szerbiai lakosság tömeges oltása.¹⁰ A szerb–kínai kétoldalú kapcsolatok azonban nem minden körülmények között fejlődhetnek zavartalanul. A 2020. szeptember 4-én aláírt washingtoni megállapodás egyik cikkelye értelmében Szerbia kizárólag ellenőrzött forrásból szerez be 5G hálózatot, ami egyértelműen a Huawei további szerbiai térnyerésének megakadályozását célozza. Annak érdekében, hogy a szóban forgó megállapodás ne okozzon tartós problémát a szerb–kínai kapcsolatokban, a szerb kormány alig egy hónapon belül meghozta a döntést a Fruška Gora-i korridor kivitelezéséről. Ennek értelmében a 606 millió euró értékű projektet a China Bridge and Road Corporation valósíthatja meg.

Oroszország számára a térség nem tartozik a külpolitikai prioritások közé, nincs kiemelt jelentősége. A legfontosabb kérdés Moszkva szempontjából a régió országai NATO-csatlakozásának megakadályozása. Ebben a tekintetben legfőbb partnerei a katonai semlegességét deklaráló Szerbia, illetve a daytoni béke-megállapodásban rögzített jogait foggal-körömmel védelmező boszniai Szerb Köztársaság. A szerb–orosz kapcsolatokat a 2013. május 24-én aláírt stratégiai megállapodás határozza meg, amelynek legfontosabb elemei az együttműködés Koszovó kapcsán, elsődlegesen Oroszország állandó BT-tagsága révén, valamint a haditechnikai és az energetikai kooperáció. A szerb–orosz

3,3 milliárd dollár, a teljes import 12,5 százaléka volt (a Szerb Statisztikai Hivatal adatai alapján). A külkereskedelmi forgalom jelentős szerb deficittel párosul, ráadásul a szerb kivitel túlnyomó részét nyersanyagok teszik ki. 2020-ban a szerb export mintegy 60 százalékát a bori rézbányából származó réz képezte 228 millió dollár értékben.

⁹ Razvojna agencija Srbije (é. n.): i. m.

¹⁰ Az első szállítmányt, amely egymillió vakcinát tartalmazott, az államfő fogadta a belgrádi repülőtéren.

gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok nem jelentősek, hiszen Oroszország nincs a legnagyobb szerbiai befektetők között, és a szerb külkereskedelemben játszott szerepe sem szignifikáns: 2019-ben a forgalom 7,68 százaléka, 2020-ban 5,4 százaléka bonyolódott vele.¹¹

Oroszország szerbiai befolyása kapcsán fontos említést tenni az orosz *soft power* szerbiai hatásairól, a szerb lakosság oroszbarát érzelmeiről és a vallási kapcsolatokról. Egy 2020 tavaszán készített felmérés szerint a szerb lakosság 87 százalékának van pozitív véleménye Oroszországról, és mindössze 10 százalékuknak negatív.¹² Ezeket a pozitív érzelmeket több szerbiai napilap, mint például az *Informer*, a *Večernje novosti* és a *Kurir*, valamint a *Sputnik* internetes portál szerb nyelvű oldala is táplálja. A Szerb Ortodox Egyház és az Orosz Ortodox Egyház viszonya szívélyes és szoros. Ezeket a kapcsolatokat az is erősíti, hogy a belgrádi Szent Száva-székesegyház felújításához Oroszország jelentős összegeket biztosított: csak a templom mozaikjaihoz 10 millió euróval járult hozzá, míg a szerb kormány 32 millió eurót bocsátott rendelkezésre.¹³ Hagyományosan szoros a szerb–orosz katonai, haditechnikai együttműködés. Ennek egyik fő oka, hogy a szerb haderő felszereléseinek túlnyomó része orosz gyártmányú, ráadásul Szerbia az elmúlt években jelentős mennyiségű katonai felszerelést (MIG–29-es repülőgépeket, Mi–35-ös helikoptereket, T–72-es tankokat és páncélozott szállítójárműveket) vásárolt Oroszországtól.

Hasonlóképpen domináns az orosz jelenlét a szerb energetikai szektorban, különösen, ami az olaj- és gázpiacot illeti. A Lukoil 2003-ban megvásárolta a Beopetrol mintegy 80 százalékos, míg a Gazprom 2008-ban a szerb olajipari vállalat 51 százaléknyi tulajdonrészét, amelyet azóta 56 százalékra növelt. A csaknem 800 szerbiai benzinkútból hozzávetőleg 470 van e két cég tulajdonában.

¹¹ 2019-ben Oroszország részesedése a szerb exportból 5 százalék, az importból 9,6 százalék, míg 2020-ban a szerb exportból 4,6 százalék, az importból 6 százalék volt. A legjelentősebb orosz befektetés Szerbiában a Gazprom 2008-as investíciója, amelynek révén megszerezte a NIS, a szerb nemzeti gáz- és olajipari társaság többségi tulajdonrészét. Orosz energetikai cégek részéről nem ez volt az első szerbiai befektetés, hiszen 2003-ban a Lukoil megvásárolta a Beopetrol mintegy 80 százalékos tulajdonrészét. A két energetikai investíció mellett más területeken az orosz befektetések nem számottevők, különösen, hogy a Sberbank kivonul a szerbiai bankpiacról.

¹² A felmérés szerint a lakosság 51 százaléka nagyon kedvezően, míg 36 százaléka inkább kedvezően ítéli meg Oroszországot. Kína esetében ez az arány 39 százalék, illetve 46 százalék. Lásd International Republican Institute: *Western Balkans Regional Poll. February 2, 2020 – March 6, 2020* (é. n.).

¹³ Srpska Pravoslavna Crkva: *Сусрет патријарха Иринеја и министра Лаврова*.

Azzal, hogy a Balkáni Áramlat 2021. január 1-jén megkezdte működését, 2021. október 1-jétől pedig immáron főként ezen a vezetéken keresztül érkezik orosz földgáz Magyarországra, Oroszország vezető szerepe a téren tovább erősödött. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy Oroszország nem mindig és minden körülmények között tudja érvényesíteni érdekeit Szerbiában. A külpolitikát irányító szerb miniszterelnök, majd államfő hosszú évek óta nem járul hozzá ahhoz, hogy a Nišben 2012. április 25-e óta működő humanitárius központban dolgozó orosz állampolgárok diplomáciai státuszt kapjanak.

A szerb–török kapcsolatok esetében kijelenthető, hogy legsikeresebb elemüket a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok jelentik, illetve a török befolyás nem mérhető a fentebb vázolt kínai és orosz befolyáshoz. Ennek oka egyrészt a múltban keresendő: a szerb lakosság percepciói a csaknem öt évszázados oszmán uralom miatt és a török szappanoperák ellenére is alapvetően negatívak Törökországgal szemben. Másrészt a török befektetőknek nem sikerült olyan stratégiai területeken megjelenni, mint a kínai és az orosz cégeknek, harmadrészt a török érdeklődés homlokterében elsősorban Szerbia muszlimok által lakott területei, vagyis a Szandzsák és Dél-Szerbia állnak. A Szerbiában befektetett török tőke egy évtized alatt egymillió euróról 200 millió euróra nőtt, 800 vállalat csaknem 8000 embernek ad munkát. Ennek köszönhetően bővült a kereskedelmi forgalom is, 2020-ban a koronavírus-járvány ellenére rekordot döntve 1,32 milliárd eurót tett ki, és 2021 első felének adatai (756 millió euró) alapján jó esély van rá, hogy az egész évre vonatkozóan elérje kétmilliárd eurót. Törökország nagy hangsúlyt fektet a Belgrád–Szarajevó autópálya megépítésére és a Szandzsák úthálózatának fejlesztésére, mindkét projektben török cégek részvételével, emellett 2021. szeptember 1-jén főkonzulátust nyitott Novi Pazarban. A kapcsolatok további fejlesztését biztosítja, hogy létrejött a Magas Szintű Együttműködési Tanács, amely eddig két alkalommal ülésezett.

A szerbiai török jelenlétnek egyik fontos pillérét jelenti a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség (Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı – TİKA), amely 1992 óta csaknem 300 projektet valósított meg az oktatás, az egészségügy, a mezőgazdaság, az infrastruktúra, a közigazgatás fejlesztése, a kulturális együttműködés és a kulturális örökség védelme terén. Ez utóbbi kapcsán kiemelendő, hogy a TİKA finanszírozásával olyan oszmán emlékeket sikerült megóvni és felújítani, mint Sokollu Mehmed pasa kútja és Damad Ali pasa türbéje a belgrádi várban, Şeyh Mustafa türbéje Belgrádban, Ram vára,

Pertevniyal válíde sjenicai dzsámija, és folyamatban van az egyetlen megmaradt oszmán dzsámi, a Bajrakli dzsámi felújítása is.¹⁴

Mindent egybevetve továbbra is kijelenthető, hogy Szerbia külpolitikájára érde mi befolyással vannak a térségben egymásnak feszülő nagyhatalmi törekvések. Annak érdekében, hogy Belgrád elérje, megvalósítsa külpolitikai céljait, kénytelen egyensúlyozni az EU (Brüsszel–Berlin–Párizs), az Egyesült Államok, Kína, Oroszország és Törökország között.

Vakcinadiplomácia

Szerbia az európai országok közül elsőként szerzett be jelentős mennyiségű kínai oltóanyagot, ennek köszönhetően az országban 2021. január második felében már megkezdődött a Sinopharm-vakcinák tömeges alkalmazása.¹⁵ Ennek következtében Belgrád komoly lépéselőnyre tett szert a többi térségbeli állammal szemben, ez érvényes volt az EU-tagállamokra is. Ezt a helyzetet a szerb kormány arra használta fel, hogy regionális pozícióit erősítse:

- 2021. május végéig összesen 102 ezer Pfizer-, Szputnyik és AstraZeneca-vakcinát adományozott a többi délkelet-európai országnak;
- áprilistól lehetővé tette, hogy a szomszédos országok állampolgárai Szerbiában vegyék fel az oltást, ennek érdekében szervezett utakat indítottak, illetve külön oltópontokat állítottak fel;
- június 3-tól valamennyi bosznia-hercegovinai állampolgár felvehette az oltást Szerbia bármely településén;¹⁶

¹⁴ TIKÁ: *Szrbistan* (2019).

¹⁵ A szerb hatóságok az alábbi vakcinákat engedélyezték és használják:

- Pfizer/BioNTech: 2020. december 24. óta;
- Szputnyik V: 2021. január 6. óta;
- Sinopharm: 2021. január 19. óta;
- AstraZeneca: 2021. február 21. óta;
- Moderna: 2021. november 6. óta.

¹⁶ Az első donációt, a 4680 adagból álló Pfizer-vakcina-szállítmányt 2021. február 14-én adta át a szerb államfő a Tabanovce–Presevo átkelőn az északmacedón kormányfőnek. 2021. február 17-én a szerb kormányfő adta át a 2000 adagból álló Szputnyik-szállítmányt Podgoricában. 2021. március 2-án a szerb államfő adta át az 5000 adagból álló AstraZeneca-szállítmányt Szarajevóban.

- augusztustól ázsiai és afrikai országoknak is juttatott a vakcinákból; Nikola Selaković külügyminiszter hivatalos látogatásai során Angolának, Namíbiának, Zambiának, Zimbabwének, valamint Iránnak, Libanonnak és Vietnámnak ajánlott fel oltóanyagot. A hét ország között a közös nevező, hogy Szerbia velük hagyományosan jó kapcsolatokat ápol, és egyikük sem ismerte el Koszovó függetlenségét.

Szerbia igyekezett kihasználni az Oroszországhoz és Kínához fűződő jó kapcsolatait is. Ennek megfelelően 2021. április 6-án szerb–orosz, míg július 12-én szerb–kínai–emírátusokbeli megállapodás született a Szeptnyik, valamint a Sinopharm-vakcinák szerbiai előállításáról. Az orosz vakcinák gyártása a szerbiai Torlak és az orosz Gamalaja Intézet együttműködésében június 4-én megkezdődött, augusztus 30-án pedig jóváhagyták az első 550 ezer Szerbiában gyártott Szeptnyik vakcinát. Az üzem gyártási kapacitása az első évben 20 millió, a második évben pedig már 30 millió vakcina lesz. A kínai vakcinagyár 2022 tavaszára készül el, de ekkor még csak máshol gyártott vakcinákat töltenek itt, a 40 millió adagos teljes kapacitást, amely már magában foglalja a hatóanyag-előállítást is, 2023-ra érhetik el. A fenti lépések eredményeként Szerbia két éven belül az orosz és a kínai vakcinák előállításának regionális központja lehet.

Szerbia gazdasági helyzete

A szerbiai kormány 2020-ban két gazdaságvédelmi intézkedéscsomagot fogadott el: az első, 608 milliárd dinár (körülbelül 5,1 milliárd euró) összegű csomag március 31-én, míg a második, 66 milliárd dináros (körülbelül 564 millió eurós) csomag július 30-án lépett hatályba. Az első intézkedéscsomag értelmében:

- a jövedelemadó és járulékok, illetve a nyereségadó kifizetését három hónapra elhalasztották;
- az adományokra áfamentességet biztosítottak;
- a minimálbér összegéig a kormány átvállalta a mikro-, kis- és középvállalatok által foglalkoztatottak bérét;
- a nagyvállalatok munkaviszonyukból felfüggesztett munkavállalóinak a minimálbér felének megfelelő összegű támogatást biztosítottak;
- a Szerb Nemzeti Bank március 31-től három hónap időtartamra hitel-törlesztési moratóriumot vezetett be;

- minden nagykorú szerb állampolgár 100 euró összegű vissza nem térítendő támogatásban részesült, az összeget nemzeti valutában fizették ki;
- a vállalati likviditás erősítése érdekében 2,2 milliárd eurót kölönítettek el, elsődlegesen azzal a céllal, hogy kedvezményes kamatozású hiteleket nyújtsanak, és átvállalják a kereskedelmi bankok kockázatát.

A második csomagban a kormány júliusra és augusztusra a minimálbér 60 százalékáig átvállalta a mikro-, kis- és középvállalatok által foglalkoztatottak bérét, emellett a jövedelemadó és a járulékok fizetési kötelezettségét egy hónappal elhalasztották.

Mivel a koronavírus-válság gazdasági következményei 2021 elején még éreztették hatásukat, a szerbiai kormány 2021. február 21-i ülésén egy harmadik, 249,4 milliárd dinár (körülbelül 2,12 milliárd euró) összegű intézkedéscsomag elfogadásáról döntött. Ennek értelmében

- a mikro-, kis-, közép- és nagyvállalkozások három hónapon keresztül alkalmazottanként a minimálbér 50 százalékának megfelelő támogatást kapnak;
- a vendéglátói szektor vállalatai, az utazási irodák, az engedéllyel rendelkező idegenvezetők, a szállodák, az üdülőhelyek és az autókölcsönzők ezenfelül további egyhavi minimálbért igényelhetnek alkalmazottaik után;
- a városi szállodák a fentiekén túl egyszeri, közvetlen támogatást kapnak 350 euró/ágy és 150 euró/szoba értékben;
- a kormány az autóbuszokat üzemeltető vállalatoknak hat hónapon keresztül buszonként havi 600 eurót folyósít;
- a munkaadók három hónapig nem csökkenthetik az alkalmazottak számát több mint tíz százalékkal;
- három hónapra megtöltötták a céges osztalék kifizetését.

A szerbiai kormány elmúlt években követett gazdaságpolitikája, amelyet a makro-gazdasági stabilitásra és jelentős költségvetési tartalék képzésére való törekvés, továbbá szigorú monetáris politika jellemezett, valamint a kellő időben meghozott lépései eredményeként a GDP 2020-ban mindössze 1,1 százalékkal csökkent. A kabinet 2021-re hét százalék körüli bővüléssel számol. Az államadósság mértéke bár a 2019-es 52 százalékról negatív irányba mozdult el, így is a maastrichti kritérium alatt maradt, és 57 százalékot tett ki. Az ország továbbra is vonzóan bizonyult a külföldi működő tőke számára, hiszen 2020-ban a válság ellenére

hárommilliárd euró értékű FDI érkezett. A szerb külkereskedelmi áruforgalom értéke 2020-ban ugyan 3,4 százalékkal csökkent 2019-hez képest, a hagyományosan deficittel küzdő egyenleg azonban 6,8 százalékkal jobb eredménnyel zárt, mint egy évvel korábban. Megjegyzendő, hogy a szerb külkereskedelem egyre jobb eredményei többek között annak is köszönhetők, hogy exportjuk 2009–2019 között megötszöröződött. Amennyiben a korábbi trendek tartósnak bizonyulnak, vagyis a jelentős FDI-beáramlás és a magas hozzáadott értékű beruházások folytatódnak, a bérek emelkedése pedig folyamatos lesz, Szerbia belátható időn belül a régió vezető gazdasági hatalma lehet.

Kétoldalú kapcsolatok

A magyar–szerb kapcsolatokat az elmúlt két évszázadban elsősorban a rivalizálás jellemezte, országaink és népeink a különböző konfliktusokban rendszerint ellentétes oldalon álltak. Viszonyunkat azonban leginkább az 1941–48 közötti események terhelték meg, amelyek egészen az előző évtized elejéig komoly problémát jelentettek a kapcsolatok fejlesztése tekintetében. Tomislav Nikolić szerb elnök 2012. november 13–14-i budapesti, valamint Áder János magyar államfő 2013. június 25–26-i belgrádi látogatása azonban áttörést hozott ebben a tekintetben. A magyar köztársasági elnök a szerbiai parlamentben bocsánatot kért azokért a bűnökért, amelyeket magyarok követtek el a II. világháború során ártatlan szerbek ellen, majd a két államfő közösen hajtott fejet a magyar és a szerb áldozatok emlékműveinél Csúrogon.

A megbékélési folyamatnak köszönhetően az elmúlt nyolc évben a magyar–szerb kétoldalú kapcsolatok rendkívül jelentős változáson mentek keresztül. Miután a szerbiai kormány 2014. október 31-i ülésén eltörölte a Sajkás-vidék három települése, Csúrog, Mozsor és Zsablya magyar lakosságát kollektív bűnösséggel sújtó egykori jugoszláv kormányhatározatot, ki lehetett jelenteni, hogy a két ország, a két kormány között nincsenek nyitott, megoldatlan politikai kérdések. 2014–2021 között a két kormány hat együttes kormányülést tartott, amelyeken megállapodás született többek között az infrastrukturális fejlesztések összehangolásáról, illetve a 6. magyar–szerb kormányzati csúcson, Budapesten aláírták a két fél közötti baráti kapcsolatokról és stratégiai partnerségi együttműködésről szóló szerződést. Mindez azt jelenti, hogy kapcsolatainkat új szintre emeltük: a rendkívül sikeres és eredményes megbékélési folyamatot immáron a stratégiai partnerség váltotta fel.

Szerbia a Nyugat-Balkán országai közül a legfontosabb kereskedelmi partnerünk, a térséggel folytatott külkereskedelmünk mintegy kétharmadát déli szomszédunkkal bonyolítjuk. A KSH adatai alapján 2020-ban a magyar–szerb kereskedelmi kapcsolatok 3,4 százalékkal bővültek az előző év azonos időszakához képest, a forgalom értéke megközelítette a 2,7 milliárd eurót. A magyar kivitel 3,6 százalékos növekedéssel több mint 1,7 milliárd eurót, míg az import háromszázalékos bővüléssel 960,2 millió eurót tett ki. Az évek óta folyamatosan bővülő kétoldalú külkereskedelmi forgalom 747 millió euró aktívumot mutatott, ez az előző év azonos időszakához képest 4,3 százalékos növekedést jelent. A szerb reláció tavaly a teljes magyar külkereskedelmi aktívum 13,13 százalékát adta.¹⁷

A 2020-as év 8,5 százalékos forgalomnövekedéssel indult, ám a trendet a koronavírus-járvány márciusi megjelenése megtörte. A gazdaság leállása áprilistól éreztette hatását, májusban pedig a kétoldalú külkereskedelmi forgalom elérte mélypontját. Ekkor 8,2 százalékkal volt alacsonyabb, mint 2019 első öt hónapjában. A gazdaság fokozatos helyreállítása következtében júniustól a forgalom folyamatosan nőtt, és már októberre elérte a 2019-es szintet, sőt az év végére sikerült 3,4 százalékos növekedést is produkálni.

2021 első nyolc hónapjában tovább nőtt a kétoldalú kereskedelmi forgalom: az import 68,2 százalékkal bővült, és 950,8 millió eurót tett ki, míg az export 23,3 százalékot erősödve 1336,6 millió euró volt. A magyar aktívum 385,9 millió euró volt, ami azt jelenti, hogy a teljes magyar külkereskedelmi aktívum 14,2 százaléka ebben a relációban keletkezett. Ha az év hátralévő részében sem törik meg a rendkívül kedvező trend, akkor jó esély van rá, hogy a forgalom nemcsak a hárommilliárd eurót fogja elérni vagy meghaladni, hanem a 3,5 milliárd euró közelébe is juthat.¹⁸

Az elmúlt években a magyar vállalatok szerbiai befektetései komoly eredményeket hoztak. Az OTP Srbija még a válság előtt kezdte meg, de már annak folyamán fejezte be a Vojvođanska banka és a Société Générale akvizícióját, amelynek köszönhetően az olasz Banca Intesa mögött Szerbia második legnagyobb bankja lett. A Mol Srbija 2019 őszén nyitotta meg Karlócan (Sremski Karlovci) üzemanyag-raktározási és logisztikai depóközpontját, amely a cég

¹⁷ KSH: 17.1.1.8. *A külkereskedelmi termékforgalom értéke euróban és értékindexei a fontosabb országok szerint [folyó áron]* (é. n.).

¹⁸ KSH: 17.2.1.9. *A külkereskedelmi termékforgalom euróértéke és -értékindexei az EU tagállamai és a fontosabb országok szerint, 2021. január–július* (é. n.).

eddig legnagyobb önálló beruházása volt Szerbiában. A koronavírus-válság időszakának legjelentősebb magyar befektetésének az Indotek csoport investíciója bizonyult: a cég 267,6 millió eurót fizetett a szerb GTC csoport öt üzleti parkjának (Green Heart, FortyOne, Belgrade Business Center, 19 Avenue és GTC House) 122 175 m² alapterületen fekvő tizenegy épületéért.¹⁹ A magyar vállalatok szerbiai tőkebefektetései ezzel meghaladják az egymilliárd eurót.

A szerb vállalatoknak egyelőre csak egy szűk köre képes arra, hogy külföldön is beruházzon, ebben a tekintetben azonban Magyarország nem áll rosszul, hiszen hazánkban is megjelentek már a szerbiai vállalatok investíciói. A Szolnoki Papírgyárat 2016-ban megvásárló Drenik d.o.o. 2019-ben jelentősen növelte gyártókapacitásait, amihez a magyar kormány biztosított támogatást. Ennek köszönhetően 110 új munkahely jött létre.²⁰

A magyar kormány úgy ítélte meg, hogy a Nyugat-Balkán országai komoly fejlődési potenciállal rendelkeznek, amelyből célszerű lenne a magyar gazdaság szereplőinek is profitálnia, ezért 2019. október 31-én meghirdette a Nyugat-Balkán Beruházási Támogatás nevet viselő programot, amelynek forrásaira magyarországi gazdasági vállalkozások pályázhattak azzal a céllal, hogy a régió országaiban beruházásokat valósítsanak meg. A program keretében kilenc magyar vállalat részesült vissza nem térítendő támogatásban összesen 25 millió euró értékben.²¹ Mivel a Nyugat-Balkán Beruházási Támogatás sikeresnek bizonyult, a magyar kormány 2020-ban meghirdette a Külpiaci Növekedési Támogatás nevet viselő programot, amely nem kizárólag a délkelet-európai régióra vonatkozik, hanem más térségekre is, ugyanakkor jó esély van rá, hogy a Szerbiában befektetni szándékozó magyar vállalatok köre tovább bővül.

A kétoldalú gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok fellendülése egyértelműen a vajdasági gazdaságfejlesztési programnak és az azt lebonyolító Prosperitati Alapítványnak köszönhető: amíg 2016-ig a külkereskedelmi forgalom éves szinten 5-6 százalékkal bővült, 2017-ben a Magyarországra irányuló szerb kivitel csaknem 40 százalékkal, a Szerbiába irányuló magyar export pedig 24 százalékkal, és a külkereskedelmi forgalom összességében 32 százalékkal volt több, mint

¹⁹ GTC prodao 11 poslovnih zgrada u Beogradu mađarskom investitoru Indotek Group – Jedna od najvećih transakcija u oblasti nekretnina na tržištu CIE. *Ekapija*, 2021. május 25.

²⁰ Száztíz új munkahelyet teremt a Drenik Hungary Kft. beruházása Szolnokon. *Origo*, 2019. május 9.

²¹ Magyarország Kormánya: *A magyar vállalatok nyugat-balkáni beruházásainak támogatása hozzájárul a nemzetgazdaság erősítéséhez* (2020. október 20.).

az előző esztendőben.²² Tekintettel arra, hogy Szerbiában évek óta képvisellel rendelkezik a Magyar Exportfejlesztési Ügynökség (HEPA), a Közép-európai Gazdaságfejlesztési Hálózat Nonprofit Kft. (CED), valamint az Eximbank, minden feltétel adott ahhoz, hogy a magyar–szerb gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok a jövőben még szorosabbá váljanak.

Konklúzió

Szerbia külpolitikai törekvései a következő években sem fognak változni. Miközben az EU-csatlakozás továbbra is az ország stratégiai célja marad, Belgrád fokozott figyelmet fordít majd arra, hogy ezzel párhuzamosan ápolja a Kínával, Oroszországgal, Törökországgal fenntartott kapcsolatait, és az *Open Balkans* keretében szorosabbra fűzze a regionális együttműködést. A magyar–szerb kapcsolatokban arra számíthatunk, hogy folyamatosan újabb és újabb elemekkel bővíthetnek, és remélhetőleg rövid időn belül megjelenhetnek hazánkban a jelentősebb szerb befektetések.

Felhasznált irodalom

- Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A csatlakozási folyamat javítása – hiteles uniós perspektíva a Nyugat-Balkán számára*. COM (2020) 57 final (2020. február 5.). Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0057&from=HU>
- GTC prodao 11 poslovnih zgrada u Beogradu mađarskom investitoru Indotek Group - Jedna od najvećih transakcija u oblasti nekretnina na tržištu CIE. *Ekapija*, 2021. május 25. Online: www.ekapija.com/news/3287300/gtc-prodao-11-poslovnih-zgrada-u-beogradu-madjarskom-investitoru-indotek-group-jedna
- International Republican Institute: *Western Balkans Regional Poll. February 2, 2020 – March 6, 2020* (é. n.). Online: www.iri.org/sites/default/files/final_wb_poll_for_publishing_6.9.2020.pdf

²² KSH: 17.1.1.8. *A külkereskedelmi termékforgalom értéke euróban és értékindexei a fontosabb országok szerint [folyó áron]* (é. n.).

- KSH: 17.1.1.8. *A külkereskedelmi termékforgalom értéke euróban és értékindexei a fontosabb országok szerint [folyó áron]* (é. n.). Online: www.ksh.hu/stadat_files/kkr/hu/kkr0008.html
- KSH: 17.2.1.9. *A külkereskedelmi termékforgalom euróértéke és -értékindexei az EU tagállamai és a fontosabb országok szerint, 2021. január–július.* (é. n.). Online: www.ksh.hu/stadat_files/kkr/hu/kkr0048.html
- Magyarország Kormánya: *A magyar vállalatok nyugat-balkáni beruházásainak támogatása hozzájárul a nemzetgazdaság erősítéséhez* (2020. október 20.). Online: <https://kormany.hu/hirek/a-magyar-vallalatok-nyugat-balkani-beruhazasainak-tamogatas-hozzajarul-a-nemzetgazdasag-erositeshez>
- Razvojna agencija Srbije: *Serbia Has Attracted over €34 Billion of Inward Foreign Direct Investment since 2007* (é. n.). Online: <https://ras.gov.rs/invest-in-serbia/why-serbia/join-the-pool-of-the-successful>
- Razvojna agencija Srbije: *Invest in Serbia. Opportunities for Investors from China* (2020. szeptember). Online: <https://ras.gov.rs/uploads/2020/10/eng-opportunities-for-investors-from-china-ras-1.pdf>
- Srpska Pravoslavna Crkva: *Сусрет патријарха Иринеја и министра Лаврова.* Online: www.spc.rs/sr/susret_patrijarha_irineja_ministra_lavrova
- Száztíz új munkahelyet teremt a Drenik Hungary Kft. beruházása Szolnokon. *Origo*, 2019. május 9. Online: www.origo.hu/gazdasag/20190509-szaztiz-uj-munkahelyet-teremt-a-drenik-hungary-kft-beruhazasa-szolnokon.html
- Testimony by Deputy Assistant Secretary Gabriel Escobar House Foreign Affairs Subcommittee on Europe, Energy, the Environment, and Cyber Hearing on U.S. Engagement in the Balkans* (2021. október 28.). Online: www.congress.gov/117/meeting/house/114182/witnesses/HHRG-117-FA14-Wstate-EscobarG-20211028.pdf
- TIKA: *Szrbistan* (2019). Online: [www.tika.gov.tr/upload/2019/10/SIRB%C4%B0STAN%20K%C4%B0TAP%C3%87IK/S%C4%B1rbistan%20Kitap%C3%A7%C4%B1k%20\(d%C3%BC%C5%9F%C3%BCK%20%C3%A7%C3%B6z\)-1.pdf](http://www.tika.gov.tr/upload/2019/10/SIRB%C4%B0STAN%20K%C4%B0TAP%C3%87IK/S%C4%B1rbistan%20Kitap%C3%A7%C4%B1k%20(d%C3%BC%C5%9F%C3%BCK%20%C3%A7%C3%B6z)-1.pdf)

Szabó Mátyás

Az Európai Duna-bizottság jogállása és al-dunai tevékenysége (1856–1918)

Bevezetés

A balkáni nemzetállamok születése az európai kongresszusok nyomán a 19. század végéig lezajlott, azonban az Oszmán Birodalommal szemben kivívott államiság és szuverenitás közel sem oldotta meg Délkelet-Európa összetett konfliktusait. A közös jellemvonások ellenére – úgymint a középkori keresztény királyságokig nyúló történelmi gyökök, a közös (oszmán) birodalmi múlt, a gazdasági és társadalmi elmaradottság, a külföldi, nemzetközi minták átvétele és az európai hatalmak befolyása – a balkáni viszonylatokat továbbra is a fragmentáltság és heterogenitás jellemezte, ami a nagyhatalmaknak a Balkánon rendre felszínre törő és ütköző törekvései folytán összetett konfliktusrendszereket alakított ki. Az állandó konfliktusok az európai nagyhatalmak közös fellépését igényelték. A Balkán állandó válságainak és hatalmi problémáinak kezelése jelentős nemzetközi tapasztalatot halmozott fel, ezen tapasztalatanyagot okkal nevezhetjük korokon átívelő történelmi jelenségnek.¹

Az 1815. évi bécsi kongresszus által létrehozott hatalmi egyensúly rendszerének („európai koncert”²) válságkezelő mechanizmusai és elvei napjaink kormányközi együttműködései számára is mintaként, hivatkozott történeti példaként szolgálnak. A francia forradalom előtti Európa restaurációját célzó európai szövetség tagjai a monarchikus legitimizmus és a területi szuverenitás megerősítése mellett határrendezéseket eszközöltek, rögzítették a diplomáciai képviselők rangját, illetve a nemzetközi folyók szabad hajózására vonatkozó elveket. A bécsi kongresszus határozmányait az európai hatalmak az európai

¹ Halász Iván: *Az állam összeomlása és újjáépítése*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2014. 42.

² Az angolszász szakirodalomban European Concert of Powers, míg a német irodalomban Europäische Mächtekonzerktént tárgyalt együttműködési módozat. Henry Kissinger: *Dipomacy*. New York, Simon & Schuster, 1994. 78–102.

közjog részévé nyilvánították, és közös garanciát vállaltak azok megtartására. A pentarchia visszaállítása³ mellett a hatalmak egyúttal kötelezték magukat, hogy az európai erőegyensúlyt érintő ügyeket rendszeres kongresszusokon és konferenciákon tárgyalják meg és rendezik. Bár az előbb említett fórumok nem váltak a mai multilaterális keretegyezmények konferenciáihoz hasonlíthatóan rendszeressé, az európai koncert 1815 és 1918 között legalább 42 nyilvános kongresszust és konferenciát tartott, amelyeknek több száz üléséről született jegyzőkönyv. Ezek mellett számos informális nagykövetségi konferencia, a felügyeleti bizottságok, a hajózási és határszervező bizottságok, illetve a különböző vizsgálómissziók is mind az európai koncert eszköztárához tartoztak.⁴

Mivel a nagyhatalmak közreműködését megkívánó ügyek a kormányzatok állandó érintkezését igényelték, ezek többnyire a diplomáciai ágazatban, a nagykövetségi szférában zajlottak. Az európai koncertként működő szövetséghez a krími háborút lezáró 1856. évi párizsi szerződéssel csatlakozó Oszmán Birodalom gyengülő integritása és államjogi konfliktusai alapvetően határozták meg a korszakot. Ennek megfelelően a konstantinápolyi diplomáciai testület tulajdonképpen a diplomáciatörténetben „keleti kérdésként” ismert ügyek titkárságaként működött.

Azonban az európai koncert eszközeiként létrejöttek a diplomáciai ügyvitelnél és a nagykövetségi konferenciáknál szorosabb kooperációk és intézmények is. A nemzetközi irodák, tanácsok és bizottságok általában valamilyen szakmai, szakigazgatási természetű kérdés intézésére alakultak. A keleti kérdéssel elválaszthatatlan kapcsolatban álló Duna-kérdés rendezése kapcsán is nemzetközi bizottságok felállításával látták biztosítottnak az európai hatalmak a bécsi kongresszus elveinek végrehajtását. Az 1856. évi párizsi szerződés a nemzetközi Duna-hajózás szabadságának kivitelére két nemzetközi intézmény szervezését mondta ki. A Duna-torkolat felügyeletére az európai hatalmak – vagyis Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország, az Osztrák Császárság, az Orosz, illetve az Oszmán Birodalom és Szardínia – delegáltjaiból Európai Duna-bizottság (Commission Européenne du Danube – EDB) néven megalakult egy ideiglenes

³ Mezey Barna: Ausztria és az örökös tartományok. In Mezey Barna – Sente Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, Osiris, 2003. 291.

⁴ Matthias Schulz: The Concert of Europe and International Security Governance. How Did It Accomplish, What Were Its Shortcomings, What Can We Learn? In Harald Müller – Carsten Rauch (szerk.): *Great Power Multilateralism and Prevention of War. Debating the 21st Century Concert of Powers*. Oxon, Routledge, 2011. 41–61.

nemzetközi bizottság, míg a folyami szakasz felügyeletére a parti államok – vagyis Württemberg, Bajorország, az Osztrák Császárság, illetve az oszmán fennhatóság alatt álló fejedelemségek (Szerbia, Moldva, Havasalföld) – delegáltjaiból egy Parti Bizottság (PB vagy másként Parti Államok Bizottsága – *Commission riveraine*). Az eredetileg ideiglenes, technikai munkálatokkal megbízott EDB az európai konferenciákon rendre újabb mandátumokat, bővülő területi illetékességet, nagyobb önállóságot, szélesebb jogköröket nyert. Ezzel szemben a PB, amely a torkolati folyamszabályozás végeztével elvileg az ideiglenes EDB jogköreit is átvette volna, a folyamrendészeti szabályok – osztrák elnöklet alatt történt – kidolgozását követően, az al-dunai fejedelemségek ellenállása és az Oszmán Birodalom államjogi konfliktusai okán végül nem kezdte meg munkáját.

A Duna-kérdés a krími háború időszakának diplomáciájában szorosan összekapcsolódott a román államiség kérdésével, egyúttal pedig a Fekete-tenger és a Duna semlegessé tételével. A Pontus-válság (1870–1871), majd az 1877–1878-as orosz–török háború nyomán az akkori hatalmi viszonyok és a Duna kereskedelmi potenciálja is indokoltta tette egy szuverén ütközőállam (Románia) és egy autonóm nemzetközi folyami bizottság kialakítását Oroszország és az Oszmán Birodalom között. Az 1878. évi berlini kongresszus kiterjesztette az EDB hatásköreit és kiváltságait, kimondta a Duna semlegesítését, a Duna menti erődök lerombolását, egyszersmind kivonva a bizottságot mind az oszmán, mind az új román állam fennhatósága alól, Romániát pedig felvéve az EDB-be. Azonban a Duna-kérdés mentén nemcsak a román államiség került fókuszba.

Mivel a bécsi határozmányok a szabad folyami hajózás elvének kivitelét a parti államokra hagyták, az 1856. évi párizsi szerződés nyomán az egész Dunára kiterjedő nemzetközi szabályok kidolgozására az al-dunai fejedelemségek (Szerbia, Moldva, Havasalföld) is meghívást kaptak. Majd a berlini kongresszus nyomán a Vaskaputól Bráiláig terjedő folyami szakasz nemzetközi felügyeletének, az úgynevezett Vegyes Bizottság (*Commission mixte du Danube*) felállítására szintén meghívást kaptak az érintett parti államok (Szerbia, Bulgária és Románia). Az észak-balkáni fejedelemségek, félszuverén országok a Duna-kérdésben lehetőséget láttak nemzetközi jogalanyiságuk kidomborítására.

Az EDB az államközi kapcsolatok szervezeti kereteket öltő formájává lett. Az 1815-ös bécsi elvek realizálására éppen a válságok, a krími háború és az 1877–1878. évi orosz–török háború szolgáltatott indokot az európai hatalmak számára, míg a platformot a konfliktusokat lezáró európai kongresszusok nyújtották,

amelyek az Orosz Cárság és az Oszmán Birodalom ütközőzónájában egy kimagasló geopolitikai jelentőségű terület felett alakítottak ki fokozatosan egyre szélesebb jogkörökkel és kiváltságokkal felruházott nemzetközi szervezetet.

Az EDB jogállása és szervezete

Az Európai Duna-bizottság létrehozását az 1815. évi bécsi kongresszus záróokmánya vetítette előre, amely a nemzetközi folyók szabad hajózásának elvét kimondva egyúttal az elv végrehajtásáról és a folyami szakaszok nemzetközi felügyeletének módozatairól is rendelkezett. A hajózásra vonatkozó elvek végrehajtására a záróokmány az érintett parti államok számára biztosok kiküldését írta elő (108. c). Azonban mivel a Fényes Porta ekkor még nem volt szerződő fél és az európai hatalmi koncert részese, a Duna esetében a nemzetközi intézmények felállítása csak a krími háborút lezáró 1856. évi párizsi szerződéssel kezdődhetett meg.

Megalakulásakor az EDB egy technikai jellegű, ideiglenes kooperációként indult, amelynek határozott időre szóló megbízatását az európai konferenciák rendre meghosszabbították: az 1856. évi párizsi konferencián 2 évre, majd 1858-ban szintén Párizsban újabb 2 évre, 1861-ben 5 évre, 1865-ben 6 évre nyert mandátumot. A Pontus-válságot rendezni hivatott 1871. évi londoni konferencián eldőlt, hogy az al-dunai fejedelemségek és az Oszmán Birodalom államjogi konfliktusa miatt függőben lévő Parti Államok Bizottsága nem tudja átvenni az EDB kompetenciáit – ahogyan az a bécsi kongresszusból és az 1856. évi párizsi szerződésből következett volna –, így az EDB 12 éves mandátumot nyert, míg a Duna folyami szakaszán az egységes felügyeleti rendszer egészen az 1919. évi versailles-i szerződés által létrehozott Nemzetközi Duna-bizottság (Commission internationale du Danube) felállításáig nem valósult meg.⁵

Az 1871. évi londoni szerződéssel tehát tartóssá vált az európai jelenlét a Duna-torkolatban, míg az 1878. évi berlini kongresszus már az oszmán szuverenitás alól is mentesítette a bizottságot. Ezzel párhuzamosan az EDB-nek 1883-ig kellett törlesztenie a Fényes Porta által biztosított működési kölcsönöket, majd működését újabb kölcsönökből, befektetésekből és az elsőfokú hatóságai

⁵ Gordon E. Sherman: The International Organization of the Danube Under Peace Treaties. *The American Journal of International Law*, 17. (1923), 3. 448–455.

által beszedettette illelékekből fedezte. Az 1883. évi londoni konferencián az EDB 21 éves mandátumot nyert azzal a kikötéssel, hogy amennyiben a rendes közgyűlésen egyik hatalom sem kezdeményezi a bizottság feloszlátását, működése háromévente hallgatólagosan meghosszabbodik.

Az EDB tagjai

Az EDB 1856. november 4-én porosz elnöklet alatt tartotta alakuló ülését, egyúttal pedig a közgyűlés értesítette a helyi hatóságokat és konzuli hivatalokat a bizottság felállításáról.⁶ A hét biztost a párizsi kongresszus szerződő felei küldték ki, így a plenáris közgyűlést az angol, a francia, a porosz, az osztrák, a szárd, az orosz és az oszmán kormányzat egy-egy delegáltja alkotta. A Szárd Királyság helyét 1861-ben Olaszország vette át, míg az Osztrák Császárság az 1867. évi közjogi átalakulás nyomán 1868-tól Osztrák–Magyar Monarchiaként (l’Autriche-Hongrie) képviseltette magát a bizottságban, a porosz képviselőt pedig 1871-től a Német Császárság váltotta. A bizottság összetételének következő módosulását Románia felvétele jelentette a berlini kongresszus nyomán (1878). Ezt követően 1906-ban Szerbia folyamodott tagságért,⁷ míg az Ausztria–Magyarország és Bulgária közötti kereskedelempolitikai tárgyalásokon a bolgár kormány részéről merült fel a csatlakozás szándéka 1909-ben.⁸ A két parti állam mellett Görögország is jelezte az EDB-tagság iránti igényét, azonban a világháborút követő Párizs környéki békeszerződésekig már újabb bővítés nem történt, és a berlini kongresszus rendelkezése szerinti nyolc hatalom rendezte a bizottság mindennapi ügyeit az európai közjog oltalma és az európai hatalmak garanciája alatt.⁹

⁶ Protocoles de la Commission Européenne du Danube. Protocole No. 1. (Galac, 1856. november 4.), §. 1. In *Protocoles des séances de la commission européenne établie en vertu de l'article 16 du traité de Paris du 30 mars 1856 pour améliorer la navigabilité des embouchures du Danube*. (h. n.), (k. n.), (é. n.). A Duna-bizottság könyvtárában kutatható kötet.

⁷ Joseph Chamberlain: *The Danube in Five Parts*. Washington, Government Printing Office, 1918. 63.

⁸ HHStA AR F37 K.70. 1.

⁹ Constantin Ardeleanu: *The European Commission of the Danube, 1856–1948. An Experiment in International Administration*. Leiden–Boston, Brill, 2020. 265–266.

Az EDB illetékességi területe

Az 1856. évi párizsi szerződés a bizottságot az Iszaksától a Fekete-tengerig tartó szakasz szabályozására jogosította fel, így az EDB döntően technikai tevékenységet végzett. Végrehajtó funkciói csupán a kalauzszolgálatra és a díjszedésre terjedtek ki. Az ideiglenes szabályok alapján a bizottság 1860. szeptember 1-jén kezdte meg a hajózási illetékek behajtását. Míg a PB továbbra sem kezdhette meg működését, az EDB illetékességi területét a berlini kongresszus a torkolattól felfelé Galacig kiterjesztette, egyúttal kivonva a bizottságot mind az Oszmán Birodalom, mind az új román állam fennhatósága alól. Végül az 1883. évi londoni konferencián született döntés a szervezet illetékességének újabb kiterjesztéséről a torkolattól Bráiláig,¹⁰ ami Romániának a londoni konferenciától való távolmaradása okán hosszas nemzetközi pereskedést vont maga után.¹¹

Az EDB hatáskörei

A nemzetközi szerződések szerteágazó hatáskörökkel ruházták fel az Európai Duna-bizottságot. Az 1856. évi párizsi szerződésben a Duna-delta szabályozására kapott felhatalmazást, ezt követően azonban a bizottság közgyűlése határozatok formájában (mai fogalommal élve lopakodó hatáskörbővítésnek is nevezhetnénk) folyamatosan építette ki ideiglenes szervezeti rendjét, folyamrendőri szabályait, tarifáit, végrehajtó tevékenységét, amelyeket utólag az európai konferenciák határozmányai ismertek el, és helyeztek az európai közjog védelme alá.

A bizottság történetében az 1866. évi galaci szerződés az első nagy jelentőségű mérföldkő, amely az 1861-ben a közgyűlés által kiadott közokmányt (*acte public*) emelte nemzetközi jogi erőre. Ez utóbbi dokumentum az EDB elsőfokú szerveit – a tulsai székhelyű Hajózási Főfelügyelőséget (l'Inspectorat de Navigation) és a Sulinai Révkapitányságot (Capitanat de port de Soulina) felhatalmazta a torkolati szakaszon befutó hajók mérésére, köbözésére, kalauzolására, a világító- és vontatószolgalat biztosítására, illetve ennek fejében illetékek szedésére,

¹⁰ Lers Vilmos: *A Dunára vonatkozó nemzetközi jogállapot*. Budapest, Pallas, 1891. 181–182.

¹¹ Laurence Boisson de Chazournes: The Permanent Court of International Justice, The International Court of Justice and International Water Law: Versatility in Consistency. In Stephen C. McCaffrey – Christina Leb – Riley T. Denoon: *Research Handbook of International Water Law*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2019. 288–289.

így ezen szervek már hatóságként működtek. A hajózási intézmények a dunai vilajet közegei voltak jogilag, a hajózás adminisztrációja az oszmán tengerészeti minisztérium felügyelete alá tartozott,¹² hivatalnokai a szultánra tettek esküt, határozataikat és ítéleteiket is a szultán nevében hozták.¹³ A galaci szerződéssel nemzetközi jogi erőre emelt *acte public* értelmében azonban az oszmán kormánynak az EDB-ügyekben a bizottság hozzájárulását ki kellett eszközölnie.

A berlini kongresszust követően a korábbi oszmán hivatalok hajózási teendői (hajók mérése, ellenőrzése, a tarifa szerinti díjak felszámítása és behajtása elsőfokú közegei révén) a bizottságra szálltak. Ugyancsak a bizottság hatáskörébe kerültek az Orsova–Galac szakaszra vonatkozó szabályzatok és nemzetközi felügyeleti rendszer (vegyes bizottság) koncepciójának kidolgozása, továbbá a vízjogi és a halászati ügyek (47. cikkely). Mivel az 1865. évi közokmányt a berlini szerződés rendelkezéseihez kellett igazítani, az európai hatalmak 1881-ben egy pótegyezményt fogadtak el. Az 1881. évi londoni szerződéssel az egészségügyi szabályok kidolgozása is az EDB és a bukaresti Nemzetközi (Karantén-) Tanács hatáskörébe került (6–7. cikkely), egyúttal pedig a szerződés rögzítette, hogy a bizottság előjogainak érvényesítésére a tisztviselők az EDB zászlaját, jelzéseit jogosultak használni.

Az Európai Duna-bizottság működésére vonatkozóan ki kell emelni annak közszolgálati jellegét, amely egyrészt abban nyilvánult meg, hogy a különböző kereskedelmi lobogók alatt vonuló hajókat az elvámolás és köbözés során – magánérdektől és nemzetiségtől függetlenül – egyenlő elbánásban kellett részesíteni. Másrészt a bizottság a beszedett illetékekből tartotta fenn magát, és ezen illetékekkel a hajóforgalmat csak annyiban terhelhette, amennyiben az a szabad hajózás biztosításához feltétlenül szükséges volt. A bécsi és a párizsi elvek gyakorlatba ültetésének egyik legfontosabb szegmense a tarifarendszer kidolgozása, illetve a hajók köbözési rendszerének meghatározása volt, amelyek számos reformon átestek. Az oszmán, majd európai hatóságok a hajózási illetékeket holland dukátban, majd frankban, 1920-tól pedig lejben szedték és kezelték. A bizottság a hitelintézetektől és az oszmán kormánytól felvett hiteleit, illetve pénzügyi alapjait (tartalékalap, nyugdíjalap) és költségvetését frankban számította.

¹² Ismail Kemal: *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*. London, Constable and Company, 1920. 76.

¹³ Palotás Emil: *A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg Monarchia diplomáciájában, 1856–1883*. Budapest, Akadémiai, 1984; Vas Leó: *Az Európai Duna-bizottság 75 éves működése. Vízügyi Közlemények*, 15. (1933). 208.

Az EDB szervezete

A delegáltak szférája

Az EDB fennállása korai szakaszában az európai hatalmak delegáltjaiból álló közgyűléssel és reszortok szerint kialakított albizottságokkal működött, amelyek helyét a későbbi gyakorlatban a közgyűlésnek felelős végrehajtó bizottság (*comité executif*) vette át.¹⁴ A bizottság első két évében a delegáltak három albizottságot alakítottak: egy technikai albizottságot (a brit, a szárd és az orosz delegáltból), egy adminisztratív albizottságot (az osztrák, a porosz és a francia delegáltból), végül egy tarifa-albizottságot a díjszabályzat kidolgozására (az osztrák, a szárd és a brit delegáltból).¹⁵ A majdani osztrák–magyar közös pénzügyminiszter, Franz Becke cs. k. galaci konzul két albizottság munkálatainak is tevékeny részese volt.

Az 1858. évi párizsi nagyköveti konferenciát követően az EDB napi ügyvitelének folytatására a delegáltak egy végrehajtó bizottságot alakítottak, amely az állandó elnök mellett állt a Vezértitkárságot (*Secrétariat général*) vezető adminisztratív delegáltból (*délégué à l'administration*) és a szulinaí székhelyű Hajózási Kincstárt (La Caisse de navigation) vezető pénzügyi delegáltból. Az ottomán elnök mellett a két további tagot az európai kormányok delegáltjai alfabetikus rendben havonkénti váltással rotálva adták.¹⁶

A delegáltak közgyűlése (*session plenaire*) a bizottság legfontosabb döntéshozó fórumaként funkcionált. Működési keretei 1864-től szilárdultak meg, amikor is a hét küldött döntött az évenkénti két rendes közgyűlés gyakorlatának bevezetéséről.¹⁷ Míg az őszi plenáris közgyűléseken általában a költségvetés, a hiteltörlesztés és a pénzügyi alapok ügyei kerültek napirendre, addig a tavaszi ülések jegyzőkönyveiben gyakrabban találkozunk a szervezeti, rendészeti és technikai reformok kérdéseivel. A közgyűlések hozták meg a döntéseket minden fontosabb ügyben, az ülésszakok között pedig a végrehajtó bizottság, a Vezértitkárság és a szolgálati ágak vezetői (ezek felállása és viszonya több

¹⁴ Vas (1933): i. m. 190.

¹⁵ Ardeleanu (2020): i. m. 88.

¹⁶ Ardeleanu (2020): i. m. 89.

¹⁷ Commission Européenne du Danube: *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre, de 1856 à 1931*. Paris, Imprimerie nationale, 1931. 66–67.

változáson átesett) feleltek a napi szintű ügyvitel és a hivatali érintkezések végrehajtásáért.¹⁸

A hivatalok

A delegáltak irányítása alatt a szakirodalom összesen hét hivatalt vagy szolgálatot különböztet meg: 1. Vezértitkárság, 2. Számvevőség és Központi Pénztár, 3. Technikai Szolgálat, 4. Szulinaí Révkapitányság, 5. Egészségügyi Szolgálat, 6. Hajózási Főfelügyelőség és 7. Hajózási Kincstár.¹⁹

A hivatalok és szolgálati ágak közül a legjelentősebb az 1857 óta Galacban székelő Vezértitkárság volt, amelynek feladata az ülésszakok jegyzőkönyveinek és a bizottság kéthavi jelentéseinek szerkesztése, továbbá a levelezés, iratkezelés intézése, a rendészeti ítéletek és a könyvtár nyilvántartása volt.²⁰ A Számvevőség és Központi Pénztár (Comptabilité générale et Caisse centrale) intézményes előzményeit szintén 1856–1857-ben hozták létre. Ezek számos változáson mentek keresztül, 1873 előtti szövevényes szervezettörténetük részletezésére azonban e tanulmányban nincs lehetőség. A korai szulinaí és tulsai számviteli alegységek közül az előbbit 1873-ban külön hivatallá szervezték (Caisse de navigation),²¹ míg az 1879-ben átszervezett és központosított Számvevőség már a bizottság teljes illetékességi területének számviteli ügyeit intézte.²² Hatáskörébe tartozott a pénz-, érték-, ingatlan- és leltárkezelés, a költségvetés kidolgozása, a hitelműveletekkel és a pénzügyekkel kapcsolatos levelezés.²³

Szintén az első alegységek közé tartozott az 1856-ban szulinaí székhellyel²⁴ létrehozott Technikai Szolgálat (Service technique), amely az akkori galaci Központi Hivatallal a bizottság két korai hivatalának egyikeként működött. A szolgálat tevékenysége állt a legszorosabb kapcsolatban a párizsi célokkal, amely a különböző hidrológiai mérések, mérnöki és műszaki tevékenységek, valamint jelentések mellett a szulinaí és a tulsai műhely felügyeletét is végezte.²⁵

¹⁸ Ardeleanu (2020): i. m. 90.

¹⁹ Commission Européenne du Danube (1931): i. m. 82.

²⁰ Vas (1933): i. m. 191.

²¹ Commission Européenne du Danube (1931): i. m. 86.

²² Ardeleanu (2020): i. m. 201.

²³ Vas (1933): i. m. 191.

²⁴ Ardeleanu (2020): i. m. 81.

²⁵ Ardeleanu (2020): i. m. 204.

A szulínai tengeri kikötő felügyeletét ellátó hatóság a Szulínai Révkapitányság volt (*Capitainat de port*), amelynek vezetését 1857-től látták el az EDB által jelölt tisztviselők. A révkapitányság a szulínai kikötő öt különböző tengerészeti operációra szakosodott részlegében²⁶ látta el az elsőfokú hatósági végrehajtó szerepét (mérések, illetve behajtása), valamint a kihágási bíráskodást. Emellett működtette a révkalauzi és pilótaszolgálatot, a világítótornyokat, a ködjelzést és a mentőszolgálatot.²⁷ A szintén 1857-ben létrehozott Egészségügyi Szolgálat (*Le Service des hôpitaux*) a tulcsai (1865-ig működött) és szulínai kórházat igazgatta, és ellátta a hadi- vagy kereskedelmi hajók, az EDB és a helyi polgári lakosság körében a betegeket.²⁸

Az EDB költségeit 1856 és 1860 között az oszmán kormány fedezte, ezt követően kezdte meg a bizottság az ideiglenes illetékszedést.²⁹ Később két újabb hivatal jött létre: elsőként még 1860-ban a szulínai Hajózási Kincstár (*Caisse de navigation*), amely a révkalauzdíjakat hajtotta be, s egyúttal fenntartotta és fizette a szolgálatot,³⁰ majd egy évvel később Tulcsa székhellyel a Hajózási Főfelügyelőség (*l'Inspection de la navigation*), amely Szulina kivételével a bizottság teljes illetékességi területén gyakorolta az elsőfokú hatóság és a kihágási bíróság jogkörét.

Tisztviselők és alkalmazottak

A bizottság az alkalmazottait kezdetben rövid távú, időről időre megújított munkaszerződésekkel foglalkoztatta, majd az 1880-ban történt belső szervezeti szabályozás következtében kiszámíthatóbb státuszt nyertek. Végül 1884-ben három fizetési osztályba sorolták az alkalmazottakat,³¹ 1886-tól pedig a tisztviselő jogállású személyzetet egy úgynevezett rendes díjtáblázatban (*Tableau normal des traitements*), míg a többi alkalmazottat külön regisztrálták.

Míg az EDB tisztviselőinek száma 1857 júliusában az akkori két szervezeti egységben – Központi Iroda (*Bureau central*) és Technikai Szolgálat (*Le Service*

²⁶ Ardeleanu (2020): i. m. 205.

²⁷ Vas (1933): i. m. 191–192.

²⁸ Ardeleanu (2020): i. m. 205.

²⁹ Vas (1933): i. m. 192.

³⁰ Commission Européenne du Danube (1931): i. m. 88–89.

³¹ Ardeleanu (2020): i. m. 216.

technical) – csupán 32 főt tett ki,³² addig az 1890-es évekre a tisztviselő- és személyi állomány létszáma már 255 volt, a két világháború között pedig már 359-re nőtt.³³ Visszatérve az 1890-es állapotra, a bizottság ekkor már nem csak a parti államok és nem is csak a szerződő hatalmak állampolgárai közül nevezett ki tisztviselőket és alkalmazottakat. A nagy számban foglalkoztatott görög nemzetiségű személyzet mellett az EDB ügyviteli irataiban dán és svájci alkalmazottakra is bukkanhatunk.

1. táblázat: Az EDB személyi állománya és illetményei 1896-ban

Illetőség	Létszám	Fizetés (frank)
Görögország	63	176 150
Oszmán Birodalom	60	150 468
Ausztria–Magyarország	58	182 780
Románia	31	80 296
Olasz Királyság	13	48 600
Anglia	9	53 500
Oroszország	7	16 100
Franciaország	6	40 000
Németország	4	29 820
Dánia	3	44 000
Svájc	1	3 600
Összesen	255	825 314

Forrás: HHStA MdÄ AR F34. 877. *Etat du personel de la CED. Avril 1896*

A bizottság a tisztviselők és alkalmazottak mellett ügynököket is foglalkoztatott, akik különböző műszaki beszerzésekért és pénzügyi egyeztetésekért feleltek. Az ügynökök működésének helyszínei Konstantinápoly, London, Bécs és Budapest voltak.³⁴

³² Ardeleanu (2020): i. m. 198.

³³ Vas (1933): i. m. 192.

³⁴ Ardeleanu (2020): i. m. 125.

Az EDB tevékenysége

Az Európai Duna-bizottság állandó intézménnyé fejlődését és nemzetközi karakterét nagyban köszönhette a Duna-delta gazdasági és stratégiai jelentőségének. A két birodalom közötti ütközőzóna, egyúttal hatalmi vákuum az orosz–török háborúk nyomán az európai hatalmi egység érdekében megkívánta a semlegessé tételt. Ugyanakkor a birodalmak peremterületén a hatósági jelenlét hiánya és gyengesége szintén okot szolgáltatott az európai felügyelet kiépítésére.

Az EDB a fentiekben ismertetett hatósági tevékenység mellett természetesen technikai jellegű munkálatokat is végzett, szabályozta és kotorta a folyam-medreket, újabb és újabb átvágásokat létesített, karbantartotta a vezérgátákat, világítótornyokat és egyéb közműveket. Emellett nagy jelentőségű mérési-statisztikai és hidrológiai munkálatokat is folytatott. A bizottság jelenléte az infrastruktúra fejlődésére is kiemelkedő hatást gyakorolt, a kontinentális Európa kapujában, annak peremterületén raktárak, közművek, kórházak létesültek, kiépült a posta- és a telegráfálózat.

Szintén a bizottság tevékenységi körébe tartozott a nemzetközi jogba is beültetett szabályzatok kidolgozása, úgymint a Közép-Dunára vonatkozó előterv (*avant-projet*) és a Vegyes Bizottság (*Commission mixte*) koncepciója, a berlini szerződés nyomán az 1865. évi közokmányhoz csatolt 1881. évi pótszerződés, az 1883. évi londoni szerződés egyes tartalmi elemei, illetve a belső szabályzatok, amelyek a későbbi nemzetközi szervezetek számára is mintaként szolgáltak. A folyamatrendészeti szabályok és a belső szervezet alakítása mellett a bizottság gyakorlata a mérésügy, a mérték- és illetékrendszer terén is hatást gyakorolt más tengerészeti hatóságokra és bizottságokra.

A hajózás érdekében tett intézkedések mellett a bizottság szociális tevékenységet is végzett. Kórházai a kereskedelmi és haditengerészek mellett a polgári lakosságot is ellátták. Az egészségügyi szolgálat igazgatásán felül az EDB különböző pénzügyi alapokat működtetett, amelyekből főként a saját tisztviselőinek nyújtott szociális támogatást (nyugdíj, lakbér, átalányok, kiszállási költségek, hazautazás, szabadságolás, vagy gyógykezelés). Szabályozási tevékenysége révén lecsapolásokkal is hozzájárult a malária visszaszorításához, templomokat, temetőket, iskolákat létesített, emellett különböző szubvenciókat nyújtott.³⁵

³⁵ Vas (1933): i. m. 210.

Az EDB működésének és közvetlen hatásának színhelye egyértelműen a Balkán északi határa, az al-dunai térség és Szulina városa volt. A szervezet székhelyéül szolgáló Galac városát John Ramsey McCulloch a „scythia Nílus Alexandriájaként” aposztrofálja,³⁶ míg a tengeri kikötőváros, Szulina idővel a kontinentális Európa kapujává fejlődött. A várost a krími háborút követően marginális és anarchikus állapot jellemezte, Constantin Ardeleanu egyenesen *piratical republic*ként említi.³⁷ Szulina ekkor szökött matrózok, üldözött kalózok, elítélt gályarabok, gyilkosok és a törvény elől bujkálók menedékhelye volt, amelynek helyzetét súlyosbították a keresztény-muzulmán vallási villongások is,³⁸ míg egy évszázaddal később már inkább kezdte felvenni egy *europolisz* képét.

Összegzés

Az Európai Duna-bizottság jelenléte lokális közvetlen hatásán és illetékességi területén is jóval túlmutatott, hiszen egyrészt az évtizedek során az európai együttműködés intézményeként komoly presztízsre tett szert, másrészt a balkáni térséget és Kelet-Közép-Európát is érintő konfliktusokat oldott fel magában. Az EDB jogi természete és intézményes karaktere is egy kettősségen nyugodott. Egyrészt semmilyen nemzetközi jogi dokumentum vagy határozmány sem nyilvánította ki a bizottság állandó jellegét, másrészt azonban a gyakorlatban a működése mégis fennmaradt, ami az 1883. évi londoni szerződés értelmében az európai hatalmak háromévenkénti közös „hallgatását” igényelte. A bizottság szerződéses állandósítása egyértelműen a brit, francia és olasz érdekeket szolgálta volna, míg a felosztatás leginkább Oroszország és Románia érdekében állt. A kompromisszumos megoldás kifejezetten megfelelt Ausztria–Magyarország politikai elvárásainak, hiszen a monarchia diplomáciai paradigmája (a balkáni kereskedelmi protekcionizmust szem előtt tartva) egészen az 1860–61-es fordulatig a bizottság felosztatására irányult, majd a monarchia államjogi konfliktusai okán inkább kisebbik rossz lehetőségként jutott a kompromisszumos megoldásra, az Európai Duna-bizottság fenntartásának támogatására.

³⁶ John Ramsey McCulloch: *A Dictionary Practical, Theoretical, and Historical of Commerce and Commercial Navigation*. London, L&G, 1880. 631.

³⁷ Ardeleanu (2020): i. m. 267.

³⁸ Ardeleanu (2020): i. m. 276.

A felszín alatt továbbra is számos konfliktus húzódott, amire rávilágít az osztrák–magyar külügyminisztérium halogató politikája az al-dunai nemzetközi jogi kérdésekben a londoni konferenciát követően,³⁹ illetve a magyar kormányzat válasza a bolgár csatlakozási szándéokra is. A berlini szerződés szerinti Vegyes Bizottság Románia ellenállása miatt nem volt felállítható az Al-Duna felügyeletére, az osztrák–magyar külügy sokáig egyezkedett a Sturdza-kormányzattal, azonban a román követelést, miszerint a monarchiának le kellene mondania az állandó elnökségről és a döntő szavazat jogáról, nem sikerült elvetetni. Ez a gyakorlatban azt jelentette volna, hogy a monarchia a majdani nemzetközi felügyelőhatóság tanácsában egyedül maradt volna, azt Szerbia, Bulgária, Románia és az EDB-küldött tette volna ki (adott esetben francia vagy brit elnöklet alatt egy szerb–román–bolgár tanács gyakorolhatta volna a joghatóságot a monarchia dunai kereskedelmi hajói felett). Az osztrák–magyar külügy memorandumokban vizsgálta az 1856. évi párizsi szerződésben foglalt, a Parti Államok Bizottságának életbe léptetéséről szóló lehetőséget is, azonban ezen elvi megoldás fölött is eljárt az idő. Az Oszmán Birodalom elveszítette parti státuszát, míg Oroszország, Szerbia, Bulgária és Románia elnyerte azt. Egy parti bizottságban a monarchia érdekérvényesítő képessége Szerbia, Oroszország és Románia ellenében a bajor és württembergi szövetségesek mellett is csakis a bolgár jóindulaton múlt volna. Tehát mindkét koncepció jelentős befolyást engedett volna az orosz kormányzatnak.

Szintén a felszín alatti konfliktusokra világítanak rá a Bulgária csatlakozási kérelme körüli belső tárgyalások a monarchia külügyi szolgálata és a magyar kormányzat között. A kereskedelmi szerződés megújítása több évig húzódott, Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök 1912-ben vonta meg a magyar kormány támogatását, amit több érveléssel indokolt meg Leopold Berchtold külügyminiszternek. A nemzetközi jogi érvek mellett felvetette azt a politikai indokot, hogy Bulgária felvétele esetén a monarchia elvi alapon nem állhatna ellen Szerbia hasonló kérésének, ami viszont Romániával szemben szíthatna konfliktust. Azzal is érvelt, hogy Bulgária felvétele *de facto* ellehetetlenítené az 1883. évi londoni szerződés végrehajtását, illetve kiemelte az európai hatalmak irányában a bizalmas puhatolózó tárgyalások szükségességét. Az Európai Duna-bizottság fennállása kapcsán Khuen-Héderváry úgy fogalmazott: „a kérdés kezelése a legnagyobb óvatosságot és körültekintést igényeli; hogy mindenekelőtt tisztán kell látnunk és különös gondossággal mérlegelnünk mind ama bonyolult és sokágu

³⁹ HHStA AR F66. 1.

következményeket, a melyeket a most zavartalanul fennálló európai Duna bizottság intézményének legcsekélyebb megbolygatása felidézhet”.⁴⁰

A tartós (ám mégsem végleges) rendezést hozó 1883. évi londoni konferencia eredményeivel – Romániát és Bulgáriát kivéve – minden részes fél elégedett lehetett.⁴¹ A londoni szerződés olyan kompromisszumot jelentett, amelyet a világháború végéig nem bolygattak meg az európai hatalmak. A végrehajtását megtagadó és magát szuverenitásában sértve érző Romániát kárpótolták az EDB által biztosított gazdasági előnyök. „Múltán magasztalhatta és becsülhette is Románia ezen, bár a souverainitás tekinteteivel nehezen összeférő és szinte államot az államban képező intézményt azon roppant közgazdasági előny és nyereség miatt, melyet Romániának a dunatorkolati hajózás óriási fellendítése által szerzett.”⁴² A Duna-kérdés egyúttal a nemzetállami szuverenitás és az európai érdeket érvényesítő nemzetközi szervezet szimbólumává is vált.

Az európai jelenlét intézményesülése változatos értelmezést nyert diploma-ták, a politikatudomány, az államelmélet, a nemzetközi jogászok és a történet-tudomány körében. Az orosz külügyminiszter, Alekszandr Gorcsakov herceg 1856-ban az Európai Szindikátus megnevezést javasolta, azonban a hatalmak végül az Európai Duna-bizottság névben egyeztek ki.⁴³ Franz von Liszt nemzetközi jogász a bizottságot *Flußstaat*nak nevezte, míg Edouard Engelhardt *Etat dan's l'État*ként írta le.⁴⁴ Román szerzők nevezték a bizottságot a kollektív imperializmus eszközének is,⁴⁵ míg Edward Krehbiel és Constantin Ardeleanu a nemzetközi igazgatás kísérletének tartják.⁴⁶

Nemzetközi jogi természetének fejlődése és az eltérő gazdasági-diplomáciai érdekek okán sem esett egységes megítélés alá az EDB, azonban tevékenysége széles körben elismerést nyert. Csatlakozva a IV. Balkán-konferencia témájához,

⁴⁰ HHStA AR F37. 7. Khuen-Héderváry Károly magyar királyi miniszterelnök átirata Leopold Berchtold osztrák–magyar császári és királyi közös külügyminiszternek a Bulgáriával kötendő kereskedelmi szerződés tárgyában. 1912.03.15., Budapest.

⁴¹ Palotás (1984): i. m. 149–153.

⁴² Lers (1891): i. m. 197.

⁴³ Edward Krehbiel: *The European Commission of the Danube: An Experiment in International Administration. Political Science Quarterly*, 33. (1918), 1. 40–41.

⁴⁴ Anne Peters – Simone Peter: *International Organizations: Between Technocracy and Bureaucracy*. In Bardo Fassbender et al. (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford (UK), Oxford University Press, 2012. 182–183.

⁴⁵ Ardeleanu (2020): i. m. 79.

⁴⁶ Ardeleanu (2020): i. m. 1–5.

a válságokra és háborúkra adott válaszok kérdéséhez, utolsó gondolatként idézzük fel a dunai vilajet egykori kormányzójának és az EDB egykori tisztviselőjének, Ismail Kemal bégnek a visszaemlékezéseit:⁴⁷

„Nagy örömmel töltött el ezen hivatalok betöltése, hiszen egy nagy civilizációs munkában való közremunkálásomat jelentette, amelyet a krími háború tett lehetővé a nemzetközi hajózás és e nagyszerű ország fejlődésére. Emellett mint kollégák és munkatársak különböző államok kitűnő képviselőit ismerhettem meg, akikkel mindig a legkiválóbb kapcsolataim voltak.”

Felhasznált irodalom

- Ardeleanu, Constantin: *The European Commission of the Danube, 1856–1948. An Experiment in International Administration*. Leiden–Boston, Brill, 2020.
- Boisson de Chazournes, Laurence: The Permanent Court of International Justice, The International Court of Justice and International Water Law: Versatility in Consistency. In Stephen C. McCaffrey – Christina Leb – Riley T. Denoon: *Research Handbook of International Water Law*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2019.
- Chamberlain, Joseph: *The Danube in Five Parts*. Washington, Government Printing Office, 1918.
- Commission européenne du Danube: *La Commission européenne du Danube et son oeuvre, de 1856 à 1931*. Paris, Imprimerie nationale, 1931.
- Halász Iván: *Az állam összeomlása és újjáépítése*. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014.
- Kemal, Ismail: *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*. London, Constable and Company, 1920.
- Kissinger, Henry: *Dipomacy*. New York, Simon & Schuster, 1994.
- Krehbiel, Edward: The European Commission of the Danube: An Experiment in International Administration. *Political Science Quarterly*, 33. (1918), 1. 38–55.
- Lers Vilmos: *A Dunára vonatkozó nemzetközi jogállapot*. Budapest, Pallas, 1891.
- Mc’Culloch, John Ramsey: *A Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical of Commerce and Commercial Navigation*. London, L&G, 1880.

⁴⁷ „I was very happy in the carrying out of these functions, since it meant my contributing in a work of civilisation, which, among other benefits, had been made possible by the Crimean War, for the good of international navigation and the development of this fine country; furthermore, I had as colleagues and collaborators the distinguished representatives of the various countries whom I have named, with whom my relations were always of the best.” Lásd Kemal (1920): i. m. 49.

- Mezey Barna: Ausztria és az örökös tartományok. In Mezey Barna – Szenté Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Budapest, Osiris, 2003.
- Palotás Emil: *A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg Monarchia diplomáciájában, 1856–1883*. Budapest, Akadémiai, 1984.
- Peters, Anne – Simone Peter: International Organizations: Between Technocracy and Bureaucracy. In Bardo Fassbender et al. (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford (UK), Oxford University Press, 2012. 170–197.
- Protocoles de la Commission Européenne du Danube. I. No. I-LXVIII. 1856–1857. In *Protocoles des séances de la commission européenne établie en vertu de l'article 16 du traité de Paris du 30 mars 1856 pour améliorer la navigabilité des embouchures du Danube*. (h. n.), (k. n.), (é. n.).
- Schulz, Matthias: The Concert of Europe and International Security Governance. How Did It Accomplish, What Were Its Shortcomings, What Can We Learn? In Harald Müller – Carsten Rauch (szerk.): *Great Power Multilateralism and Prevention of War. Debating the 21st Century Concert of Powers*. Oxon, Routledge, 2011. 26–45.
- Sherman, Gordon E.: The International Organization of the Danube Under Peace Treaties. *The American Journal of International Law*, 17. (1923), 3. 448–455.
- Vas Leó: Az Európai Duna-bizottság 75 éves működése. *Vízügyi Közlemények*, 15. (1933). 183–212.

Levéltári források

- HHStA AR F34 SR. = Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Administrative Registratur. Fach 34. Sonderreihe (Handelspolitische Sonderreihe)
- HHStA AR F37 = Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Administrative Registratur. Fach 37.
- HHStA AR F66 = Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Administrative Registratur. Fach 66. (Binnenschifffahrt)

Vákát

Teszáry Miklós

Az egyházügyi törvény Montenegróban

Bevezetés

Az elmúlt években a Szerbiától való 2006-os függetlenedése óta Montenegróban olyan erőteljes konfliktusnak lehetünk szemtanúi, amely az egykori tagköztársaságok között eddig lényegében példátlanak tekinthető. A Belgrád és Podgorica között kialakult konfliktus hátterében a montenegrói egyházügyi törvény áll, amely alapján a Szerb Ortodox Egyház vagyona elkobozhatóvá válik az alig 600 ezres lakosságú államban.

A montenegrói törvényhozás 2019 decemberében fogadta el azt az egyházügyi törvényt, amely rendkívül nagy hullámokat vetett belföldön és külföldön egyaránt. Számos tüntetés zajlott 2019 végén és 2020 elején Montenegróban, Szerbiában, valamint több szerbek lakta európai nagyvárosban. A tüntetések apropóját adó egyházügyi törvénnyel szorosan összekapcsolódik a nemzeti identitás kérdése is, amely a montenegrói állam- és nemzetépítési folyamat kapcsán kerül időről időre előtérbe.

Tanulmányomban az egyházügyi törvény megszületésének körülményeit, a Montenegrói Ortodox Egyház és a Szerb Ortodox Egyház közötti, már történelminek nevezhető feszültség okait, valamint a valláspolitikával kapcsolatos Belgrád–Podgorica-szembenállás témáját járom körül. A törvény messze túlmutat önmagán: a montenegrói állam- és nemzetépítési folyamatnak egy olyan kiemelt epizódjaként tekinthetünk rá, amely nemcsak a Szerbiához fűződő viszonyról, de magának a montenegrói társadalomnak a valláshoz és az államhoz fűződő viszonyáról is szól. Az állam- és nemzetépítési vitának központi kérdésévé lényegében az vált, hogy „tekinthetünk-e a montenegróra mint önálló nemzetre”. Ez az a kérdés, amely nagyban meghatározza a montenegrói politikát, valamint a Szerbiához és az ortodox egyházakhoz fűződő viszonyt napjainkban. Annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjon az olvasó az egyházügyi törvény övező konfliktusokról, elsőként fontos Montenegró politikai megosztottságát vázolni.

Montenegró politikai térképe

A már említett törvényt 2019-ben benyújtó Szocialisták Demokratikus Pártja (DPS) lényegében a montenegrói kommunista utódpártnak tekinthető, amely az 1990–1991-es demokratizálódási átalakulást még mint Kommunista Szövetség kezdte meg. A Szocialisták Demokratikus Pártjára úgy tekinthetünk, mint a montenegrói belpolitikát három évtizede domináló és a választásokat kivétel nélkül megnyerő erőre, a párt örökös erős emberével, Milo Đukanovićsal¹ az élén. Az országot töretlenül irányító DPS a Szerbiától történő 1997-es eltávolodást követően sodródott egyre inkább az önálló Montenegró gondolata felé, majd a 2006-os népszavazáson már a Szerbiától való teljes függetlenedést képviselte.

A törvénytervezetet 2019-ben a DPS terjesztette a montenegrói törvényhozás elé, ekkor Milo Đukanović köztársasági elnökként igyekezett támogatásáról és a törvény fontosságáról meggyőzni a montenegrói, valamint a nemzetközi közvéleményt is.² A DPS egyeduralmát 1997 óta sok párt és pártszövetség igyekezett megtörni Montenegróban, ám a törvény benyújtásának idejéig mindhiába. A 2012-ben alapított Demokratikus Front tűnt fel a törvénytervezet legfőbb ellenzői között, a Szerb Ortodox Egyház mellett. Nem véletlen, hiszen a Demokratikus Front soraiban tömörültek azok a pártok, amelyek alapvetően szerbbarát álláspontot képviseltek a montenegrói törvényhozásban. A Demokratikus Front tagjaiként az Új Szerb Demokraták pártja, valamint a radikális szerbbarát pártok nemcsak a Szerb Ortodox Egyházzal, hanem a szerbiai radikálisokkal, az egykoron elítélt Vojislav Šešelj pártjával is rendkívül jó kapcsolatot ápoltak ebben az időszakban. Ugyanakkor a 2012-es parlamenti választások során, majd a 2016-os választások során is a DPS tudta megszerezni a képviselői székek több mint 50 százalékát. Ennek megfelelően az egyházügyi törvény elfogadására látszólag minden eszköze megvolt a kormánypártnak.

¹ Milo Đukanović talán az utolsó nagy túlélőnek tekinthető a Balkánon, hiszen politizálni még az egykori Jugoszláviában kezdett, ekkor indult politikai pályafutása a Kommunista Szövetségben, de csak az 1997-es DPS-en belüli konfliktusok kapcsán jutott politikai pályájának csúcára. A belső konfliktusok lényegében a Szerbiához fűződő viszony rendezéséhez kapcsolódtak, ennek epizódjaként a párton belül végbemenő belső konfliktusból egyrészt ő került ki győztesen, másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy a DPS, valamint Đukanović sorsa 1997 után már csak a Szerbiától való függetlenedéssel biztosítható.

² Duško Marković (DPS) miniszterelnök, valamint a kormányzó és a törvényt benyújtó DPS mellett foglalt állást a köztársasági elnök is.

Szerb–montenegrói identitás

A szerb–montenegrói különállás kérdése a 2006-os függetlenedés előttre, a 20. század második felére nyúlik vissza. A montenegrói állam- és nemzetépítési folyamatnak a mai napig egyik fontos eleme a Szerbiával fennálló viszony. Habár e tanulmány nem a két egykori tagköztársaság közötti kapcsolatot vizsgálja, fontos kontextusba helyezni az ebben beállt változásokat. A montenegrói identitás és magának a nemzet meghatározásának mikéntje sokat változott, csakúgy, mint a Szerbiához, a szerbséghez fűződő viszony. A montenegrói vezetés és Belgrád kapcsolata az elmúlt 30 év alapján meglehetősen ambivalensnek tekinthető. A montenegrói politikai elit alapvető eltávolodása a már említett 1997-es esztendő környékén kezdődött meg, míg az ezt megelőző időszakban szoros kapcsolatot ápolt³ a milosevicsi kormányzattal.⁴ Az 1998-as új montenegrói alkotmány – a megelőző időszak eseményeihez viszonyítva – már határozott politikai lépésnek tekinthető a függetlenedés irányába.

A montenegrói politikai eltávolodás ugyanakkor sokkal inkább magyarázható a délszláv háborúval és a szerb kapcsolat terhessé válásával, semmint azzal, hogy a montenegrói vezetés a kezdetektől egy önálló, független állam feltétlen elkötelezett híve lett volna. 1998-tól tekinthetjük úgy, hogy a „fősodró” montenegrói politikai gondolkodásban is végérvényesen megjelent és gyökeret vert az önálló nemzet- és államépítés gondolata, amelyet a DPS évről évre egyre erőteljesebben képviselt.⁵ A montenegrói identitás tekintetében a Szerbiához fűződő viszony elsődleges olvasata az volt, hogy a montenegrói etnikum a szerben belül létező részként jelölhető meg. Ennek megfelelően az, hogy a montenegrói nemzet egy a szerbtől különálló egység lenne, a montenegrói tudományos gondolkodásban csak elvétve bukkant fel az 1997 előtti időszakban.⁶

³ Az 1997-es szakításig a montenegrói vezetés igyekezett támogatni Belgrádot a legfontosabb kérdésekben és politikai irányelvekben. Az 1997-es szakítás a DPS-en belül lezajlott belső hatalmi harcok következményének tekinthető.

⁴ Huszka Beáta: *The Dispute over Montenegrin Independence*. In Florian Bieber (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden, SEER & Nomos, 2003. 43.

⁵ Eredetileg 2001-re tervezték kiírni a függetlenségi népszavazást, azonban a nemzetközi politikai helyzet miatti meghátrálás következtében 2002–2003-ra „belekényszerültek” a szerb–montenegrói államközösség megalakításába.

⁶ Az 1980-as évek végétől a 2006-os függetlenségig gyorsult fel a Montenegró történetét taglaló historiográfiai munkák létrejötte. 1989-ben adták ki először Dragoje Živković *Istorija crnogorskog naroda* című művét, amely az antik világtól vezette végig a montenegrói történelmet.

A vallásszabadságról vagy lelkiismereti meggyőződésről, illetve a vallási közösségek (egyházak) jogállásáról szóló törvény 2019-es benyújtása egy, a politikai és egyházi közösségek között régóta fennálló problémára igyekezett megoldást találni. Az ország legutóbbi vallásügyi törvénye ugyanis még Jugoszlávia fennállása idején, az 1970-es években született, s ennek megfelelően minden tekintetben elavultnak volt tekinthető. A meglévő széles társadalmi konszenzusnak köszönhetően joggal feltételezhette mindenki, hogy egy új egyházügyi törvény megoldja a régóta fennálló vitás kérdéseket. A törvénytervezettel, valamint annak tartalmával kapcsolatban a 62. és a 63. cikkely okozta azt a közfelháborodást, amelynek szemtanúi lehettek a délszláv állam életét figyelemmel kísérők az elmúlt években. Ezek a cikkelyek az egyházi ingatlanok jogállását igyekeztek tisztázni. Ennek megfelelően a törvény kimondja, hogy „a Montenegró területén található vallási közösségek által használt épületek és földterületek, amelyeket állami bevételekből építettek vagy vásároltak, 1918. december 1-jéig az állam tulajdonában voltak. Ha egy ingatlan felett az azt birtokló vallási csoport nem tudja minden kétséget kizárólag bizonyítani a tulajdonjogát, akkor ezekre a montenegrói állam jogot formálhat.”⁷

A törvénytervezet ellen – és kifejezetten az egyházi ingatlanokat érintő rész ellen – elsődlegesen a Szerb Ortodox Egyház emelt szót. Ez a tény – tehát hogy a Montenegró területén elfogadni kívánt, majd később el is fogadott törvénytervezet ellen miért a Szerb Ortodox Egyház emelt elsődlegesen szót – már önmagában is magyarázatra szorulhat. Annak érdekében, hogy megérthessük a konfliktus kiinduló helyzetét, meg kell ismernünk Montenegró vallási összetételét, valamint a párhuzamosan egymás mellett működő pravoszláv egyházak történetét. A törvényre, valamint a teljes konfliktusra vonatkozóan alapvetően két olvasat jelent meg a montenegrói politikában, amelyeket szintén ismertetek a tanulmány során.

A nemzetépítésben és az identitás meghatározásában azonban talán sokkal fontosabbnak tekinthető az 1995-ös Radoslav Rotković-mű, az *Odakle su došli preci Crnogoraca* (Honnan jöttek a Montenegróiak ősai?), amelyben Rotković a szerb rokonság helyett lengyel, illetve orosz rokonságot feltételez.

⁷ A törvény értelmében az ingatlanokat regisztrálni kell, és amennyiben egy vallási szervezet nem tudja minden kétséget kizáróan bizonyítani az ingatlannal kapcsolatos tulajdonjogát, akkor lehet a jogszabályt alkalmazni. Ismerte a régió vezrívataros elmúlt évszázadait, az egyházi ingatlanok telekkönyvei, valamint tulajdonlapjai sok esetben megsemmisültek, vagy egyszerűen soha nem is álltak rendelkezésre.

Történelmi előzmények

Az egyházügyi törvény indoklása, illetve magának a konfliktusnak a gyökere is valahová a 20. század elejére vezethető vissza. A montenegrói törvényhozás által 2020 elején elfogadott, majd hatályba lépett törvény ugyanis a tiszavirág-életű, 1878 és 1918 között fennálló független montenegrói államra hivatkozott,⁸ amelynek idején az egyházi és vallási célú ingatlanok állami tulajdonban voltak. Ezeket az ingatlanokat az alapvetően ortodox vallású országban a Montenegrói Ortodox Egyház használta, amely az 1905-ös alkotmányozás alapján autokefál státusszal bírt. Az autokefália az ortodox világon belül időről időre szorosan összekapcsolódik az államhatalommal, a 20. század elején az 1905-ös alkotmányozáskor a montenegróival. Az önálló/autokefál ortodox egyházak létrejöttére alapvetően három gyakorlatot ismerünk:

- A történelmi hagyományoknak köszönhetően önállóvá váltak a patriarchatusi székhelyek, mint Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia, Jeruzsálem.
- Szintén autokefáliához jutottak azok az ortodox egyházak, amelyek önmagukat kiáltották ki autokefál egyházzá, és ezt követően kaptak a konstantinápolyi pátriárkától elismerést. Ezek közé tartozik az orosz és a görög ortodox egyház.
- Az első két példán kívül az államhatalommal már korábban említett szoros összekapcsolódásnak köszönhetően léteznek olyan ortodox autokefál egyházak, amelyek állami deklarációval születnek meg, majd egyházi elismerést később kapnak. Ilyen a szerb, valamint a bolgár ortodox egyház, és az 1905-ös montenegrói alkotmány 40. paragrafusa értelmében a Montenegrói Ortodox Egyház is.

Az 1905-ös montenegrói alkotmányozást, majd a királyság megalakulását követően a törvényben említett ingatlanok továbbra is állami tulajdonban maradtak, és a montenegrói pravoszláv egyház használta őket. A királyság megszűnését körülvevő eseményeknek egyik sarkalatos pontja az 1918. novemberi podgoricai nemzetgyűlés, amelynek során⁹ a nemzetgyűlés tagjai kinyilvánították, hogy

⁸ 1878 és 1910 között Montenegrói Fejedelemség, 1910 és 1918 között Montenegrói Királyság néven.

⁹ Bíró László: Montenegró függetlenné válása. *Világtörténet*, 40. (2018), 4. 593.

„a montenegrói szerbek vér szerint, nyelvük és vallásuk szerint egyek azzal a nemzettel, amely Szerbiában és a többi szerb vidéken él”,¹⁰ ennek megfelelően kimondták a délszláv államhoz való csatlakozást.¹¹

A Montenegrói Ortodox Egyház által használt ingatlanokat az állam 1918-as megszűnésekor két éven keresztül tovább használta a felekezet, ugyanakkor az 1920-as karagyorgyevicsi dekrétum következtében az államalkotó egyházként megjelölt Szerb Ortodox Egyház – mint államalkotó egyház – vette használatába azokat. Ezáltal a Montenegrói Ortodox Egyház *de facto* a Szerb Ortodox Egyház keretein belül működött tovább, *de iure* viszont megszűnt létezni. Montenegró területén jött létre a Szerb Ortodox Egyházon belül a Montenegrói–Tenger-melléki Egyházmegye, azon a területen, ahol 1920 előtt a Montenegrói Ortodox Egyház működött.

Az 1918-as, illetve 1920-as események kapcsán különbséget kell tennünk a két, elsősorban a 20. század végén megjelenő olvasat, nevezetesen a szerb és a montenegrói megközelítés között. Az 1920-as események montenegrói olvasata szerint a szerb pravoszláv egyház bekebelezte a montenegrói által használt ingatlanokat, amelyek mint állami tulajdonban lévő vagyon a Szerb Ortodox Egyház vagyonává váltak. Ezzel szemben – utóbbi olvasata szerint – a montenegrói pravoszláv egyház soha nem rendelkezett autokefál státusszal. Sőt, az 1920-as karagyorgyevicsi dekrétum jelenik meg hivatkozási alapként,¹² miszerint a Szerb Ortodox Egyház cetinjei központtal volt megjelölve az újonnan létrejövő államalakulat egyetlen ortodox egyházaként. A jugoszláv dezintegráció során az egykori egyházi ingatlanvagyon a Szerb Ortodox Egyház használatában és tulajdonában maradt. Az ingatlanok egyházi tulajdonban maradását általában a regionális képviselők biztosították. Érdekesség, hogy ennek köszönhetően az ingatlanokat nemegyszer nem a Szerb Ortodox Egyház, hanem az ügyben eljáró személy nevére jegyezték be.

¹⁰ Bíró (2018): i. m. 593.

¹¹ Az aktust ugyanakkor nem szabad függetlenül kezelni attól a ténytől, hogy a csatlakozás kimondásának időpontjában a szerb hadsereg mintegy nyomásgyakorlási céllal a helyszínen tartózkodott.

¹² A dekrétum – számos kinyilatkoztatás mellett – annektálja a Montenegrói Ortodox Egyházat a Szerb Ortodox Egyházba.

A Montenegrói Ortodox Egyház

Ahogy a történelmi előzményekből kitűnik, a Montenegrói Ortodox Egyház 1920-as „végleges” megszűnésével a Szerb Ortodox Egyház vette át az ország ortodox vallási életének szervezését. A jugoszláv dezintegráció időszakában tűnt fel a szintén ugyanakkor az a szervezet, amely az egyházügyi viták kapcsán fontos szerepet kapott. Ez pedig az 1993-ban létrejött Montenegrói Ortodox Egyház.

1993-ban a Szerb Ortodox Egyházból korábban kiátkozott Antonije Abramovic alapította meg a modern montenegrói ortodox egyháznak tekinthető szervezetet, azonban az egyházi konfliktusok következtében egyelőre csak NGO-ként kezdhetette meg tevékenységét.¹³ Az így létrehozott szervezet a 20. század elején megszűnt Montenegrói Ortodox Egyház jogutódjának és örökösének tekintette magát. Az egyház 1993-as megalapításakor – saját olvasatukban „újraalapításakor” – nem titkolt célként jelent meg a szerb betolakodók elleni küzdelem, valamint a montenegrói nemzetépítés felkarolása. Kiemelendő, hogy a Montenegrói Ortodox Egyház gyakori eszközként jelent meg a montenegrói nagypolitikai szereplők céljainak elérése érdekében. Előbb az LSCG (Liberalni savez Crne Gore¹⁴) támogatását élvezte, majd az 1997-es Milošević–Đukanović-szakítás után a DPS (Demokratska partija socijalista Crne Gore) vette szárnyai alá a „nemzeti egyházat”.¹⁵

Az egyházként funkcionáló, újonnan létrejött szervezetnek ugyanakkor egészen 2010-ig nem sikerült áttörést elérnie a társadalomban, és a montenegrói politikai szintén sem. Habár hivatalosan a montenegrói kormányzat 2001-től elismerte,¹⁶ még egy 2009-es felmérés szerint sem rendelkezett nagyobb társadalmi

¹³ Hivatalos bejegyzése csak 2001-ben történt meg. Ezzel azonban csak állami szinten ismerték el a szervezetet.

¹⁴ A montenegrói plurális pártrendszer megalakulása során, az 1990-es években a liberálisok voltak az egyetlen olyan párt, amely markánsan a zászlajára tűzte a Szerbiától való teljes függetlenedést.

¹⁵ Habár a Montenegrói Ortodox Egyház nem rendelkezett klerikális elismeréssel, az állam- és nemzetépítési folyamatban egyre nagyobb szerepet kapott. Bár a liberálisok hivatalosan is támogatták, a DPS részéről ez nem történt meg az 1990-es években, inkább csak informális együttműködés volt felfedezhető az ezredforduló környékén.

¹⁶ Az elismerés az NGO-státuszra vonatkozott elsősorban.

támogatottsággal, mint szerb¹⁷ „testvére”. Egyes felmérések szerint az ország pravoszláv híveinek körülbelül 90 százaléka követi a Szerb, míg 10 százaléka a Montenegrói Ortodox Egyház tanait.¹⁸ Ugyanezt az arányt a Velencei Bizottság a törvényt véleményező folyamat során 70, illetve 30 százalékban állapította meg.¹⁹ A Montenegrói Ortodox Egyháznak ugyanakkor a társadalmi beágyazottság hiányán kívül még egy fontos ténnyel kellett szembenéznie. Nevezetesen azzal, hogy a szervezet az alapítása óta sem rendelkezett megfelelő ingatlanvagyonnal. A Szerb Ortodox Egyházhoz viszonyítva lényegében ingatlanvagyonnal nem rendelkező szervezet ennek megfelelően már megalakulása óta zászlajára tűzte a montenegrói egyházi ingatlanok státuszának rendezését. Ennek a törekvésnek igazán a 2006-os függetlenedés adott lendületet, majd a 2010-es esztendő-től, valamint az ország NATO-csatlakozásától kezdődően a Montenegrói Ortodox Egyház számos alkalommal próbálkozott belföldön sérelmeinek orvoslására, miszerint az egyházi vagyon a jogfolytonosságból kifolyólag őket illeti meg.

2014-ben az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának írt megkeresésében²⁰ a Montenegrói Ortodox Egyház több szempontból is próbálta bizonyítani az ingatlanokra vonatkozó jogát. A levél sokoldalúan rávilágít arra, hogy milyen párhuzamos történelemértelmezéseknek lehetünk tanúi a Szerb és a Montenegrói Ortodox Egyház szembenállása során. Ékes példa erre nemcsak az 1918-as és 1920-as aktusok montenegrói oldalról való jogtalannak tekintése, hanem a történelmi események különböző értelmezése vagy akár az 1918. novemberi podgoricai nemzetgyűlés megnevezésének kérdése is, amelyre a levél a „szerbek gyűlése Montenegró területén” kifejezéssel hivatkozik. Kiemelten sérelmezik nemcsak a 20. század eleji eseményeket, hanem az 1993-as újjászületést követő jogi folyamatokat is, amelyek szerint a szervezet egyházként (vallási NGO-ként) történő bejegyzése nemcsak lassú volt, hanem ennek következtében jelentős hátrányt szenvedett a szervezet. Ugyancsak különösen sérelmezik, hogy erőforrások hiányában a Montenegrói Ortodox Egyház nem vagy csak alig tudja megszólítani

¹⁷ Centar za demokratiju i ljudska prava: *Odjelnje za empirijska istraživanja. Politicko javno mnjenje Crne Gore* (2009. október).

¹⁸ U.S. Department of State: *2020 Report on International Religious Freedom: Montenegro* (2021. május 12.).

¹⁹ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): *Montenegro. Opinion on the Draft Law on Freedom of Religion or Beliefs and Legal Status of Religious Communities*. CDL-AD(2019)010 (2019. június 24.).

²⁰ Montenegrin Orthodox Church: *Re-Proposed (2014): Montenegrin Orthodox Church Letter to United Nations OHCHR* (2021. október 16.).

híveit, míg a Szerb Ortodox Egyház jelentős bevételhez jut egyházi ingatlanjainak köszönhetően, valamint a montenegrói pravoszláv egyház képviselőinek ezen ingatlanok használatát megtiltják. Fontos kiemelni, hogy a Szerb Ortodox Egyház és a Montenegrói Ortodox Egyház szembenállása, mint látható, nem új keletű. Nem a 2019-ben benyújtott törvénytervezet kapcsán keletkeztek először töresek a két egyház között.

A Montenegrói Ortodox Egyház esetében ezzel kapcsolatban felmerül egy igen fontos kérdés. Miszerint Montenegróban a „helyi” ortodox egyház nem rendelkezik elismertséggel az ortodox világon belül. Azok közé az ortodox egyházak közé tartozik, amelyek *de facto* léteznek, és minden hitelvet megtartanak, azonban elsősorban politikai és egyházszervezési okokból nem állnak közösségben a többi autokefál ortodox egyházzal. Ugyanakkor a függetlenedő Montenegró és a független állam eszméjébe egyre inkább beleillett és a mai napig beleillik a független autokefál ortodox egyház gondolata, ahogy az az ortodox világban bevett. Azonban az állam- és nemzetépítési gyakorlat ebben az esetben egy olyan problémával találta magát szemben, amely habár nem példa nélküli, de az egyik legsúlyosabb kérdéskört veti fel. Ebben az esetben a bevett ortodox államberendezkedés nem valósul meg, miszerint egy állam területén él egy nemzet, és rendelkezik egy autokefál egyházzal, sőt az egyházügyi konfliktus kapcsán tulajdonképpen mindhárom államberendezkedési elem megkérdőjeleződött. Az egyház és a nemzet kérdésének felvetődése valószínűleg érthető volt, ugyanakkor az önálló montenegrói állam létjogosultsága nemcsak szerb, de montenegrói oldalról is időről időre kérdésessé vált.

Az egyházügyi törvényt megelőzően már érthető az az alapvető konfliktus, amely a parlamentbe bejutott pártok két nagy erőközpontja (a DPS és a Demokratikus Front), valamint a Montenegrói és a Szerb Ortodox Egyház között bontakozott ki.

A törvény benyújtásának körülményei

A törvény benyújtása, valamint az egyházügyi kérdéskör rendezésére irányuló törekvés nem tekinthető új keletűnek 2019-ben, hiszen a DPS már 2015-ben kezdeményezte az egyházügyi törvény megújításával kapcsolatos párbeszédet.²¹ A DPS – mint a történelmi előzményekből várható volt – elsősorban az egyházi

²¹ Government of Montenegro: *5 Myths about Draft Law on Freedom of Religion* (2019. december 23.).

ingatlanok 1918 előtti státuszára hivatkozott, miszerint ezek állami tulajdonban voltak. Fő indokként az 1888-as fejedelemségi általános vagyonkódex jelent meg, valamint az egyház és az állam között a 19. század végén zajlott levelezés.²² Ezek mind-mind nemcsak az egyház által használt ingatlanok állami tulajdonát igyekeztek bizonyítani, de az is feltűnik, hogy az állam hozzájárulása, jóváhagyása nélkül még a kolostorok felújítása sem volt lehetséges. Kiemelt érvként jelent meg az is, hogy a vitatott, 20. század eleji időszakban a Szerb Ortodox Egyház a Montenegrói Fejedelemség, illetve a Montenegrói Királyság területén nem létezett.

Az egyházügyi törvénnyel kapcsolatos 2015 óta tartó párbeszédre is másként tekintett a montenegrói kormányzat és a szerb ortodox egyház. Míg a montenegrói kormányzat szerint a Velencei Bizottság állásfoglalásait figyelembe vevő előkészítési szakaszban a Szerb Ortodox Egyház nem kívánt részt venni, addig utóbbi épp azt sérelmezte, hogy ezekből az évről évre megtartott egyeztetésekből őket, a Montenegró területén működő legnagyobb vallási szervezetet kihagyták.

A Szerb Ortodox Egyház kapcsán még egy jelentős kérdés merült fel és merül fel a mai napig Montenegróban. Ez pedig az egyház regisztrációjának a kérdése. Az 1977-es, már említett egyházügyi törvény alapján a Szerb Ortodox Egyház nincs bejegyezve Montenegró területén, sem mint NGO, sem mint vallási közösség. Ennek megfelelően jogi személyiséggel sem rendelkezik.²³ Bár a 2019-es törvénytervezet is tartalmazta a regisztrációs kötelezettséget,²⁴ a DPS azt határozottan cáfolta, hogy ez kötelező eljárás lenne, sokkal inkább önkéntes. Külön meg kell említeni, hogy a DPS-nek s egyúttal az elmúlt majd 30 év montenegrói kormányzatának nemcsak a Szerbiához fűződő viszonya változott, de a történelem kapcsán is más nézőpontok kerültek részéről előtérbe. Ennek megfelelően 2018 novemberében, a 100 éves évfordulón a podgoricai kormányzat érvénytelenítette az 1918-as nemzetgyűlés határozatát, így a Szerbiához való csatlakozásra immáron Belgrád tiszta annexiójaként tekintettek.²⁵

A montenegrói kormány döntési folyamatát rendszeres utcai tüntetések és parlamenti zavargások kísérték. 2019. december 26-án azért kellett megszakítani

²² Hans von der Breile: *Unholy row exposes deep divisions in Montenegro* (2020. február 24.).

²³ Az 1977-es törvény értelmében regisztrációs kötelezettsége volt minden ilyen szervezetnek, azonban a Szerb Ortodox Egyház ennek nem tett eleget, hiszen indoklásuk szerint már a törvény hatálybalépése előtt tevékenykedtek a tagköztársaság területén, így mentesülnek ez alól a kitétel alól.

²⁴ A vallási tevékenységet kifejtő szervezetek részére.

²⁵ *Podgorica Annuls Parliamentary Decision from 1918 to Join Belgrade. NI*, 2018. november 30.

a parlamenti ülést, mert az ellenzéki Demokratikus Front (DF) képviselői üvegekkel, poharakkal, sőt könnygázzal támadták meg a kormánypárti képviselőket. A támadást kiváltó közvetlen ok a Szerb Ortodox Egyház által benyújtott módosítási javaslatok leszavazása volt. A rendzavarást követően a DF teljes frakcióját előállította a rendőrség, és 15 napra eltiltották őket parlamenti munkájuktól, ami alapvető kérdéseket vet fel a demokratikus elvek alkalmazását illetően. December 29-től egyre intenzívebbé vált Podgorica utcáin a kormányellenes, egyházpárti tüntetés, amikor is a szerb ortodox vezetők arra kérték híveiket, hogy gyülekezzenek össze templomaikban, és imáikkal mutassák ki támogatásukat irányukban. Az imákat követően jelentős tüntetések törtek ki országszerte. A gócpont a főváros volt: itt a tüntetők még a reptérre tartó utat is lezárták, megbénítva ezzel Podgoricát. A belügyminisztérium közvetlenül a Szerb Ortodox Egyházat tette felelőssé a demonstrációkért. Közleményük szerint az egyház rendbontásra szólította fel az embereket.

A tervezet fogadtatása, indoklása

A törvény hivatalos indoklása²⁶ mögött sokan felfedezni vélték azt az identitáspolitikai kérdést, amely a szerb–montenegrói különállás egyik fő eleme. E szerint a szerb ortodox papok jelentős szerepet játszottak ugyanis abban, hogy a mintegy 600 ezres Montenegrói lakosságon belül az 1981-es 3,4 százalékról mostanra 30 százalék körülire emelkedett a magukat szerbként meghatározók aránya.²⁷ Felmerülhet az a kérdés, hogy a magukat szerbként, illetve Montenegróiként meghatározók aránya nincs-e sokkal inkább összefüggésben a 2006-os függetlenedéssel, valamint az ennek kapcsán felszínre törő társadalmi kérdésekkel. Hiszen a függetlenedés előtt, de még inkább Jugoszlávia dezintegrációját megelőzően az önmeghatározás kérdése nem volt olyan lényegesnek tekinthető, mint a dezintegrációt követő időszakban, amely Montenegró esetében a 2006-os függetlenedési népszavazással tetőzött be. A szerb–montenegrói viszonyokban kiemelt szereppel járó és hosszú ideje tervezett Đukanović–Vučić-csúcstalálkozó érthetően elmaradt az egyházügyi törvényt övező konfliktus fényében, így a két

²⁶ Amely az egyházügyi törvény megreformálására vonatkozott.

²⁷ Statistical Office of Montenegro: *Census 2011 Data – Montenegro. Table CG3. Population by Age and Religion* (é. n.).

ország viszonyát a tárgyalóasztalnál sem egyházi, sem politikai szinten nem sikerült a 2019-es esztendő végére rendezni.

A DPS részéről vélt, avagy valós indítékok közül azonban még fontos kiemelni azt, hogy a Szerb Ortodox Egyházban nemcsak Belgrád „meghosszabbított keze” tűnik fel, de Moszkváé is. Annál is inkább, mivel a Szerb Ortodox Egyház hagyományosan jó viszonyt ápol orosz testvérével, s ugyanez mondható el magáról a fekete hegyek országáról már a 18. század óta.²⁸ A DPS viszonya is meglehetősen barátinak volt tekinthető Oroszországgal, azonban a 2006-os függetlenedést követően Montenegró NATO-csatlakozásával úgy tűnt, hogy a két ország közötti kapcsolatok véglegesen megromlottak.²⁹ Ennek megfelelően – a két ország közötti korábbi baráti viszony megszűnése, valamint a Szerb Ortodox Egyház és az Orosz Ortodox Egyház közötti kapcsolat okán – Moszkva egyértelműen a szerbek mellett tört lándzsát a konfliktusban.³⁰

A törvény elfogadásának körülményei az előzmények ismeretében nem jelentettek meglepetést. A 2019 nyarára állandósult tüntetések a parlament épületét is elérték, ahol a Demokratikus Front képviselői a törvény vitái során a decemberi zárószavazást megpróbálták megakadályozni. Ennek következtében a hatóságok 18 szerbbarát, ellenzéki képviselőt állítottak elő, és zártak börtönbe egy napra. Dacára a nemzetközi tiltakozásoknak a törvény 2020 januárjában életbe lépett, azonban a szerb pravoszláv egyház által vélelmezett ingatlanelkobzásokra nem került sor. Ennek a legfőbb okaként a 2020 nyarán megrendezett montenegrói parlamenti választások nevezhetők meg, hiszen bármiféle ingatlanregisztrációs és esetleges állami tulajdonba vételi folyamat jelentősen ronthatta volna a társadalmi bázisában már egyébként is meggyengült kormánypárt támogatottságát. Ahogy várható volt, a választási kampányban a Demokratikus Frontból kinövő Montenegró Jövőjéért (ZBCG)³¹ koalíció mellett foglalt állást a Szerb Ortodox Egyház is, aminek következtében az országot 30 éve irányító DPS választási

²⁸ I. Péter orosz cár épített ki rendkívül jó kapcsolatokat Montenegróval.

²⁹ A NATO-csatlakozás küszöbén robbant ki a 2016-os puccsügy, amelynek során a montenegrói bíróság 2021-es ítélete szerint belgrádi átszállással érkeztek GRU-ügynökök (GRU: az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának Felderítő Főcsoportfőnöksége) Montenegró területére. A vádak szerint a két ügynök fegyverekkel és pénzzel látta el a választások napján puccsot végrehajtani készülő csoportot.

³⁰ [Ruska crkva stala u odbranu SPC u Crnoj Gori. Vesti Online](#), 2019. július 10.

³¹ A Za budućnost Crne Gore – Montenegró Jövőjéért összefogás a Demokratikus Front és a Népi Mozgalom szövetségéből alakult meg a 2020-as választásokra, a kormány leváltásának céljával. A szövetség nemcsak széles politikai spektrumról tudott bevonni pártokat, de szinte kivétel nélkül

győzelme is egyre inkább megkérdőjeleződött. Bár a ZBCG-nek időről időre szembe kellett néznie azokkal a kormányzati vádakkal, miszerint a szövetség nemcsak orosz- és szerbbarát, de erősen NATO- és euroszeptikus is, ezek a vádak a ZBCG népszerűségét nem tudták jelentősen megingatni. A 2020. augusztusi választásokon az országot 30 éve irányító DPS vereséget szenvedett, hiszen hiába szerezte meg a legtöbb szavazatot Đukanović pártja, a kormányalakításhoz ez nem volt elegendő. Így a hárompárti koalíció (Montenegró Jövőjéért, a Béke a Mi Nemzetünk és a Feketén Fehéren tömörülés) vágthatott bele a kormányalakításba. Habár a kormányt alakító pártok rendkívül színesek politikai tekintetben, és megosztottak voltak számos kérdésben, az egyházügyi törvény módosításával kapcsolatban széles egyetértés mutatkozott közöttük.

Következmények

Az új kormányzat a hatalomra kerülését követően, 2020 decemberében a választási kampányoknak megfelelően módosította az egyházügyi törvényt. Kikerültek belőle azok a passzusok, amelyek az egyházi ingatlanokat érintették. Az egyházügyi törvényt körülvevő konfliktusok egyik legfontosabb következménye a 2020-as választások eredménye: a Szerb Ortodox Egyházon, a szerb szervezeteken, valamint a széles társadalmi összefogáson kívül az egyházügyi törvény is nagy szerepet játszott abban, hogy a DPS ellenfelei 30 év után le tudták váltani a kormánypártot. Azt feltételezhetjük, hogy a DPS-nek az egyházügyi törvénnyel azokat a magukat montenegróinak valló szavazókat sikerült magától elidegenítenie, akik a Szerb Ortodox Egyház tanait követik.

Ezenkívül Đukanović korábbi terveinek egyik fontos elemét, az önálló nemzeti egyházat nemcsak hogy nem sikerült megerősíteni, hanem a választások elvesztésével immáron a Montenegrói Ortodox Egyház ellenérdekeltje került kormányra. Az önálló nemzeti egyház létrejöttével a Szerbiától való függetlenedést talán teljesen lezártnak lehetne tekinteni, azonban ez a jelenlegi belpolitikai helyzetnek köszönhetően egyelőre várat magára.³² Az egyházügyi törvény körüli konfliktusnak, valamint az azt övező politikai és társadalmi feszültségeknek

maga mellé állította a montenegrói szerb pártokat is, valamint az NGO-kat. Így a montenegrói szerb nemzeti tanács a szövetség mellé állt.

³² Đukanović köztársasági elnöki mandátuma 2023-ban jár le, kérdéses, hogy a DPS elnöke a választási eredmények fényében képes lehet-e újra betölteni a köztársasági elnöki pozíciót.

számos olyan következményét figyelhetjük meg, amelyek szorosan összekapcsolódnak a montenegrói állam- és nemzetépítéssel. Bár a 2006-os függetlenedést Szerbiától a DPS sikerrel vezényelte le, a teljes elszakadás egyik fontos premisszáját, az önálló nemzeti ortodox egyházat továbbra sem sikerült stabilizálni.³³ Ennek megfelelően az ország egyházi megosztottsága mellett a politikai megosztottság is még jobban megerősödik, amit mutatnak a 2021. őszi események, amikor is az új montenegrói–tengermelléki szerb ortodox érsek beiktatása az egyházügyi törvény kapcsán tartott tüntetések óta a legnagyobb konfliktust szülte.³⁴ Kijelenthető, hogy az egyházi vita ennek megfelelően – az új kormányzat ellenére – nemcsak lezártnak nem tekinthető, hanem a törésvonalak csak tovább mélyültek a két tábor között. A beiktatás során az egykori fővárosba, Cetinjébe vezető utakat a Montenegrói Ortodox Egyház hívei barikádokkal zárták el, így tiltakozva II. Joanikinje beiktatása és a Szerb Ortodox Egyház ellen.

Belgrád számára továbbra is ugyanolyan megoldandó kérdésként van jelen a Montenegrói Ortodox Egyház esete, mint más balkáni államok, például Macedónia vagy Horvátország nemzeti ortodox egyházának megerősödése. A helyi ortodox közösségek leválása ugyanakkor nemcsak Belgrád számára volt intő jel, hanem az orosz–ukrán konfliktust is sokan összefüggésbe hozzák a jelenséggel. Természetesen azt az ellentmondásosnak nevezhető helyzetet, hogy a Szerb Ortodox Egyház a legbefolyásosabb egyházi szervezet Montenegró területén, az új kormányzat vélhetően nem akarja majd kezelni, ennek megfelelően Zdravko Krivokapić kormánya az egyházügyi törvény mentén kialakult törésvonalak betemetésére valószínűleg nem lesz alkalmas. Ezekből kifolyólag, valamint a 2020-as választási fordulatnak köszönhetően feltételezhető, hogy Montenegróban egy tartóssá váló „szerb – nem szerb” konfliktusnak lehetünk a szemtanúi, amelyhez az állam- és nemzetépítési folyamaton kívül az is hozzájárul, hogy 2015-öt megelőzően a DPS került a egyházügyi kérdések nyílt felszínre emelését. Külön kérdésként merül fel, hogy az európai uniós integrációra milyen hatással lesznek az állandósult belpolitikai ellentétek, annál is inkább,

³³ Nyilvánvalóan a DPS mindvégig kategorikusan tagadta a Montenegrói Ortodox Egyházzal való összekapcsolódásokat, azonban nehéz olyan forgatókönyvet elképzelni, hogy a szerb testvértől esetlegesen elvett egyházi vagyon egy része ne a montenegrói egyházhoz került volna.

³⁴ A koronavírus-járvány következtében a Szerb Ortodox Egyház rövid időn belül veszítette el szerbiai pátriárkáját, Irinejt és az egyházügyi törvény vitáiban és a tiltakozásokban főszerepet játszó Amfilohije szerb–tengermelléki érseket is.

mert a választásokon győztes koalíció legnagyobb pártja euroszeptikusnak tekinthető.

Összességében kijelenthető, hogy az egyházügyi törvény kapcsán az állam- és nemzetépítési folyamat és a Montenegrói Ortodox Egyház megerősítése, valamint a Szerb Ortodox Egyház hegemoniájának a megtörése sejlik fel. A montenegrói belpolitika irányvonala az elkövetkező években alapvetően határozhatja meg a nyugat-balkáni állam szerepét a régióban és Európában. Folytatódik esetleg az euroatlanti integráció, vagy az új kormányzat oroszpartí álláspontja érvényesül jobban? Az állam- és nemzetépítés folyamatába illeszkedő egyházügyi törvény talán mindennél erőteljesebben mutatta meg az alig 14 éve független államban azt, hogy ez a folyamat még korántsem záródott le.

Felhasznált irodalom

- Bíró László: Montenegró függetlenné válása. *Világtörténet*, 40. (2018), 4. 589–611.
- Centar za demokratiju i ljudska prava: *Odjelnje za empirijska istrazivanja. Politicko javno mnjenje Crne Gore* (2009. október). Online: https://web.archive.org/web/20110722171733/http://www.cedem.me/fajlovi/editor_fajlovi/istrazivanja/CEDEM_oktobar09.pdf
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). *Montenegro. Opinion on the Draft Law on Freedom of Religion or Beliefs and Legal Status of Religious Communities*. CDL-AD(2019)010 (2019. június 24.). Online: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)010-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)010-e)
- Government of Montenegro: *5 Myths about Draft Law on Freedom of Religion* (2019. december 23.). Online: www.gov.me/en/article/219112--5-myths-about-draft-law-on-freedom-of-religion
- Huszka, Beáta: The Dispute over Montenegrin Independence. In Florian Bieber (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden, SEER & Nomos, 2003. 43–62.
- Montenegrin Orthodox Church: *Re-Proposed (2014): Montenegrin orthodox church letter to United Nations OHCHR* (2021. október 16.). Online: www.cpc.org.me/english/immigration/870-re-proposed-2014-montenegrin-orthodox-church-letter-to-united-nations-ohchr/
- Podgorica Annuls Parliamentary Decision from 1918 to Join Belgrade. *NI*, 2018. november 30. Online: <https://rs.n1info.com/english/news/a440139-montenegro-abolishes-100-years-old-decision-on-joining-serbia/>

- Ruska crkva stala u odbranu SPC u Crnoj Gori. *Vesti Online*, 2019. július 10. Online: www.vesti-online.com/ruska-crkva-stala-u-odbranu-spc-u-crnoj-gori/
- Statistical Office of Montenegro: *Census 2011 Data – Montenegro. Table CG3. Population by Age and Religion* (é. n.). Online: www.monstat.org/eng/page.php?id=393&pageid=393
- U.S. Department of State: *2020 Report on International Religious Freedom: Montenegro* (2021. május 12.). Online: www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/montenegro/
- Von der Breile, Hans: *Unholy Row Exposes Deep Divisions in Montenegro* (2020. február 24.). Online: www.euronews.com/2020/02/21/unholy-row-exposes-deep-divisions-in-montenegro

A kötet szerzői

Ármás Julianna kutató, Külügyi és Külgazdasági Intézet; PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem. Kutatási területei: a nyugat-balkáni országok bel- és külpolitikája és európai integrációja. Elérhetőség: julianna.armas@ifat.hu

Horváth László politológus, kutató, területi elemző. 2011 és 2016 között a Miniszterelnökség délvideki referense, 2017 óta pedig a Külgazdasági és Külügyminisztérium Nyugat-Balkán Főosztályának területi elemzője. Fő kutatási területe a Nyugat-Balkán választási és pártrendszerének fejlődése az 1990 és 2020 közötti időszakban.

Juhász József DSc egyetemi tanár, ELTE BTK Történeti Intézet, Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszék. Kutatási terület: modern délszláv történelem, Nyugat-Balkán, kelet-európai federalizmus. Elérhetőség: juhasz.jozsef@btk.elte.hu

Lajos Máté doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszék. Kutatási területei: európai szélsőjobboldali mozgalmak és rendszerek 1945-ig. Elérhetőség: lajos-mateelte@gmail.com

Lőrinczné Bencze Edit PhD habilitált főiskolai tanár, tanszékvezető, Kodolányi János Egyetem, Humánfejlesztési Tanulmányok Tanszék. Kutatási területei: Nyugat-Balkán, Horvátország, az Európai Unió bővítési politikája. Elérhetőség: lbedit@kodolanyi.hu

Makai József kommunikációtanár, Kodolányi János Egyetem, Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék. Elérhetőség: jozsef.makai@gmail.com

Németh Ferenc kutató, Külügyi és Külgazdasági Intézet; doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem. Kutatási területei: Nyugat-Balkán, EU-bővítés, biztonsági tanulmányok. Elérhetőség: ferenc.nemeth@ifat.hu

Novoszath Péter PhD a közgazdaság-tudományok kandidátusa, egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Közpénzügyi Tanszék. Kutatási területei: a pénzügyek, nemzetközi pénzügyek, fiskális és monetáris politika, foglalkoztatáspolitikai, társadalombiztosítási rendszerek és pénzügyi folyamatok, döntések társadalmi következményeinek, valamint a kelet-közép-európai regionális repülőterek fejlesztési kihívásainak tanulmányozása. Elérhetőség: novoszath.peter@uni-nke.hu

Perényi Bálint doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola. Kutatási terület: az Államtudományi Intézet szerepe a két világháború közötti magyar geopolitikában, a klasszikus német geopolitika, a geopolitika tudománytörténete. Elérhetőség: perenyi.balint93@gmail.com

Pintér Attila PhD rendkívüli és meghatalmazott nagykövet, Magyarország Nagykövetsége, Belgrád. Kutatási területei: Törökország és a Balkán. Elérhetőség: apinter@mfa.gov.hu

Szabó Mátyás egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Elérhetőség: szabo.matyas@uni-nke.hu

Teszáry Miklós doktarandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kelet-európai történelem doktori program. Kutatási területei: a Nyugat-Balkán európai uniós integrációja, állam- és nemzetépítés a Nyugat-Balkánon. Elérhetőség: teszmiklos@yahoo.co.uk

A Balkán történelmét válságok egymásutánja jellemezte az elmúlt évszázadokban, amelyek között politikai, gazdasági, társadalmi és legutóbb egészségügyi próbatételek sora jelent meg. A hidegháború idején a nemzetközi térben betöltött szerepét állandó kihívások érték, amelyeket a belső legitimitáció megújítása is folyamatosan kényszerhelyzetbe hozott. A háborúk soha nem látott problémákhoz vezettek, amelyek kezelése napjainkban sem ért véget, gondolunk akár a határok rendezetlenségére, a társadalmi feszültségekre vagy a menekültek helyzetének megoldatlanságára. A permanens helyzetben a gazdasági felzárkózás állandó kihívást jelent a kormányok számára, ebben több-kevesebb sikert értek el az országok vezetői. A legutóbbi kihívást a Covid-19-világjárvány jelentette, amelynek során szintén eltérő reakciók születtek a politikusok részéről, így eltérő következményekkel kellett megküzdeniük.

A konferenciakötetben tizenhárom, a válsághoz és annak leküzdéséhez valamilyen módon kapcsolódó tanulmány kapott helyet. A szerteágazó tudományterületekről érkező, több évtizede a régióval foglalkozó elismert kutatókat, doktoranduszhallgatókat a Balkán megismerésének, az ott zajló történések megértésének a vágya hajtja. A IV. Balkán-konferencián elhangzott előadásaikban aktuális kutatási eredményeket osztották meg a közönséggel, amelyeket jelen kötetben adnak közre, igyekezve megismertetni az olvasót e csodálatos régió működési elveivel.

9 789635 318957